

UNIVERSITA KARLOVA

Právnická fakulta

Mgr. Rostislav Kolář

Idea humanity v moderním právním řádu

**(ve vybraných etapách československé
a české státnosti)**

Rigorosní práce

Pověřený akademický pracovník: JUDr. Jan Pinz, Ph.D.

Tematický okruh: Teorie práva

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu) : 12. 3. 2018

Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorosní práci vypracoval samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 323 124 znaků včetně mezer.

rigorosant

V Praze dne

Autor si tímto dovoluje poděkovat panu JUDr. Janu Pinzovi, Ph.D., za odborné vedení, poskytování cenných rad a pochopení při zpracování rigorosní práce.

Obsah

ÚVOD	1
A. ČÁST VŠEOBECNÁ	3
I. Některé myšlenkové kategorie a právní pojmy	3
1. Kategorie ideje humanity	3
2. Demokracie	11
3. Svoboda.....	34
4. Rovnost	40
5. Stát	46
6. Ústava	66
7. Socialismus	72
8. Lid.....	77
II. Genese a stručný historický vývoj fenoménu ideje humanity	83
1. Genese a vývoj ideje humanity ve starověku	83
2. Humanita v období středověku	92
3. Humanita od novověku k současnosti	96
III. Idea humanity v ústavních dějinách republiky Československé	113
1. Období zrodu republiky Československé	113
2. Idea humanity projevující se v Ústavní listině republiky Československé z roku 1920	116
3. Idea humanity v období po druhé světové válce do rozpadu společného státu Čechů a Slováků ..	121
B. ČÁST ZVLÁŠTNÍ	156
IV. Zakotvení ideje humanity v ústavách vybraných států Evropy	156
1. Idea humanity v ústavách vybraných států západní Evropy	156
2. Idea humanity v ústavách vybraných států severní Evropy	158
3. Idea humanity v ústavách vybraných států jižní Evropy.....	159
4. Idea humanity v ústavách některých dalších států Evropy, zejména států střední Evropy	165
V. Úvahy <i>de constitutione lata</i>	170
1. K některým ustanovením hlavy I. Ústavy České republiky	171
2. K některým dalším ustanovením Ústavy České republiky.....	175
VI. Úvahy <i>de constitutione ferenda</i>	180
1. Návrh ústavního zákona, kterým se mění zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů	181
2. K otázce dvou komor zákonodárního sboru České republiky	198
Appendix	205
Idea humanity v pracovních návrzích nové ústavy z roku 1989	205
1. Idea humanity v Návrhu socialistické ústavy z roku 1989 zpracované pracovní skupinou vedenou dr Mariánem Čálfou	205
2. Idea humanity v Prvním návrhu nové ústavy z roku 1989 předloženém Občanským fórem.....	209
ZÁVĚR	212

Motto:

*„Dvě věci naplňují mysl stále novým a vzrůstajícím obdivem,
čím častěji a vytrvaleji se jimi přemýšlení zabývá:
hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně.“¹*

Immanuel Kant²

ÚVOD

Tématem předkládané práce je idea humanity v moderním právním řádu, nezanedbatelná součást myšlenkové pokladnice lidstva, která by neměla upadnout v zapomnění již proto, že mezi myslitele tohoto fenoménu neodmyslitelně patří zakladatelé československého státu, kteří byli přesvědčeni, že naše republika bude směřovat k jeho naplnění.

Autor si vybral tento předmět práce z více důvodů, především však se řídil radou pana JUDr. Jana Pinze, Ph.D.³, aby v rigorosní práci volně navázal na svou práci diplomovou.

Vzhledem ke stavu současného právního řádu České republiky jde o aktuální a závažnou tematiku. Hlavním cílem se autorovi jeví nalézt zákonitosti uvedení ideje humanity do ústavní koncepce, a dále na základě tohoto závěru zpracovat návrh nezbytných změn Ústavy České republiky.

Pro zpracování byly zvoleny metody induktivní, analytická, syntetická a historická, na základě přístupu deskriptivního i normativního, jelikož se lze domnívat, že právě tak bude umožněno zpracovat téma na odpovídající úrovni.

Systematika této práce se skládá z části všeobecné a zvláštní, jež jsou dále členěny na kapitoly, podkapitoly a oddíly. *In concreto* v kapitole první autor vymezuje některé právní pojmy a myšlenkové kategorie, jelikož je přesvědčen, že jsou nezbytným

¹ Kant, I.: Kritika praktického rozumu. Přel. J. Loužil. Praha, Svoboda 1996, s. 275.

² Immanuel Kant (1724-1804) německý filosof, představitel osvícenství, jeden z nejvýznačnějších evropských myslitelů, mj. známý pro svůj přínos etice, z děl: Kritika čistého rozumu, Kritika praktického rozumu, Základy k metafysice mravů.

³ Jan Pinz se dlouhodobě zabývá teorií práva, právního státu a právní filosofii; mimo jiné v současné době vede předmět Filosofie práva a státu starověku a středověku na Právnické fakultě University Karlovy, z děl: Přírozenoprávní theorie a moderní právní stát, Úvod do právního myšlení a státovědy, Základy práva (ve spoluautorství).

základem, bez něhož se nelze obejít. Vůdčí kategorií je, jak již z názvu rigorosní práce plyne, idea humanity.

V druhé kapitole se podává genese a stručný historický vývoj ideje humanity, jelikož nelze naléztí pravé poznání bez naslouchání učitelce života historii. Třetí kapitola všeobecné části pojednává o ideji humanity v kontextu československého a českého ústavněprávního vývoje.

Část zvláštní obsahuje tři kapitoly, v první z nich jsou rozebírány některé aspekty vybraných Ústav států evropského kontinentu, a to z pohledu ideje humanity.

Autorovou ambicí poté, co se bude kriticky zabývat Ústavou České republiky, je v poslední kapitole zvláštní části nabídnout možná řešení, jež by vedla k tomu, aby idea humanity byla skutečným základem moderního právního řádu. Proto je předkládán návrh novely Ústavy České republiky. Do appendixu rigorosní práce autor zařadil revoluční návrhy ústav z roku 1989, které sice nikdy nebyly schvalovány zákonodárným sborem, jsou však cenným zdrojem poučení.

A. ČÁST VŠEOBECNÁ

I. Některé myšlenkové kategorie a právní pojmy

Nejprve se na počátku celé práce považuje za potřebné věnovat se vymezení některých myšlenkových kategorií a právních pojmů, jelikož z nich bude dále vycházeno. Noetika je základem vědeckého přístupu, přičemž vůdčí kategorií v tomto případě je přirozeně, jak už z názvu práce vyplývá, idea humanity. Rozlišení mezi kategoriemi a právními pojmy bude provedeno tak, že podle nadřazenosti jedněch druhým v názvech podkapitol budou obsaženy kategorie a v oddílech (písmenech) k nim vztahující se právní pojmy.

1. Kategorie ideje humanity

Vůdčí kategorií je, jak již bylo řečeno, idea humanity, přičemž obecně lze říci, že se jedná o ideál lidskosti, tedy vzájemnosti mezi živými tvory na planetě Zemi.

Lze poukázat na to, že „*Humanita je slovo mnohoznačné, jež má své logické a vývojové odstíny, své dějiny a rozličný obsah, mění se podle dob, národů, podle rozličných filosofických soustav a stanovisk, podle rozličných jazyků.*“⁴. Humanita znamená (z lat.) lidskost, lidumilnost, přívětivost a laskavost, avšak nikoli člověčenství, kterým se někdy rozumí poddanství, nevolnictví, poměr poddaného k vrchnosti.⁵ Český překlad pojmu humanita „lidskost“ bývá chápán ve významu dvojím, jednak etickém a jednak jako vlastnost být člověkem (živočišným druhem).⁶ Nepochybně často je přijímáno, že jde o „*Etický pojem označující významný mravní princip založený na myšlence lidsky odpovídajícího, plnohodnotného vztahu k druhému člověku. Je základem lidské svobody, důstojnosti, harmonického rozvoje jeho duchovní i rozumové stránky.*“⁷

⁴ Škrach, V. K.: Humanita IN: Masarykův slovník naučný. Sbor vrchních redaktorů. Díl III. Praha, Československý kompas 1927, s. 368.

⁵ Viz Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl I.: Člověčenství. Praha, Československý kompas 1925, s. 1151.

⁶ Viz Engst, J.: O socialistickém humanismu. Praha, Československá akademie věd 1962, s. 49.

⁷ Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích 3 g/j. Red. sbor redaktorů.: Humanita. Praha, Diderot 1999, s. 247.

Lze jistě souhlasit s vymezením ideje humanity jako mravního principu. Podle Johanna Gottfrieda Herdera⁸: „...humanita je nejušlechtlejším výrazem určení člověka.“⁹, a to proto, že nad ni nelze postavit ideu hospodářské soutěže, osobní prospěch apod.

Jak zmiňoval prof. Tomáš Garrigue Masaryk¹⁰, který ideu humanity vnímal ve smyslu etickém, metafysickém a někdy i náboženském¹¹: „Humanita je novější slovo pro staré slovo láska k bližnímu. K tomu vedl předchozí humanism a jeho ideál humanity. Ve skutečnosti humanita není než láska k bližnímu.“¹². Samotné křesťanství stojí na humanitních základech, a proto nelze než s prof. Masarykem souhlasit.

Pro prof. Masaryka idea humanity znamená především a hlavně lidskost, tedy národní a sociální spravedlnost, čili etickou snahu po socialisaci, jinými slovy úsilí, aby mezi lidmi žebráka nebylo¹³, to je oč tu běží¹⁴. Dále pak vnímá prof. Masaryk ideu humanitní ve smyslu intenzivním jako ideál osobnosti vyznačující se stejnou úctou k osobnosti své i lidem jiným, a zároveň ve smyslu extenzivním jako ideu lidstva jako celku a činný vztah jednotlivce k němu.¹⁵ Humanitní myšlenka má totiž podle prof. Masaryka obsah dvojí: Všechny národy spolu dohromady vytváří lidstvo. Člověk má dosáhnout ve svém životě čistého člověctví, vznešeného mravního ideálu člověka. Tento ideál má člověk na mysli, řekne-li: To je jednání lidské, to je jednání nelidské.¹⁶

⁸ Johann Gottfried Herder (1744-1803) filosof a protestantský kazatel zabývající se mj. fenoménem národa, z děl: Uměním k lidskosti, Pojednání o původu řeči, Ideje k filosofii dějin lidstva.

⁹ Citováno podle Fierlinger, Z.: Demokracie a otázka národnosti. Praha, Svaz národního osvobození 1931, s. 70.

¹⁰ Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937) prezident Osvoboditel, někdy také označován jako prezident Obnovitel, profesor filosofie na Universitě Karlo-Ferdinandově, filosof a humanista, iniciátor Ottova slovníku naučného, poslanec Říšské rady, z děl: Ideály humanitní, Demokratismus v politice, Jan Hus, Česká otázka, Karel Havlíček, Otázka sociální.

¹¹ Viz Král, J.: Masaryk. Filosof humanity a demokracie. Praha, Orbis 1947, s. 53. Autor citovaného díla na straně 125 dále píše: „Tento ideál humanitní zahrnuje tedy v sobě také obranu jednotlivce, druhého, druhých i společnosti, ale nejen obranu života tělesného, nýbrž i duševního, mravního, obranu především prostředky nenásilnými, ale není-li jiné možnosti, i fyzickými, ba i krvavými – tedy i revoluci a válkou, neboť život nečestný, otrocký je zlo nejhorší, horší než boj fyzický a smrt. Ideál humanitní takto pojatý jako ideál sebevědomí a s ním spojeného vědomí a citu svobody a rovnosti“.

¹² Masaryk, T. G.: Světová revoluce. Za války a ve válce. Praha, Orbis a Čin 1925, s. 557. Prof. Masaryk na téže straně dále uvádí: „Slovo ‚láska‘ se užívá dnes pod vlivem literatury zejména pro důležitou otázku poměru obou pohlaví, proto se ujalo ve filosofii a brzy obecně již v 18. století slov ‚humanita‘ nebo ‚sympatie‘, později ‚altruism‘.“

¹³ Viz Štern, E.: Názory T. G. Masaryka o socialismu. Praha, B. Svěcený 1924, s. 12.

¹⁴ Nikoliv jen ve smyslu majetkovém, ale i kulturním a duchovním.

¹⁵ Viz Trapl, M.: Masarykův program. Brno: Zář 1948, s. 35-36.

¹⁶ Viz Masaryk, T. G.: Problém malého národa. IN: Vybrané spisy T. G. M. Red. J. Špičák Sv. 1. Praha, Melantrich 1990, s. 73.

Podle prof. Josefa Krále¹⁷ je humanita jen jiné slovo pro bratrství¹⁸, a ve své podstatě „... *jest idea humanitní synthesa ethického individualismu a socialismu. Individualistický je ideál osobnosti, socialistický je příkaz lásky sociálně účinné a soustavné pomoci slabým lidem...*“¹⁹. Pojímá tak do sebe jak socialismus, tak střízlivý individualismus; ve skutečnosti je oba překračuje.

Prof. Edvard Beneš²⁰ ideou humanity rozumí: „*Jest to mravní snaha uvést v souhlas skutečný život lidí i těch nejnižších s individualistickým názorem o důstojnosti bytosti lidské.*“²¹, nepochybně tak ideu humanity vnímá jako etickou kategorii. Zaručit každému člověku lidskou důstojnost je tím klíčovým v občanské společnosti.

Dále lze ideu humanity rovněž chápat jako „... *ideál harmonického života jednotlivce i společnosti, snahy po harmonii individualismu a kolektivismu...*“²². Pěstování harmonie v životě bylo vlastní antickému Řecku a dodnes je úhelným kamenem čínské kultury. Kde bude život lidský prodchnut harmonií, tam bude také naplněna idea humanity.

Humanitní ideál jest základem všech novodobých snah o lepší společnost, lze jej vnímat jako protikřesťanský i nadkřesťanský, pojmout jej je možné filosoficky, eticky, sociálně nebo nábožensky. Idea humanity se různí v čase i místě, koncentruje do sebe ideu národnostní i všelidství.²³ Podle doc. Jaroslava Engsta²⁴ se ideály lidskosti „... *vztahují k vzájemným vztahům mezi lidmi, k lidskému počínání, jímž se tyto vzájemné vztahy projevují.*“²⁵. Ano, idea humanity se odráží v mezilidských vztazích. Zákonitým popřením ideje humanity pak bývá přehnaná orientace na zájmy osobní, pak jsou dobré

¹⁷ Josef Král (1882-1978) žák Masarykův, profesor dějin filosofie a sociologie na Karlově universitě, představitel pozitivismu, založil časopis Sociální problémy, z děl: Masaryk. Filosofie humanity a demokracie, Masarykova kritická činnost v Athenaeu, O významu M. Jana Husa. Viz Vaněk, A.: Slovník českých a slovenských myslitelů a sociologů. 1848-1980. Praha, Universita Karlova 1986, s. 77.

¹⁸ Viz Král, J.: Opus citatum, s. 87.

¹⁹ Trapl, M.: Opus citatum, s. 40.

²⁰ Edvard Beneš (1884-1948) prezident Budovatel (někdy nazýván také prezident Obnovitel), ministr zahraničí, docent filosofie a profesor sociologie na Filosofické fakultě Karlovy university, obhájce úplné demokracie, spoluzakládal Společnost národů, prosazoval politiku kolektivní bezpečnosti, z děl: Demokracie dnes a zítra, Stručný nástin moderního vývoje socialismu, Světová válka a naše revoluce.

²¹ Beneš, E.: Stručný nástin vývoje moderního socialismu. Část první. Podmínky vzniku a vývoje moderního socialismu. Brandýs n. L., J. Forejtek a V. Beneš 1910, s. 127.

²² Škrach, V. K.: Opus citatum, s. 369.

²³ Viz Masaryk, T. G.: Ideály humanitní. Praha, Melantrich 1990, s. 9-12.

²⁴ Jaroslav Engst (1924-1982) proděkan Filosofické fakulty University Karlovy, dále působil v Psychologickém ústavu FF UK, z děl: O socialistickém humanismu.

²⁵ Engst, J.: Opus citatum, s. 57.

mezilidské vztahy pošlapány. Podle prof. Jana Blahoslava Kozáka²⁶ idea humanity zahrnuje „... vše, co má vést k opravdovému lidství.“²⁷. Ve své podstatě se jedná o dědictví antické kultury.

Prof. Emil Svoboda²⁸ je toho názoru, že idea humanity „... je touha a snažení, aby ve všem konání člověka i národa se naplňovala lidskost, hledání člověka jako ethické bytosti v člověku...“²⁹, s tím lze bezpochyby souhlasit, nadto lze přidat také dialektický rozměr, hledání lidskosti v člověku může být cestou ke stálému zdokonalování.

V Německu je potom idea humanity vnímána takto: „*Humanität, das Gefühl für die Würde des Menschen...*“³⁰. Rovněž posledně uvedené vymezení lze shledávat jako přínosné, neboť ukazuje, že humanita je především cit, cit v srdci člověka, jenž nelze nikomu vnutit násilím.

Z výše uvedeného plyne, že v zásadě je možné rozeznávat čtyři hlavní významy ideje humanity:

- to, co je společné všem lidem, podstata člověka,
- ideál harmonického a dokonalého jedince, smysl lidstva,
- lidstvo jako celek (extenzivní výklad dle prof. Masaryka),
- lidskost, vztah jeden k druhému³¹.

Pro účely této práce bude kategorie ideje humanity vnímána jako: lidskost, to jest úsilí o sociální spravedlnost v duchu bratrství, jež naplňuje jedince i celou společnost.³² V lidskosti samé je obsažena přívětivost ke všem živým tvorům na planetě Zemi, je prázdná vyvýšenosti člověka nad ostatní živé organismy. V ideji humanity se snoubí idea svobody s ideou rovnosti, překračuje se tak odvěký rozpor mezi individualisty a kolektivisty. Přidanou hodnotou je bratrství, bude-li člověk člověku bratrem, odpadají rizika spojená s přílišným prosazováním ideje svobody nebo ideje rovnosti za úhel

²⁶ Jan Blahoslav Kozák (1888-1974), profesor dějin filosofie, děkan Filosofické fakulty University Karlovy a politik, z děl: *Democratic ideas in postwar education in central and eastern Europe*, *Elusive democracy*, *Filosofické a mravní pozadí Husova kacířství*.

²⁷ Citováno podle Trapl, M.: *Opus citatum*, s. 39.

²⁸ Emil Svoboda (1878-1948) děkan Právnické fakulty University Karlovy, právník a filosof, profesor občanského práva a právní filosofie, z děl: *Základní myšlenky demokracie*, *Demokracie jako názor na život a svět*, *Duch socialismu*, *Věčná otázka svobody*.

²⁹ Svoboda, E.: *Duch socialismu*. Praha, Vydavatelství za svobodu 1947, s. 123.

³⁰ Bertelsmann Universal Lexikon. Red. W.-E. Gudermann et al. *Humanität*. Gütersloh, Bertelsmann lexicon Verlag GMBH 1991, s. 382. Lze volně přeložit jako „Humanita, cit pro důstojnost člověka“.

³¹ Viz k tomu Škrach, V. K.: *Opus citatum*, s. 368-369.

³² Jedná se o shrnující názor autora této práce.

rozumnosti, jež obvykle přinášejí porušení zásad lidskosti. Ideu humanity lze také vnímat jako snahu o neustálé zdokonalování členů společnosti.

a) Humanismus

Na humanismus lze nahlížet jako na směr filosofický či kulturní, anebo jako na historické období, čili období humanismu a renesance. Obvykle je pojem humanismus chápán ve smyslu etickém, nikoli však výlučně. Uvedený pojem souvisí s latinskými termíny *homo*, *humanus*, *humanitas* (člověk, lidský, lidskost). Pojmy člověk a lidskost lze pojímat ve dvojitým významu, tedy ve významu živočišného druhu a všech vlastností s ním spojených, anebo ve smyslu etickém. Tato úvaha je určující pro samotné následné chápání humanismu.³³ V prvně vymezeném významu se pak humanismem rozumí „... úsilí o rozvoj specificky lidských vlastností v jejich souhrnu.“³⁴ Obdobně to lze vyjádřit také takto: „Humanismus je postoj zdůrazňující lidskou důstojnost a svobodný rozvoj osobnosti v odpovídajících společenských a životních podmínkách. Obsažen často ve velmi různorodých náboženských či filozofických směrech.“³⁵ Jinak tento pojem bývá spojován v užším významu s obdobím třináctého až patnáctého století, kdy ideálem bylo dosažení moudrosti, učená stránka usilování po vnitřní obrodě člověka, založená na antickém písemnictví.³⁶

Podle dr Vlastimila Vltavského³⁷ „Humanismus znamená nejen to, že si člověk uvědomuje svou lidskou svébytnost, svou moc, své schopnosti a své možnosti, ale také skutečnost, že od nikoho nemůže očekávat pomoc, že si své problémy musí vyřešit sám, že jedinou podporu a oporu nachází sám v sobě.“³⁸ S tím plně souhlasit nelze, poněvadž by byla popírána idea humanity, bratrství mezi lidmi, která předpokládá, že si lidé vzájemně pomohou, bude-li toho třeba.

³³ Viz k tomu Engst, J.: Opus citatum, s. 10 a násl.

³⁴ Ibidem, s. 32.

³⁵ Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 3 g/j. Red. sbor redaktorů.: Humanismus. Praha, Diderot 1999, s. 246.

³⁶ Viz Škrach, V. K.: Humanismus. IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl III. Praha, Československý Kompas 1927, s. 366.

³⁷ Vlastimil Vltavský, filosof a humanista, z děl: Člověk a společnost v humanistické perspektivě, Filosofické problémy člověka, Problémy člověka v sovětské filosofii.

³⁸ Vltavský, V.: Člověk a společnost v humanistické perspektivě. Praha, Svoboda 1987, s. 25.

Doc. Radim Seltenreich³⁹ ve svém díle *Právní humanismus jako výraz evropského právního vývoje* poukazuje na to, že humanismem je míněn již ve starověku existující ideál, o jehož nové naplnění se jedná⁴⁰, přičemž na počátku devatenáctého století humanismus „... označoval vzdělávací systém založený na úsilí o souhrnné vzdělání lidské osobnosti v duchu lidskosti a tolerance.“⁴¹. Vzdělávací systém realizovaný pod prisma lidskosti, tedy ideje humanity, z určitého úhlu pohledu vcelku vystihuje podstatu humanismu.

Obvykle je tedy přijímáno, že „*Humanismus značí vlastně souhrn zjevů zušlechtěné lidskosti a v tomto pojmu až k začátku vzdělanosti zasahá; avšak v užším, obvyklém významu rozumí se jím druh osvěty, která, byvši rozžehnuta ve XIV. století na základě starých klasiků...*“⁴². I zahraniční autoři se shodují, že pojem *humanismus* má v zásadě dva významy: „*Modern usage of the term has had diverse meanings, but some contemporary emphases are on lasting human values...*“⁴³.

Ačkoliv se to čas od času stává, humanismus ve smyslu etickém není možné ztotožnit se samotnou humanitou. Nejedná se o synonyma, byť spolu úzce souvisí.⁴⁴ Pro účely této práce budou se humanismem rozumět: myšlenkový směr obsahující etické názory založené na lidskosti a zaměřené k jejich samotnému realizování.⁴⁵ Humanismus je nepochybně myšlenkovým směrem, přičemž jeho ústředním bodem je právě idea humanity. Ve své podstatě se jedná o zhmotnění ideje humanity v reálném světě představující snahu o její naplnění.

³⁹ Radim Seltenreich je docentem na katedře právních dějin Právnické fakulty University Karlovy, z děl: *Právní humanismus jako výraz evropského právního vývoje*, *Dějiny vědy soukromého práva v Německu*.

⁴⁰ Viz Seltenreich, R.: *Právní humanismus jako výraz evropského právního vývoje*. Praha, Universita Karlova, Karolinum 1996, s. 23.

⁴¹ *Ibidem*, s. 23.

⁴² Truhlář, A.: Humanismus. IN: *Ottův slovník naučný*. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl XI. Olomouc: Argo/ Paseka 1998, s. 860. Na straně 860 a 866 A. Truhlář ještě uvádí: „...zejména římských, pronikla během dvou století v kulturní vrstvy značné části evropského lidstva a mocným vlivem svým v oboru věd a umění stala se příčinou duševní obnovy (renaissance) ve smyslu antickém... rozšiřováním vzdělanosti zušlechtovat lidskou společnost a zapuzováním predsudků dopomáhati k přirozeným právům.“

⁴³ *The Columbia Encyclopedia*. Ed. B. A. Chernow, G. A. Vallasi. Fifth edition.: Humanism. New York, Columbia University Press 1993, s. 1285. Volně přeloženo: Pojem humanismus má v soudobé době vícero významů, některá pojetí ale zdůrazňují jeho spojení s lidskými hodnotami.

⁴⁴ Viz k tomu Engst, J.: *Opus citatum*, s. 49.

⁴⁵ Jedná se o souhrnný názor autora této práce.

b) Humanitismus

Opět tu je další pojem kategorie ideje humanity, tedy humanitismus, který podle prof. E. Svobody „... *jest hlásání ideje humanitní... byl vůdčí ideou všeho snažení Masarykova.*“⁴⁶. V Masarykově pojetí je humanitismus propojen s demokratismem, neboť čím více se spěje k cíli úplné demokracie, demokracie materiální, tím je naplňována i idea humanity.⁴⁷ Běží tu o spojité nádoby, kdy jedna bez druhé nemůže existovat. Prof. Masaryk také poukazuje na to, že „*Z humanitismu dovozována také oprávněnost a nutnost demokracie, socialismu a národnosti...*“⁴⁸. Někdy pojmu humanitismus bývají kladeny na roveň pojmy humanitarismus, humanitarianismus či jak používal prof. Masaryk humanitism, kterými je označován etický směr, jenž staví na humanitě.⁴⁹ Podle prof. Krále „*Humanitismus snaží se vybudovati novou morálku, demokratismus, demokracie je nový světový názor a nový způsob života – je právě názor světový a životní, pojem demokratismu se tu rozšiřuje nad obvyklý politický rozsah a ztotožňuje se s humanitismem.*“⁵⁰, je ovšem otázkou, bude-li k něčemu nová morálka, když se jedná o heteronomní normy, s kterými se lidští jedinci málokdy vnitřně ztotožňují na rozdíl od norem autonomních, tj. mravů.

Podle prof. Miroslava Trapla⁵¹ „*Celý filosofický směr Masarykův, pokud hledá soustavné zdůvodnění reformy společenské, možno nazvat humanitismem.*“⁵², ne nadarmo lze vnímat prof. Masaryka jako otce humanity. S názorem prof. Trapla lze souhlasit, nebýt totiž prof. Masaryka s určitou nadsázkou by ani nebylo humanitní demokracie.

Pro účely této práce bude platit následující vymezení: humanitismem rozumí se vědomé úsilí po nastolení sociálních reforem, které jsou založeny na lidskosti, především na šíření myšlenek lidskosti mezi lidem cestou demokratismu.⁵³ Volba této charakteristiky spočívá rovněž na komplexním pohledu na výše uvedené, to jest na pojetí ideje humanity jako kategorie a humanismu jako pod ní podřaděnému pojmu. Není

⁴⁶ Svoboda, E.: Opus citatum, s. 123.

⁴⁷ Viz Král, J.: Opus citatum, s. 7-8.

⁴⁸ Masaryk, T. G.: Nová Evropa/Stanovisko slovanské. Brno, Doplněk 1994, s. 94.

⁴⁹ Viz Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl III.: Humanitarismus. Praha, Československý kompas 1927, s. 370.

⁵⁰ Král, J.: Opus citatum, s. 80.

⁵¹ Miloslav Trapl (1899-1979) sociolog, profesor na Universitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně a Pedagogické fakultě University Palackého v Olomouci, spolupracovník Sociologické revue, z děl: Vědecké základy Masarykovy politiky, Masarykův program. Viz Vaněk, A.: Opus citatum, s. 143.

⁵² Trapl, M.: Opus citatum, s. 35.

⁵³ Jedná se o shrnující názor autora této práce.

pochyb o tom, že pojem humanismus je spojen s celospolečenskou reformou, ve své podstatě lze hovořit o světě nahlíženém pod zorným úhlem ideje humanity.

c) Humanitářství

Humanitářství je posledním z pojmů kategorie ideje humanity zde vymezených, rozumí se jím humánnost založená na soucitu pojatém jako „... výraz *mentality těch, kteří jsou na tom dobře*‘ vůči *těm, kteří jsou na tom zle*‘ ...“⁵⁴. Ti, co jsou na tom dobře, jsou potom nositeli „lidskosti“ a ti druzí jsou „... *pasivním objektem humánního citu a působení jim nadřazených. ... tak zvaná dobročinnost je záležitostí sociálně výsadně postavených a je závislá na jejich existenci.*“⁵⁵.

Humanitářství se pokouší vyřešit sociální problém bohužel však nedostatečným způsobem, přičemž zdůrazňuje lidskost cestou charitativní pomoci od majetkově privilegovaných k sociálně slabým. Tato pomoc je potom vnímána s jistými sympatiemi, ačkoliv do jisté míry popírá lidskou důstojnost⁵⁶. Podle dr Vltavského humanitářstvím je buržoasní filantropie, falešna lidumilnost a hra na dobročinnost⁵⁷, jež „... *příležitostně tu a tam pomáhá sociálně slabým či nejslabším (almužnou lechtá hladové, když touží po práci a chtějí peníz poctivý, jak se vyjádřil básník A. Sova), ale která nikterak neodstraňuje příčiny sociální nespravedlivosti.*“⁵⁸. Humanitářství je ve své podstatě hrou nebo přetvářkou, kde „herci“ snaží se vystupovat jako humanisté, ač jimi nejsou.

Slovy prof. Irvinga Babbitta⁵⁹ lze humanitářství chápat jako: „*Protiklad mezi člověkem, který klade hlavní důraz na vnitřní život jedince, a člověkem, jenž vyzdvihuje něco jiného – například pokrok a službu lidstvu, je protikladem základních principů.*“⁶⁰. V prvním případě jde o humanistu, v druhém o humanitáře. Prof. Babbitt správně odlišuje zájmy individualistické od cílů všelidských, tj. ku prospěchu celého lidstva.

⁵⁴ Ibidem, s. 131.

⁵⁵ Engst, J.: Opus citatum, s. 131 a 132. Autor díla tamtéž dále uvádí: „... je třeba dovolávat se milosrdenství svých bližních, který je činí typickou součástí mentality a ideologie vládnoucí třídy a ve skutečnosti nelidským.“

⁵⁶ Viz ibidem, s. 132.

⁵⁷ Viz Vltavský, V.: Opus citatum, s. 31.

⁵⁸ Ibidem, s. 31 a 32.

⁵⁹ Irving Babbitt (1865-1933) profesor francouzské literatury na Harvardské universitě a představitel Nového humanismu, z děl: Humanismus a Amerika, Humanismus a naturalismus (s kol. aut.).

⁶⁰ Babbitt, I.: Demokracie a vůdcovství. Přel. J. Ogrocká. Praha, Občanský institut 2003, s. 33.

Pro účely této práce humanitářstvím se rozumí: dobročinnost pro sociálně slabé, jež simuluje pravý úmysl neposkytnout skutečnou bratrskou pomoc člověka člověku.⁶¹ Takové vymezení je nezbytné pro odlišení humanitářství od humanismu i humanismu, jelikož humanitář daruje „drobné“ žebrákovi, humanista usiluje, aby žebráků nebylo. Humanista dbá na dodržování lidské důstojnosti, humanitář nikoli.

2. Demokracie

Obecně se má za to, že demokracii nelze zcela přesně definovat, poněvadž se jedná o složitou myšlenkovou kategorii, a ačkoliv v běžném jazyce se této kategorie užívá velice často, její obsah a význam se během doby mění. Podle prof. Palle Svenssona⁶² je pojmem s mnoha významy,⁶³ přístupy se tudíž velmi různí, leccos se za ni vydává, ač jí, jak už to tak obvykle bývá, není.

Nejprve lze zmínit vícero myšlenek, které byly do kategorie demokracie nevhodně zapracovány, byť nejsou její pravou součástí, proto se jeví jako nezbytné se od nich oprostít. Jedná se zvláště o falešný či extrémní liberalismus, jímž se rozumí zachovávání svobody až za hranici myslitelnosti, to jest i k nepřátelům demokracie, kteří pracují na jejím zničení. S demokracií nemá nic společného ani falešný pacifismus, to znamená představa, že by se měla demokracie chorobně vyhýbat jakékoliv válce, ať už by byla obranná nebo útočná; demokracie se sice staví proti zálibě ve válce, sama si však uvědomuje, že válka jí může být vnucena. Mír se nemá zachraňovat, ale naopak cíleně vytvářet a zajišťovat⁶⁴, utlačovanému státu se má nepochybně pomoci a nikoliv jej nechat „zahynout“ podle zásady nevměšování. Samozřejmě nelze přijmout ani falešný universalismus, kdy demokracie rozhodně nemá za cíl uniformitu lidí a národů⁶⁵, ve skutečnosti by šlo o nepochopení samotné její podstaty; universalismem bez přívlastku se rozumí přiznání práv všem bez rozdílu. Konečně pak falešný racionalismus, demokracie se přece nestaví proti mystice nebo duchovnu, ačkoli sama nevěří v mýty,

⁶¹ Souhrnný názor autora této práce.

⁶² Palle Svensson je profesorem na Universitě v Aarhusu v Dánsku, z děl: Teorie demokracie.

⁶³ Srv. Svensson, P.: Teorie demokracie. Přel. T. Váňová. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1995, s. 7.

⁶⁴ Především kolektivní obranou.

⁶⁵ Demokracii nelze vyvážet jako zboží, nelze ji ani národům vnucovat. Obdobně ani doktrínu lidských práv.

v tomto dává každému volnost, svobodu svědomí; lze uzavřít, že právě tyto myšlenky brání demokracii v jejím skutečném naplnění.⁶⁶

Nyní, poté co došlo k nezbytnému pojmovému očištění, lze teprve přistoupit k samotné charakteristice kategorie demokracie. Nejprve je třeba si uvědomit, že často bývají zaměňovány pojmy demokracie a republika⁶⁷, zdá se proto krajně žádoucí, vyhnout se této chybě, jelikož republika je formou státu. Naproti tomu demokracie z ústavněprávního pohledu je považována za formu vlády. Právem lze ještě poukázat na jedno nerozlišování, kterého si povšiml John Stuart Mill⁶⁸ ve svém díle *Úvahy o vládě ústavní*: „*Pode jménem demokracie směřují se obyčejně dvě velmi různé idee. Čirá idea demokracie podle své definice jest vláda nad veškerým lidem skrze veškerý rovně zastoupený lid. Demokracie, jak se obyčejně pojímá a až posud provozuje, jest vláda nad veškerým lidem skrze pouhou většinu lidu, která je výlučně zastoupena.*“⁶⁹. Mill tak poukazuje na problém vlády většiny nad menšinami, který je vlastní soudobému pojmání demokracie. Ve vládě by však podle Millova názoru měli být zastoupeny i menšinové názorové proudy ve společnosti.⁷⁰

Na nepochybný nešvar míří prof. James Bryce⁷¹: „*Výrazu demokracie se v posledních letech užívalo volně k označení někdy stavu společnosti, někdy stavu mysli a někdy způsobu chování. Výraz ten byl obklopen všemi možnými představami: libými i odpudivými.*“⁷². Prof. Bryce si povšiml fluktuace kategorie demokracie, v konečném důsledku tak dochází k rozvolnění pojmu a jeho obtížné uchopitelnosti.

Bylo zde již dostatečně nastíněno, co demokracií není. Účelem této kapitoly je napomoci pojmové čistotě, jež bude odrazovým můstkem pro další pojednání.

Lze říci, že existuje mnohost teorií demokracie, přičemž obecně se přijímá představa, že pojem demokracie vyjadřuje formu a uspořádání společnosti, kde každý má

⁶⁶ Viz k tomu Benda, J.: *Velké zkoušky demokracií. Povaha, historie a filosofická hodnota demokratických zásad.* Praha, Melantrich 1948, s. 72. a násl.

⁶⁷ Viz k tomu Bryce, J.: *Moderní demokracie.* Díl I. Přel. J. Šimák, L. Šimáková. Praha: Orbis, 1926, s. 38. Autor díla tamtéž dále uvádí: „... domnívají se, že vláda, v níž jedna osoba jest doživotně titulární hlavou státu, nemůže býti vládou demokratickou. Nemělo by býti dnes již třeba upozornovati, že jest mnoho republik, jež nejsou demokraciemi, a že jsou monarchie, jako Anglie neb Norsko, jež jimi jsou.“

⁶⁸ John Stuart Mill (1806-1873) anglický filosof, politický ekonom a zastánce utilitarismu. Bývá považován některými za liberála a jinými za socialistu, z děl: *O svobodě, Úvahy o vládě ústavní.*

⁶⁹ Mill, J. S.: *Úvahy o vládě ústavní.* Přel. F. Vahalík. Praha, Časopis českého studentstva 1892, s. 154.

⁷⁰ Takový názor je zjevně nadčasový i pro dnešní dobu.

⁷¹ James Bryce (1838-1922) státopisec, profesor občanského práva a liberální politik, z děl: *Moderní demokracie, Význam antické literatury pro moderní svět.*

⁷² Bryce, J.: *Opus citatum,* s. 12.

podíl na vládě, nicméně na fenomén demokracie je vskutku možné nahlížet nespočetně způsoby. Co se týče akcentu na vládní formu, budiž dopřáno pozornosti prof. Jiřímu Pražákovi⁷³: „... *podstata záleží v tom, že moc vládní drží celý národ sám, nikoliv jednotlivec (jako v monarchii) nebo některá vynikající třída (jako v aristokracii).*“⁷⁴. K tomu je záhodno upřesnit, že podle jazykového výkladu tu běží o vládu lidu⁷⁵, lid však nelze automaticky ztotožnit s národem⁷⁶. Naproti tomu vláda jednoho nad ostatními popírá zásadu rovnosti a tedy i právo přirozené. Boží vůle nikoho nezmocňuje k vládnutí a již vůbec nedává k tomu nikomu legitimitu, ačkoli se panovník tradičně tituloval „z boží vůle král“.

V encyklopedické rovině bývá demokracie považována za „... *mnohoznačný termín, jímž se zpravidla označuje politický princip založený na účasti lidu na řízení společnosti...*“⁷⁷. Avšak přirozeně má-li jít při řízení společnosti o kompromisy, demokracie je ostatně na nich založena, pak musí být střizlivé, poněvadž se nedělají v otázkách zásadních, ideových, v opačném případě hrozí záhuba demokracie⁷⁸. Je nemyslitelné prosazovat ochranu menšin na úkor většiny za každou cenu (nesmí dojít ke zkáze většiny), v rozumném smyslu ano, ale ne tak, aby byl popřen samotný demokratický princip.

Historicky lze poukázat na to, že „*Význam tohoto slova se již ve starověku rozdílně vykládal. Slovní výklad považuje demokracii za vládu veškerého lidu na rozdíl od vlády určitých tříd privilegovaných... S principem demokracie jako vlády všeho lidu souvisí principy svobody a rovnosti.*“⁷⁹. Takové vymezení lze jistě akceptovat, zvláště

⁷³ Jiří Pražák (1846-1905) rektor české University Karlo-Ferdinandovy, děkan Právnické fakulty, profesor práva veřejného a poslanec českého zemského sněmu, z děl: O pojmu a povaze samosprávy, Rakouské právo správní.

⁷⁴ Pražák, J.: Demokracie. IN: Ottův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VII. Olomouc, Argo/Paseka 1997, s. 280.

⁷⁵ Srv. Mises, L.: Liberalismus. Přel. A. Kvasničková a kol. Praha, Liberální institut, Centrum liberálních studií, Ekopress, s. r. o., 1998, s. 43, kde autor tohoto díla uvádí: „Demokracie je však něco docela jiného, než to, co si romantikové představují pod přímou demokracií.“

⁷⁶ Blíže viz podkapitola Lid.

⁷⁷ Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 2 c/f. Red. sbor redaktorů.: Demokracie. Praha, Diderot 1999, s. 211. Tamtéž je dále uvedeno: „Termín poprvé použil ve starém Řecku Hérodotos ve významu (na rozdíl od monarchie a oligarchie) vlády mnohých, charakterizované zejména jako rovnost před zákony. ... podřízení se menšiny většině a uznání svobody a rovnosti občanů. Demokracie není jen označením politického systému, nýbrž je spjata s hodnotami (svoboda, rovnost) a se způsoby chování (tolerance, ochota ke kompromisům).“

⁷⁸ Lze odkázat na události předcházející 2. světovou válku.

⁷⁹ Chalupný, E.: Demokracie. IN: Slovník národohospodářský sociální a politický. Red. E. Chalupný. Praha, Otakar Janáček 1931, s. 78. Dále se zde uvádí: „...dle původu (aristokracie), majetku (timokracie) nebo hodností úředních (byrokracie), od vlády jediné osoby (monarchie), malé skupiny (oligarchie) nebo

pak vyzdvihnouti faktu o vyloučení upřednostňování úzké skupiny lidí před zbytkem společnosti, které je vlastní autokratickému způsobu vlády.

Prof. Masaryk praví ve svém pojednání *Demokratism v politice*: „*Demokracie je opravdu contradictio in adiecto, to jest, jestliže se klade důraz na – kracie, vládnutí; demokracie znamená lidovláda, ale neběží o vládnutí a panování, nýbrž o lidosprávu. Správa, administrace, to je hlavní věc pro demokracii, pro aristokrata je hlavní věcí vládnutí...*“⁸⁰. Toto pojetí na dnešní dobu je velmi pokrokové, lze ovšem namítat, že je v něm přehlížen význam řeckého slova *kratein* a že se jedná o nepřesné vymezení. Skutečnost je však taková, že prof. Masaryk překračuje dosavadní pojmání kategorie demokracie, když odhaluje její pravou podstatu,⁸¹ jež zůstává skryta těm, kteří se drží doslovného jazykového výkladu.

Naopak prof. Hans Kelsen⁸² považuje za vlastní smysl demokracie to, že menšina se kdykoli může stát většinou,⁸³ s tím je možné souhlasit jen stěží, neboť neběží o boj různých skupin, to je výsadou liberalismu, nýbrž o správu všeho lidu v duchu tvořivé spolupráce. Prof. Joseph Alois Schumpeter⁸⁴ rovněž redukoval podstatu demokracie na pouhou možnost lidu akceptovat nebo odmítnout ty, kteří jej chtějí ovládnout, to jest ryze na formu, která nemá žádný obsah, na akt volební. Vnímá ji pouze jako politickou metodu, nikoliv jako společenský cíl, zároveň popřel souvislost demokracie se systémem hodnot⁸⁵, s takto omezeným procedurálním pojetím demokracie, kdy lid je považován za nekompetentní, zatímco rozhodují elity,⁸⁶ se nelze ztotožnit.

Nedává totiž příliš smyslu vnímat demokracii jen jako formu vlády, byť je to jev masový a svědčí to o omylu leckterých autorů, kupř. prof. Ludwig von Mises⁸⁷ píše, že

vlády spojené s úřadem kněžským (theokracie). ... Kde vládne všechen lid, nemůže nikdo z občanů být otrokem druhého, nýbrž jest ostatním roven.“.

⁸⁰ Masaryk, T. G.: *Demokratism v politice*. IN: *Vybrané spisy T. G. M. Red. J. Špičák*. Sv. 1. Praha, Melantrich 1990, s. 103.

⁸¹ Masarykovo pojetí demokracie v současné době není zastáváno na prvním místě, ani u nás ani ve světě; přednost dostává formální vymezení demokracie zaměřené na segment politické demokracie. Neznamená to však, že by Masarykovo pojetí nebylo správné.

⁸² Hans Kelsen (1881-1973) právní filosof a státovědec, profesor ústavního práva, pražský rodák, zakladatel ryzí nauky právní a tvůrce rakouské ústavy včetně koncepce rakouského Ústavního soudu, z děl: *O podstatě a hodnotě demokracie*, *Allgemeine Staatslehre*, *General theory of law and state*.

⁸³ Srv. Kelsen, H.: *O podstatě a hodnotě demokracie*. Přel. V. Kleniv. Praha, Orbis 1933, s. 89.

⁸⁴ Joseph Alois Schumpeter (1883-1950) liberální politický ekonom, ministr financí Rakouska, z děl: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, *Imperialism and Social Classes*.

⁸⁵ Viz Čermák, V.: *Otázka demokracie*. Praha, Academia 1992, s. 6.-7.

⁸⁶ Viz Blahož, J., Balaš, V., Klíma, K.: *Srovnávací ústavní právo*. 3. vydání. Praha, ASPI 2007, s. 23-24.

⁸⁷ Ludwig von Mises (1889-1973) rakouský ekonom, „prognostik“ kolapsu socialismu, kritik zásahů státu do ekonomiky, z děl: *Liberalismus, Socialismus, Theorie peněz a úvěru*.

„Demokracie je ona ústavní forma státu, jež umožňuje přizpůsobit vládu přání ovládaných bez násilných bojů.“⁸⁸. V dílčí oblasti suverén, ve zbytku poddaný, avšak jak by mohlo být cokoli, kde se nespravuje lid sám, demokracií. Pouhá forma dosud nikdy k tomu nestačila. Nepochybně je tímto způsobem nastíněna snaha o legitimisaci vlády aristokracie, ať už je její základ jakýkoli, pod pláštěm formální demokracie.

Výše uvedení autoři zastávají tedy pohled na demokracii ve smyslu politickém jako tzv. reprezentativní demokracii, která také bývá, s ohledem na její úpadek, nazývána jako vláda politických stran (partiokracie). V partiokracii lid nemá možnost uskutečňovat veřejnou moc, jedná se o ilusorní demokracii⁸⁹. Prof. František Weyr⁹⁰ v souvislosti s tím konstatoval: „V každém státě vládne vždy hybná menšina vůdců nehybné mase vedených... Všichni vládcové stejně užívají pohodlné fikce, že vládnou v zájmu ovládaných.“⁹¹.

Mnoho sporů již při samotném vymezení této kategorie se vede nad tím, zdali vůbec demokracie může existovat, anebo se jedná pouze o koncept z říše snů a představ, neboť často „... demokracií rozumíme ideální stát, který by uskutečňoval největší svobodu a rovnost všech občanů.“⁹². Zde je vhodné upozornit na fakt nesmyslnosti bezbřehé svobody a v souvislosti s tím na autonomní povahu mravů, které nejsou jedinci vnucovány na rozdíl od morálky, jež je odedávna nástrojem třídy vládnoucí.

Již Jean-Jacques Rousseau⁹³ k tomuto problému napsal: „Kdyby byl národ bohů, vládl by si demokraticky. Vláda tak dokonalá se nehodí pro lidi.“⁹⁴. Je tedy otázkou, zda člověk jako tvor nedokonalý, je schopen si vládnout plně demokraticky. V poslední době

⁸⁸ Mises, L.: Opus citatum, s. 44. Autor této práce nesouhlasí s autorem citovaného díla v názoru, že demokracie je forma státu, poněvadž se jedná o formu vlády. K tomu viz výše.

⁸⁹ Srv. Pinz, J.: Úpadek právních jistot jako důsledek některých společenských jevů. IN: Ako právo reaguje na novoty. Red. E. Bárány. Bratislava, Veda 2015, s. 141.

⁹⁰ František Weyr (1879-1951) profesor ústavního práva, právní filosof, státovědec, rektor Masarykovy university, první děkan Právnické fakulty Masarykovy university, podílel se na tvorbě Ústavy z roku 1920, zakladatel normativní teorie právní, vedl Státní úřad statistický, redaktor Slovníku veřejného práva československého, z děl: Theorie práva, Základy filosofie právní, Československé právo ústavní.

⁹¹ Citováno podle Pinz, J.: Opus citatum, s. 140.

⁹² Hons, A.: Demokracie. IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl II. Praha, Československý kompas 1926, s. 156.

⁹³ Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) francouzský filosof, otec demokracie, konvertita ke katolictví, bojovník proti aristokratismu, z děl: O původu nerovnosti mezi lidmi, O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva.

⁹⁴ Rousseau, J. J.: O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva. Přel. J. Veselá. Praha, Aleš Čeněk 2002, s. 79.

prof. Robert Alan Dahl⁹⁵ opětovně stanovil postulát, že demokracie je ideálem, který je v běžném světě nedosažitelný, odlišuje tedy ideální systém od pouhého institucionálního uspořádání, přičemž náš současný stav nazývá polyarchií,⁹⁶ když dlouhodobě prosazuje toto pojetí. Před ním již prof. Beneš zmínil, že „*Ideální demokracie není a nikdy nebylo. Demokracie je režim, který je stále ve vývoji a v pohybu, který se stále přizpůsobuje novým poměrům, přeměňuje a zdokonaluje.*“⁹⁷. Prof. Beneš je tudíž přesvědčen, že ideální demokracie je cílem, ke kterému máme směřovat, ačkoli jej nikdy nedosáhneme. Konečně byla odhalena dynamická povaha demokracie, jde tedy o její význačnou vlastnost, která nemůže být opomíjena v komplexním pohledu.

Demokracie má především svůj obsah, kdy již Alexis de Tocqueville⁹⁸ ji chápal širěji jako společenský stav vycházející z prohlášené vůle lidu, z jeho konsensu, zároveň uznal potřebu demokratisace společnosti.⁹⁹ Prof. Vladimír Čermák¹⁰⁰ k obsahovému pojetí demokracie uvádí: „*Obecně společenské rozšíření obsahu pojmu demokracie představuje také pojetí, jež demokracii uvažuje jako způsob života vůbec, jako názor na život a na svět.*“¹⁰¹. Obsah má převažovat nad formou, a to i v náhledu na kategorii demokracie. Bohužel není zde více prostoru pohovořit blížeji o dalších představitelích tohoto pojetí.¹⁰² A tak nezbyvá než zmínit slova prof. Masaryka k obsahovému pojetí demokracie, jak je zachytil Karel Čapek¹⁰³: „*Demokracie není jen formou státní, není jen tím, co jest napsáno v ústavách; demokracie je názor na život, spočívá na důvěře v lidi, lidskost a lidství, a není důvěry bez lásky, není lásky bez důvěry.*“¹⁰⁴. Demokracie tudíž není otázkou technicistní (hlasování v parlamentu), nýbrž především otázkou ideovou.

⁹⁵ Robert Alan Dahl, politolog a sociolog, profesor politických věd na Universitě v Yale, tvůrce pojetí polyarchie, z děl: Preambule k demokratické teorii, Kdo vládne? Demokracie a moc v americkém velkoměstě, Polyarchie: Účast a její opozice, Demokracie a její kritici.

⁹⁶ Viz Čermák, V.: Opus citatum, s. 8.

⁹⁷ Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra. Praha, Čin 1946, s. 282.

⁹⁸ Alexis-Charles-Henri Clérel de Tocqueville (1805-1859) politický myslitel a historik, odpůrce vlády aristokracie, ministr zahraničí za druhé republiky, z děl: Demokracie v Americe.

⁹⁹ Viz Čermák, V.: Opus citatum, 1992, s. 9.

¹⁰⁰ Vladimír Čermák, právník, filosof, humanista, soudce Krajského soudu v Brně, státní notář, profesor v oboru sociální filosofie na Filosofické fakultě Masarykovy university, v letech 1993 až 2003 byl soudcem Ústavního soudu, z děl: Otázka demokracie, Vědecká výchova ve světě.

¹⁰¹ Ibidem, s. 10.

¹⁰² Srv. ibidem, s. 10., kde Vladimír Čermák zařazuje mezi představitele obsahového pojetí demokracie Walta Whitmana, Waltera Lippmanna, Johna Deweye, Karla Jasperse a T. G. Masaryka, nicméně neuvádí E. Beneše, ačkoli samozřejmě mezi ně patří.

¹⁰³ Karel Čapek (1890-1938), spisovatel, novinář, dramatik, názorem pragmatik, organizátor protirakouského spolku, z děl: Hovory s TGM, Boží muka, Kritika slov.

¹⁰⁴ Čapek, K.: Masaryk o demokracii. Česká mysl, XXX, 1934, č. 2, s. 67.

Podle prof. Masaryka je demokracií diskuse, založená na důvěře lidí a jejich snaze hledat pravdu.¹⁰⁵

Lze se ztotožnit s úsudkem, že jeden z nejlepších pokusů definovat kategorii demokracie učinil Abraham Lincoln¹⁰⁶ ve své nesmrtelné řeči v dějišti bitvy u Gettysburgu roku 1863, v níž bylo slavnostně slíbeno: „... že vláda lidu, lidem a pro lid nikdy nezhyne na zemi.“¹⁰⁷. To znamená, že vládne lid v zájmu všeho lidu¹⁰⁸, avšak jaký je obsah této vlády a co vyjadřuje kategorie demokracie dnes? Níže bude podána zevrubná odpověď. Je ovšem nepopíratelné, že náhledy na fenomén demokracie se mění v čase. V encyklopedickém vnímání „*Demokracie dnes znamená ústavní a společenské zřízení přiznávající každému občanu co nejvíc svobod a poměrně stejných.*“¹⁰⁹, akcentuje tedy ideje svobody a rovnosti a klade je do rovnováhy.

Jak známo, vláda lidu se uskutečňuje v přímé demokracii pomocí lidových hlasování nebo v nepřímé demokracii skrze hlasování zástupců či delegátů lidu, kdy se mluví o zastupitelské demokracii, která je často (někdy méně často) doprovázena prvky demokracie přímé. Běžně se tím rozumí vláda většiny se zachováním práv menšin, které se jednoho dne mohou stát většinou.

„*V demokracii, protože je vládou všech všem, neběží již o panování, nýbrž o správu a samosprávu a o harmonizaci všech státoporných sil ve státě. Demokracie nutně a svou vlastní podstatou hájí individualismu – svoboda je cílem a podstatou demokracie, demokracie se zrodila a rodí z moderního individualismu.*“¹¹⁰ takto definuje obvykle demokracii prof. Masaryk. S tím lze plně souhlasit a přitom konstatovat, že samospráva jako podíl všech neznámá jen právo, ale hlavně a především také povinnost; harmonisace sil ve smyslu demokratickém ve státě bezpochyby v sobě ukrývá demokracii hospodářskou a sociální s akcentem humanitním.

¹⁰⁵ Viz ibidem, s. 67.

¹⁰⁶ Abraham Lincoln (1809-1865) prezident Spojených států amerických, humanista, advokát, osvoboditel otroků, oběť atentátu.

¹⁰⁷ Matoušek, J.: A. Lincoln. Praha, Orbis 1947, s. 35. Objevují se názory, že této definice bylo použito již mnohem dříve. Palle Svensson ve svém díle Teorie demokracie na str. 18. uvádí, že tak učinil již v Athénách státník Kleón v 5. stol př. n. l.

¹⁰⁸ Co se rozumí kategorií „lid“ viz níže.

¹⁰⁹ Hons, A.: Opus citatum, s. 156.

¹¹⁰ Masaryk, T. G.: Světová revoluce. Za války a ve válce. Praha, Orbis a Čin 1925, s. 533.

Prof. Benjamin Barber¹¹¹ usuzuje, že: „... *demokracie není ani vládou většiny, ani reprezentativní vládou. Je to občanská samospráva.*“¹¹². Dochází tedy k obdobnému názoru jako prof. Masaryk, který používal pojem „sebespráva“. Tato proměna znamená větší míru svobody pro všechny, neboť již zde nejsou vládnoucí a ovládaní. Všichni mají stejná práva – v demokracii privilegií a výsad rodu, rasy, náboženství není uznáváno. Takto ve stručnosti lze vylíčit politickou demokracii, ovšem nelze nahlížet na demokracii zkratkovitým způsobem, nelze nevidět další dimenze demokracie, jakými je demokracie hospodářská, demokracie sociální a demokracie kulturní. Bez nich by demokracie nebyla úplná, plná svoboda je skutečným cílem demokracie, ta však nezná občany svobodné a svobodnější.

Sociální demokrat Willy Brandt¹¹³ zastává stanovisko, že: „... *demokracie je víc než seznam pravidel hry pro oblast státně politického života! Pro nás je demokracie cesta i cíl v jednom: Nemůže se omezit na úzký okruh státu. Je nutné ji chápat, jak to říká Godesberský program, jako ,všeobecné uspořádání státu a života, protože jedině ona je výrazem úcty k důstojnosti člověka a k jeho odpovědnosti jemu samotnému.*“¹¹⁴. Taktéž W. Brandt považuje demokracii za něco víc, než jen za práci parlamentu, demokracie v jeho vnímání zasahuje všechny oblasti lidského života podobně jako prof. Masaryk a prof. Beneš.

Ze současné doby lze zmínit prof. Alexandra Bröstla¹¹⁵, jenž uvádí: „*Demokracia sa zakladá na požiadavke sebaurčenia všetkých občanov a na vyjadrení myšlienkověj rovnosti a účasti občanov na politickom procese.*“¹¹⁶. Myšlenková rovnost je v demokracii naprosto zásadní, každý totiž má právo svobodně vyjádřit svůj názor, který by neměl být zatracován a haněn jen proto, že je to názor okrajový (menšinový). Dr Pinz v souvislosti se ztotožněním demokracie s činností parlamentu upozorňuje na často se objevující názor, kdy za demokracii je považována tzv. vláda politických stran, leč ty

¹¹¹ Benjamin Barber je profesor na Universitě v Marylandu, mezinárodně uznávaný politický teoretik a držitel mnoha světových ocenění, z děl: *Strong democracy: participatory politics for a New Age*.

¹¹² Svensson, P.: *Opus citatum*, s. 218.

¹¹³ Willy Brandt vlastním jménem Herbert Frahm, první poválečný německý politik uznávaný bez nacionálních výhrad, spolkový kancléř (1969-1974), sociální demokrat a humanista.

¹¹⁴ Brandt, W.: *Dopis z 19. října 1974*. IN: *Demokracie a socialismus*. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977, s. 102.

¹¹⁵ Alexander Brööstl, právník, diplomat, soudce Ústavního soudu Slovenské republiky, profesor teorie státu a práva, prorektor University P. J. Šafaříka v Košicích, z děl: *Teória práva, Ústavné právo Slovenskej republiky* (s kol. autorů), *Dejiny politického a právneho myslenia*.

¹¹⁶ Brööstl, A.: *Právny štát v postmodernej situácii*. IN: *Právny obzor*, roč. 80, 1997, č. 3 s. 214.

bývají postaveny na oligarchickém principu a jsou obvykle nepřímou ovládanými ekonomicky panující společenskou vrstvou.¹¹⁷ Bylo by jistě chybou ztotožňovat demokracii se systémem politických stran, ačkoli se v soudobých demokratických státech politika uskutečňuje cestou politických stran.

Výchozím bodem pro vymezení kategorie demokracie pro účely této práce je definice A. Lincolna, přičemž slovo „vláda“ je třeba nahradit jiným a vhodnějším, protože podstatou demokracie není vláda. O demokracii lze uvažovat jedinečně jako o demokracii úplné, o demokracii politické, hospodářské, sociální a kulturní, tedy o realizaci ideje humanity – demokracii humanitní, neboť mravní aspekt je neoddělitelně vtělen do samotné podstaty demokracie. Kdo by chtěl popřít požadavek na úplnost demokracie, obhajoval by autokracii a popíral demokracii.

Zmíněnou definici lze nyní formulovat takto: demokracie je správa lidu lidem a pro lid, přičemž tato správa musí být politická, hospodářská, sociální a kulturní, proto je realizací ideje humanity, je světovým názorem.¹¹⁸ Pojímat demokracii zcela jinak by bylo proti jejímu smyslu; vládnutí je opuštěno, došlo ke zdůraznění jednotlivých dimenzí a zvláště aspektu mravního, který nepřipouští vzájemné vykořisťování. Bylo-li řečeno, že demokracie je světovým názorem, má se tím na mysli teze o prostupování demokratického principu celým životem člověka jako *conditio sine qua non*, což s sebou nevyhnutelně nese také úsilí o zdokonalování lidských jedinců.

a) Demokracie formální

Leckdo si pomyslí, k čemu že je nezbytné ono „přívlastkování“ demokracie, účelu práce slouží především k odlišení toho, co demokracií není, co je přinejlepším jen částečnou demokracií. Prof. E. Svoboda zdůrazňuje: „*Ovšem je třeba rozeznávat demokracii, která se soustřeďuje v boji o formu státní (parlamentarismus)...*“¹¹⁹. Demokracií formální se tak rozumí pouze politická demokracie, tedy demokracie neúplná a ve své podstatě pouze názvová. Synonymicky demokracii formální lze *cum grano salis* označit za demokracii fiktivní, čili neautentickou, jež pochopitelně není dostupná všemu lidu, přičemž využívat ji mohou ve skutečnosti pouze majetní. Jelikož není uskutečněnou

¹¹⁷ Viz Pinz, J.: Politické strany. IN: Encyklopedie českých právních dějin. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. V. sv. Pa-Právní. Plzeň, Aleš Čeněk 2016, s. 574 a 583.

¹¹⁸ Jde o shrnující názor autora této práce.

¹¹⁹ Svoboda, E.: Opus citatum, s. 119.

správou lidu *stricto sensu*, její existence je založena na společenské nerovnosti.¹²⁰ Omezuje se pouze na zabezpečení určitých státních forem a institucí.¹²¹

Pojmové rozlišování mezi demokracií formální a materiální má své dobré důvody, ukazuje legitimně na potřebu přívlastku, neboť politická demokracie není zdaleka ještě správou lidu lidem a pro lid.¹²² Prof. Zdeněk Neubauer¹²³ píše ve svém díle *Státověda a teorie politiky*: „... kdežto demokracii ve sféře problematiky: kdo vládne a kdo vládnoucí dosazuje, nazýváme formální.“¹²⁴ Demokracie formální je tak ryze technicistním a nedokonalým aspektem úplné demokracie. V zastupitelské demokracii existuje problém duality vůlí, tj. vůle lidu (voličů) a vůle zvolených poslanců.¹²⁵

S ohledem na výše uvedené lze vymezit demokracii formální v této podobě: jde o formu demokracie, hlásící se k pravidelně opakovaným volbám politických zástupců, kdy je resignováno na obsahové požadavky demokracie, a to se zřetelem na zachování *status quo*.¹²⁶ Tato formulace se zdůvodňuje potřebou rozlišovat mezi tím, co je za demokracii nesprávně vydáváno, a tím co jí ve skutečnosti má být. Že demokracie není pouze svobodnou soutěží politických stran a pravidelně se opakujícími volbami, se nyní jeví jako více než zřejmé.

b) Demokracie materiální

Od demokracie formální podle prof. E. Svobody „... je třeba rozlišovat demokracii, které jde o to, aby se stát spravoval ve prospěch a v zájmu – ne menšiny mající moc – nýbrž většiny, která v míru svou prací, ve válce svou krví zachovává a zvelebuje, resp. hájí do posledního dechu stát a národ.“¹²⁷ Demokracii materiální je možné považovat za velice blízkou (téměř povahy synonymické) pojmu demokracie reálná, který se objevil po druhé světové válce, eventuálně lze význam traktovaného pojmu připodobnit demokracii faktické.

¹²⁰ Viz Pinz, J.: Přirozenoprávní teorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 219-220.

¹²¹ Viz Trapl, M.: Opus citatum, s. 106.

¹²² Viz Hort, D.: Sociologie státu. Přel. J. Čecháček. Praha, E. Pleskotová 1936, s. 13.

¹²³ Zdeněk Neubauer (1901-1956) představitel brněnské normativní právní školy, profesor ústavního práva a obecné státovědy, z děl: Státověda a teorie politiky, Ústava moderní demokracie.

¹²⁴ Neubauer, Z.: Státověda a teorie politiky. 3. vydání. Praha, Sociologické nakladatelství 2006, s. 108.

¹²⁵ Viz Pinz, J.: Ústavní zřízení v zajetí partiokracie. IN: Ústava ve stínu politiky? Sborník příspěvků ekce ústavního práva mezinárodní vědecké konference Olomoucké právnické dny 2012, Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2012, s. 311.

¹²⁶ Souhrnný názor autora této práce.

¹²⁷ Svoboda, E.: Opus citatum, s. 119.

Klíčovým rysem demokracie materiální je ten, že je uskutečňována ve prospěch všeho lidu, nikoli ve prospěch majetkové aristokracie. V opačném případě by došlo k pojmovému popření demokracie jako takové, k čemuž může dojít v demokracii formální.

Prof. Neubauer přitom upozorňuje, že zde jde o účel vlády, o samotné vládě pro lid, jež je založena na demokratické ideologii. Demokracie materiální stojí na zásadě rovnosti lidí, kterou pojímá jak formálně, tak i materiálně (hospodářsky, sociálně i kulturně). Materiální demokracie usiluje o rovnost prospěchu každého jedince, o rovná materiální práva a povinnosti.¹²⁸

Podle dr Pinze: „*Demokracií materiální se rozumí demokracie úplná.*“¹²⁹. Tedy nikoli jen politická, ale i hospodářská, sociální a kulturní. Jde tím pádem nutně o pojetí demokracie, které je hlubší a obsáhlejší¹³⁰, není tedy prázdným obalem a ochranným pláštěm, pod kterým vládne aristokracie. Lze tedy říci, že v demokracii úplné neboli podle prof. Františka Miroslava Hníka¹³¹ v „*Integrální demokracii, tj. plně rozvinuté lidovládě, či ještě přesněji lidosprávě, se jedná zároveň o reformu sociálních institucí i o zdokonalení lidských jedinců.*“¹³². Pojem lidospráva je jistě namístě, poněvadž vystihuje ideu rovnosti všeho lidu, nadto také předpokládá, že lidé budou usilovat o své zdokonalení.

Pro účel této práce demokracií materiální bude rozuměno: správa lidu usilujícího o své zdokonalení ve všech oblastech lidského života, to jest nejen ve sféře politické, hospodářské, sociální a kulturní, ale i v oblasti mravní, tím pádem demokracie úplná.¹³³

c) Radikální demokracie

Vzhledem k tomu, co bylo výše uvedeno, je rovněž žádoucí vymezit pojem radikální demokracie. Současný autor Andrew Heywood¹³⁴ ji považuje za jednu „... z forem demokracie, která upřednostňuje decentralizaci a participaci a co největší

¹²⁸ Viz Neubauer, Z.: Opus citatum, s. 108, 114 a 315.

¹²⁹ Pinz, J.: Přírozenoprávní teorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 220.

¹³⁰ Viz Trapl, M.: Opus citatum, s. 106.

¹³¹ Hník František Miroslav (1905-1962), biskup a teoretik církve československé, prof. sociologie na Vysoké škole bohoslovecké církve československé. Blíže viz Vaněk, A.: Opus citatum, s. 49.

¹³² Hník, F. M.: Edvard Beneš. Filosof demokracie. Praha, Melantrich 1946, s. 34-35.

¹³³ Shrnující názor autora této práce.

¹³⁴ Andrew Heywood přednáší politologii na britské Croydon College, z děl: Politické ideologie, Politická teorie.

rozptyl politické moci... nechápe se jako způsob, jak stanovit rámeček, v němž mohou jednotlivci řešit své soukromé záležitosti, ale spíše jako obecný princip, který lze vztáhnout na všechny oblasti sociální existence... kolektivizaci majetků a zavedení samosprávy pracujících...“¹³⁵. Je otázkou, co bylo myšleno oním největším rozptylem politické moci, zdali to, aby se moc přesunula od aristokracie ke všem lidem, či naopak spíše její soustředění v rukách co největšího množství skupin zájmových. Nicméně se setrvává na maximě, že moc je jednotná a náleží lidu jako celku, proto by neměla být „rozptylována“. Ve zbytku lze jistě souhlasit, přirozeně jde o pohled na demokracii pod úhlem radikalismu, kterým se rozumí „... způsob myšlení a praktické úsilí o důsledné a energické řešení problémů, obv. polit. a společenských.“¹³⁶. Důslednost je nepostradatelným znakem radikální demokracie, která není polovičatá, a proto se nespokojí v zásadních věcech, jakými jsou např. celostátní referendum nebo občanská zákonodárná iniciativa.

Radikální demokracie bývá nazývána i jako demokracie revoluční¹³⁷, „... ideol. a polit. směr, vyjadřující zájmy lidových mas v období ještě nevyhraněných rozporů mezi buržoazií a vykořisťovanými masami pracujících v počátcích rozvoje kapital. řádu.“¹³⁸. Přívlasky revoluční a radikální lze *cum grano salis* považovat za synonymické, byť i revoluce může být pozvolná, myšlenková nebo nenásilná, přesto i taková může být shledávána za radikální (tzv. revoluce vyvracející strom i s kořeny). K otázce revoluce je nutné ještě zmínit, že zdaleka neznamená volbu krvavých prostředků k dosažení cíle, revoluce může být i pokojná, tzv. revoluce hlav a srdcí, jak říkával prof. Masaryk a před ním již Karel Havlíček Borovský¹³⁹: „... držím hlavně na revoluce ve hlavách a v srdcích.“¹⁴⁰. Taktéž lze pojem radikální demokracie pojímat jako pojmenování pro demokracii v devatenáctém století¹⁴¹.

¹³⁵ Heywood, A.: Politické ideologie. Plzeň, Aleš Čeněk 2008, s. 99-100.

¹³⁶ Encyklopedický slovník. Red. sbor redaktorů.: Radikalismus. Praha, Odeon a Encyklopedický dům 1993, s. 901.

¹³⁷ Viz Příruční slovník naučný. Red. V. Procházka: Demokracie. Praha, Československá akademie věd 1962, s. 529.

¹³⁸ Ibidem, s. 529.

¹³⁹ Karel Havlíček Borovský (1821-1856) zakladatel české žurnalistiky, poslanec Říšského sněmu, redaktor Pražských novin, zakladatel Národních novin, organizátor Slovanského sjezdu v roce 1848, z děl: Epištoly kutnohorské, Obrazy z Rus, Křest svatého Vladimíra, Epigramy.

¹⁴⁰ Havlíček Borovský, K.: Revoluce. IN: Lid a národ. Úvahy a články z let 1845-1851. K. Havlíček Borovský, Praha, Melantrich 1981, s. 482-483.

¹⁴¹ Viz k tomu Kosík, K.: Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958.

Jistě je nezbytné stanovit požadavek na úplnou demokracii, jež ukončí tisíciletou nadvládu nemnohých nad mnohými. Prof. Karel Kosík¹⁴² ji pojímá jako „...*spojenectví revoluční demokratické inteligence s revolučním lidem.*“¹⁴³. Kooperace lidí vzdělaných, kteří přináší ideály zbytku lidu, jemuž se tolik vědění dosud nedostalo, je přirozenou podmínkou. Zastáncem radikální demokracie byl po druhé světové válce prof. Beneš, kdy ve svých projevech zdůrazňuje, že předválečné evoluční pojetí bylo tuze vzdálené úplné demokracii, a je proto nutno učinit rázné kroky k vnitřní demokracii.¹⁴⁴

Radikální demokracie bude pro potřebu této práce vnímána takto: demokracie politická, hospodářská, sociální a kulturní, založená na ideji humanity, o níž je usilováno do všech důsledků tak, aby byla nastolena co nejrychleji za použití humanitních prostředků.¹⁴⁵ V tomto pojetí lze shledávat dva aspekty téhož, úplnost, a přiměřenou rychlost v realizaci, to proto, aby demokracie nezůstala jen planým filosofováním. Logickým opakem je přirozeně demokracie umírněná a pomalu uskutečňovaná (či vůbec), to znamená, že v zásadě (prozatím) upouští od úplné realizace demokracie a ponechává určité oblasti lidského života, jež jsou ovládány principy aristokratickými.

d) Liberální demokracie

Liberální demokracií bývá obvykle nazývána formální demokracie, zvláště je-li úmyslem říci to oslavným způsobem. Programem liberální demokracie je podle prof. Josefa Ludvíka Fischera¹⁴⁶ primárně negativní pojetí svobody, ona je nástrojem liberalistické společnosti zaměřené výhradně na oblast hospodářskou¹⁴⁷, to znamená hospodářskou soutěž.

Jako zastávce liberální demokracie bývá zmiňována škola Kelsenova, která: „... *redukuje stát na normální a bezobsahovou platnost, pokouší se napadnouti existenci a nárok rozhodující moci politické. ... pokládají demokracii za výraz politického*

¹⁴² Karel Kosík, filosof, sociolog a historik, pracovník Filosofického ústavu ČSAV, z děl: *Čeští radikální demokraté, Česká radikální demokracie, K některým otázkám národně osvobozenického boje českého lidu v XIX. století.*

¹⁴³ Kosík, K.: *Opus citatum*, s. 205.

¹⁴⁴ Viz projevy E. Beneše konané v městech československých po druhé světové válce. Kupř. Beneš, E.: *Proslovy dne 8. října 1946 v Mladé Boleslavi, Sobotce, Jičíně a Kopidlně. Mladá Boleslav, Místní národní výbor 1947, Beneš, E.: Zavazuji vás. Brno, Mír 1948 a jiné.*

¹⁴⁵ Shrnující názor autora této práce.

¹⁴⁶ Josef Ludvík Fischer (1894-1973) filosof a psychologicky orientovaný sociolog, profesor filosofie Masarykovy university, rektor obnovené Palackého university v Olomouci, z děl: *Budoucnost evropské kultury, Krise demokracie.*

¹⁴⁷ Viz Fischer, J. L.: *Krise demokracie. Kniha první. Svoboda. Brno, Index a Pokrokový obzor 1933, s. 83.*

*relativismu*¹⁴⁸. Je tudíž odhlíženo od skutečných demokratických hodnot, jež jsou nahrazeny hodnotami liberalismu, čili od obsahu materiální demokracie více než odlišnými.

Prof. Kosík mluví v daném případě o „... *pojetí demokracie jako rovnosti před zákonem, jako vlády majetných tříd a buržoasie*...“¹⁴⁹. Poukázáním na to, že úplná rovnost je nemožná, je ospravedlňováno vykořisťování lidu vládou aristokracie. Rovnost před zákonem je v zásadě jediná, která se v liberální demokracii aplikuje.

Prof. Svensson tvrdí následující: „*Liberální demokracie je zastupitelský politický systém. ... představa obecného zájmu, trhu, práv jednotlivců a základních pravidel hry se v liberálních demokraciích chová ve velké vážnosti dodnes*.“¹⁵⁰. Ve své podstatě jde o politickou demokracii buržoasní a lid s ní nemůže souhlasit, neboť jde proti němu, poněvadž se nejedná o vládu všeho lidu. Lze říci, že tu běží o omezenou vládu ve prospěch nemnohých, ve prospěch plutokracie, nikoli ve prospěch lidu jak celku.

Z logiky věci a autorem této práce zvolené definice demokracie vyplývá, že liberální demokracie není demokracií *stricto sensu*. Její zastánci se však odvolávají na vládu parlamentu a na všeobecné volební právo jakoby šlo o vládu lidu, avšak neběží o nic jiného než o pseudodemokracii, vládu majetkové aristokracie.

Liberální demokracie je deformací pojmu demokracie ve smyslu jak byla výše vymezena, která je spojena s představou demokratického liberalismu a elitářství. Prof. Barber ji nazývá „... *slabou demokracií*... *Liberální demokracie je ‚slabou‘ teorií demokracie, takovou, jejíž demokratické hodnoty jsou opatrnické a tudíž provizorní, volitelné a podmíněčné prostředky k výhradně individualistickým a soukromým účelům*“¹⁵¹. Před ním Karl Marx¹⁵² šel ještě dál a celý koncept označil za podvod.¹⁵³ Ve skutečnosti lze liberální demokracii rozumět pouze zastupitelskou formu vlády, která

¹⁴⁸ Ziegler, H. O.: Krise parlamentní demokracie a dnešní německá státověda. IN: Sociální problémy, roč. I, 1931, č. 1, s. 199.

¹⁴⁹ Kosík, K.: Opus citatum, s. 306.

¹⁵⁰ Svensson, P.: Opus citatum, s. 9.

¹⁵¹ Ibidem, s. 212.

¹⁵² Karl Heinrich Marx (1818-1883) filosof, kritik klasické ekonomie, teoretik socialismu a komunismu z děl: Kapitál, Bída filosofie, Komunistický manifest, Námezdní práce a kapitál.

¹⁵³ Viz Kopeček, L., Hloušek, V.: Fenomén demokracie. IN: Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie. Red. V. Hloušek, L. Kopeček. Brno, Masarykova universita 2003, s. 35.

vytváří optimální podmínky pro rozvoj volného trhu a ochranu lidských práv¹⁵⁴, práv občanských a menšinových.

Liberální demokracie je anarchistická, co se týká hodnot, realistická co do prostředků a minimalistická ve své politické povaze.¹⁵⁵ Pro prof. Williama Rikera¹⁵⁶ „... *liberální demokracie je zkrátka veto, kterým je někdy možno omezovat oficiální tyranii. Vyžaduje pravidelné volby, které umožní – i když to není jisté a ani vždy oprávněné – odmítnout vládce.*“¹⁵⁷. Nejedná se o zřídka se objevující názor, kdy je ztotožňována demokracie s politickým systémem s pravidelnými volbami. Prof. Svensson glosuje, že z demokracie jako vlády lidu vlastně nic nezbylo, že prof. Riker obhajuje prostou ústavní republiku s prvkem lidové kontroly, které dává hezké jméno „demokracie“.¹⁵⁸

Z recentních pojetí lze zmínit Heywoodovo: „*Liberální demokracie je forma politického vládnutí, ve které princip omezené vlády vyvažuje ideál souhlasu lidu. Její liberální rysy se projevují souborem vnějších a vnitřních brzd vůči státu, které mají zaručit svobodu a občany chránit přede státem.*“¹⁵⁹. Ano, v liberální demokracii vláda není všemocná, naopak je poměrně zásadně omezena ve prospěch zachování svobody občanů. Nicméně koncept svobody je v liberální demokracii chápán v negativním smyslu (tj. být svobodný od něčeho).

Dále pak je liberální demokracie považována za koncepci, ve které došlo k spojování liberálních a některých demokratických myšlenek, především z důvodu obavy z expanse principu rovnosti.¹⁶⁰ Snahou bylo znemožnit oddenku demokratickému, aby květ volnosti, rovnosti a bratrství mohl plně vyrůst.

V zahraničním vnímání bývá liberální demokracie vymežována takto: „... *a form of government, usually a representative democracy, in which the powers of the majority are exercised within a framework of constitutional restraints... known as liberal,*

¹⁵⁴ Viz Hloušek, V.: Klasická liberální teorie demokracie. IN: Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie. Red. V. Hloušek, L. Kopeček. Brno, Masarykova universita 2003, s. 81.

¹⁵⁵ Viz ibidem, s. 213.

¹⁵⁶ William Harrison Riker, profesor politických věd na Universitě v Lawrence, z děl: The theory of political coalitions.

¹⁵⁷ Ibidem, s. 236. Tamtéž je dále uvedeno: „Ten druh demokracie, který takto přežívá, však není vláda lidu, ale spíše periodické, někdy náhodné, dokonce i zvrácené lidové veto.“

¹⁵⁸ Viz ibidem, s. 237.

¹⁵⁹ Heywood, A.: Opus citatum, s. 59.

¹⁶⁰ Viz Kopeček, L., Hloušek, V.: Opus citatum, s. 25.

or constitutional democracy...”¹⁶¹. Čili je ztotožňována s reprezentativní demokracií, ve které moc většiny je omezena rámcem ústavních omezení.

Konečně lze přistoupit k potřebnému vymezení liberální demokracie pro účely této práce: liberální demokracií se rozumí zastupitelská forma vlády akcentující relativistické hodnoty, především svobodu vlastnictví, z posic majetkové aristokracie.¹⁶² Formulace se odůvodňuje výsledky výše provedené analýsy, jež ukazují na motivy spíše nedemokratické.

e) Liberalistická demokracie

V odborné literatuře je používáno i pojmu liberalistická demokracie, lze usoudit, že běží o jistou variantu pojmu předcházejícího. Liberalistická demokracie vzniká v poslední čtvrtině devatenáctého století se zavedením všeobecného hlasovacího práva¹⁶³, to je to jediné spolu s právy lidskými, občanskými a menšinovými, co má ve skutečnosti společné s úplnou demokracií; lid nevládne, pod rouškou poskytnutí volebního práva, panuje aristokracie orientovaná na své hospodářské zájmy. Jelikož bratrství je pro ni ničím, lidský jedinec je vázán pouze sobeckými zájmy k organickému společenství, jež se nazývá stát.¹⁶⁴ Podle Oldřicha Procházky¹⁶⁵: „*Liberalistická demokracie je extempore v dějinách politických, jako je hospodářský liberalismus extempore v dějinách hospodářských.*“¹⁶⁶, v pravém smyslu slova je pouhou politickou reprodukcí tržního hospodářství.¹⁶⁷ Jedná se tak o svého druhu glorifikaci neomezeného egoismu v duchu maximy *carpe diem*, a tudíž jevem nedemokratickým.

„Taková liberalistická demokracie, v níž svoboda znamená neodvislost od jakéhokoliv mravního řádu čili zvlí, rovnost pak sobeckou izolaci každého jednotlivého občana, pro níž je slovo bratrství prázdným pojmem, může se ovšem

¹⁶¹ The New Encyclopaedia Britannica. Ed. P. W. Goetz. Vol. 4.: Democracy. Chicago, Encyclopaedia Britannica, Inc. 1985, s. 5. Volně přeloženo: Jedná se o formu vlády, obvykle o reprezentativní demokracii, ve které moc většiny je realizována v rámci ústavních omezení... a je známá jako liberální, nebo konstituční demokracie.

¹⁶² Shrnující názor autora této práce.

¹⁶³ Viz Procházka, O.: Mezi liberalismem a komunismem. Praha, Rok 1946, s. 98.

¹⁶⁴ Viz Skácel, M.: Demokracie a politické stranictví. Politická struktura nové republiky. Praha, Č.A.T., UNIVERSUM 1946, s. 8.

¹⁶⁵ Oldřich Procházka brilantně analysoval fungování kapitalistického systému liberalismu, z děl: Mezi liberalismem a komunismem, Zákon krise, Výhledy do budoucnosti jasné i pochmurné.

¹⁶⁶ Procházka, O.: Opus citatum, s. 4, 73. Na straně 94 citovaného díla autor dále uvádí: „Liberalistická demokracie není absolutním, nepodmíněným systémem politické harmonie. ... nástrojem řádu i rozvratu podle podmínek hospodářských.“

¹⁶⁷ Viz ibidem, s. 157.

zvrhnout v jakoukoliv formu nesvobody a diktatury!“¹⁶⁸ doslova varuje dr Miloslav Skácel¹⁶⁹. Svoboda bez mravního základu překračuje demokratické pojetí ideje svobody, její nositelé si pak neuvědomují, že svoboda má své meze (jedinec výkonem svého práva by zásadně neměl omezovat druhého). Politický systém, jež není založen na mravních hodnotách, se skutečně velmi snadno může změnit v diktaturu¹⁷⁰.

V této práci se liberalistickou demokracií rozumí: deformace pojmu demokracie vyjadřující systém založený na osobním prospěchu, jenž podporuje zničující hospodářskou soutěž, snažící se prostoupit všechny oblasti lidského života, myšlení i chování lidí, logickým důsledkem je popření ideje humanity.¹⁷¹ Zmíněné vymezení odpovídá povaze liberalismu, kdy panuje mylné přesvědčení, že vlastní zájem jedince, bez ohledu na zájmy druhých, uvede vše do harmonického souladu. Liberalistická demokracie stojí v přísné opozici k humanitní demokracii, jež je naopak založena na mravních hodnotách, ideji humanity, svobody, rovnosti a bratrství.

f) Sociální demokracie

Přistupuje se k některým dimensím kategorie demokracie, jejichž bližší nastínění je podstatné pro celý osud práce. Pojmu sociální demokracie se poprvé používalo v období Velké francouzské revoluce pro hnutí revoluční buržoasie, které usilovalo o rovnost politickou i hospodářskou. Později jimi byla označována sociální hnutí, chartismus¹⁷² ve Velké Británii a blanquismus¹⁷³ ve Francii. Běžně se jí označuje politická strana, jež usiluje o uskutečnění socialismu bojem na půdě parlamentu v úzké spolupráci s odbory.¹⁷⁴

V encyklopedické rovině se za sociální demokracii považuje „... *politická koncepce usilující o takové uspořádání společnosti, ve které jsou zaručena práva nejen občanská a politická, ale i sociální. Jejím základem je ekonomický systém, ve kterém je rozdělování produkce řízeno celospolečenskými potřebami s důrazem na odstranění*

¹⁶⁸ Skácel, M.: Opus citatum, s. 8.

¹⁶⁹ Miloslav Skácel (1914-1974) filosof a právník, z děl: Filosofie práva, Demokracie a politické stranictví, Normativní teorie práva.

¹⁷⁰ Viz Německo po 1. světové válce.

¹⁷¹ Souhrnný názor autora.

¹⁷² Masové demokratické dělnické hnutí v 19. století ve Velké Británii.

¹⁷³ Radikální dělnické hnutí ve Francii 2. poloviny 19. století, hlavním představitelem byl L. A. Blanqui.

¹⁷⁴ Viz Vozka, J.: Sociální demokracie. IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VI. Praha, Československý kompas 1932, s. 771.

*hmotné a sociální bídý.*¹⁷⁵. Jádrem věci bylo dobře vystiženo, neboť i sociální práva má člověk, jeví se tudíž jako legitimní požadavek odstranění chudoby, pokud to je možné. Jistě proto běží o problém rozdělování.

Podle prof. Jaroslava Vozky¹⁷⁶ sociální demokracie „*Usiluje o uskutečnění socialismu dobytím veřejné moci pracujícím lidem prostředky legálními, prací na půdě parlamentní, po případě i účasti na vládě v úzké spolupráci s odborovým hnutím zaměstnaneckým a hnutím družstevním.*“¹⁷⁷. Jde tedy o koordinovanou akci ve snaze o naplnění obsahu samotné demokracie cestou parlamentní včetně účasti na vládě.

Sociální demokrat Bruno Kreisky¹⁷⁸ byl toho názoru, že „*Politická demokracie se však v západních demokraciích ukázala jako nedostačující. Může tam fungovat jedině, vstoupí-li do nové, nejbližší vyšší fáze, totiž fáze společenské, sociální demokracie, čili, dodají-li se zásadám demokracie možnosti rozvoje ve všech oblastech a nespoutají-li se do úzkého okruhu politiky.*“¹⁷⁹. S Kreiským lze nepochybně souhlasit, politická demokracie je pouhou formou, ale samotný obsah je ještě mnohem důležitější. Demokracie musí nezbytně prostoupit také společenskou oblast, jen tak může být úplná.

Podle prof. Rogera V. Scrutona¹⁸⁰ sociální demokracie vyžaduje „... *zrušení sociálních výsad...*“¹⁸¹, což lze brát jako výstižné vyjádření tohoto pojmu. Ve skutečnosti opravdu jde o zničení jakýchkoli výsad, jelikož jsou znakem aristokratismu.

Pro účely této práce se sociální demokracií rozumí: požadavek sociální spravedlnosti, znamenající odstranění každého vykořisťování bez výjimky, což je *conditio sine qua non* skutečné správy lidu.¹⁸² Smyslem je zdůraznit i další dimenzi demokracie, která stojí na svrchovanosti lidu, proto se zmiňuje sociální spravedlnost. V sociální demokracii již neběží o vládu jedněch nad druhými, nýbrž o správu lidu.

¹⁷⁵ Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích 2 c/f. Sbor redaktorů.: Demokracie sociální. Praha, Diderot 1999, s. 212.

¹⁷⁶ Jaroslav Vozka (1904-1954) redaktor Masarykova slovníku naučného, zástupce šéfredaktora Práce, člen Sociálního ústavu, profesor Vysoké školy politické a sociální, z děl: Gracchus Babeuf: vůdce spiknutí rovných, Masaryk, dělnictvo a socialismus, Tragedie španělské demokracie. Blíže viz Vaněk, A.: Opus citatum, s. 156.

¹⁷⁷ Vozka, J.: Úvod do ideologie moderního socialismu. Praha, Práce 1946, s. 49.

¹⁷⁸ Bruno Kreisky (1911-1990) rakouský sociální demokrat, spolkový kancléř, část života prožil na Moravě.

¹⁷⁹ Kreisky, B.: Dopis z 8. května 1973. IN: Demokracie a socialismus. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977, s. 49.

¹⁸⁰ Roger Vernon Scruton, britský filosof, politolog a spisovatel, profesor estetiky, z děl: Spinoza, Smysl konzervatismu, O potřebnosti národů.

¹⁸¹ Scruton, R.: Slovník politického myšlení. Přel. P. Pithart. Praha, Atlantis 1989, s. 22.

¹⁸² Shrnující názor autora této práce.

g) Hospodářská demokracie

Další neopomenutelná dimenze demokracie, která je kategorickým příkazem, má-li přestat Hobbesovo¹⁸³ *homo homini lupus*. Prof. Josef Macek¹⁸⁴ je stran pojmu hospodářská demokracie tohoto názoru: „*Demokracie hospodářská ve své nejvlastnější podstatě je zrovnoprávněním lidí ve vědomém uspokojování potřeb.*“¹⁸⁵. Ano, kdo chce setrvat na stanovisku demokratickém, musí žádat skutečné zrovnoprávnění lidí, a to i v oblasti uspokojování potřeb, opačný přístup postrádá legitimitu, ačkoli může být zcela legální.

Lze ji proto stručně charakterisovat takto: „*Hospodářská demokracie jest důslednou aplikací principu obecné demokratisace.*“¹⁸⁶. Přirozeně, že toto úsilí se nemá zastavit před otázkami hospodářskými, úplná demokracie požaduje demokratisaci se všemi důsledky z toho plynoucími. Dr. Pinz k pojmu hospodářská demokracie uvádí: „*Demokracie hospodářská je důležitá pro existenci demokracie kulturní a sociální a zase prostřednictvím nich vytváří demokracii občanskou.*“¹⁸⁷. Bez demokracie hospodářské nebude materiální demokracie, stejně jako bez demokracie sociální a kulturní, jedná se o spojitou nádobu bez nichž se nikdy nebude jednat o úplnou demokracii.

Podle prof. Scrutona toto pojetí demokracie vyžaduje „... *kolektivní kontrolu výrobních prostředků.*“¹⁸⁸, toto stanovisko lze přijmout, neboť, aby se mohlo jednat o demokracii v hospodářství, musí být výrobní prostředky vlastněny lidem. Může se kupříkladu jednat o družstevní vlastnictví nebo mohou být akcie daného podniku vlastněny jeho zaměstnanci.

Hospodářská demokracie bude ve zbytku práce pojímána v následující rovině jako: vyjádření správy lidu v oblasti hospodářské, jedině jemu mohou totiž v úplné demokracii náležet výrobní prostředky.¹⁸⁹ Zvolené vymezení se odůvodňuje výše pojatou

¹⁸³ Thomas Hobbes (1588-1679) politický filosof, zastánce absolutismu, překladatel a soukromý učitel, z děl: *Leviathan*, neboli, *O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*.

¹⁸⁴ Macek Josef (1887-1972) národohospodář, politik, propagátor družstevnictví, profesor na Vysoké škole obchodní v Praze, člen sociální demokracie, z děl: *Cesta z krise*. Blíže viz Vaněk, A.: *Opus citatum*, s. 88.

¹⁸⁵ Macek, J.: *Demokracie v hospodářství*. Praha, Svazu národního osvobození, 1924, s. 7.

¹⁸⁶ Lomšakov, A. P.: *Zákon vývoje kolektivních útvarů politických a hospodářských a jeho aplikace při budování politické a hospodářské demokracie*. Sociologická revue, II. 1931, č. 2, s. 324.

¹⁸⁷ Pinz, J.: *Filozofický základ nových československých ústavních koncepcí po roce 1945*. IN: *Sborník z mezinárodní vědecké konference „Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu“*. Ed. K. Schelle. Brno, Masarykova universita 1993, s. 271.

¹⁸⁸ Scruton, R.: *Opus citatum*, s. 22.

¹⁸⁹ Shrnující názor autora této práce.

charakteristikou kategorie demokracie, pojmů demokracie materiální a humanitní demokracie. Věc se má tak, že buď je třeba resignovat na dimenzi hospodářské demokracie s cílem umožnit aristokratické hospodářství, nebo přijmout úvahu o hybridním pojetí, anebo přijmout úplnou demokracii se všemi důsledky.

h) Humanitní demokracie

Humanitní demokracie je určitou opozicí k liberální deformaci kategorie demokracie a její vymezení snahou ozřejmit, že je hovořeno o demokracii úplné postavené na mravním základě. Formulování pojmu humanitní demokracie je největším přínosem prof. Masaryka a prof. Beneše demokratickým teoriím. U jiných autorů, jež vyznávají pojetí politické demokracie, se spojení humanity a demokracie, takřka neobjevuje.

V případě tohoto pojmu lze dát nejprve slovo prof. Masarykovi, který hovoří o „... demokracii, spočívající na zásadách humanitní mravnosti.“¹⁹⁰. Prof. Masaryk byl totiž zcela přesvědčen, že demokracie vychází z ideje humanitní, proto nepřipouštěl existenci demokracie, která by neměla mravní základ. Jinak by ve společnosti převážily zájmy osobní, prospěchářské, došlo by k pokračování neustálého boje na úkor spolupráce, z tohoto důvodu nemůže být plně demokratické liberální pojetí.

Prof. Beneš zastává následující stanovisko: „*Ideály lidskosti jako základ i cíl organisované společnosti pokládají se tu všude za podstatný rys každého uspořádání, které se nazývá lidovládou. Moderní demokracie, vzešlá z těchto ideových základů a ze známých událostí historických na konci 18. století, je demokracií humanitní.*“¹⁹¹.

¹⁹⁰ Masaryk, T. G.: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Sv. 1. 1918-1920. Praha, Čin 1939, s. 12.

¹⁹¹ Beneš, E.: Humanitní demokracie. IN: Naučný slovník aktualit 1938. Red. Z. V. Tobolka. Praha, L. Mazáč 1938, s. 163. E. Beneš na str. 163 a 165 dále uvádí: „V západní Evropě a v Severní Americe demokracie od počátku znamenala totiž nejenom vládu organisovanou za účasti všech občanů a v jejich prospěch, nýbrž také vládu lidskou, t. j. vládu, která vyznává a v život přímo uvádí mravní zásady, obsažené ve známé ‚Magna Charta Libertatum‘ (Anglie), ve slavném ‚Prohlášení práv člověka a občana‘ (Francie), jakož i v ústavě Severních států amerických. ... Humanitní demokracie zdůrazňuje a vnucuje svým občanům jako zásadu společenské činnosti ne boj stran, tříd, národů, nýbrž ideu lidské solidarity, jež politicky, sociálně a hospodářsky má individuum, člověka a občana disciplinovat, usměrňovat, a jeho úkoly v poměru k občanům druhým a ke státu vymezovat. Filosofii a humanitní demokracie je filosofie a etika solidarismu. ... politický systém, který respektuje zásadu lidské svobody a pokládá lidství za absolutní mravní hodnotu pro život soukromý i veřejný, hledá v životě politickém, sociálním a hospodářském správnou syntesu mezi oběma póly společenského žití: mezi vypjatým individualismem a vypjatým kolektivismem. Souhlasí s názorem, že klasický individualism a politický a sociální liberalism 19. století ustupuje novým nutnostem a koncepcím společenského života s tendencemi kolektivisujícími na základě ideje solidarity, ale nepřijímá ani komunistických experimentů dneška...“.

Lidskost, tedy humanita, by měla být klíčovým aspektem soudobé společnosti euroamerické civilizace hlásící se k demokracii. Tam, kde by nebyla dodržována lidská důstojnost, nelze hovořit o skutečné demokracii. Obsah humanitní demokracie vymezuje detailně prof. Beneš v následujících pěti bodech, kdy nejprve poukazuje na spojení s několikasetletou emancipační tradicí lidstva starého kontinentu. Lze si povšimnout, že demokracie, které přešly do autoritativních režimů, rovněž se opírají o lid. Zdůrazňovaly hledisko kolektivistické a postavily se proti ideovému a mravnímu dědictví francouzské a americké revoluce. Z tohoto důvodu přívlastek humanitní je užíván a zdůrazňován, aby došlo k odlišení demokracie skutečné od demokracie zdánlivé. Zřídlem života společenského vždy bude člověk a nejvyšší hodnotou lidský život¹⁹². Humanitní demokracie odmítá absolutní moc státu a do popředí vyzvedává lidskou solidaritu. Je rozhodnuta bránit ideu lidství proti bezuzdné svobodě, egoismu, krajnímu individualismu a anarchii. Nikdo by neměl žít na úkor druhého, každý nechť je živ vlastní prací. Za čtvrté demokracie je společnost lidí pracujících, už není pánů a sluhů, jako tomu bylo ještě donedávna.

Konečně pak blaho každého jednotlivce je společným cílem v demokracii, odmítá se shledávat konečný účel v kolektivistických uskupeních; prof. Beneš se vymezuje, jak proti krajnímu individualismu, tak proti zbožnění kolektivu. Proti obojímu staví ideu lidské solidarity.¹⁹³ V díle *Demokracie dnes a zítra* charakterisuje prof. Beneš humanitní demokracii jako „... systém, který zlepšování společnosti pokládá za možné především zlepšováním člověka jako lidského individua.“¹⁹⁴ Jak odlišné od strohosti pojmání demokracie jako svobodných voleb. Demokracie je ve skutečnosti odvislá od svědomí každého lidského jedince. Zdokonalování lidu (především mravní) bude znamenat krok vpřed směrem k úplné demokracii. Prof. Beneš když hovořil o humanitní demokracii, myslel tím pravou, vyspělou demokracii politickou, sociální, hospodářskou a kulturní.¹⁹⁵

Humanitní demokracii lze vymezit pochopitelně i stanovením cíle, ke kterému směřuje: „... svoboda, rovnost, právo a spravedlnost, vzdělanost a co možná největší

Autor této práce vnímá dokument zvaný „Magna Charta Libertatum“ jako nástroj pro rozšíření práv stavu urozeného, nikoli lidu, proto jej ani nezařazuje do historického pojednání.

¹⁹² A to již od okamžiku početí.

¹⁹³ Viz ibidem, s. 163 a násl.

¹⁹⁴ Beneš, E.: *Demokracie dnes a zítra*. Praha, Čin 1946, s. 341.

¹⁹⁵ Viz Beneš, E.: *Opus citatum*, s. 341.

*osobní blaho všech členů této demokracie*¹⁹⁶, jak píše prof. Král. To vše jsou hodnoty, ke kterým by lidská společnost měla směřovat.

Pro potřeby této práce se humanitní demokracií bude rozumět: úplná správa lidu lidem a pro lid, jakožto důsledek ideje humanitní, přičemž tato správa je založena na mravním základě, a tedy na úsilí každého jedince o své zdokonalení ve všech oblastech lidského života.¹⁹⁷ Zdůrazňuje-li se, že běží o úplnou demokracii, má se tím na mysli politická, hospodářská, sociální i kulturní demokracie zároveň, to je pochopitelné. Je-li důsledkem ideje humanitní¹⁹⁸, pak musí spočívat na lidské vzájemnosti a pospolitosti, a tudíž i na mravním základě.

i) Demokratismus

Nyní nezbývá než zmínit jednotící pojem demokratismus, jímž kupř. prof. Král rozumí následující: *„Demokratismus je nejen názor životní a názor na uspořádání společnosti a poměrů mezi lidmi vůbec, jak ukazuje název, nýbrž ... předpokládá také určitý názor světový a určitý způsob myšlení, poznávání.“*¹⁹⁹. Ideál humanitní se z pohledu společnosti jeví spíše jako demokratismus, kterým se myslí politické, hospodářské, mravní a kulturní uspořádání společnosti, založené na ideách svobody, rovnosti a bratrství, jež se uskutečňuje součinností jednotlivce se společností.²⁰⁰ Demokratismus zcela jistě nelze ztotožňovat s technicistním pojetím demokracie jako parlamentní procedury a pravidelných voleb, demokratismus totiž není hodnotově prázdný. Ba co víc, zasahuje veškeré oblasti lidského života.

Prof. Masaryk jej chápe jako *„... programové úsilí, směřující k realizaci demokracie jako určité formy politického zřízení.“*²⁰¹. Je zřejmo, že bez pečlivé a každodenní práce demokracie zůstane utopickým snem, aby se tomu tak nestalo, lidská společnost musí jít štěstí vstříc tím, že se bude zdokonalovat²⁰². *„Samotný T. G. Masaryk vykládá demokratismus přechodem vládnutí k spravování a rozšíření moci a práv*

¹⁹⁶ Král, J.: Opus citatum, s. 56.

¹⁹⁷ Souhrnný názor autora této práce.

¹⁹⁸ Vymezení ideje humanity viz výše.

¹⁹⁹ Král, J.: Opus citatum, s. 8.

²⁰⁰ Viz ibidem, s. 39.

²⁰¹ Trapl, M.: Opus citatum, s. 53.

²⁰² Tj. každý jednotlivý lidský jedinec.

*lidových vrstev.*²⁰³ píše dr Pinz. Samozřejmě musí být opuštěn koncept vládnutí, práva se musí dostat všem, nestačí, aby byla napsána v ústavních listinách.

Prof. Fischer doplňuje výše zmíněné: „... *demokratism je celkový názor na svět, hlásající zásady rovnosti nejen hospodářské a politické, nýbrž také duchovní, mravní a náboženské.*“²⁰⁴. Ve skutečnosti je nemyslitelné, aby cíl demokratismu spočíval na vládě parlamentu či motivech ryze materialistických. Nadto neodmyslitelně vychází z ideje rovnosti; lidská důstojnost náleží každému, proto také každý má právo podílet se na správě věcí veřejných.

Podle prof. Trapla: „*Demokratismus je tedy Masarykovi idea politické organizace společnosti, vybudované na ethickém základě humanitním, koncepcí, spočívající na přesvědčení o hodnotě každého, zvláště i malého, utlačovaného člověka.*“²⁰⁵. Revoluce myšlení, kterou prof. Masaryk přinesl, kdy osvobodil svůj národ od malosti a čecháčství, je oním podhoubím, v němž tkví potenciál pro realizaci humanitní demokracie. Podle dr Emila Soboty²⁰⁶: „*Demokratism tedy znamená politické úsilí směřující k tomu, aby bylo ze společnosti eliminováno jakékoli vykořisťování.*“²⁰⁷. Jeho přítomnost totiž pojmově popírá demokracii jako takovou, za dobře odvedenou práci náleží adekvátní odměna.

Pro účely této práce se bude demokratismem rozumět myšlenkový směr, jehož cílem je úplná (materiální) demokracie, tj. demokracie politická, hospodářská, sociální a kulturní, čili demokracie humanitní.²⁰⁸ Ze své povahy za demokratismus nelze označit snahu o nastolení toliko politické demokracie. Demokratismus směřuje k demokratisaci veškerých oblastí lidského života.

²⁰³ Pinz, J.: Přírozenoprávní theorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 175.

²⁰⁴ Fischer, J. L.: Opus citatum, s. 143-144.

²⁰⁵ Trapl, M.: Opus citatum, s. 55. Na str. 55 a 68 autor citovaného díla dále uvádí: „... znamená úsilí o povznesení lidu a jeho činnou, svobodnou účast na správě politické a na organizaci společenské. ... není pouhá změna formy státu, nýbrž že je to úsilí v podstatě revoluční, úsilí, přetvořit moderní stát a celou společnost na novém světovém názoru, na novém názoru sociologickém, dějinně-filosofickém a na nových ethických principech.“

²⁰⁶ Emil Sobota (1892-1945) právník, rada v kanceláři presidenta republiky, popraven za 2. světové války, Z děl: Rozpaky s demokracií, Jsme ještě stále demokraté?, O presidentu naší republiky.

²⁰⁷ Sobota, E.: Program našeho druhého presidenta pro domácí politiku. IN: Edvard Beneš, filosof a státník. Red. Hartl, A., Praha, L. Mazáč 1937, s. 87. Autor citovaného díla na str. 85. dále píše: „Demokratism pak je chápán jako vláda lidu pro lid, vláda všech pro všechny, rovnost práv a povinností všech občanů; stát má se spravovati ve prospěch všech občanů, všechny instituce státu mají být obráceny jen ve prospěch všeho lidu.“

²⁰⁸ Shrnující názor autora této práce.

3. Svoboda

Ideu svobody lze formulovat velice rozmanitým způsobem, proto je nutné klást důraz na správné pochopení, poněvadž v pojmu se skrývá jistá a lehce zneužitelná neurčitost, vyplývající z jeho abstraktní povahy, tomu se však lze vyhnout kladením jistých požadavků svobody.²⁰⁹ Již Aristotelés ze Stageiry²¹⁰ se ve svém díle *Etika Nikomachova*²¹¹ zaobíral pojmem svobody, přičemž v něm uvádí: „*Poněvadž tedy předmětem chtění jest účel, to pak, o čem uvažujeme a pro co jsme se rozhodli, jsou prostředky, bude asi jednání, jež se vztahuje k těmto prostředkům, odpovídati záměrné volbě a bude dobrovolné. ... v naší moci tedy jest, jsme-li hodní a špatní.*“²¹². Není tedy pochyb o tom, že Aristotelés vnímá svobodu jako relativní, neboť člověk je tvorem podmíněným. Svoboda může být využívána k individualistickým zájmům jako tomu je v liberální demokracii, nebo k ní přistupovat pod zorným úhlem ideje humanity ve prospěch všech. Svoboda může být velmi snadno i zneužita, jako se tomu děje autoritářských politických systémech.

Podle Milla „... *povaha a hranice moci, která společnosti oproti jednotlivci přísluší... je svobodou občanskou neboli sociální.*“²¹³. Čili Mill poukazuje i na méně obvyklé pojmání svobody společnosti vůči jednotlivci, na které nelze resignovat v komplexním náhledu na ideu svobody.

Prof. Fischer analyzuje široký pojem svobody, ukazuje při tom, že se za ní skrývá nezávislost od jakéhokoli nátlaku, dobrovolné podřízení se příkazům jako svépovinnost a nakonec tvůrčí svoboda, která je vázána základním příkazem, která zavazuje, tu nazývá svéprávností.²¹⁴ Prof. Neubauer k tomu upozorňuje, že v praxi vždy jde o relativní pojetí svobody, neboť absolutní svoboda je anarchií; akcentuje tedy známý spor svobody jedince se svobodou kolektivu.²¹⁵ Tento spor nelze jednoznačně rozhodnout ve prospěch té či oné strany, nýbrž je nezbytné obojí pojetí klást do harmonie.

²⁰⁹ Viz Trapl, M.: Opus citatum, s. 101.

²¹⁰ Aristotelés ze Stageiry (384-322 př. n. l.) byl doslova antickým encyklopedistou, založil vlastní filosofickou školu peripatetickou, vychovatel Alexandra Makedonského, umírá ve vyhnanství, kam byl poslán pro rouhání, z děl: *Etika Nikomachova*, *Politika*, *Athénská ústava*.

²¹¹ Spis pojmenoval Aristotelés podle svého syna Nikomacha.

²¹² Aristotelés: *Etika Nikomachova*. Přel. A. Kříž. Praha, Jan Laichter 1937, s. 55.

²¹³ Mill, J. S.: *O svobodě*. Praha, J. Otto 1913, s. 5.

²¹⁴ Viz Fischer, J. L.: Opus citatum, s. 130.

²¹⁵ Viz Neubauer, Z.: Opus citatum, s. 306.

Svoboda (lat. *libertas*) „... jest v základě svém pojem ethický, při všech rozličných smyslech, kterými slovo to bráno bývá, poněvadž se týká rozhodování a jednání. Moci náležeti jen sobě ve svých rozhodnutích, určovati jednání své jen z vlastních zásad, tedy bez nátlaku zevního, jest nejširší jaksí význam slova toho.“²¹⁶. Ano, v absurdním pojetí lze domyslet ničím neomezenou svobodu, to jest anarchii. Obor práva však učí, že svoboda člověka je z principu omezena svobodou člověka druhého. Je považována za „... jeden z charakteristických rysů lidské bytosti; vedle rozumu nejvyšší atribut člověka.“²¹⁷. Což se projevuje přirozenou touhou lidských jedinců po všeobecné svobodě. Zásadní problém vězí v tom, zdali připustit svobodu ve smyslu anarchickém, anebo etickém, to znamená, aby se každému dostalo všeobecné svobody, nepodmíněné výsadami aristokratickými.

Imperativem je tak vždy zkoumat, jestli využitím svobod nedojde k ublížení druhým. Uvedený postup lze právem považovat za podmínku úspěšného fungování demokracie, je povinností opravdových demokratů.

Prof. Masaryk ví „... dobře, že svoboda nesmí nikdy znamenati libovůli, právo dělat, co kdo chce, není to svoboda přírodní, nespoutaná, anarchická.“²¹⁸. Nespokojuje se taktéž s pouhou negativní formulací svobody, nýbrž je si vědom, že idea svobody musí mít především obsah pozitivní, že to musí být program pro rozvoj osobnosti i kolektivu, tedy se musí jednat o svobodu všeobecnou.

Naopak pro doc. Engsta, který zdůrazňuje odlišné hledisko, svoboda znamená „... využívání zákonitostí přírody ze strany člověka v jeho prospěch – přizpůsobování si přírody, které se v průběhu lidské společnosti neustále prohlubuje a rozšiřuje.“²¹⁹. Odrazem svobody je doc. Engstovi právo na vývoj lidské civilizace.

Nelze však odhlížet od faktu, že chápání svobody v čase se nebyvale měnilo: „... na počátku svého vývoje neměl pojem svobody pozitivní smysl, člověk podléhal nutnosti, osudu či náhodě. ... u sofistů je svoboda to, co v obci směřuje k tomu, co je

²¹⁶ Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Red. sbor vrchních redaktorů. Dvacátýčtvrtý díl.: Svoboda. Paseka, Polička, Sdružení pro Ottův slovník naučný Argo/ Paseka 2001, s. 446. Tamtéž je dále uvedeno: „... Individualistní tento ráz svobody má však ten důsledek, že čeho pro vlastní individuum vymáhám, přiznati musím i ostatním.“

²¹⁷ Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Red. sbor redaktorů. Sv. 7.: Svoboda. Praha, Diderot 1999, s. 352.

²¹⁸ Trapl, M.: Opus citatum, s. 102.

²¹⁹ Engst, J.: Opus citatum, s. 20.

*prospěšné, ke ctnosti (areté)...*²²⁰. Již staří Řekové chápali, že na ideu svobody je třeba nahlížet ve spojení s lidskou společností a v její prospěch.

Vnímání svobody je, jak vidno, značně různorodé, obdobný názor z tohoto pohledu zaujímá prof. John Nicholas Gray²²¹: „*Zatímco pro novověkého člověka znamená svoboda být chráněn před cizím zasahováním nebo nezávislost v podmínkách vlády zákona, pro člověka starověkého svoboda znamenala oprávnění účastnit se kolektivního rozhodování.*“²²². S názorem prof. Graye lze nepochybně souhlasit, nadto i v soudobá společnost se v zásadě kloní k závěru, že referendum je právem občanů.

Nyní byly nastíněny kořeny odlišného vnímání svobody u liberálů i socialistů. Klasický liberalismus vyznával negativní pojetí svobody, jež přineslo podle Vladimíra Neffa²²³ „... *zotročení, zkrvavění a ochuzení lidstva.*“²²⁴, poněvadž se „zapomnělo“ na humanitu, jednalo se o svobodu výlučnou neboli aristokratickou, dostupnou jenom některým.

Co je pozitivním vymezením svobody? Podle Georga Wilhelma Friedricha Hegela²²⁵ svoboda v plném smyslu slova znamená mít příležitost k seberealizaci, pokud jsou zapotřebí k jejímu dosažení určité zdroje, pak jsou součástí svobody samotné. Svoboda je tedy víc než jen právo jednat, tento názor byl podroben velmi ostré kritice ze strany moderních liberálů, a bývá jimi přirozeně odmítán. Ti poukázali na to, že svoboda a seberealizace nespadá v jedno a že je možné před seberealizací dát přednost cílům

²²⁰ Universum. Všeobecná encyklopedie. Red.sbor redaktorů, 9. díl: Svoboda. Praha, Odeon 2001, s. 224. Na str. 224-225 se dále uvádí: „... u kyniků a stoiků je svoboda oprostění se od vnějších i vnitřních tlaků, potřeb a vášní a podřízení se nutností světového logu. Podle Platóna je svoboda bytí dobra, duše, chce-li dojít naplnění, musí o toto bytí nutně usilovat, zatímco Aristoteles hovoří o aktu vůle a zvláštní síle rozhodnutí. ... Hobbes definuje pojem svobody politicky, jako nepřítomnost fyzického nátlaku; stejně je tomu u empiriků, od Locka až po Voltaira. Naproti tomu pro Spinozu je svobodná ta věc, která existuje z nutnosti své podstaty a její jednání není určeno ničím jiným. Teprve u Rousseaua je svoboda opět základním antrop. určením člověka, v němž se ukazuje duchovní povaha jeho duše. Kant se pokouší zprostředkovat úvahy 17. a 18. století ve dvojím pojmu svobody: v kosmologickém smyslu je svoboda schopnost navodit sám od sebe nějaký stav; v mravním smyslu je svoboda oprávněním poslouchat pouze ty zákony, které si sami stanovíme. U Fichta a Schellinga se svoboda stává transcendentálním východiskem filosofickým, z něhož jsou odvozovány všechny ostatní pojmy...“.

²²¹ John Nicholas Gray je filosof a politolog kritisující utopické myšlení, z děl: Dvě tváře liberalismu, Liberalismus, Marné iluze: falešné představy globálního kapitalismu.

²²² Gray, J.: Liberalismus. Přel. J. Fingerland. Praha, Občanský institut 1999, s. 13.

²²³ Vladimír Neff (1909-1983) národní umělec, spisovatel a překladatel, z děl: Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias.

²²⁴ Neff, V.: Demokracie a kapitalismus. Filosofický slovník pro samouky neboli antigorgias. Praha, Družstevní práce 1948, s. 82.

²²⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) idealistický filosof, rektor norimberského gymnasia, z děl: Dějiny filosofie, Filosofie dějin, Základy filosofie práva.

jiným.²²⁶ Tak jako tak však jde o uskutečňování cílů, které si jedinec vytkne podle svého žebříčku hodnot; ve své podstatě lze mít za to, že jde o seberealisaci *largo sensu*.

Dalším z autorů, jenž se podrobně zabýval odlišnými pojetími svobody je prof. Isaiah Berlin²²⁷, který ve svém díle *Two Concepts of Liberty* uvádí: „... *negative freedom*... *By being free in this sense I mean not being interfered by others. ... What is freedom to those who cannot make use of it? ... Without adequate conditions for the use of freedom, what is the value of freedom? ... The positive sense of the word 'liberty' derives from the wish on the part of the individual to be his own master.*“²²⁸. Z názoru prof. Berlina vyplývá, že svoboda bez adekvátních podmínek nemá žádnou hodnotu. Katalog lidských práv bez s ním provázaného sociálního a hospodářského systému nemá valného významu.

Pro účely této práce bude se svoboda vnímat ve smyslu pozitivním i negativním zároveň. Neboť co ospravedlňuje k tomu, aby bylo pohlíženo na ideu svobody pouze prismatem částečným? Tedy bude chápána jako nezávislost každého jedince za podmínek, které stanoví spravedlivý právní řád, s vědomím, že svoboda jednotlivce je omezena svobodou druhých a zároveň jako oprávnění podílet se na správě věcí veřejných. Konečně pak jako příležitost k seberealisaci, která musí být pro všechny stejná, tím tedy zahrnuje nezbytně i svobodu politickou, hospodářskou, sociální a kulturní. Svoboda není neomezená, ale musí být úplná, aby se vůbec o svobodě mohlo uvažovat;²²⁹ idea svobody jest nepochybně součástí ideje humanitní.²³⁰

Zmíněná relativně komplexní charakteristika svobody překonává mnohaletý rozpor různorodého pojetí a pokouší se nastolit harmonický soulad, přičemž svobodu hospodářskou lze chápat v duchu výše podané definice hospodářské demokracie. Odvolávání se na ideu svobody nemá být legitimním důvodem pro vykořisťování člověka

²²⁶ Srv. Gray, J.: Opus citatum, s. 67-68.

²²⁷ Isaiah Berlin, filosof, esejist a teoretik politického liberalismu pocházející z Rigy, z děl: Dvojitý pojem svobody, Politické ideje ve dvacátém století.

²²⁸ Berlin, I.: Two Concepts of Liberty. IN: Four Essays on Liberty. I. Berlin. London, Oxford University Press 1969, s. 123-124 a 131. Volně přeloženo, prof. I. Berlin za negativní pojetí svobody považuje stav, kdy jedinec není obtěžován a omezován druhými, zároveň se však ptá, k čemu je svoboda těm, co ji nemohou využít, a jaká je její hodnota, nejsou-li splněny nezbytné podmínky pro její realizaci. Proto dochází k pozitivnímu pojetí svobody, jež vnímá jako přání jedince být svým vlastním pánem.

²²⁹ To hlásali již Rousseau, W. Godwin a další. Blíže k tomu Webb, S.: Perioda anarchie IN: Fabiánská pojednání o socialismu. Red. G. B. Shaw. Přel. J. Pelcl, A. Hofmeister. Praha, J. Pelcl 1897, s. 53.

²³⁰ Jde o shrnující názor autora této práce.

člověkem. Je-li cílem humanitismu, aby svoboda se dostala všem, zákonitě se vedle svobody objeví idea rovnosti.

a) Svoboda všeobecná

Svoboda všeobecná je pojmem, kdy již z jeho jazykového významu je patrné, že se jedná o svobodu určenou všemu lidu a že není závislá na sociálním statusu člověka. S pojmem svoboda všeobecná počítala již i tzv. Jakobínská ústava²³¹, která ji vysvětluje takto: „*Svoboda je možnost, aby člověk dělal všechno, co neškodí druhému.*“²³². K tomu je však zapotřebí, aby ve společnosti nepanovaly značné majetkové rozdíly. Ne každý člověk má v neúplné demokracii možnost dělat vše, co neškodí jiným. Nutností je také mravnost, aby lidé rozpoznali, co druhému může škodit.

Prof. Beneš je přesvědčen o tom, že jedině demokracie je schopna vrátit světu svobodu jako největší hodnotu, rozumí jí svobodu politickou, sociální, duchovní a mravní²³³, tzn. svobodu všeobecnou, neboli svobodu demokratickou. Naplnění svobody všeobecné je totiž možné pouze v úplné demokracii. Každá jiná forma vlády, tedy autokracie, již ze své povahy nemůže umožnit lidu realizaci ideje svobody.

W. Brandt se soustředil na potřebu osvobodit člověka: „*Svobodný člověk musí stále více dostávat příležitost nebýt převážně objektem pokynů, ale být více a více subjektem rozhodování. ... k zajištění svobody jednotlivce se musí vytvořit společenské předpoklady. Kde jde o právo, jistotu a svobodu občanů, především slabých a znevýhodněných, není možné se spoléhat na volnou hru společenských sil. Nemají-li zůstat práva a svobody na papíře, je třeba, aby jich mohli občané užívat.*“²³⁴. Volná ruka trhu skutečně není schopná zajistit všem bez rozdílu naplnění jejich práv, tedy úplnou svobodu. Sama společnost se musí postarat o své členy a poskytnout jim plnou možnost k jejich seberealizaci. S názorem W. Brandta lze proto souhlasit, neboť usiluje o skutečné zhmotnění práva na lidskou důstojnost. V takovém případě se bude jednat o svobodu všeobecnou.

²³¹ Tzv. jakobínská ústava z roku 1793 vycházela z myšlenek J. J. Rousseaua.

²³² Michňák, K.: *Idea rovnosti v dějinách a za socialismu*. Praha, Svobodné slovo 1962, s. 50. Obdobného názoru je i A. Heywood: „Z toho vyplývá, že každý jednotlivec by se měl těšit co největší svobodě slučitelné se stejnou svobodou všech.“ Heywood, A.: *Opus citatum*, s. 43.

²³³ Viz Beneš E.: *Světová krise, kontinuita práva a nové právo revoluční*. Praha, Václav Linhart 1946, s. 16.

²³⁴ Brandt, W.: *Dopis z 19. října 1974*. IN: *Demokracie a socialismus*. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977, s. 101-102.

Dr Pinz na svobodu všeobecnou nahlíží v kontextu pokrokových hodnot „... které neplatí jen z vůle dočasného držitele moci, jako např. svoboda národní, svoboda vlastního názoru, svoboda pravdy, svoboda od politické manipulace, svoboda od chudoby a hospodářského útlaku apod.“²³⁵. Již samotný pohled na svobodu jako svobodu všeobecnou je do značné míry pokrokový, přičemž je přínosné rozlišovat, co vše pod ní může být zahrnuto.

Pro účely této práce se pojmem svoboda všeobecná rozumí svoboda dostupná všemu lidu, jež je neodvislá na sociálních podmínkách člověka²³⁶. Zvolené vymezení se odůvodňuje tím, že pokud by svoboda lidu byla podmíněna majetkem nebo postavením, nejednalo by se již o svobodu všeobecnou. Z povahy věci plyne, že svoboda všeobecná je pojmově spjata s úplnou demokracií, přičemž je výrazem ideje humanity.

b) Svoboda výlučná

Pojem svoboda výlučná naznačuje, že se nejedná o svobodu pro všechny, nýbrž jen o svobodu pro některé, pro užší skupinu lidí, tzn. o svobodu aristokratickou. Tato svoboda je totiž závislá na hospodářských a sociálních podmínkách. Friedrich Engels²³⁷ o svobodě v naznačeném významu hovořil jako o svobodě politické, tj. svobodě zdánlivé, již považoval za nejhorší otroctví, jaké může být²³⁸.

Do hloubky se otázkou svobody výlučné zabýval prof. Roger Garaudy²³⁹ a učinil závěr: „Sloboda... je pre robotníka slobodou vybrat' si kapitalistu, ktorý kúpi jeho pracovnú silu, je slobodou vybrat' si pána...“²⁴⁰. V zásadě tak prof. Garaudy navazuje na Engelse. Využívání této svobody výlučné je závislé především na majetku.

²³⁵ Pinz, J.: Hodnoty, hodnocení a hodnotová orientace v obecném a právním smyslu. IN: Právo a hodnoty. Sborník příspěvků z jednání sekce teorie práva a právních dějin. Ed. P. Osina. Brno, Tribun EU 2016, s. 142.

²³⁶ Jedná se o shrnující názor autora této práce.

²³⁷ Friedrich Engels (1820-1895) německý politický filosof a ekonom, vedoucí osobnost První i Druhé internacionály, z děl: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, Vývoj socialismu od utopie k vědě.

²³⁸ Viz Engels, F.: Úspěchy hnutí za sociální reformu na kontinentě. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 507.

²³⁹ Roger Garaudy, francouzský filosof pohybující se mezi socialismem a islámem. Z děl: Svoboda, Církev, komunismus a křesťané, Realismus bez břehů.

²⁴⁰ Garaudy, R.: Sloboda. Přel. J. Žigo. Bratislava, Slov. vydav. polit. lit. 1958, s. 278. Autor citovaného díla na straně 277-278. dále uvádí: „... no i ta volba je iluzórna, keďže pre nezamestnanosť, ktorá je v kapitalistickom zriadení trvácim zjavom, je robotník donútený prijať prvé zamestnanie, ktoré sa mu naskytne. ... Sloboda je požiadavka, ktorú buržoázia z roku 1789, v čase svojej veľkosti, hájila proti všetkým feudálom v mene celého ľudu. Keď však s podporou ľudu dosiahla svoju slobodu proti feudálom, použila ju proti robotníckej triede. ... Maurice Thorez... Povedal: ‚Opravdivá sloboda je potláčanie panstva človeka nad človekom. Kým existuje toto vykorisťovanie, človek nemôže byť svobodný. A kapitalistický

Dr Pinz o svobodě výlučné hovoří v kontextu zneužitelnosti hodnotové orientace ve společnosti „... *různí politici... z oblasti všeobecných hodnot připouští jen tzv. svobody liberální, jejichž využitelnost je pro hospodářsky a politicky nepriviligované občany fiktivní nebo omezená.*“²⁴¹ a tedy určena „... *jen pro tzv. aktivní občany, tzn. s majetkovými výsadami.*“²⁴². Názor dr Pinze je v zásadě obdobný chápání prof. Garaudyho, lze souhlasit s tím, že svoboda výlučná se uplatňuje především v prostředí liberalismu jako svoboda politická.

Pro účely této práce se pojmem svoboda výlučná rozumí svoboda dostupná privilegovaným občanům, a to zejména majetkově.²⁴³ Zvolené pojetí vychází z rozlišování míry svobody v neúplné demokracii ve srovnání s demokracií humanitní. V neúplné demokracii totiž k výkonu některých práv je zapotřebí nezbytný majetkový základ.

4. Rovnost

Již veliký Konfucius²⁴⁴ ve staré Číně pronesl: „*Lidé jsou stejní; rozdělují je jen zvyky.*“²⁴⁵. Základní lidské potřeby jsou opravdu stejné, mimo ně se lidé liší jen svými zvyky, ať už je to stravování, odívání apod. Proto lze konstatovat, že také staří Číňané vedle starých Řeků dospěli k pochopení ideje rovnosti. Sám Aristotelés k ideji rovnosti pravil: „*Ale rovnost není stejná v poměrech právních a v přátelství; neboť v právu je rovnost nejprve podle hodnoty a potom teprve podle kolikosti, kdežto v přátelství jest nejprve rovnost podle kolikosti a potom teprve podle hodnoty. Vidíme to tehdy, když mezi různými osobami jest veliký rozdíl co do ctnosti nebo špatnosti nebo blahobytu nebo něčeho jiného; tu nejsou již přáteli a také toho nežadají.*“²⁴⁶. Pojetí rovnosti se podle Aristotela liší v oblasti práva a ve vztahu člověka k člověku, což je ovšem pochopitelné.

spôsob výroby sa zakladá práve na vykorisťovaní človeka človekom. Preto nemôže poznať úplnú slobodu. Preto i v najdemokratickejších kapitalistických štátoch ustavične propuká protirečenie medzi rovnosťou uznanou zákonmi a potláčanou skutkami, medzi ústavami, ktoré dávajú demokratické slobody ľudu, a chudobou, ktorá ich nemôže využívať, medzi formálnou slobodou a faktickou porobou.“

²⁴¹ Pinz, J.: Opus citatum, s. 141.

²⁴² Ibidem, s. 141.

²⁴³ Jedná se o souhrnný názor autora této práce.

²⁴⁴ Konfucius (552-479), vl. jménem Kchung-fu-c', největší čínský filosof, státník, ministr spravedlnosti ve státě Lu, reformátor myšlení, na základě jeho učení vznikl konfucianismus, zakladatel první filosofické školy v Číně, z děl: Pět klasiků, Čtyři knihy (Konfuciové myšlenky zapsané jeho žáky).

²⁴⁵ Citováno podle Michňák, K.: Opus citatum, s. 18.

²⁴⁶ Aristoteles: Opus citatum, s. 189.

Rovnost bývá obvykle vnímána jako „... *ústavní zásada moderních demokracií, odvozená z přirozeného práva...*“²⁴⁷, přičemž se o ní hovoří takřka vždy ve spojitosti se svobodou, neboť nesvobodní se postupem času stávali svobodnými, a tak u nich docházelo k rovnosti, jež je ovšem nahlížena jako relativní.²⁴⁸ V novověku se rovnost pojímala jako rovnost před zákonem.

Blížeji je možno říci, že jde o „... *politický ideál proklamující stejné podmínky, stejná práva, stejný podíl na rozdělování hodnot apod. pro všechny obyvatele. ... V obecné rovině jsou si všichni lidé rovni svým lidstvím...*“²⁴⁹. Lze se domnívat, že neběží pouze o ideál politický, ale nýbrž i o ideál sociální, hospodářský, ba i kulturní; bez rovnosti svoboda nemá valného smyslu. Filosof Etienne Cabet²⁵⁰ ve svém spise *Cesta do Ikarie* hovoří o tom, že skutečnou rovností není jen rovnost v právech, ale také rovnost v povinnostech²⁵¹. Na svobodné občany stát klade jisté povinnosti a v demokratické společnosti na všechny se vztahují povinnosti stejné (s výjimkou povinnosti bránit vlast v případě žen²⁵²).

Idea rovnosti jak píše prof. Trapl: „... *je nerozlučnou součástí demokratické myšlenky... jako idea dosažitelného stupně rovnosti hospodářsko-sociální, slučitelného s potřebami společnosti a kultury.*“²⁵³. Rovnost výstižně vyjadřuje demokratický ideál, jež stojí v opozici k cílům oligarchickým. Materiální demokracie realizuje ideu rovnosti v maximální možné míře, které je společnost schopna akceptovat.

Prof. Masaryk „... *ukázal, že rovnost politická stává se do značné míry ilusorní, trvá-li vedle ní současně nerovnost sociální...*“²⁵⁴. Společnost, má-li být demokratická, musí trvat na sociální rovnosti (rovnosti v materiálním smyslu), nejen na rovnosti politické, tedy rovnosti ve formálním smyslu.

²⁴⁷ Universum. Všeobecná encyklopedie. Red. sbor redaktorů. 8. díl.: Rovnost. Praha, Odeon 2001, s. 185.

²⁴⁸ Viz Neubauer, Z.: Opus citatum, s. 312-313.

²⁴⁹ Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Red. sbor redaktorů. Sv. 6.: Rovnost. Praha, Diderot 1999, s. 441. Tamtéž je dále uvedeno: „Absolutní rovnost lidí je sociální utopií, neboť různost lidí je podmíněna již fyzickou i duševní růzností, růzností zájmů, zkušeností ap. ... Všeobecně je v demokratických pluralitních společnostech deklarována rovnost před zákonem a rovnost příležitostí; v praxi je však tato proklamativní rovnost často porušována.“

²⁵⁰ Etienne Cabet (1788-1856) francouzský filosof a utopický socialista, zakladatel ikarských společenství, z děl: *Cesta do Ikarie*, *Historie revoluce roku 1830*.

²⁵¹ Viz Cabet, E.: *Cesta do Ikarie*. Přel. B. Štruncová. Praha, Orbis 1950, s. 40.

²⁵² Ale např. v Izraeli je zakotvena povinná vojenská služba žen.

²⁵³ Trapl, M. Opus citatum, s. 133.

²⁵⁴ Ibidem, s. 133.

V. Neff je toho stanoviska, že: „... rovnost právní a politická musí být doplněna rovností hospodářskou a sociální, jinak řečeno zásady demokracie musí být spojeny...“²⁵⁵. S tímto názorem lze souhlasit, neboť vhodně syntetisuje dříve analysované aspekty ideje rovnosti.

Doc. Karel Michňák²⁵⁶ za přirozenou rovnost považuje „... podobnost potřeb a dojmů, daných nám přírodou nebo rozvíjejících se zároveň s prvním použitím našich smyslů a orgánů. Potřeba potravy jakož i potřeba rozmnožovat se, láska k sobě samému, soucit, schopnost soucítění, myšlení, projevy vůle, předávání svých myšlenek a chápání nám srozumitelných myšlenek, schopnost sladit svou činnost s ustanoveným řádem, nenávisť k přinucení a láska k svobodě – tyto všechny vlastnosti a schopnosti jsou skoro stejnou měrou vlastní všem zdravým lidem. Takový je přírodní zákon, z něhož vyplývají pro všechny lidi stejná přirozená práva.“²⁵⁷. Skutečným důvodem, který vede k poznání ideje rovnosti, je v zásadě obdobná paleta potřeb lidských jedinců, a proto lze s doc. Michňákem souhlasit. V samotné esenci pak doc. Michňák rovnost pojímá jako stejné podmínky rozvoje pro všechny²⁵⁸, v podstatě se jedná o legitimní právo každého člověka rozvíjet se tak nejlépe, jak dovede. Společnost mu to jenom musí umožnit.

W. Brandt je toho názoru, že spravedlnost směřuje k rovnosti všude tam, kde je možné ji uskutečnit²⁵⁹, čili o rovnosti v kontextu demokracie hovoří jako o „... dosažitelné míře rovnosti životních možností a šancí.“²⁶⁰. Tedy lze konstatovat, že zastává obdobné stanovisko jako doc. Michňák. Rozumí se samosebou, že rovnost ve společnosti nebude nikdy absolutní, a to proto, že lidé nejsou zcela stejní.

Nicméně neběží jen o přerozdělování. Prof. Carina Fourie²⁶¹, dr Fabian Schuppert²⁶² a dr Ivo Wallimann-Helmer²⁶³ jsou toho názoru, že „Equality is not one idea... The structure of relationship can be more or less egalitarian, more or less

²⁵⁵ Neff, V.: Opus citatum, s. 83.

²⁵⁶ Karel Michňák, filosof akcentující etický rozměr života, z děl: Společenské třídy, Individuum a společnost, Idea rovnosti v dějinách a za socialismu.

²⁵⁷ Ibidem, s. 66-67.

²⁵⁸ Viz ibidem, s. 184.

²⁵⁹ Viz Brandt, W.: Dopis z 19. října 1974. IN: Demokracie a socialismus. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977, s. 103.

²⁶⁰ Ibidem, s. 103-104.

²⁶¹ Carina Fourie je profesorkou na Universitě ve Washingtonu, z děl: Ethics in Practice, Social Philosophy.

²⁶² Fabian Schuppert působí na Queens' University v Belfastu, z děl: Zur Ethik, John Carvet – The nature and Limits of Human Equality.

²⁶³ Ivo Hellimann-Helmer působí na Universitě v Curychu, z děl: Ethik für medizinische Berufe, Chancengleichheit im Liberalismus.

*hierarchical. When we appeal to the value of equality, we mean the value primarily of egalitarian and nonhierarchical relationships, and not of distributions, which may only be instrumentally valuable in terms of how well they reflect or help to achieve egalitarian relationships.*²⁶⁴. Přerozdělování je podle uvedeného názoru druhotným aspektem a důsledkem rovnostářských vztahů mezi lidmi. S tím lze do určité míry souhlasit, není ovšem zcela zřejmé, zda rovnost ve vztazích lidí přinese také rovnost v majetkových podmínkách.

Závěrem lze uvést pojmání rovnosti, jež bude klíčové pro celou práci: stejná míra svobody včetně podmínek k rozvoji pro všechny, včetně aspektu politického, sociálního, hospodářského a kulturního.²⁶⁵ Toto vymezení svou povahou vychází z výše uvedeného pojmání svobody, důvodem je neoddělitelná povaha obou kategorií, přičemž se neobhájí tesa o absolutní rovnosti, totiž jak známo lidé se odlišují, ať už nadáním, pílí nebo i jinak.

a) Rovnost formální

Pojmem rovnost formální se rozumí patrně rovnost v toliko jedné oblasti lidského života, která nebere do úvahy sociální podmínky lidských jedinců.

Podle prof. Fischera „*Zákl. smysl polit. rovnosti se však ve vsi zřetelnosti formuje již v demokracii athénské, a to trojím požadavkem: isonomie, t. j. rovností před zákonem, isotimie, t. j. rovnocenností všech, a isogorie, t. j. rovné svobody polit. projevu.*“²⁶⁶. Tato definice obsahuje pokus o akcentování dalších složek formální rovnosti, nicméně rovná svoboda politického projevu je zahrnuta v rovnosti před zákonem. Co se týče rovnocennosti všech, je to již složitější, poněvadž se nejedná o právní pojem. Lze ovšem nahlížet na tento problém z roviny ochrany lidského života, kdy život každého lidského jedince požívá stejnou ochranu.

Zajímavým způsobem ilustruje rovnost formální prof. Berlin „... *in the equality of all men in the sight of God, is very different from belief in freedom to live as one*

²⁶⁴ Fourie, C., Schuppert, F., Wallimann-Helme, I.: *Social Equality: On what it Means to be Equals*. New York, Oxford University Press 2015, s. 1.

²⁶⁵ Shrnující názor autora této práce.

²⁶⁶ Fischer, J. L.: *Rovnost*. IN: *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 5., sv. 2.* Red. B. Němec. Praha, Novina 1939, s. 765.

prefers.²⁶⁷. Vyjádření rovnosti lidí před Bohem je svým způsobem unikátní definicí pojmu rovnosti formální.

Dr Pinz za formální rovnost považuje „... rovnost v zákonech, nikoli tzv. rovnost ve věcech, jak to formulovala Velká francouzská revoluce.“²⁶⁸. Znamená to, že zákony by měly být uplatňovány vůči všem občanům stejně. Zákonné povinnosti dopadají na každého a nelze se jim vyhnout. Na druhou stranu rovností v zákonech formální rovnost končí.

Obdobně dr Pavla Boučková²⁶⁹ hovoří o koncepci „... formální rovnosti subjektů před zákonem.“²⁷⁰. Naznačuje se tím, že ta rovnost není materiální, v určitých otázkách si občané rovni nejsou, protože k výkonu některých práv je nezbytný majetkový substrát.

Dr Michal Bobek²⁷¹ konstatuje, že „Předmětem zájmu formální rovnosti jsou však pouze ‚stejní‘, tedy okruh jednotlivců, kteří přes síto komparátoru propadnou do kategorie ‚stejní či srovnatelní‘. Způsob zacházení s odlišnými však není předmětem zájmu formální rovnosti. Jaký je režim odlišných, není určující; určující je pouze to, že je jiný. Náplní formální rovnosti jsou nicméně obě dimenze; stejnému stejně a odlišnému odlišně. ... Formální rovnost je kategorií abstraktní a individualistickou; nebere v potaz pozadí jednotlivců, sociální původ či dynamiku vývoje. Je to rovnost statická... Formální rovnost se zajímá pouze o rovnost *de iure*...“²⁷². Ano, formální rovnost předpokládá, že lidští jedinci stojí na stejné startovací čáře, tak tomu ovšem není. Rodinné zázemí, majetkové poměry, ba dokonce i inteligence způsobují, že rovnost zůstává jenom na papíře, a že není skutečná.

Pro účely této práce se formální rovností rozumí rovnost před zákony²⁷³. Zvolené vymezení se odůvodňuje významem slova formálnost, z něhož je zřejmé, že ulpívá po povrchu a odhlíží od obsahu. Rovnost před zákony je v právním státě nezbytná, nikoli však dostačující.

²⁶⁷ Berlin, I.: Opus citatum, s. 34.

²⁶⁸ Pinz, J.: Opus citatum, s. 142.

²⁶⁹ Pavla Boučková, advokátka, z děl: Rovnost a sociální práva, Diskriminace z důvodu sexuální orientace,

²⁷⁰ Boučková, P.: Rovnost a sociální práva. Praha, Auditorium 2009, s. 17.

²⁷¹ Michal Bobek externě přednáší na Právnické fakultě University Karlovy a Universitě v Lucemburku, v říjnu roku 2015 se stal prvním generálním advokátem Soudního dvora Evropské unie nominovaným Českou republikou, z děl: Rovnost a diskriminace, Judikatura a právní argumentace (obojí ve spoluautorství).

²⁷² Bobek, M.: Rovnost jako právní problém. IN: Rovnost a diskriminace. Ed. Bobek, M., Boučková, P., Kühn, Z. Praha, C. H. Beck 2007, s. 11.

²⁷³ Jedná se o souhrnný názor autora této práce.

b) Rovnost materiální

Pojem rovnosti materiální avisuje fakticitu reálného života, někdy bývá pojímána jako rovnost před zákonem a rovnost příležitostí zároveň²⁷⁴. Stejně příležitosti vystihují, oč v rovnosti materiální běží především.

Osvícenský filosof Claude Adrien Helvetius²⁷⁵ vnímal ideu rovnosti v tom smyslu, že jí odpovídá „... *společnost, v níž všichni mají přibližně stejný majetek, jsou na sobě osobně nezávislí a hospodářsky samostatní.*“²⁷⁶. Idea rovnosti nepředpokládá velké majetkové rozdíly mezi lidmi, cílem je poskytnout každému maximálně možný blahobyť.

Podle prof. Fischera „*Úměrně s tím, jak se polit. r. rozšiřuje, přibírá její původně formálně právní ráz různé obsahové prvky sociální, zejm. hospodářské povahy. ... Dlužno tedy lišit dvojí význam rovnosti: jednou je r. výrazem pro polit. rovnoprávnost, po druhé výrazem pro vyrovnávání společ. rozdílů, zejm. rozdílů hospodářských.*“²⁷⁷. Lze souhlasit s názorem, že vyrovnávání společenských rozdílů je jádrem rovnosti materiální.

Rovností materiální se rozumí podle pacifisty Jamese Ramseye MacDonalda²⁷⁸: „... *stejná možnost k uplatnění.*“²⁷⁹. V podstatě tím lze vyjádřit myšlenku, že člověk by se nerodil v „okovech“ již od narození, čili by nebyl zásadně ovlivněn majetkovými poměry svých rodičů.

Doc. Michňák si povšimnul, že požadavek rovnosti byl vždy „... *reakcí na křiklavé sociální nerovnosti, na kontrast mezi boháči a chudinou, pány a nevolníky, přesycenými a hladovějícími.*“²⁸⁰. Tento požadavek z povahy věci neměl povahu volání po rovnosti formální, nýbrž po rovnosti materiální. Ostatně mnoho revolucí bylo tím vyvoláno.

Dr Bobek je toho názoru, že „*Rovnost v materiálním smyslu jde nad rámec stejnému stejně v jednom okamžiku. Situaci posuzuje v její dynamice a kontextu. Jejím obsahem není jenom stejné zacházení v okamžiku distribuce určitého statku (rovnost de iure), ale též posouzení dopadu an reálnou situaci jednotlivce (rovnost de facto). ...*

²⁷⁴ Viz Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Díl 3: Rovnost. Praha, Diderot 1997, s. 707.

²⁷⁵ Claude Adrien Helvetius (1715-1771) francouzský osvícenský filosof a encyklopedista, z děl: O duchu, O člověku, jeho rozumových schopnostech a výchově.

²⁷⁶ Michňák, K.: Opus citatum, s. 53.

²⁷⁷ Fischer, J. L.: Opus citatum, s. 765.

²⁷⁸ James Ramsay MacDonald (1866-1937) ministerský předseda Velké Británie a vůdce labouristické strany, pacifista, z děl: Socialismus.

²⁷⁹ MacDonald, J. R.: Socialismus. Přel J. Kapras. Praha, L. Mazáč 1936, s. 111.

²⁸⁰ Michňák, K.: Opus citatum, s. 40.

*Pokud de iure rovné zacházení způsobuje faktickou nerovnost, respekt k materiální rovnosti vyžaduje zpětnou korekci právní úpravy. Cílem je rovnost reálná, nikoliv pouze zákonná*²⁸¹. Proti tomu nelze ničeho namítat, abstraktně byla vyjádřena tese, že sociální dávky jsou určeny potřebným.

Pro účely této práce se pojmem rovnost materiální rozumí relativní rovnost v sociálních podmínkách a v příležitostech, které se lidským jedincům v životě naskýtají²⁸². Zvolená formulace byla zvolena s ohledem na vymezení pojmu rovnost formální a s přihlédnutím k tomu, že v úplné demokracii by každý lidský jedinec měl mít stejné příležitosti. Rovnost v majetku ve smyslu odstranění křiklavých rozdílů přináší stejnou možnost realizace práv všem.

5. Stát

V antickém Řecku spadalo to, čemu se dnes říká stát, tehdy nazýván *polis*, a obec v jedno. Typ řeckého státu byl státem městským na rozdíl od středověkého státu.²⁸³

Avšak tím, kdo slovo „stát“ poprvé uvedl do literatury vědecké, je právem označován Niccolo Macchiavelli²⁸⁴, jenž kapitolu 1 svého spisu *Il Principe (Vladař, někdy překládáno také jako Kníže)* začíná slovy: „*Tutti gli stati, tutti e dominii che hanno avuto e hanno imperio sopra gli uomini, sono stati e sono o repubbliche o principati.*“²⁸⁵, jež bývají překládána takto: „*Veškeré státní a veškeré vlády, kteréž měly kdys, aneb dosud mají vládu nad lidmi, byly a jsou buď republiky, aneb knížectví.*“²⁸⁶. Macchiavelli brilantně sjednotil názvy rozličných italských knížectví, přičemž, jak známo, vycházel z latinského pojmenování stavu obyvatelstva²⁸⁷.

²⁸¹ Bobek, M.: Rovnost jako právní problém. IN: Rovnost a diskriminace. Ed. Bobek, M., Boučková, P., Kühn, Z. Praha, C. H. Beck 2007, s. 17.

²⁸² Jedná se o shrnující názor autora této práce.

²⁸³ Viz Weyr, F.: Stát. IN: Slovník veřejného práva československého. Red. E. Hácha, J. Hoetzel, F. Weyr a K. Laštovka. Svazek IV. Brno, Polygrafia-Rudolf M. Rohrer 1938, s. 616.

²⁸⁴ Viz Jellinek, J.: Všeobecná státověda. Přel. B. Foustka. Praha, Jan Laichter 1906, s. 137.

Niccolo Macchiavelli (1469-1527) italský filosof, politik, z děl: *Vladař*, *Rozpravy nad prvními deseti knihami Tita Livia*.

²⁸⁵ Macchiavelli, N.: *Il Principe*. Firenze, Stab. G. Carnesecchi e Figli 1949, s. 37-38.

²⁸⁶ Macchiavelli, N.: *Kníže*. Přel. B. Pacák. Roudnice, Nákl. Aug. Švagrovského 1873, s. 3.

²⁸⁷ Viz Pinz, J.: Suverenní stát a národní bezpečnost contra globalisace a europeisace. IN: *Systémová bezpečnost. Sborník XL. Výroční konference o systémovém inženýrství SI 2008*. Ed. M. Vitek. Hradec Králové, GAUDEAMUS 2008, s. 118.

Po Macchiavellim se kategorií státu zabýval nespočet slovatných autorů, kupř. holandský filosof Baruch Spinoza²⁸⁸ soudil o státu ve svém spise *Etika* takto: „*Taková společnost, upevněná zákony a mocí, které zajišťují její trvání, se nazývá stát, a ti, kteří jsou pod ochranou jejího práva, se nazývají občané.*“²⁸⁹. Pro Spinozu je určujícím kritériem státní moc a společnost řízená zákony, které jí také poskytují ochranu. Obdobně to vidí i Kant, pro nějž je stát „... *spojením jistého množství lidí pod zákony právními.*“²⁹⁰, a poněvadž zákony mají také svou územní působnost, tato definice pokrývá také územní aspekt státu.

Hegel ve svém díle *Základy filosofie práva* vymezuje stát takto: „*Stát je skutečnost mravní ideje – mravní duch, jakožto zjevná, sobě samé jasná, substanciální vůle, která se myslí a ví, a to, co ví a pokud to ví, vykonává. ... Jestliže je stát zaměňován s občanskou společností a jeho určení je kladeno do bezpečnosti a ochrany vlastnictví a osobní svobody, pak je zájem jednotlivců jako takových posledním účelem, k němuž jsou sjednoceni, a vyplývá z toho rovněž, že být členem státu je něco libovolného.*“²⁹¹. Čili Hegel ztotožňuje stát s mravní ideou a upozorňuje na zaměňování státu s občanskou společností, v tom je třeba mu dát za pravdu, obsah kategorie státu je totiž jiný.

Jak známo prof. Georg Jellinek²⁹² ve svém díle *Všeobecná státověda* píše „*Stát se stotožňuje s některým z jeho prvků... jest na snadě hledati objektivní podstatu státu v některém z prvků jej skládajících a zdánlivě reálně existujících. Tyto prvky jsou země, národ, vladař. ... Právnícké pojmání státu nechce tudíž vystihnouti jeho reální podstatu, nýbrž učiniti stát po právnícku myslitelným, t. j. nalézti pojem, při němž lze všechny právní vlastnosti státu, nesporně si mysliti. ... Jako pojem právní jest tedy stát původní mocí vládní opatřená korporace usedlého lidu nebo, abychom užili terminu nedávno v užívání vešlého, původní mocí vládní opatřená územní korporace (Gebietskörperschaft).*“²⁹³. Jistě, aby mohl vzniknout stát, lid musel přestat kočovat a usídlit se na jednom místě a zvolit si svého vládce nebo vládu. Prof. Jellinek vedle právě uvedeného poukazuje také

²⁸⁸ Baruch (Benedikt) Spinoza (1632-1677) holandský racionalistický filosof, z děl: *Pojednání o nápravě rozumu, Etika, Politický traktát.*

²⁸⁹ Spinoza, B.: *Etika*. Přel. K. Hubka. Praha, Svoboda 1977, s. 300.

²⁹⁰ Jellinek, G.: *Opus citatum*, s. 261.

²⁹¹ Hegel, G.: *Základy filosofie práva*. Přel. V. Špalek. Praha, Academia 1992, s. 274-275.

²⁹² Georg Jellinek (1851-1911) rakouský státovědec a právní teoretik, představitel právního pozitivismu, profesor filosofie práva a ústavního práva, z děl: *Všeobecná státověda, Systém subjektivních veřejných práv.*

²⁹³ Jellinek, G.: *Opus citatum*, s. 187.

na to, že ztotožnit stát (pouze) s kterýmkoli z jeho prvků by bylo nejasné²⁹⁴. Do definice státu vkládá jako jeho hlavní znak myšlenku svrchovanosti již filosof Jean Bodin²⁹⁵, před ním nikdo nic takového neformuloval: „... každá řádná vláda nad větším počtem hospodářství opatřená suverénní, t. j. vně i uvnitř nejvyšší a nezávislou mocí znamená stát...“²⁹⁶. Svrchovanost státu se jeví být tím nejzásadnějším prvkem, je-li záměrem dokonale porozumět kategorii státu.

Prof. Pražák kategorii státu definoval rovněž pregnantně: „... trvalý organický svazek lidstva, jisté teritorium obývajících, s jedinou vůlí a jedinou mocí nejvyšší, jehož účelem jest napomáhati dosažení všech životních úkolů lidu, takto spojeného...“²⁹⁷. Uvedené pojetí vychází z tehdejšího pojmání nedílnosti moci a odmítání teorie dělby moci.²⁹⁸

Podle prof. Bohumila Baxy²⁹⁹ „Stát, z lat. Status (tak jako it. Stato, fr. État, šp. estado, něm. Staat, angl. state atd., ač pro pojem sám latina užívá výrazu respublica, civitas atd.) ... jest trvalý (organický) svazek lidstva určité teritorium obývajících v jedinou vůli a v jedinou moc nejvyšší ... tato nedílná státní moc musí býti také nejvyšší, t. j. nad tuto státní moc vyšší moci ve s-ě není...“³⁰⁰. Ani toto vymezení zjevně nepočítá s fenoménem nadstátních útvarů, které způsobují, že státy o svou suverenitu zčásti přicházejí. Zásadním znakem je jistě trvalost obyvatelstva, proto také nevznikaly státy v průběhu stěhování národu, ale teprve poté, co došlo k jejich usazení.

K jednotlivým pojetím státu prof. Weyr uvádí: „... pojetí s-u jako kusu vnějšího, a to sociálního světa v panující nauce rozhodně převládalo. ... Vedle tohoto pojetí s-u jakožto sociálního či sociologického útvaru, který jako historicko-politická individualita vzniká, žije, mění se a zaniká ve světě vnějším po způsobu fyzických (biologických) jednotlivců, snažila se státní nauka – jak přirozeno – konstruovati s. též s hlediska pokud možno ryze juristického (normativního). Sem patří zejména římsko-právní pojetí s-u jako

²⁹⁴ Viz ibidem, s. 148 a násl.

²⁹⁵ Jean Bodin (1529-1596) právník, filosof a humanista, profesor práva na Universitě v Toulouse, z děl: Šest knih o státu, Sedmínásobný.

²⁹⁶ Ibidem, s. 478. Dnešní státy tedy do značné míry svou suverenitu ztrácejí.

²⁹⁷ Pražák, J.: Rakouské právo ústavní. Část první. II. vydání. Praha, 1900, s. VI.

²⁹⁸ Viz Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. 1. díl. Obecná státověda. Praha, Linde 1998, s. 46-47.

²⁹⁹ Bohumil Baxa (1874-1942) profesor československých právních dějin, rektor Masarykovy university, senátor a ústavní právník, z děl: Ústavní listina Republiky československé a vliv cizích ústav, Dějiny práva na území Republiky československé, Zákon o župním zřízení a jeho nedostatky.

³⁰⁰ Baxa, B.: Stát. IN: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýčtvrtý díl. Praha, Paseka, Sdružení pro Ottův slovník naučný Paseka/Argo 2001, s. 7.

korporace a úsilí pozdější nauky odlišiti s. jako korporaci určitého druhu od jiných korporacních zjevů, při čemž hledáno bylo kritérium, které jest typické pro státní korporaci a shledáváno namnoze v její suverenitě...“³⁰¹. Nepochybně stát lze považovat za korporaci veřejnoprávní povahy, avšak lišící se od ostatních veřejnoprávních korporací, a to právě oním prvkem suverenity. S vysvětlením prof. Weyra lze proto souhlasit.

Stranou pozornosti nemůže být ponecháno, kterak na pojem stát pohlížela normativní teorie právní: „Normativní teorie (ryzí nauka právní) dospěla k poučce, že s. ve smyslu juristickém jest totožný s jeho řádem (právním), že poznáváti juristicky tento s. nutně nemůže nic jiného znamenati, než poznávat jeho právní řád. ... Avšak i terminologické úvahy (viz sub 2) vedou k novodobé identifikaci s-u s jeho právním řádem, jak ji hlásí normativní teorie. Neboť znamená-li slovo s. tolik jako latinské status, pak znamená právě tolik, jako ústav nebo řád...“³⁰². Ztotožnění státu s právním řádem je do určité míry logické, neboť bez právního řádu by nebylo ani státu. Na první pohled se překračuje klasická tříprvková definice státu, avšak při bližším zkoumání *implicite* jsou v tomto případě tyto prvky obsaženy. Právní řádem se řídí určitá skupina lidí, právní řád má svůj územní rozsah a státní mocí je vynucován.

Prof. Max Weber³⁰³ je toho názoru, že „... stát je ta lidská pospolitost, která si na určitém území – neboť území patří k jeho znakům – (s úspěchem) nárokuje monopol legitimní fyzické moci.“³⁰⁴. Pojetí velkého sociologa zdůrazňuje opět fenomén moci, která náleží lidské pospolitosti.

Prof. Antonín Uhlíř³⁰⁵ zdůrazňuje sociální a hospodářský aspekt státu: „Stát není jen politickou organizací lidu; on je také sociální soustavou, která vývojem a pokrokem demokracie upravuje se v jednotný organism nejen politický, nýbrž i sociálně ekonomický.“³⁰⁶. Stát není jen politický fenomén, ale i společenský fenomén, a to proto,

³⁰¹ Weyr, F.: Opus citatum, s. 612.

³⁰² Ibidem, s. 614.

³⁰³ Max Weber (1864-1920) německý sociolog a ekonom, z děl: Protestantská etika a duch kapitalismu, Národní stát a národohospodářská politika.

³⁰⁴ Weber, M.: Politika jako povolání. IN: Metodologie, sociologie a politika. M. Weber; vybral a uspořádal M. Havelka. Praha, OYKOIMENH 2009, s. 244.

³⁰⁵ Antonín Uhlíř (1882-1957) profesor Československé obchodní akademie, sociolog, politik, poslanec Národního shromáždění, stoupenec E. Durkheima, z děl: K české demokracii kulturní, Ethika, I, Úvod do ethiky, Sociální filosofie.

³⁰⁶ Uhlíř, A. Politické a sociální pojetí státu. IN: Sociální revue, Praha: Ministerstvo sociální péče, 1930, s. 378.

že jej tvoří jeho obyvatelstvo. V nedávné minulosti bylo na stát rovněž pohlíženo třídním prismaem: „*stát, zákl. politickomocenská organisace třídní společnosti; hlavní mocenský prostředek ekonomicky vládnoucí třídy, ochraňující daný společenský pořádek a potlačující odpor vykořisťovaných tříd.*“³⁰⁷. V současné době se prosazuje pohled, že třídní základ společnosti je již překonán. S tím souvisí také to, že voliči opouští tradiční politické strany ve volbách. Pro dobu minulou se však v zásadě jedná o přiměřené vymezení akcentující vztah mezi panující vrstvou a ovládanými.

Esenci toho, co znamená pojem stát, podává dr Pinz: „*Stát je právní občanské společenství...*“³⁰⁸, přičemž podrobněji vymezuje pojem stát jako „... *autonomní sociální jednotku, jejíž vnitřní život je upraven jejím vlastním právním řádem, zatímco její vnější život je upraven právním řádem společným*“³⁰⁹. Právní řádem společným se rozumí mezinárodní právo veřejné. Uvedené vymezení navazuje na pojetí normativní právní školy.

Stát, jak zdůrazňuje dr Břetislav Daněk³¹⁰ „... *předpokládá též vůli příslušníků daného společenství jej zřídit a udržovat, neboť v něm spatřují hodnotu základního významu, kterou je třeba respektovat...*“³¹¹. Ano, stát ztělesňuje určité hodnoty, a to tím spíše, když ke vzniku státu došlo revolučním úsilím obyvatelstva³¹². Je také pravdou, že stát trvá do té doby, dokud existuje vůle národa být spojen v takovém státním svazku. Dr Daněk ukázal další a do určité míry i klíčový rozměr státu.

Pro účely této práce budiž pojmem stát rozuměno: alespoň zčásti svrchovaný řád stanovící pravidla fungování určitého obyvatelstva na určitém místě, přičemž dané obyvatelstvo takový řád akceptuje.³¹³ Zvolené vymezení neopomíjí jednotlivé prvky státu, akcentuje však jeho právní hledisko. Taktéž nelze pominout, že státy existují dál,

³⁰⁷ Malá československá encyklopedie. Red. J. Říman. Díl 5: Stát. Praha, Československá akademie věd Encyklopedický institut 1987, s. 850.

³⁰⁸ Pinz, J.: Přírozenoprávní teorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 102.

³⁰⁹ Pinz, J.: Státní a národní svrchovanost v procesu globalizace. IN: Živé hodnoty Masarykova Československa. Směrodatné hodnoty pro 21. století. Sborník z konferencí k 90. výročí vzniku ČSR v Brně 22. a 23. října 2008. Brno, Statutární město Brno, Pedagogická fakulta Masarykovy university, Občanský a odborný výbor 2008, s. 195.

³¹⁰ Břetislav Daněk, filosof a historik, učitel dějepisu, iniciátor vzniku učitelského oboru občanská výchova, v 70. letech mu nebylo umožněno působit na vysoké škole, posléze přednášel na Technické universitě v Liberci, z děl: Vznik ČSR jako problém historický a ideový, 70. výročí zrodu ČSR a vznik ČSL, Československá strana lidová – její krize a obroda.

³¹¹ Daněk, B.: Smysl státnosti, s. 5-6. IN: Machovec, M.: Česká státnost. Praha, Vyšehrad 2005.

³¹² Viz Republika československá v roce 1918.

³¹³ Jedná se o shrnující názor autora této práce.

byť zčásti ztratily svou suverenitu. I tento fakt se odráží v uvedeném pojetí kategorie státu.

a) Ústavní stát

Ústavní stát je prvním z pojmů kategorie státu, přičemž prof. Adolf Julius Merkl³¹⁴ soudí, že: „*Ústavní stát jest možný i jako stát policejní, a právní stát i mimo stát ústavní... ústavním státem rozumí se stát s obsahově kvalifikovanou ústavou: státy, u nichž hlava státu jest ústavně omezena... a vytváří... podobnou nadvládu zákona ve správě, jaká platila v justici.*“³¹⁵. Ústavní stát samozřejmě předpokládá ústavu, avšak ne ledajakou, musí v ní být zakotveno, že hlava státu je omezená, tudíž nemá absolutní moc.

Podle prof. Václava Pavlíčka³¹⁶ „*Ústavní stát je ústavním státem teprve tehdy, když i obecné soudy aplikují při svém rozhodování ústavní normy. ... Nejextrémnějším projevem odklonu od právního státu je vystupování soudců Ústavního soudu ve sdělovacích prostředcích se stanovisky ke konkrétním, dosud neuzavřeným případům, o nichž by případně ještě někdy mohli rozhodovat. To již nemá s ústavním státem nic společného. Takto vyvolaná válka soudů ohrožuje ústavní stát.*“³¹⁷. Není pochyb o tom, že dodržování norem ústavního práva ze strany orgánů státu je elementárním předpokladem existence ústavního státu.

Prof. Pavel Peška³¹⁸ tento pojem chápe takto: „*Ústavním státem je ten stát, který má demokratickou ústavu a který účinně dbá o zachování a ochranu ústavy a jiných zákonů a ostatních právních předpisů, jakož i na nich založených rozhodnutí správních úřadů i soudů.*“³¹⁹. Je otázkou, do jaké míry je nezbytné, aby ústavní stát měl demokratickou ústavu. Zdá se, že o primární podmínku neběží, což potvrzuje prof. Merkl.

Dr Pinz shodně s prof. Merklelem považuje ústavní stát za předfázi právního státu, která spočívá ve způsobu kvalifikace ústavy, tj. hlava státu je omezena kompetencí jiných

³¹⁴ Adolf Julius Merkl (1890-1970) universitní profesor, žák Hanse Kelsena, z děl: *Obecné právo správní*.

³¹⁵ Merkl, A.: *Obecné právo správní*. Díl II. Praha, Orbis 1932, s. 77.

³¹⁶ Václav Pavlíček, profesor ústavního práva na Katedře ústavního práva na Právnické fakultě University Karlovy a na Právnické fakultě Západočeské university v Plzni, přední odborník v oblasti Benešových dekretů, vyznamenán medailí Za zásluhy, z děl: *O české státnosti: úvahy a polemiky*, *Ústavní právo a státověda* (s aut. kol.), *Ústava a ústavní řád: komentář* (s aut. kol.).

³¹⁷ Pavlíček, V.: *Problémy ústavního státu*. IN: *Nová Přítomnost*, 1997, č. 12, s. 22.

³¹⁸ Pavel Peška, profesor ústavního práva na Právnické fakultě University Karlovy, z děl: *Úvod do teorie socialistického konstitucionalismu, Ústavy lidově demokratických zemí*.

³¹⁹ Peška, P.: *Úvod do ústavního práva*. Praha, Universita Karlova 1994, s. 45.

ústavních orgánů a zákonodárny orgán vydává též zákony v oboru veřejné správy,³²⁰ a konstatuje „*Jak je patrné Verfassungsstaat (ústavní stát) není charakterisován nějakou zvláštní demokratickou kvalitou, nýbrž je pojmově určen pouze určitým typem veřejné správy. Je-li právní stát určen pouze určitým typem veřejné správy vyjádřeným v právním řádu, je ústavní stát rovněž určen pouze určitým typem veřejné správy, vyjádřeným v ústavě. ... Způsob kvalifikace ústavy u státu ústavního spočívá v tom, že hlava státu je omezena kompetencí jiných ústavních orgánů a zákonodárny orgán vydává též zákony v oboru veřejné správy.*“³²¹. Jeví se jako skutečné, že podstata ústavního státu spočívá v omezení hlavy státu a požadavky na veřejnou správu.

Naopak podle prof. Vladimíra Klokočky³²² „*Smyslem ústavního státu je totiž konstituovat některý z demokratických systémů vlády a zajistit vnitřní souvislost politických procesů a politických a právních institucí pomocí určitých principů... principu svrchovanosti lidu, politické reprezentace, dělby moci, právního státu a v současné době víceméně i principu sociálního státu.*“³²³. Je otázkou, zda to vše je cílem ústavního státu. Historie učí, že tomu tak nezbytně být nemusí. Může se jednat o vládu autokratickou, která bude do určité míry omezována parlamentem.

Docent Jan Wintr³²⁴, je toho názoru, že „*V ústavním státě jsou normy na ústavní úrovni přímo závazné, bezprostředně použitelné a prozařují do celého právního řádu. Ústavní soud ruší protiústavní zákony i individuální zásahy veřejné moci (srov. čl. 87 Ústavy). Každý, do jehož ústavně zaručených základních práv a svobod zasáhly orgány veřejné moci, se může obrátit na Ústavní soud. ... Právní stát je vázán právem, ústavní stát je v každém svém konání či zdržení se konání vázán ústavním pořádkem. Princip ústavního státu znamená nejen, že žádný zákon, podzákonný předpis, soudní či úřední rozhodnutí nebo jiný zásah orgánů veřejné moci nesmí odporovat Ústavě či ústavnímu zákonu, nýbrž také, že všechny akty orgánů veřejné moci musí být vykládány ústavně*

³²⁰ Viz Pinz, J.: Přirozenoprávní teorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 192.

³²¹ Ibidem, s. 192.

³²² Vladimír Klokočka, soudce Ústavního soudu v letech 1993-2003, poslanec České národní rady, universitní profesor, z děl: Politická reprezentace a volby v ústavních systémech, Přehled státního zřízení buržoazních zemí USA – Velké Británie – NSR – Francie – Itálie.

³²³ Klokočka, V.: Ústavní systémy evropských států (srovnávací studie). 2. vydání. Praha, Linde 2006, s. 82.

³²⁴ Jan Wintr je docentem na Katedře teorie práva a právních učení Právnické fakulty University Karlovy zabývající se mj. interpretací práva, parlamentní kulturou a ústavním právem, z děl: Principy ústavního práva, Říše principů, Česká parlamentní kultura, Metody a zásady interpretace práva.

*konformně, tedy s ohledem na ústavní pořádek.*³²⁵ Ústavní soud není zcela nezbytnou podmínkou ústavního státu, ačkoli by se to na první pohled mohlo zdát. V uvedeném pojetí jsou akcentována poněkud odlišná hlediska, než tomu bylo u předchozích autorů.

Pro účely této práce se ústavním státem chápá stát, jenž má v ústavě definovaný systém veřejné správy, který omezuje hlavu státu. Podstatou ústavního státu je omezení dříve absolutistické moci, jak ji znal středověk a novověk. Nezbytným předpokladem pak je ústava, která stanoví limity užívání moci hlavě státu, potažmo vládě. Ústavní stát je *conditio sine qua non* postmoderní společnosti.

b) Právní stát

Pojem právní stát³²⁶ je výsledkem dlouhodobého vývoje³²⁷ a zpravidla bývá chápán jako protipól policejního státu³²⁸, tedy státu vyznačujícího se vysokou mírou omezování osobní svobody občanů. Prof. Viktor Knapp³²⁹ upozorňuje, že *„Definovat právní stát jednoznačně je obtížné. Je to obtížné vždy (omnis definitio periculosa, říkávalo se už v antickém Římě) a ve věci právního státu je to obtížné obzvláště. Téměř každý autor, který se jím zabývá, jej chápe trochu jinak. Vymezení toho, co právní stát není, je mnohem spolehlivější a také pro praxi účinnější.*³³⁰ Právní stát bývá tedy definován různě a má řadu různých znaků, z nichž nejdůležitější je dodržování zákonnosti. Jedná se o stát stojící na právním základě, kdy občanům je ponechána individuální svoboda, jež je omezovaná toliko v nezbytných případech.³³¹ Pojmem právní stát se zabýval také Kant, avšak *„... jeho právní stát nebyl demokratický; právo na odpor proti vládě výslovně odmítl: je-li stát právním státem, musel by být i odboj právně stvrzen zákonem.*³³² Ano,

³²⁵ Wintř, J.: Principy ústavního práva. 3. vydání. Praha, Aleš Čeněk 2015, s. 14 a 123.

³²⁶ Jeho původní forma je označována za klasický právní stát, s kterým obecně vymezení právního státu bývá někdy ztotožňováno. Moderní právní stát viz níže.

³²⁷ „Obecně používaný termín „právního státu“ je produktem středoevropského (zejména německého) právního vývoje v 19. století (Rechtsstaat).“ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 83. Dr J. Pinz poskytuje zpřesňující informaci, když uvádí, že „... výraz ‚právní stát‘ zformulovala německá státověda na počátku 19. století...“. Pinz, J.: Opus citatum, s. 100.

³²⁸ Viz k tomu Gerloch, A.: Teorie práva. 6. vydání. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 197. Pinz, J.: Opus citatum, s. 96.

³²⁹ Viktor Knapp, akademik a profesor občanského práva na Právnické fakultě University Karlovy, považován za nejslavnějšího českého právníka druhé poloviny 20. století, ředitel Ústavu státu a práva Československé akademie věd, poslanec Národního shromáždění, přednášel na mnoha zahraničních univerzitách, z děl: Teorie práva, Velké právní systémy, Úvod do srovnávací právní vědy, Problém nacistické právní filosofie aj.

³³⁰ Knapp, V.: O právním státu. IN: Právník, roč. 135, 1996, č. 8, s. 781.

³³¹ Viz Pinz, J.: Opus citatum, s. 97.

³³² Šamalík, F.: Právní stát kontra stalinismus. Praha, Svoboda 1991, s. 12.

právní stát nemusí být nutně demokratický. Právo na odpor náleží svrchovanému lidu, nu pojmově nespadá do kritérií právního státu.

Prof. Friedrich Julius Stahl³³³ praví: „... stát má být ‚právním státem‘, to je heslo a to je také tendence nové doby. Právními prostředky má přesně vymezit a pevně zajistit hranice své působnosti stejně jako svobodný prostor svých občanů a nemá mravní ideje svými orgány uskutečňovat (vynucovat) více, než právní sféře náleží. Takové je pojetí ‚právního státu‘.“³³⁴. Podstatou právního státu je určité omezení státu jako takového vůči občanům a k tomuto omezení dochází v rovině právní.

Podle prof. Jiřího Boguszaka³³⁵: „Koncepce právního státu vyjadřuje primát práva nad státem. Právní stát je stát, který je vázán právem. Kategorie právního státu zároveň značí určitý způsob řešení vztahu mezi státem a jednotlivcem. Funkcí právního státu je garantovat všem jednotlivcům rovně svobodu v právním smyslu.“³³⁶. Prof. Boguszak pregnančně formuluje definici právního státu, právo stát váže, stanoví mu nepřekročitelné limity, a tím chrání jeho občany. Právní stát přiznává občanům určitá práva, ale i povinnosti.

Prof. Pavlíček zdůrazňuje, že „Právní stát byl definován tím, že jeho instituce zaručují, aby byl právní řád dodržován, jak ze strany poddaných státu, tak i ze strany orgánů veřejné moci“³³⁷ a dále, že „Demokracie a právní stát jsou demokracií a právním státem ne proto, že se realizuje rozhodnutí většiny, ale také proto, že se dbá ochrany menšiny. A princip ochrany menšin musí být obsažen v celém ústavním systému.“³³⁸. Čili prof. Pavlíček poukazuje především na omezení libovůle v souladu s tesí, že svoboda nemůže být bezbřehá. Nelze ovšem souhlasit s označením lidu jako poddaných státu,

³³³ Friedrich Julius Stahl (1802-1861) filosof a německý právní vědec zaměřující se na oblast ústavního práva, profesor církevního práva na Universitě v Berlíně, z děl: Das monarchische Prinzip, Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht.

³³⁴ Hattenbauer, H.: Opus citatum, s. 502-503.

³³⁵ Jiří Boguszak, profesor teorie státu a práva na Právnické fakultě University Karlovy v Praze, významný český právní vědec, z děl: Teorie práva (ve spoluautor.) Otázky socialistického práva a zákonnosti, Základy socialistické zákonnosti v ČSSR aj

³³⁶ Boguszak, J., Čapek, J., Gerloch, A.: Teorie práva. 2. vydání. Praha, ASPI Publishing 2004, s. 209. Na straně 238 se dále uvádí: „... právní stát... garantuje sféru zbařenou státně mocenskou intervencí, umožňuje a zaručuje možnosti názorového a institucionálního pluralismu.“. Obdobně Boguszak J.: K problematice formování právního státu ČSFR. IN: Acta universitatis carolinae. Iuridica, roč. 36, 1990, č. 6, s. 3., kde se uvádí: „Definice, která odpovídá panujícímu odbornému mínění, vyjadřuje pojem právního státu jako vázanost státu právem, primát práva nad státem.“.

³³⁷ Pavlíček, V. a kol.: Opus citatum, s. 47.

³³⁸ Pavlíček, V., Zavacká, K.: Žijeme v právních štátech? IN: Mosty, roč. 7, č. 17, s. 17.

poněvadž zdrojem státní moci je lid. Ochrana menšin je *conditio sine qua non* moderní společnosti.

Právní stát má ovšem i další kvalitu, na níž upozorňuje prof. Aleš Gerloch³³⁹: „*Pro právní stát je typické nejen to, že v něm platí zásada legality (zákonost, vláda zákona), nýbrž i požadavek tvorby dobrého práva (kvalitních zákonů). To vytváří předpoklady jejich efektivního působení a též efektivní ochrany lidských práv, což samo je zpětně podstatným znakem právního státu.*“³⁴⁰. Ztotožnění právního státu pouze se zásadou legality nelze považovat za dostačující. Podstatné je také to, jaký je obsah právního řádu, a zda dostatečně chrání práva člověka.

Prof. Gerloch soudobé pojetí právního státu shrnuje do čtyř základních atributů:

„a) *státní moc je vázána právem a uplatňuje se jen na základě zákona a v jeho mezích,*

b) *státní moc je v horizontální i vertikální rovině rozdělena,*

c) *státní moc respektuje lidská práva,*

d) *státní moc se vytváří a realizuje demokratickým způsobem a v demokratickém prostředí.*“³⁴¹. S ohledem na internacionalisaci právních řádů stát zavazuje nejen právo, které si sám dal, ale také právo mezinárodní. Požadavek demokratisace ukazuje na současnou tendenci pojmání právního státu ve smyslu moderního právního státu.

Podle dr Pinze tento pojem byl zformulován „... *k označení francouzské konstituční theorie Montesquieuovy, liberalistického postulátu tzv. negativního státu... a myšlenky občanských osobních svobod...*“³⁴², přičemž „*Pojmovým znakem právního státu je v nejobecnější rovině vláda zákona, tak jak to koncipovala konstitucionalistická teorie v Evropě 18. století, tzn. doktriny a formy politické praxe směřující k omezení moci státu.*“³⁴³, stručně řečeno „*Právní stát byl od počátku koncipován na základě principu*

³³⁹ Aleš Gerloch, prorektor University Karlovy, profesor na Právnické fakultě University Karlovy, kde byl děkanem v letech 2006-2014, vedoucí Katedry teorie práva a právních učení i Katedry ústavního práva, místopředseda Legislativní rady vlády, advokát, právník roku 2006 pro veřejné právo, zabývající se především teorií práva, právní filosofií a ústavním právem. Z děl: Teorie práva, Řízení před Ústavním soudem, K recentnímu pojetí právního státu, Právo na spravedlivý proces aj. Blíže viz Hřebejk, J.: K životnímu jubileu prof. JUDr. Aleše Gerlocha, CSc. IN: Správní právo, 3/2015, s. 193-194.

³⁴⁰ Gerloch, A.: K otázce soudní ochrany lidských práv. IN: Právník, roč. 131, 1992, č. 5, s. 447.

³⁴¹ Gerloch, A.: K recentnímu pojetí právního státu. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996. s. 51.

³⁴² Pinz, J.: Opus citatum, s. 100.

³⁴³ Pinz, J.: Právní stát v postmoderní situaci. Právny obzor, roč. 80, 1997, č. 3., s. 263.

*svrchovanosti zákona jako stát zákonů.*³⁴⁴. Historie je učitelkou života, vždy je proto dobré znát kořeny toho kterého institutu. Zákonost je nezpochybnitelným a hlavním rysem právního státu, díky ní došlo k omezení státu ve vztahu k občanům.

Objevují se i další vymezení právního státu, příkladmo lze uvést: *„Právní stát je státem založeným na vládě práva, státem s vlastní ústavou a ústavními orgány zabezpečujícími trvalé a řádné fungování demokratického právního řádu a spravedlnost založenou na uznávání nejvyšší hodnoty lidské osobnosti.*“³⁴⁵. Avšak z doktrinálního pohledu je koncept vlády práva vlastní angloamerické právní kultuře, nikoli německé právní kultuře, kde pojem právní stát vznikl.

Prof. Klokočka došel k závěru poněkud odlišnému *„Termín právního státu se tak stal určitým nadřazeným a zobecňujícím pojmem, který je často užíván v zcela generalizujícím smyslu a v této podobě zahrnuje v sobě stejně německý „Rechtsstaat“ jako anglický pojem „Rule of Law.*“³⁴⁶. Zdá se však, že se nejedná o správný závěr, neboť prof. Gerloch poukazuje na to, že přístupy, jež jsou vlastní právnímu státu, *„... se neprosadily v zemích angloamerického práva. Jeho právní systém byl a v mnohém dosud je založen na jiných východiscích.*“³⁴⁷. Stát je v angloamerickém typu právní kultury vázán právem, jehož hlavním zdrojem oproti kontinentálnímu typu právní kultury není zákon, nýbrž precedent³⁴⁸.

Podle prof. Luboše Tichého³⁴⁹: *„Pojem právního státu je pojem funkční. Jde o vývojem demokratické společnosti potvrzený soubor určitých principů či postulátů, které se Společenství, resp. jednotlivé státy snaží uplatňovat a dále rozvíjet. Některé obecné principy, které vytvářejí tento pojem, se zdají být obecně přijaté a tedy nesporné. Kategorii právního státu můžeme tedy definovat jako stav, kdy je státní moc vykonávána*

³⁴⁴ Pinz, J.: Hodnoty, hodnocení a hodnotová orientace v obecném a právním smyslu. IN: Právo a hodnoty. Sborník příspěvků z jednání sekce teorie práva a právních dějin. Ed. P. Osina. Brno, Tribun EU 2016, s. 146.

³⁴⁵ Chvála, B., Mucha M., Pludek, A.: Je Česká republika právním státem? Praha, JUDr. Jaroslav Veber 1993, s. 2.

³⁴⁶ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 83. Autor práce se touto koncepcí neztotožňuje, neboť se přiklání k rozlišování pojmů právní stát a panství práva. Rule of law je tradičním anglickým ústavním principem zahrnujícím panství práva a rovnost před zákonem. Viz Pinz, J.: Přírozenoprávní teorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 122.

³⁴⁷ Gerloch, A.: Teorie práva. 6. vydání. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 198.

³⁴⁸ Jedná se o tzv. common law, někdy označované jako case law.

³⁴⁹ Luboš Tichý, profesor na Právnické fakultě University Karlovy v Praze, kde vede Centrum právní komparatistiky, zaměřující se především na evropské právo a mezinárodní právo soukromé, z děl: Evropské právo (s kol. autorů), Obecná část občanského práva, Náhrada škody při mimosmluvním porušení povinnosti (aspekty tvorby a uskutečňování kolizních pravidel).

vylučně na základě ústavy a zákonů, které jsou vydány v souladu s ní. Cílem uplatňování postulátu právního státu je zaručit lidskou důstojnost, svobodu, spravedlnost a právní jistotu. Základem právního státu jsou některé bazální principy, které právní stát předcházely a přesahují ho. Jde o princip suverenity lidu, princip oddělení mocí, princip omezení vlády. Vlastní podstatou právního státu je postulát vázanosti státní moci právem...³⁵⁰. Obdobně ani zde nelze zcela souhlasit, poněvadž v případě právního státu se nejedná o postulát vázanosti státní moci právem, nýbrž zákonem. Zato ovšem s uvedenými cíly souhlasit lze, spravedlnost, právní jistota, svoboda a lidská důstojnost by měly být konstruováním právního státu zajištěny.

Konečně lze zmínit prof. Bröstla: „Právnímu štátu ide o zaručenie individuálnej slobody občanov obmedzením štátnej moci.“³⁵¹, jenž shrnuje esenci traktovaného pojmu. V zásadě by bylo možné s tímto pojetím souhlasit, lze ovšem namítnout, že právní stát by měl zaručit také tzv. kolektivní svobodu.

Pro účely této práce se právním státem rozumí stát, jemuž je právo nadřazeno, tj. je založen na dodržování zákonnosti a tvorbě dobrého práva s garancí lidských práv³⁵². Zvolené vymezení je určitým souhrnem výše uvedeného vymezení právního státu ze strany prof. Boguszaka a prof. Gerlocha. Právní stát je ve skutečnosti trojsložkovou entitou, kdy požadavek zákonnosti byl přijímán jednoznačně již v minulosti, avšak požadavek tvorby dobrého práva klade na stát značné nároky, a to zvláště v době „legislativní smršti“. Otázkou ovšem zůstává, jak zajistit dobré právo v případech, kdy právní předpisy tvoří nadnárodní útvary. Respekt k právům člověka vyvěrá již z práva přirozeného, je tedy logické, má-li právní stát umožňovat jejich naplnění.

ba) Moderní právní stát

Brilantní vymezení tohoto pojmu poskytuje prof. Boguszak: „Právní stát lze při tom pojímat jako stát vázaný právem přirozeným.“³⁵³. Existuje viditelný rozdíl mezi tím, kdy stát je vázán zákony, a kdy naopak právem přirozeným. Do hry vstupuje idea spravedlnosti.

³⁵⁰ Tichý, L.: Principy právního státu v Evropské unii a český právní řád („Od právního státu k právnímu Společenství a vice versa“). IN: Právní stát – současnost a budoucnost. Sborník ze semináře veřejného práva. Universita Karlova, Právnická fakulta 1998, s. 23.

³⁵¹ Bröstl, A.: Opus citatum, s. 214.

³⁵² Jedná se o shrnující názor autora této práce.

³⁵³ Boguszak, J., Čapek, J., Gerloch, A.: Opus citatum, s. 219.

Moderní právní stát bývá ztotožňován mimo jiné s demokratickým právním státem, jenž „... bývá obvykle charakterizován jednak požadavkem plné vlády práva, které platí bez výjimky pro všechny subjekty, zejména i pro všechny státní orgány včetně zákonodárných sborů, jednak požadavkem důsledného uplatňování zákonnosti při výkonu státní moci.“³⁵⁴. Opět nelze zcela souhlasit, poněvadž v případě moderního právního státu nejde o vládu práva, nýbrž o vládu zákona. Důsledné uplatňování zákonnosti je *conditio sine qua non* moderního právního řádu.

Podle dr Pinze „Smysl moderního právního státu spočívá v překonávání omezenosti demokracie klasického právního státu a rozvinutí všech jeho pozitivních hodnot tak, aby emancipace člověka postoupila ze sféry politickosprávní i do sféry sociálně ekonomické.“³⁵⁵, a dále „... hovoříme-li o moderním právním státě, budeme jej v základní rovině spojovat nejen s vládou zákona, ale s vládou zákona v demokracii.“³⁵⁶, neboť „Moderní právní stát stojí na svrchovanosti lidu, s tím že svrchovaný zákon je projevem svrchované vůle lidu.“³⁵⁷. Klasický právní stát jest tudíž obohacen o oblast sociální a hospodářskou, tento moderní právní stát je ve Velké Británii znám pod názvem *Welfare State* (stát blahobytu) a v Německu jako *Socialer Rechtsstaat* (sociálně právní stát)³⁵⁸.

Dr Pinz dále upozorňuje, že v moderním právním státě je kladen požadavek na „... dobré právo, tzn. požadavek, aby každý zákon byl spravedlivý – *lex iustus*.“³⁵⁹. Zajištění dobrého práva je ovšem problematické v dnešní době, kterou opanuje inflace právních předpisů. Mimoto státy ztrácí vliv na celkovou podobu svého práva z důvodu tvorby právních předpisů nadstátními útvary, jejichž jsou členy. Nicméně spravedlivý zákon je něčím, na čem je zapotřebí za všech okolností trvat.

³⁵⁴ Chvála, B., Mucha M., Pludek, A.: Opus citatum, s. 5.

³⁵⁵ Pinz, J.: Opus citatum, s. 203.

³⁵⁶ Pinz, J.: Právní stát v postmoderní situaci. Právní obzor, roč. 80, 1997, č. 3., s. 263.

³⁵⁷ Pinz, J.: Vliv ústavního soudnictví na koncepci právních jistot. IN: Ústavní základy soudní moci. Sborník příspěvků sekce ústavního práva přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2009. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense, o. p. s., Právnická fakulta University Palackého v Olomouci, s. 150.

³⁵⁸ Pinz, J.: Přírozenoprávní theorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 204-205.

³⁵⁹ Pinz, J.: Míra nezávislosti práva na zájmech společnosti (k otázce padělatelnosti vůle lidu v parlamentním režimu). IN: Právo a jeho prostredie. E. Bárány a kol. Bratislava, SAP 2011, s. 52.

Podle dr Pinze „*Demokratický právní stát, na rozdíl od právního státu klasického, opírá legalitu navíc o legitimitu. Tedy o vůli občanů transformovanou do vůle státu.*“³⁶⁰. Stát, který se neohlíží na vůli svých občanů nemůže být považován za moderní právní stát.

Prof. Klokočka je přesvědčen, že „... *moderní právní stát je myslitelný a realizovatelný jen v souvislosti a jako součást moderního ústavního státu.*“³⁶¹. Ovšem prof. Merkl upozorňuje, že samotný právní stát je myslitelný i mimo ústavní stát.³⁶² Moderní právní stát má ovšem něco navíc, a poněvadž stojí na zásadě svrchovanosti lidu, kterou lze realizovat pouze v demokracii, je možné usuzovat, že hlava takového státu bude ve své moci omezena, čili je patrná určitá souvislost s ústavním státem.

Pro účely této práce bude pojmem moderní právní stát rozuměno: právní stát legitimovaný svrchovaností lidu mající spravedlivé zákony a obsahující hospodářský a sociální rozměr³⁶³. Přirozené právo dává právnímu státu legitimitu, zatímco jeho rozšíření o oblast hospodářskou a sociální vyjadřuje naplnění ideje svrchovanosti lidu. Ostatně to také odlišuje moderní právní stát od klasického právního státu. Aby došlo k naplnění ideje svrchovanosti lidu nestačí pouhé formální zachování zákonnosti.

bb) Formální právní stát

Pojem formální právní stát stojí v opozici k pojmu materiální právní stát a v zásadě jej lze ztotožnit s pojmem klasický právní stát. Prof. Klokočka k tomuto pojmu uvádí: „*Ještě po první světové válce převládala formální právněpozitivistická škola, která chápala právní stát jako stav dodržování formálního práva. ... V důsledku silného akcentu na zákon se chápala právní stát ve Francii jako stát, v němž správní a soudní orgány jsou vázány obecnými pravidly, tj. jsou vázány ve věcném smyslu zákonem.*“³⁶⁴. Formální právní stát je tedy založen na principu zákonnosti a nezávislosti soudů, čili na pouhém dodržování zákonů. Nejedná se proto o dostatečnou podobu právního státu, jak plyne z jeho aplikace v nacistickém Německu. Nicméně nelze připustit, aby primát před

³⁶⁰ Pinz, J.: Hodnoty, hodnocení a hodnotová orientace v obecném a právním smyslu. IN: Právo a hodnoty. Sborník příspěvků z jednání sekce teorie práva a právních dějin. Ed. P. Osina. Brno, Tribun EU 2016, s. 146.

³⁶¹ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 82.

³⁶² Viz Merkl, A.: Opus citatum, s. 77.

³⁶³ Shrnující názor autora této práce.

³⁶⁴ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 83 a 87.

právem měla politika, a podle ní soudci rozhodovali. Nezávislost soudců má meze v podobě zákonů.

Prof. Gerloch konstatuje, že se jedná o „... stát, ve kterém se uplatňuje legalita, a to i vůči orgánům státu a dalším orgánům veřejné moci (původní formální pojetí P.) ...

*Formální pojetí P. bylo doktrinálně vymezeno pod vlivem právního pozitivismu v kontinentálním typu právní kultury v 19. stol. Jeho podstatou bylo úsilí o omezení výkonu státní moci nutností striktně dodržovat zákony. Požadavek legality vůči nim spočíval a stále spočívá v tom, že každý státní orgán, resp. i nestátní orgán veřejné moci, může při jejím výkonu jednat jen secundum et intra legem (na základě a v mezích zákona) v rozsahu zákonem stanovené pravomoci a působnosti a způsobem v zákoně stanoveným.*³⁶⁵. Obdobně i prof. Gerloch ztotožňuje formální právní stát s klasickým právním státem. Státní orgány mohou jednat pouze v oblastech své působnosti, které stanoví zákon. Uplatňuje se zde zásada enumerativnosti veřejnoprávních pretensí.

Pro účely této práce se pojmem formální právní stát rozumí stát založený na zákonnosti a nezávislosti soudů³⁶⁶. Ve své podstatě se jedná o klasický právní stát, který opomíjí ideu svrchovanosti lidu, tudíž v zásadě nezasahuje do oblasti sociální a hospodářské. Formální právní stát lze považovat za v dnešní době již překonaný, když společnost tenduje k modernímu právnímu státu, resp. lze jej považovat za nezbytný základ, k němuž soudobá společnost přidává další nadstavbu.

bc) Materiální právní stát

Výchozí přístup k pojmu materiální právní stát formuloval prof. Roman Herzog³⁶⁷ takto: „...ani ústava, ani ji ‚střežící‘ ústavní soudnictví nemohou čerpat svou existenci ze sebe sama, tedy z legality.... Legitimita bez legality je anarchie, ale legalita bez legitimacy, jednoduše řečeno, prostě od počátku nefunguje...“³⁶⁸. Obsah odlišuje materiální právní stát od formálního právního státu. Samotná zásada zákonnosti nepostačuje, k jejímu uplatňování zde také nezbytně musí být legitimita.

³⁶⁵ Gerloch, A.: Právní stát. IN: Právní slovník. 3. vydání. D. Hendrych a kol. Praha, C. H. Beck 2009, s. 793.

³⁶⁶ Shrnující názor autora této práce.

³⁶⁷ Roman Herzog, právník, profesor na Universitě v Mnichově, prezident Spolkové republiky Německo v letech 1994-1999, místopředseda Spolkového ústavního soudu, z děl: Evropa zbavuje nás a naše zástupce vlivu, Vize Evropy.

³⁶⁸ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 91.

Prof. Gerloch vymezuje materiální pojetí právního státu: „... stát, ve kterém se metoda legality nedílně spojuje s jeho demokratickým charakterem, tj. s ideou suverenity lidu, principem dělby moci a koncepcí nezadatelných lidských práv (soudobé materiální pojetí P.). ... Materiální pojetí P. ... jednak rozvíjí systém záruk legality v postupu orgánů veřejné moci, jednak ji doplňuje o další výše uvedená kritéria legitimacy.“³⁶⁹. Zatímco formální právní stát může reálně fungovat i tam, kde formou vlády není demokracie, materiální právní stát je možné rozvinout pouze v prostředí demokratickém, kde suverénem je lid. V takovém případě se připojuje také oblast lidských práv, demokracie totiž respektuje důstojnost každého člověka.

Podle prof. Klokočky „Teprve po druhé světové válce zvítězilo pojetí materiálního právního státu, jehož základním požadavkem je nejen dodržování formálních postupů, ale i principu spravedlnosti v chování a jednání státu. ... materiálnímu právnímu státu nejde jen o dodržování jakéhokoli práva, jež vzniklo procedurálně platným způsobem, ale takových norem chování, jež nejsou v rozporu se základními hodnotami právního vývoje. ... Materiální právní stát se liší od formálního v několika směrech. Je to především obsahem a rozsahem právní ochrany, kterou sleduje a poskytuje. Zajišťuje především hlubším způsobem základní osobní práva a svobody, jakož i politická práva, která slouží k účasti občanů na veřejném životě, dále zajišťuje rovnost občanů, organizací, orgánů a institucí před zákonem, dále zabezpečuje právní jistotu vazbou zákonů na ústavu (základní zákon), jakož i požadavkem zákonnosti správy, kromě toho poskytuje i právní ochranu prostřednictvím soudů, včetně soudní kontroly veřejné správy a při porušení práva poskytuje celou síť právních postupů k dosažení nápravy a v neposlední řadě působí i k mírnění a kontrole státní moci, rozdělením kompetencí mezi různé autonomní orgány vzájemně se doplňující a kontrolující. právní stát v materiálním smyslu... musí být nejen státem zákonnosti, ale také státem spravedlivosti...“³⁷⁰. Zdá se tedy, že to, co materiální právní stát odlišuje od formálního právního státu je důraz na ochranu základních lidských práv a svobod, práv politických, ale i práv sociálních. V případě porušení těchto práv občan má právo domoci se ochrany u soudu, je zde také patrný příklon k ideji spravedlnosti, tu však lze prosazovat pouze v rámci mezí stanovených

³⁶⁹ Gerloch, A.: Opus citatum, s. 793 a 794.

³⁷⁰ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 84, 89 a 91.

zákony, nikoli vedle nich, či proti jejich smyslu³⁷¹. Pak by se jednalo o soudní anarchii, která není v právním státu přípustná.

Avšak dr Pinz v souvislosti s pojmem materiální právní stát upozorňuje na tendenci soudů „... měnit obsah právních norem cestou svérázné interpretace, a to podle vlastní libovůle nebo podle jiných interesů. ... Vedle aspektů právního státu má soudce z hlediska demokratického právního státu ještě povinnost respektovat vůli lidu vyjádřenou v zákoně, tzn. ji uplatnit tak, jak ji zákonodárce vtělil do zákona. Pokud interpretace vybočí z rámce interpretované právní normy, ať už výkladem *praeter legem*, *extra legem* nebo dokonce *contra legem*, pak – kromě toho, že jde o okázalé popření principů právního státu – jde nepochybně o nezákonnou tvorbu nového práva... V extrémních případech se interpretační svévole jednotlivého člena orgánu aplikace práva zdobí prohlášením, že on je povolán vyšší prozřetelností *ad pias causas* k nerespektování zákona, a to za účelem nalezení jakési nadpozemské spravedlnosti.“³⁷².

Jedná se o okrajové pojetí materiálního právního státu, kdy soud překračuje dělbu funkcí ve státě a pokouší se právní předpisy měnit interpretací v rámci své rozhodovací praxe. V rámci zdání legitimacy takový postup bývá někdy rovněž označován za naplnění materiálního právního státu, kdy je prosazována spravedlnost mimo zákonnost. S tím ovšem souhlasit nelze, poněvadž soud je povolán k tomu, aby posuzoval sporné případy *inter partes*, nikoli aby se stavěl do role normotvůrce.

Uvedené okrajové pojetí lze shledávat jako nepřipustnou deformaci pojmu materiální právní stát. Materiální právní stát totiž není možné připodobnit ke státu soudnímu (justičnímu), což by v konečném důsledku také znamenalo odklon od právních jistot ve společnosti³⁷³. Soudní (justiční) stát je totiž protikladem právního státu.

Lze shrnout, formální právní stát se striktně drží zásady legality, zatímco materiální právní stát na tuto zásadu pohlíží z pozice legitimacy. Soudům ovšem nelze umožnit právo vytvářet a odhlížet od obsahu právních norem. Takový postup se jeví být

³⁷¹ Viz např. soudní praxe poskytování zadostiučinění podle zákona č. 82/1998 Sb., o odpovědnosti za škodu způsobenou při výkonu veřejné moci rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem a o změně zákona České národní rady č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád), ve znění pozdějších předpisů, v případech postupu veřejných vysokých škol nebo České advokátní komory v rámci samosprávy, kdy na tyto situace zjevně cit. zákon nedopadá. Na to relevantně upozornil až Ústavní soud svým náležením ze dne 28. 2. 2017, sp. zn. IV. ÚS 3638/15.

³⁷² Pinz, J.: Úpadek právních jistot jako důsledek některých společenských jevů. IN: Ako právo reaguje na novoty. Red. E. Bárány. Bratislava, Veda 2015, s. 145 a 146.

³⁷³ Viz ibidem, s. 146 a 147.

zvláště problematický, pokud soud nerespektuje vůli lidu vtělenou do zákona, důsledkem pak je popření principů právního státu.

Pro účely této práce se pojmem materiální právní stát rozumí: právní stát uplatňující vedle zásady zákonnosti také legitimitu, z čehož plyne respekt k lidským právům a při uplatnění práva hledisko spravedlnosti, přičemž demokracie je formou vlády, ve které jej lze realizovat.³⁷⁴ Legitimita a důraz na lidská práva jsou aspekty, které odlišují materiální právní stát od formálního právního státu. Skutečnost, že postup státu vůči konkrétnímu občanu je legální, neznamená ještě, že je v souladu s právem přirozeným. Materiální právní stát usiluje o spravedlnost v mezích zákonů.

bd) Sociální právní stát

Pojem sociálního právního státu³⁷⁵ byl poprvé vymezen ve Výmarské republice Hermannem Kellerem, který oddělování státu a hospodářství a dualismus státu a společnosti pokládal za ideologickou iluzi a trval na účasti státu v hospodářském procesu a také i na aktivní hospodářské a sociální politice státu.³⁷⁶ Podle prof. Klokočky „V pojmu sociálního právního státu je obsažen takový vývoj právního státu, který charakterizuje jeho vstup do oblasti sociální spravedlivosti a jeho účelem je zajištění sociálního míru ve společnosti. ... Sociální právní stát znamená tak spojení elementů právního státu s koncepcí a prvky sociálního tržního hospodářství (nikoli pouze tržního hospodářství) ve sféře státní činnosti.“³⁷⁷ Nelze si představit sociální právní stát, aniž by ve společnosti panoval sociální smír, což předpokládá negaci tese o potřebě toliko státu minimálního. Sociální právní stát stojí v opozici k státu minimálnímu, předpokládá totiž aktivní zásahy státu do oblasti hospodářství a sociální otázky.

Pozoruhodný je rovněž náhled prof. Ernsta Forsthoffa³⁷⁸: „... sociální státnost je pojmově protichůdná právnímu státu, protože právní stát osvobozuje osobnost od zásahů státu, kdežto sociální stát naopak do sféry jednotlivce pozitivně zasahuje.“³⁷⁹ Nicméně s tímto názorem nelze zcela souhlasit, jelikož sociální stát osvobozuje člověka v oblasti

³⁷⁴ Shrnující názor autora této práce.

³⁷⁵ Někdy nazýván sociálně právní stát či sociální a právní, byť s určitými drobnými významovými rozdíly.

³⁷⁶ Viz Klokočka, V.: Opus citatum, s. 93.

³⁷⁷ Ibidem s. 93 a 94.

³⁷⁸ Ernst Forsthoff (1902-1974) přední německý právní vědec v oblasti ústavního a správního práva, působící mj. na Universitě ve Frankfurtu nad Mohanem, Hamburku, Vídni nebo Heidelbergu, hlavní autor Ústavy Kypru, z děl: Der totale Staat, Verfassungsprobleme des Sozialstaates.

³⁷⁹ Ibidem, s. 94.

sociální, vyrovnává sociální rozdíly ve společnosti. Spojení sociálního státu a právního státu v pojem sociálního právního státu je logické a ospravedlnitelné. Právní stát je schopen zajistit rovnost před zákonem, nikoli však co do otázky sociální.

Dr Pinz rovněž doporučuje právnímu státu dopřát určitou nadstavbu: „*Právní stát má být... vybudován zároveň jak stát sociální, založený na systému pluralitní demokracie, v němž by se zvažovala i otázka spravedlivého práva. ... Mezi principy sociálního státu náleží sociální spravedlnost a sociální vyváženost.*“³⁸⁰. Bez sociální spravedlnosti jen stěží může dojít naplnění úplná demokracie. Sociální právní stát je tím, na čem stojí, resp. měla by stát postmoderní společnost.

Samotný sociální stát pak sociální demokrat Olof Palme³⁸¹ vnímá jako stát s vysokou životní úrovní, s níž je spojeno sociální zabezpečení v nemoci, nezaměstnanosti, stáří atp.³⁸² S tímto názorem lze plně souhlasit, vysoká životní úroveň všeho lidu je důsledkem sociální spravedlnosti. Idea humanity ukládá svědomí člověka, aby o každého lidského jedince bylo dobře postaráno v případě tíživých sociálních situací.

Pro účely této práce se pojmem sociální právní stát rozumí: právní stát akcentující sociální otázky ve společnosti³⁸³. Tato charakteristika odlišuje sociální právní stát od samotného právního státu a přidává mu novou kvalitu. Soudobá demokratická společnost předpokládá sociální spravedlnost ve státě, poněvadž demokracie neuznává různé kategorie občanů. Všem chce poskytnout maximální možnou míru svobody a podmínky k seberealizaci a v konečném důsledku naplnit ideu rovnosti.

c) Státnost

Státnost je posledním z pojmů podřaděných pod kategorii stát, přičemž se jedná o jedinečnou ideu. Prof. Pavlíček je toho názoru, že „*Státnost v sobě obsahuje aspekty objektivní i subjektivní - tedy i vůli občanů po státu a jeho udržení. Státností lze v současné době rozumět především existenci a trvání samostatného státu a ztotožnění se jeho příslušníků s tímto státem a s jeho hodnotami. V nich projevují vůli k identitě odlišné od identity jiné. Státnost vyjadřuje kontinuitu mezi minulostí, přítomností a budoucností*

³⁸⁰ Pinz, J.: Opus citatum, s. 206 a 207.

³⁸¹ Olof Palme, švédský sociální demokrat, předseda vlády, intenzivně se zajímající o Československo.

³⁸² Palme, O.: Dopis z 10. května 1973. IN: Demokracie a socialismus. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977, s. 61.

³⁸³ Jedná se o shrnující názor autora této práce.

státu. Vychází z vědomí o trvání a trvalosti státu a z odhodlání jej udržet a rozvíjet i nadále v zájmu ochrany jeho obyvatel, národa chápaného spíše v politickém než jazykovém pojetí. Státnost zahrnuje i státní vědomí a úsilí lidu, národa o zachování existujícího státu nebo obnovení státu ztraceného.³⁸⁴ Idea státnosti je tedy pro existenci státu nepostradatelná³⁸⁵, bez ní dochází k rozpadu daného státu. Státnost má co do činění s hodnotami, na kterých stát vznikl a kterými byl v průběhu dějin udržován.

Spisovatel Jan Drnek³⁸⁶ konstatuje, že státnost je „... výrazem pro specifickou formu organizace společnosti, která vznikla v kulturách zemědělců a pěstitelů a úzce souvisí s vlastněním a s mocí.“³⁸⁷ Předpokladem státní ideje je usedlá společnost, přítomnost státní moci a vůle obyvatelstva tvořit stát.

Podle dr Daňka „Existence státu tedy závisí na vědomí státnosti... Každé státně organizované společenství potřebuje také ideu, která mu dává smysl a cíl, a na ní založené principy, odkud se rozvíjí jeho právní řád i směřování politiky vnitřní i zahraniční, dále symboly, které stát i jeho orgány reprezentují – toto vše v širším smyslu do státnosti jednotlivých států rovněž náleží.“³⁸⁸ Jak patrně, bez ideje státnosti nebude státu, přestane-li si obyvatelstvo být vědomo této ideje, dojde k zániku státu.

Pro účely této práce státností se rozumí státní ideje, na nichž je stát založen a jež jsou podmínkou jeho existence³⁸⁹. Jinými slovy stát, který je založený na základě ideje demokracie, v případě změny formy vlády, zaniká a vzniká stát nový. Ztotožnění obyvatelstva se státem je nezbytnou podmínkou fungování takového státu, v opačném případě rovněž hrozí jeho zánik³⁹⁰.

³⁸⁴ Pavlíček, V.: Státnost česká a československá, tradice a kontinuita. IN: O české státnosti: úvahy a polemiky. I. Češi a Němci. Pavlíček V. Praha, Karolinum 2012, s. 15.

³⁸⁵ K tomu viz ibidem, s. 14 a 15.

³⁸⁶ Jan Drnek je spisovatel orientující se na historii a vojenství, z děl: Dějiny české státnosti, Druhý dech habsburské monarchie.

³⁸⁷ Drnek, J.: Dějiny české státnosti. Didaktická studie o vztahu Čechů k vlastnímu státu (pro konzervativce a legitimisty). Třebíč, Akcent 2013, s. 7.

³⁸⁸ Daněk, B.: Opus citatum, s. 5-6.

³⁸⁹ Jedná se o shrnující názor autora této práce.

³⁹⁰ Viz např. osud Rakouska-Uherska.

6. Ústava

Pojem ústavy ve smyslu materiálním poprvé byl poznán ve starověku³⁹¹, přičemž prof. Kelsen „... pokládá za ústavu v materiálním smyslu ta pravidla, jež regulují tvorbu obecných právních norem.“³⁹², tedy ve smyslu ryzí nauky právní. Doc. Zdeněk Vebera³⁹³ poukazuje na to, že „Původním smyslem pojmů ústavy bylo tedy vyjádřit základy společenského a státního života a odlišit jejich úpravu od běžných každodenních otázek.“³⁹⁴. Ústava je něčím výjimečným, na to ostatně ukazuje snaha neměnit ji příliš často. V jazykovém výkladu ve vztahu ke státnímu společenství vyjadřuje pojem ústava konstituci státu, státní zřízení, institucionální a procesní uspořádání tvorby politické a státní vůle.³⁹⁵ Formální, psaná ústava je založena na myšlence základní smlouvy státních členů.³⁹⁶

Obecně lze pojem ústavy vymežit takto: „*Ústava (něm. Staatsverfassung) čili konstituce, ve státním právě souhrn ustanovení o zařizení čili organizaci státu, též základní zákon státní, obsahující nejdůležitější ustanovení veřejného práva té které říše, v užším smysle slova, státní zřízení, jež zaručuje obyvatelstvu účastenství ve vykonávání státní moci. ... Také se mluví o ú-vě psané, jež obsažena jest v zákonech, a nepsané, jež se zakládá na právu obyčejovém.*“³⁹⁷. Ústava je nejposvátnější částí právního řádu, která určuje státní zřízení a základní fungování státu. Ovšem ne každý stát musí nutně mít ústavu psanou.

Na základě učení prof. Jelineka nelze než dobrat se závěru, že ústava je imanentním znakem státu samého: „*Každý trvalý svaz potřebuje řádu, dle něhož se jeho vůle děje a provádí, jeho obor se omezuje a jímž se upravuje postavení jeho členů v něm a poměr jich k němu. Takovýto řád nazývá se ústavou. Nutně tudíž každý stát má ústavu. Stát bez ústavy by byl anarchií.*“³⁹⁸. Tudíž zaniknou-li někdy v daleké budoucnosti státy,

³⁹¹ Jellinek, G.: Opus citatum, s. 537. V dnešním slova smyslu pojmu ústavy poprvé použil Cicero (De re publica). Viz Vebera, Z.: Ústava – základ ústavnosti a zákonnosti v ČSSR. Brno, Universita J. E. Purkyně 1988, s. 14.

³⁹² Klokočka, V.: Opus citatum, s. 13.

³⁹³ Zdeněk Vebera, docent na Universitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně, z děl: Právní záruky ústavnosti a zákonnosti v ČSSR, Význam ústavních práv a povinnosti občanů v československém právním řádu.

³⁹⁴ Vebera, Z.: Opus citatum, s. 14.

³⁹⁵ Viz Klokočka, V., Wagnerová E.: Ústavy států Evropské unie. 1. díl. 2. vydání. Praha, Linde 2004, s. 9.

³⁹⁶ Viz Jellinek, G.: Opus citatum, s. 547.

³⁹⁷ Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Red. sbor vrchních redaktorů. Dvacátýšestý díl: Ústava. Praha, Paseka, Sdružení pro Ottův slovník naučný Paseka/Argo 2002, s. 244.

³⁹⁸ Jellinek, G.: Opus citatum, s. 535.

nebude již ani ústav. Podle prof. Klokočky „*Georg Jellinek charakterizuje ústavu jako komplex právních ustanovení, definujících nejvyšší státní orgány, způsob jejich tvorby, vzájemný vztah, jakož i okruh jejich působnosti a také základní vztahy mezi jednotlivcem a státem.*“³⁹⁹. Vklad prof. Jellineka státovědě je nevyčísitelný, dodnes jsou jeho závěry uznávané.

Podle prof. Radima Neumanna Foustky⁴⁰⁰ „*Ústava je obrazem stavu hospodářských poměrů (podmíněných stavem, jehož dosáhla výrobní technika), v němž v té které době národ žije. Ústava tedy netvoří ničeho nového, nýbrž zjišťuje daný stav, vyslovuje daný stav v právních pojmech, právníkou řečí. ... ústava je jen výrazem, obrazem skutečných mocenských poměrů...*“⁴⁰¹. Z ústavy lze tedy také vyčíst hospodářské zřízení státu, názor, že ústava nic netvoří, nýbrž jen konstatuje daný stav, stojí jistě za pozornost, neboť tímto prismatem na ústavu nebývá obvykle pohlíženo.

V 50. letech minulého století se u nás psalo: „*Ústava je tedy základním zákonem státu, významným politickým dokumentem a chartou lidových práv.*“⁴⁰². Je pravdou, že je vhodné, pokud katalog lidských práv je obsažen v ústavě samé, poněvadž občané přijdou právě s tímto zákonem do styku nejvíce oproti běžným zákonům.

Teoretik Jiří Šubrt⁴⁰³ vymezuje ústavu takto: „*Ústava je základní zákon republiky, který vyjadřuje jen nejdůležitější společenské vztahy, základní státní instituce a nejzákladnější práva a povinnosti občanů.*“⁴⁰⁴. Ústava by skutečně neměla obsahovat to co do ní nepatří, co má být vyhrazeno slovy Ústavního soudu podústavnímu právu.

Prof. Vratislav Bušek⁴⁰⁵ akcentuje další rozměry pojmu ústava, kdy ji vnímá jako „... *souhrn ustanovení o zřízení a organizaci vel. společenství, korporací (státu, církvi). V sm. nejčastěji se vyskytujícím, t. j. v stát. právu, jde tu o ú-ní listiny, státní zákl. zákony, velké charty (v. t.) apod., obsahující nejvýznamnější ustanovení veř. práva, zejm. o stát. ústrojí, rozdělení moci v státě, o právech a povinnostech stát. občanů v jejich účasti na*

³⁹⁹ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 13.

⁴⁰⁰ Radim Neumann Foustka (1907-1960) profesor teorie státu a práva Právnické fakulty University Karlovy v Praze, profesor Vysoké školy politických a hospodářských věd, z děl: Stát a právo, O nové ústavě, Petra Chelčického politické názory na stát a práva, Demokratická cesta USA k fašismu, Dialektický materialismus jako způsob politického myšlení.

⁴⁰¹ Foustka, R. N.: O nové ústavě. Praha, SOPVP 1947, s. 4.

⁴⁰² Ministerstvo informací a osvěty: Ústava 9. května. Praha, Orbis 1950, s. 87.

⁴⁰³ Jiří Šubrt se zaměřoval především na výchovné texty pro mládež, z děl: Naše nová socialistická ústava.

⁴⁰⁴ Šubrt, J.: Naše nová socialistická ústava. Praha, oddělení agitace a propagandy ÚV ČSM 1960, s. 53.

⁴⁰⁵ Vratislav Bušek (1897-1978) profesor církevního a římského práva, působil na právnických fakultách v Bratislavě, Brně a Praze, po roce 1948 emigroval, z děl: Náš socialismus. Příspěvek k ideologii čs. strany národně socialistické, Poválečné konkordáty, Církev a stát ve starověku.

státní moci. Dle toho pak, patří-li účastenství zastupitelstvu veškerého národa, či jen urč. polit. tříd, mluvíme o ú-ě lidové n. representační, moderní a o ú-ě stavovské. Byla-li ú. vydána v dohodě s panovníkem, mluvíme o ú-ě smluvené, byla-li dána panovníkem jednostranně z vl. vůle, označujeme ji jako oktrojovanou (udělenou).“⁴⁰⁶. Existují tudíž rozličné druhy ústav, v určitém dějinném úseku se upřednostňovala ústava oktrojovaná, posléze smluvená a v jiném zas ústava stavovská. Dnes převažuje ústava moderní, representační, byť nikoli na celém světě a téměř ke každé ústavě kteréhokoli státu lze mít určité výhrady.

Podle dr Pinze „*V každém civilizovaném státě musí existovat právní řád pro státní děje, tj. soubor zvláštních právních norem, jenž se nazývá ústava (constitutio, Verfassung). Ústavou ve smyslu formálním je pak zpravidla zákon nebo skupina zákonů výslovně označených jako ustavní (lex constitutionalis, Verfassungsgesetz) nebo základní (lex fundamentalis, Fundamentalgesetz), popř. státní základní zákon (Staatsgrundgesetz). Někdy se lze setkat i s historicko-romantickým označením ústavní listina nebo charta (Verfassungsurkunde). Tyto ústavní zákony ustavují, resp. organizují stát a dávají stálou legitimizaci veřejné moci.“⁴⁰⁷ Často se zapomíná, že ústava nemusí být obsažena pouze v jednom zákonu, nýbrž ve více zákonech⁴⁰⁸.*

Podle jiného přístupu ústava vyjadřuje nejen politické zřízení státu, ale také jeho hospodářskou charakteristiku. Pak je možné ústavu vymezit jako „... *souhrn zákl. práv. norem o polit. organizaci a hosp. soustavě a postavení občanů, které jsou závazné pro všechny orgány a občany daného státu.“⁴⁰⁹. Existují rozdílné názory, do jaké míry má v ústavě být formováno hospodářské zřízení státu, resp. zda ústava nemá upravovat toliko politické zřízení.*

Pokus o esenciální vymezení prof. Klokočky jistě nelze opomenout: „*Ústava je ‚právo‘, ale je právem ‚sui generis‘, právem, které není zcela postižitelné metodami juristické interpretace.“⁴¹⁰. S tím ovšem nelze souhlasit, každé právo lze interpretovat*

⁴⁰⁶ Bušek, V.: Ústava. IN: Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VII. Praha, Československý kompas 1933, s. 501.

⁴⁰⁷ Pinz, J.: Ústava České republiky. Některé aktuální úvahy de constitutione validum. IN: 25 let Ústavy České republiky. Aktuální otázky ústavního práva. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2017. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2016, s. 109.

⁴⁰⁸ Tak je tomu např. ve Švédsku.

⁴⁰⁹ Malá československá encyklopedie. Red. J. Říman. Díl 6.: Ústava.. Praha, Československá akademie věd Encyklopedický institut 1987, s. 406-407.

⁴¹⁰ Klokočka, V.: Opus citatum, s. 15.

metodami právního výkladu, tj. za použití standardních a nadstandardních výkladových metod.

Prof. Jan Filip⁴¹¹ je toho názoru, že „*Ústava je nejdůležitějším prvkem právní nadstavby. ... Je to základní zákon, který na základě dosaženého stavu společnosti stanoví závazná pravidla chování ve společenských vztazích...*“⁴¹². Lze souhlasit s tím, že ústava je něčím víc než jen obyčejné právo stanovené na zákonné úrovni. Do značné míry ústava odráží i stav společnosti.

Ústava v materiálním smyslu je definována obsahově, tj. úpravou základních institucionálních a procesních vztahů státní moci.⁴¹³ Ústavou ve formálním smyslu se rozumí právní text, který je výslovně za ústavní označen, bez ohledu na obsah a význam.⁴¹⁴

Pro účely této práce budiž pojem ústava vnímán jako: základní řád státu, to jest souhrn právních norem upravujících politickou a hospodářskou organizaci státu a tvorbu jeho vůle⁴¹⁵. Zvolené vymezení je ovlivněno pohledem na ústavu jako na soubor právních norem pojednávajících o zřízení státu a generování jeho vůle. Upřednostňuje se všezahrnující chápání pojmu ústava, tedy, že vedle politického zřízení nelze opomíjet hospodářské ústrojí státu.

a) Ústava *de iure*

Pojmem ústava *de iure* se vyjadřuje vztah k ústavněprávním normám, které nemusí být v důsledku ústavní praxe aplikovány. Namísto nich totiž fakticky platí ústava *de facto*. Prof. Filip k tomu konstatuje „*Pokud se právní a faktická ústava přibližně kryjí, hovoříme o ústavě reálné, když se rozcházejí – o ústavě fiktivní.*“⁴¹⁶. Vždy by mělo být cílem, aby v daném státě ústava *de iure* odpovídala ústavě reálné.

⁴¹¹ Jan Filip, soudce Ústavního soudu, profesor ústavního práva na Právnické fakultě Masarykovy university, z děl: Pojem, podstata, obsah a formy ústavy socialistického typu, Ústavní právo České republiky.

⁴¹² Filip, J.: Podstata, obsah a forma ústavy socialistického typu. Brno, Universita J. E. Purkyně v Brně 1987, s. 64 a 83.

⁴¹³ Viz Klokočka, V.: Opus citatum, s. 13.

⁴¹⁴ Viz ibidem, s. 13.

⁴¹⁵ Shrnující názor autora této práce.

⁴¹⁶ Filip, J.: Ústavní právo České republiky. Brno, Václav Klemm 2011, s. 63.

Prof. Dawn Oliver⁴¹⁷ a prof. Carlo Fusaro⁴¹⁸ jsou toho názoru, že „...*constitution*‘ *can refer to the de facto system of government in a country. ... ,Constitution in this system of governance*‘ *sense includes case law and legislation of a ,constitutional*‘ *nature, and what in the United Kingdom are known as ,constitutional conventions*‘, *codes, guidance, concordats and memorandums of understanding which set out how certain aspects of government are or should be conducted. Of course it is possible that these rules do not actually represent the de facto system of government in a country. All they do is set out the rules. They do not tell us whether these rules are in fact obeyed or enforced.*“⁴¹⁹. Je pravdou, že se jedná o náhled na pojem ústava *de iure* z pohledu angloamerické právní kultury, nicméně i takové srovnání je ku prospěchu věci. Řada z toho, co ve Spojeném království považují za prameny ústavního práva by v kontinentálním typu právní kultury nemohlo obstát. Výše citovaní spoluautoři se domnívají, že mnohé z toho, co pod ústavu je podřaděno, ve skutečnosti jsou jenom pravidla, která ve skutečnosti nemusí ztělesňovat ústavu v reálném životě vládnutí.

Prof. Nicole Roughan⁴²⁰ poukazuje na to, že „*Formal constitutions governs both sets of institutions and tells them the terms of their interaction.*“⁴²¹. S tím lze souhlasit, jedná se o pregnantně vyjádřenou podstatu věci. Těžiště ústavy spočívá v definování souboru státních institucí a podmínek, jimiž se řídí vztahy mezi nimi.

⁴¹⁷ Dawn Oliver je emeritní profesorkou ústavního práva na UCL Laws v Londýně, v minulosti byla mj. také členkou Komise fabiánského společnosti pro budoucnost monarchie, z děl: *Constitutional Guardians: The House of Lords, Constitutional Reform in the UK*.

⁴¹⁸ Carlo Fusaro je emeritním profesorem srovnávacího ústavního práva na Universitě ve Florencii zabývající se mj. vládou práva, resp. právním státem v rozvíjejících se zemích, regulací politických stran, z děl: *Le trasformazioni del modello Westminster e le difficoltà crescenti del governo parlamentare in Europa*.

⁴¹⁹ Oliver, D., Fusaro, C.: *Changing constitutions*. IN: *How Constitutions Change. A Comparative Study*. Oxford, Hart Publishing 2011, s. 3. Volně přeloženo: Ústava se může vztahovat *de facto* k systému vlády dané země. Ústava v tomto systému vládnutí zahrnuje právo tvořené precedenty, právní předpisy ústavní povahy, ústavní zvyklosti, kodexy, nařízení, konkordáty a memoranda, které vyjasní, jak jsou jednotlivé aspekty vlády organizovány. Je samozřejmě možné, že tato pravidla nerepresentují systém vlády *de facto*. Úkolem ústavy je pouze stanovit pravidla. Vůbec nám neříkají, zda tato pravidla jsou ve skutečnosti dodržována nebo porušována.

⁴²⁰ Nicole Roughan je profesorkou na Právnické fakultě Národní university v Singapuru zabývající se mj. právní teorií, z děl: *Authorities: Conflict, Cooperation, and Transnational Legal Theory, Normativity and the Sources of International Law*.

⁴²¹ Roughan, N.: *Authorities: Conflict, Cooperation, and Transnational Legal Theory*. Oxford, Oxford University Press 2013, s. 99. Volně přeloženo formální ústava (ústava *de iure*) stanoví soubor státních institucí a vztahy mezi nimi.

Pro účely této práce se pojmem ústava *de iure* rozumí souhrn ústavněprávních norem⁴²². Zvolené vymezení je formulováno prismatem tese, jak by věci měly být, nikoli tím, jaké ve skutečnosti jsou. Ústava *de iure* je ústavou dle platného práva.

b) Ústava *de facto*

Pojem ústava *de facto* naznačuje, že jeho význam se bude lišit od psaného *textu* ústavy. Obecně je přijímáno, že „*Jedním ze stěžejních problémů efektivity každé ústavy je vztah mezi ústavou de iure (psanou) a de facto (realizovanou)*.“⁴²³. Ústava může jen stěží plnit svůj smysl, pokud vztah mezi ústavou *de iure* a ústavou *de facto* nebude velmi blízký, v ideálním případě by se měly překrývat. V reálném světě tak tomu ovšem obvykle nebývá.

Prof. Oliver a prof. Fusaro k normám ústavního práva uvádí, že „*If they are not obeyed then de facto constitution is what happens rather than what the rules require*.“⁴²⁴. Čili nejsou-li ústavněprávní normy dodržovány, nastává ústava *de facto*, taková která v reálném světě působí. Jedná se o obdobu pojmů *law in books* a *law in action*.

Prof. Roughan poukazuje na to, že „... *constitutional content can be modified, expanded or restricted by practice in a way that makes it misleading simply to read formal constitutional provisions and think one has understood constitutional content ... the de facto constitution is trumping the formal constitution*...“⁴²⁵. Politická praxe může mít na obsah ústavy zásadní vliv, dokonce lze uvažovat o rozšíření nebo naopak zúžení jejího obsahu (některá ustanovení se mohou stát obsoletní, některá se nemusí vůbec začít aplikovat). Bylo by pošetilé domnívat se, že pouhým přečtením psaného textu ústavu člověk může pochopit její obsah v celé šíři.

⁴²² Jedná se o shrnující názor autora této práce.

⁴²³ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky. Základy českého ústavního práva. Vydání 4. Praha, PROSPEKTRUM 2002, s. 26.

⁴²⁴ Oliver, D., Fusaro, C.: Opus citatum, s. 3. Volně přeloženo: Jestliže ústavněprávní normy nejsou dodržovány, pak ústava *de facto* je tím co nastane spíše než to, co požadují ústavněprávní normy.

⁴²⁵ Roughan, N.: Opus citatum, s. 98 a 99. Volně přeloženo: Obsah ústavy může být modifikován, rozšiřován nebo zužován praxí způsobem, který nelze vyčíst z psaného textu ústavy. Myslet si, že to je možné, by byl velký omyl. Ústava *de facto* přebíjí ústavu *de iure*.

Podle prof. Gerlocha je značný rozdíl mezi ústavou *de iure* a ústavou *de facto* nevídaný, přičemž doporučuje tyto „dvě ústavy“ přiblížit⁴²⁶. Určitý rozdíl patrně bude existovat vždy, měl by však být co nejmenší.

Pro účely této práce se pojmem ústava *de facto* rozumí ústava, která ve státě působí bez ohledu na to, co stanoví prameny ústavního práva. Zvolené vymezení vychází z klasické oposice pojmů „*law in books*“ a „*law in action*“. Ústava *de facto* je „faktickou“, potažmo „reálnou“ ústavou, jež v daném státě se aplikuje.

7. Socialismus

Socialismus není stavbou jednolitou, každý z myslitelů, který se jím zabýval, mu vtiskl svůj ráz, lze proto hovořit o mnoha jednotlivých socialistických směrech.⁴²⁷ V zásadě „*Socialismus představuje široký proud přístupů ke společnosti, sociálnímu dění a sociálním jevům. ... Socialistickým teoriím je společná snaha o překonání nespravedlivé sociální nerovnosti...*“⁴²⁸, s čímž lze souhlasit. Socialismus má vícero variant, jedno je však spojuje, a tím je rovnost v sociální oblasti.

Jistě lze uvést definici, kterou přijala Francouzská akademie věd: „*Socialism jest politická doktrína, směřující za sociálními reformami.*“⁴²⁹. Socialismus pojmově předpokládá sociální reformy, bez nich by nešlo o socialismus. Filozof Pierre-Joseph Proudhon⁴³⁰ socialismus vnímá v tomto duchu: „*Jest to každá snaha ku povznesení společnosti lidské.*“⁴³¹. Jeho vymezení je bohužel příliš široké, ač pravdivé. Německý sociolog a ekonom Albert Eberhardt Friedrich Schäffle⁴³² jej definoval tak „... že má za účel nahraditi soukromý kapitál společným kapitálem; a sice takovou výrobou, která, na základě kolektivního vlastnictví výrobných zdrojů, hledí provésti součinnou organizaci

⁴²⁶ Viz Gerloch, A.: Ústava a ústavnost v České republice. Vstupní referát pronesený na konferenci Ústava *de iure* a *de facto* konané dne 11. 11. 2016, Gerloch, A.: Proč už nezamlčovat český národ v ústavě. IN: Právo, roč. 26, č. 292, s. 7.

⁴²⁷ Viz k tomu Fiedler, F.: Socialismus před válkou a po válce. Praha, J. Otto 1920, s. 51.

⁴²⁸ Večeřa, M.: Teorie sociálního státu. Brno, Iuridica Brunensia 1995, s. 45.

⁴²⁹ Beneš, E.: Opus citatum, s. 7.

⁴³⁰ Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) socialistický myslitel tendující k anarchismu, z děl: Co je to vlastnictví..

⁴³¹ Laveleye, E.: Socialismus naší doby. Praha, Časopis českého studentstva 1892, s. 6.

⁴³² Albert Eberhardt Friedrich Schäffle (1831-1903) německý sociolog, ekonom a politik – ministr obchodu.

národní práce“⁴³³. Zde je vyzdvížen, možná až jednostranně, hospodářský aspekt socialismu, nejde tím pádem o celkové vymezení.

Přístupným a malebným jazykem socialismus definuje prof. Masaryk: „*Socialism, můžeme říci docela všeobecně, usiluje o spravedlivější a spravedlivé rozdělení všech statků, a zdokonalení společenské organizace; spravedlivější rozdělení statků má být v první řadě na prospěch hospodářsky slabým.*“⁴³⁴. Socialismus nepochybně stojí na ideji rovnosti, usiluje o její naplnění, přičemž je projevem ideje humanitní.

Prof. František Krejčí⁴³⁵ vnímá socialismus jako „... *úkaz společenského života, jakožto datum dějinného a kulturního vývoje, znamená v nejširším smysle snahu o spravedlivé uspořádání společnosti.*“⁴³⁶. Legitimním požadavkem doby je sociální spravedlnost, nelidské je pokračování ve využívání člověka člověkem.

Nelze si nepovšimnout, kterak definuje socialismus prof. Beneš: „*Kdybychom chtěli krátkou větou zhustiti podstatu socialismu, mohli bychom říci: jde za všestrannou rovností tím, že žádá solidaritu lidí a zájmů hospodářských, politických, kulturních.*“⁴³⁷. Pozoruhodně tímto způsobem byla koncentrovaně vyjádřena samotná podstata socialismu, když rovnost, tak musí být úplná, to znamená i v oblasti hospodářské, politické a kulturní (to neznámá ovšem rovnost absolutní).

⁴³³ Olivier, S.: Základ mravní. IN: Fabiánská pojednání o socialismu. Red. G. B. Shaw. Praha, J. Pelcl 1897, s. 120. Obdobně členové „Fabian society“ socialismem rozumí: „... organizování a obstarávání nejnütnější výroby v zemi lidem samým a sespolečenstvení užitků, jež v různých formách podává půda a to prostřednictvím veřejných úřadů, jež se k tomu nejlépe hodí.“ Shaw, G. B. et al.: Fabiánská pojednání o socialismu. Přel. J. Pelcl, A. Hofmeister. Praha, J. Pelcl 1897, vnitřní strana obálky.

⁴³⁴ Masaryk, T. G.: Otázka sociální. Sv. II. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 20. Blížeji je charakterisováno Masarykovo pojetí takto: „Socialismus v jeho pojetí jest idea soustavné reformace, program reorganisace společnosti, směřující k lepší organizaci výroby a distribuce statků hospodářských i kulturních. Masarykův socialismus zdůrazňuje kolektivistické prvky lidského života, apeluje na bratrství všech lidí, usiluje o tuhou solidaritnost a vzájemnou pomoc jednotlivců i dílčích skupin společenských, konečně pak i o lepší technické zřízení této součinnosti. Důraz klade se tu na složky kolektivistické, neboť i jméno socialismus jest Masarykovi často synonymem kolektivismu; podtrhuje se organizace lidí (spojených ovšem především a nejúčinněji pouty duševními, vnitřními), zkrátka vše, co činí z nesouvislé řady jedinců uspořádanou jednotu a celek.“ Citováno podle Trapl, M.: Opus citatum, s. 141.

⁴³⁵ František Krejčí (1858-1934) filosof, psycholog, poslanec, a senátor, profesor Filosofické fakulty University Karlovy, za války pracoval v protirakouském odboji Maffie, příznivec Volné myšlenky, z děl: Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném, Filosofie posledních let před válkou.

⁴³⁶ Krejčí, F.: Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném. Praha, J. Laichter 1922, s. 536.

⁴³⁷ Beneš. E.: Opus citatum, s. 8. E. Beneš dále na straně 8 a 49 píše: „Poněvadž však všestranné rovnosti sociální nelze dosíci jiným způsobem, nežli když se změní dnešní forma soukromého vlastnictví a organizace soukromého práva vlastnického, jest tedy socialistou ten, kdo chce změnit právo vlastnické v tom smyslu, aby byla zavedena větší rovnost majetková. ... Socialism jest jen zvláštní výraz individualismu, výraz touhy po ukojení všech tělesných i duševních potřeb...“.

Prof. František Fiedler⁴³⁸ soudí, že: „*Socialism je hnutí namířené k přeměně stěžejních zásad dnešního právního řádu, jež jsou soukromé vlastnictví a volnost smluvní, aby vyrovnány byly nesrovnalosti v rozdělení majetku a důchodů.*“⁴³⁹. Prismatickým právním bylo vyjádřeno, oč v socialismu běží především. Socialismus usiluje o určité přerozdělení bohatství ve společnosti.

Socialismus jest „... *obecný výraz jednak pro učení o budoucím společenském řádu, který vystřídá řád kapitalistický, od něhož se bude lišiti především tím, že si v něm budou všichni pracující rovni v svých právech a povinnostech, že budou plně účastni na výsledcích spolupráce, že vlastnictví, zejm. výrobních prostředků, bude zespolečňováno.*“⁴⁴⁰. Bezpochyby jde o významné učení z pokladnice evropské moudrosti, kterým se lidstvo zabývá již poměrně dlouhé období, proto se v odborné literatuře vyskytuje nespočet názorů na tento celosvětový fenomén.

Lze tedy říci, že „... *socialism je pouze stupněm v nekonečném postupu z chabosti k nevědomosti, ve které společnost stejně jako jednotlivec jest zrozena k síle a osvětě, v níž mohou vyhledati a voliti si sami svoji cestu vpřed.*“⁴⁴¹. Chce se tak vyjádřit vývoj civilisace lidské od úrovně nízké ke stavu ideálnímu. Na druhou stranu, říká se, že dějiny se opakují. Pravidelně dochází k úpadkům vysoce rozvinutých civilizací.

MacDonald pojem socialismus definoval takto: „*Socialismus jest vyznáním těch, kteří uznávají, že společnost existuje proto, aby zdokonalila jednotlivce, aby zachovala svobodu.*“⁴⁴². Na etické jednání člověka má vliv nesmírný společnost, v níž žije, cení-li si vysoko mravních ideálů, především vlivem výchovy a osvěty, jedině tak lze o socialismu uvažovat.

Socialismus je nepochybně „... *aplikací ideálu humanitního na vztahy lidí ve společnosti, úsilí o pravou lidskost v oblasti sociálních a hospodářských vztahů.*“⁴⁴³, jak poznamenává prof. Trapl. Ryzí materialismus není dostatečným základem pro socialismus, který potřebuje mravně vyspělých lidí. Podle Heywooda „*Jako ideologie byl*

⁴³⁸ F. Fiedler (1858-1925) profesor správní vědy a národohospodář, ministr obchodu ve vládě M. V. von Becka, představitel mladočeské strany.

⁴³⁹ Fiedler, F.: Opus citatum, s. 51.

⁴⁴⁰ Vozka, J.: Socialismus. IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VI. Praha, Československý kompas 1932., s. 763. Tamtéž se dále uvádí: „... aby nebylo nástrojem vykořisťování jedněch členů společnosti jinými, a veškeré hosp. podnikání bude plánovitě řízeno s jednotčím hlediska blaha celé společnosti, jednak pro hnutí, usilující o uskutečnění tohoto společenského řádu.“

⁴⁴¹ Olivier, S.: Opus citatum, s. 150.

⁴⁴² MacDonald, J. R.: Opus citatum, 1936, s. 6.

⁴⁴³ Trapl, M.: Opus citatum, s. 142.

*socialismus tradičně definován svým odporem ke kapitalismu a snahou zajistit jeho humánnější a sociálně hodnotnější alternativu. Jádrem socialismu je pohlížení na lidi jako na společenské tvory, které spojuje společné lidství.*⁴⁴⁴ Ústřední hodnotou tohoto hnutí je rovnost a důraz na spolupráci, socialismus není založen na individualistickém přístupu, nýbrž na principu kolektivistickém.

Dále je třeba dodat, že pojem socialismus se chápal ve trojím významu jako socialismus ekonomický, socialismus jako nástroj prosazení zájmů organisovaného dělnictva, a konečně v širokém smyslu jako určitý soubor hodnot, myšlenek a teorií.⁴⁴⁵ Podstatou socialismu je kritika stávajícího společenského řádu, kapitalismu, ideový koncept budoucí společnosti a cesta k uskutečnění socialismu.⁴⁴⁶

Konečně pak pro cíl této práce bude postačující následující vymezení: socialismem se rozumí myšlenkový směr, jehož obsahem je vědomé usilování o nastolení sociální spravedlnosti ve společnosti, která je odrazem ideje humanitní.⁴⁴⁷ Bylo uvedeno, čistě materialistické pojetí není dostatečnou oporou, avšak ani víra v Boha obvykle nebývá zmiňována jako nezbytná podmínka. Na druhou stranu mravní korektiv nelze opomenout při jakékoli smysluplné činnosti v lidské společnosti. Pod zorným úhlem humanity lze jediné vznést legitimní požadavek po sociální spravedlnosti.

a) Evoluční socialismus

Je známo, že existují dvě hlavní formy socialismu v závislosti na tom, jakým způsobem ideály jeho mají být naplněny: revoluční a evoluční. Od sedmdesátých let devatenáctého století je výraz socialismus vyhrazen evolučnímu socialismu a revoluční socialismus bývá ztotožňován s komunismem.⁴⁴⁸ Evoluční socialismus „... hlásá, že socialistická společnost se uskuteční postupně, evolucí... prostředek uskutečnění socialismu spatřuje v okamžitém zlepšování sociálního postavení tříd sociálně slabých ještě za kapitalistického řádu, ve vybudování politicky silných, početných stran socialistických, průbojných odborových organizací zaměstnaneckých a podniků

⁴⁴⁴ Heywood, A.: Opus citatum, s. 118.

⁴⁴⁵ Viz ibidem, s. 119-120.

⁴⁴⁶ Viz Vozka, J.: Opus citatum, s. 10.

⁴⁴⁷ Shrnující názor autora této práce.

⁴⁴⁸ Viz Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VI.: Opus citatum, s. 763.

družstevních.⁴⁴⁹ Pozvolnost v nastolování socialismu cestou politických stran, odborů a družstev pojem evoluční socialismus jednoznačně vystihuje.

S ohledem na to, že evoluční socialismus usiluje o zavedení sociálních reforem, bývá nazýván také reformismem,⁴⁵⁰ podle prof. Fiedlera jde pak o socialismus organisující a soustavný, který chce „stavět“.⁴⁵¹

Pro účely této práce lze přijmout následující vymezení: evolučním socialismem se rozumí cesta k realizaci socialismu metodou parlamentární, tedy socialismus postupný, v úplné podobě přijatelný v okamžiku, kdy drtivá většina společnosti bude na něj připravena.⁴⁵² Tudíž evoluční socialismus je založen na taktice vyčkávací, je potom otázkou, nezůstane-li jen u ideálů.

b) Revoluční socialismus

Revoluční socialismus je spojen podle Marxe (z roku 1848, to jest Marxe revolučního, jde-li o revoluci vedenou násilnými prostředky) s názorem, že socialismus se může uskutečnit pouze cestou sociální revoluce⁴⁵³, předpokládá se tedy, že by se kapitalisté jen stěží vzdali výrobních prostředků po dobrém. Revoluci není možné uměle vyvolat, musí být výrazem vůle zrevolucionisovaného lidu, který v historickém okamžiku převezme moc a nastolí po přechodnou dobu diktaturu proletariátu. Ta pak zruší třídní rozdíly a náležitě bude organizovat výrobu.

Jiným druhem moderního revolučního socialismu je syndikalismus, zastávající myšlenku, že socialismus uskuteční odborová hnutí zaměstnanců, že sociální revoluce vyplyne z bojů o výši mzdy, které vyústí v generální stávkou, jež ochromí moc kapitalistů a ta bude předána syndikátu.⁴⁵⁴ Prof. Fiedler soudí, že tento druh socialismu je demagogický a teroristický, který chce „bořit“.⁴⁵⁵ Prof. Masaryk uznává význam socialismu jako sociální teorie, jako pokus o humanitní program, hlásí se proto k permanentní revoluci *sui generis*. K desátému výročí samostatné republiky

⁴⁴⁹ Ibidem, s. 767.

⁴⁵⁰ Viz ibidem, s. 768.

⁴⁵¹ Viz Fiedler, F.: Opus citatum, s. 57.

⁴⁵² Souhrnný názor autora této práce.

⁴⁵³ Viz Marx, K.: Komunismus a „Augsburger allgemeine zeitung“. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 126-132.

⁴⁵⁴ Srv. Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VI.: Opus citatum, s. 767.

⁴⁵⁵ Viz Fiedler, F.: Opus citatum, s. 57.

prof. Masaryk pronesl: „*Naše demokracie musí být stálou reformou, stálou revolucí, ale revolucí hlav a srdcí.*“⁴⁵⁶.

Dále bude pojmem revoluční socialismus rozuměno: cesta k socialismu, zakládající se na myšlenkové a mravní revoluci, jež je spjata s radikální demokracií.⁴⁵⁷ V tomto pojetí nevyhází se nutně z potřeby použití násilných prostředků, naopak podkladem je výchova k demokracii a humanitě, blíže platí, co bylo řečeno k radikální demokracii. Na revoluci v rozvinuté společnosti lze nahlížet i jinak, než tomu bylo v minulosti.

8. Lid

Vymezit kategorii zvanou lid je obtížným úkolem, neboť se jedná o „... *sociální a kulturní kategorii, jejíž obsah je historicky proměnlivý v závislosti na sociálním, politickém, kulturním, sociálním a jazykovém kontextu.*“⁴⁵⁸. Problémem vymezení lidu, který hraje významnou roli v současném demokratickém smyšlení, v minulosti se zabývalo mnoho osobností světového formátu, jakými byli Max Stirner, Thomas Carlyle, Friedrich Nietzsche, Vilfredo Pareto a Marx s Engelsem.⁴⁵⁹ Ovšem vnímat tuto kategorii jako souhrn absolutních já anebo snad jen jako souhrn elit se jeví jako příliš krátkozraké.⁴⁶⁰

Bezpochyby jde nutně o „... *kolektivní pojem, odpovídající určitějšímu plurálu lidé. V nejširším smyslu soubor obyvatelstva, obecnstvo (publikum), občanstvo, všichni obyvatelé nebo příslušníci určitého sídliště, kraje, státu. V užším smyslu třída lidí hospodářsky nesamostatných, závislých...*“⁴⁶¹. Mluví-li se o správě lidu, rozumí se již historicky smysl užší blížeji níže nastíněný.

Ovšem „*Masarykovi je pojem ‚lid‘ přímo synonymem slova ‚národ‘, neboť si uvědomuje, že v nové době se oba pojmy sblíží... Masaryk chápe lid obvykle jako široké*

⁴⁵⁶ Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí, Praha 1928, s. XXVIII.

⁴⁵⁷ Jde o shrnující názor autora této práce.

⁴⁵⁸ Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Red. sbor redaktorů. Sv. 4.: Lid Praha, Diderot 1999, s. 352.

⁴⁵⁹ Kupř. Max Stirner, Thomas Carlyle, Friedrich Nietzsche, Vilfredo Pareto a K. Marx s Friedrichem Engelsem. Blíže viz Malá československá encyklopedie. Red. sbor redaktorů, Díl III.: Lid. Praha: Academia, 1986, s. 800.

⁴⁶⁰ Viz ibidem, s. 800.

⁴⁶¹ Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl IV.: Lid. Praha, Československý kompas 1929, s. 453. Tamtéž je dále uvedeno: „... nevlastnicích ani výrobní prostředky ani větší nemovitosti, lid pracující, proletariát, dědic lidu poddaného ve feudalismu... stává se nositelem demokracie a socialismu.“

vrstvy národa, především t. zv. pracující vrstvy měst a venkova.“⁴⁶². Čili prof. Masaryk pod kategorií lid nepodřazuje ty vrstvy obyvatelstva, které nepracují, kteří žijí z renty. Nicméně lze souhlasit s tím, že pojmy lid a národ se značně přiblížily.

Takové stanovisko je zcela přirozené v okamžiku kdy: „*Vítězstvím socialismu přestává být totiž proletariát proletariátem v původním slova smyslu.*“⁴⁶³, jak upozorňuje prof. Ludvík Svoboda⁴⁶⁴. To je ovšem s přihlédnutím k současné situaci v nedohlednu, proto je potřebné opět se vrátit k užšímu vymezení kategorie lidu, jímž lze vnímat „... *lidové masy... které jsou v důsledku svého obj. postavení schopny účastnit se řešení úkolů pokrokového vývoje společnosti.*“⁴⁶⁵. Je otázkou, zda takové vymezení počítá s možností, že lidové masy nebudou schopny pokrokového vývoje⁴⁶⁶.

Dr Bruno Zwicker⁴⁶⁷ považuje za lid „... *označení t. zv. širokých vrstev společenských... v jakémsi protikladu či aspoň v odluce vůči zbývající, sociálně, hospodářsky, mocensky, kulturně atd. více méně privilegované menšině...*“⁴⁶⁸. Dr Zwicker zastává tedy obdobné stanovisko jako prof. Masaryk.

Dr Pinz kategorií lid považuje za kolektivní subjekt demokracie, který je základní ale i nejvyšší, neboť je nadán rozhodovací pravomocí jakožto orgán ústavodárný, nejvyšší

⁴⁶² Trapl, M.: Vědecké základy Masarykovy politiky. Pokus o soustavný výklad Masarykovy politické teorie. Brno, Zář 1947, s. 100. M. Trapl dále tamtéž uvádí: „I T. G. Masaryk sám někdy přímo ztotožňuje lid a národ ve smyslu demokratickém, ve většině případů vítězí u něho pojetí sociologické, které oba termíny rozlišuje, chápajíc lid jako část (ovšem podstatnou) národa. ... Synonymem pojmu ‚lid‘ je též pojem ‚masa‘, mluví se o masách lidových, zejména tam, kde část lidu se projevuje navenek jednotným chováním; jde tu tedy zase o pojem užší, lid je víc než masa, která je toliko jeho částí.“

⁴⁶³ Svoboda, L.: Nástin socialistické ideologie. Praha, Orbis 1946, s. 74.

⁴⁶⁴ Ludvík Svoboda (1903-1977) profesor na Pedagogické fakultě University Karlovy, teoretik socialismu, z děl: Nástin socialistické ideologie, Základy světového názoru, Encyklopedie antiky.

⁴⁶⁵ Malá československá encyklopedie. Red. sbor redaktorů, Díl III.: Lid. Praha: Academia, 1986, s. 800. Na stejné straně je dále uvedeno: „V prvobytné společnosti zahrnuje lid všechny členy společnosti. V antagonistických společnostech mezi lid nepatří vykořisťovatelské třídy, které provádějí protilidovou politiku. V socialistické společnosti patří mezi lid všechny vrstvy a sociální skupiny, mezi nimiž se vytváří politická, morální, sociální a ideová jednota.“

⁴⁶⁶ Např. v souvislosti s imigrací značného množství obyvatelstva.

⁴⁶⁷ Bruno Zwicker (1907-1944) sociolog, žák I. A. Bláhy, asistent Sociologického a pedagogického semináře Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, zahynul v Osvětimi, z děl: Nezaměstnanost, K sociologii nezaměstnanosti (obojí studie).

⁴⁶⁸ Zwicker, B.: Lid. IN: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému dílu třetího. Red. sbor vrchních redaktorů. Sv. 2 Paseka, Polička, Sdružení pro Ottův slovník naučný Paseka/Argo 2001, s. 1191. Dále se zde uvádí: „... k níž – podle okolností – náleží na př. aristokracie, zámožnější buržoasie, úřednictvo, klérus, inteligence a pod. ... (vrstvy dělnické, zemědělské, po příp. středního stavu).“

orgán státní.⁴⁶⁹ Jinými slovy není vyššího orgánu ve státě, než je lid. Od lidu další orgány státní čerpají legitimitu, ta by měla být co nejméně odvozená, resp. zprostředkovaná.

Dále se v práci bude pojmem lid rozumět: široká vrstva národa s výjimkou privilegované menšiny⁴⁷⁰. Má se za to, že výstižně se podává, co lze kategorií lid rozumět. Dokonce vystihuje i dynamický aspekt této kategorie, poněvadž v úplné demokracii lid lze *cum grano salis* chápat co nejšířeji vzhledem k neexistenci skupin privilegovaných. Avšak do té doby, kdy demokracie bude toliko formální, tj. neúplná, bude existovat určitá privilegovaná menšina, jež pod kategorií lid nebude podřaditelná.

a) Lid jako národ

O lidu lze uvažovat také jako o národu, přičemž podle Ottova slovníku naučného *„Národ jest hromadný název příslušníkův jednoho plemene, majících společný původ, společný jazyk, společné mravy, zvyky, tradice, společnou literaturu i osvětu. Pojem slova n. posud není přesně vymezen ani ustálen, býváť někdy širší, někdy užší: v širším smyslu mluvíme na př. o n-u slovanském jako celku, v užším pak o n-u ruském, polském, českém atd. jakožto částech velikého n-a slovenského.“*⁴⁷¹. S tímto názorem lze plně souhlasit, aby se mohlo jednat o národ, musí taková skupina lidu vykazovat určité charakteristiky co do způsobu života.

Prof. Jellinek je toho názoru, že *„Lidé k státu náležející tvoří v souhrnu státní národ.“*⁴⁷². Ano, národ je jedním ze znaků státu. Ovšem pojem státní národ má užší význam, neboť o národu lze uvažovat bez vztahu ke konkrétnímu státu; kupř. některé národy jsou rozptýleny po celém světě, nebo z převážné většiny žijí v několika sousedících státech.

Někdy bývá národ vnímán jako *„... společenská skup., která si na zákl. urč. znaků objektivních a v duchu jisté ideologie uvědomuje, že tvoří celek, rozdílný od takových skup. jiných, a která má tendenci vytvořiti si vlastní stát. Žádný objektivní znak ani*

⁴⁶⁹ Viz Pinz, J.: Princip svrchovanosti lidu contra svrchovanosti zákona v pojetí judikatury Ústavního soudu a jejich poměr v právním státě. IN: Úvod do právního myšlení a státovědy. J. Pinz, P. Krátký. Nymburk, O. P. S. 2006, s. 234.

⁴⁷⁰ Jedná se o shrnující názor autora této práce.

⁴⁷¹ Ottův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Sedmnáctý díl: Národ. Praha, J. Otto 1901, s. 1046.

⁴⁷² Jellinek, G.: Opus citatum, s. 425.

*kombinace takových znaků nemohou samy o sobě vytvořit pojem n-a.*⁴⁷³. Zdá se, že objektivní znaky zcela nepostačují k vymezení pojmu národ. K tomu je třeba také znaků subjektivních.

Objevují se definice, které právě tento subjektivní rozměr zahrnují: „... *hist. vzniklá pospolitost lidí, která se sformovala na základě podmínek rázu objektivního (společné území, jazyková jednotota, jednotný trh ap.) i rázu subjektivního nebo duchovního (společná tradice a dějiny, vědomé sdílení téhož polit. osudu ap.). Ve skutečnosti pro vymezení n. neexistují žádná pevná jednotná kritéria; rozhodující je akt vůle určité pospolitosti být národem a svobodné rozhodnutí jednotlivce přihlásit se k určitému národu a sdílet jeho osud. ... V současném významu byl uplatněn až od doby Velké francouzské revoluce; tehdy n. ztotožněn s lidem (tj. s úhrnem občanů) a chápán jako přirozený rámeček polit. společenství a nositel suverenity.*“⁴⁷⁴. Klíčovým prvkem je vůle lidu být národem, bez ní národ nevznikne. Společné tradice a dějiny mají větší váhu, než by se na první pohled mohlo zdát. Jsou ovšem základem budoucnosti každého národa, jenž ve své historii může nalézt ponaučení i ideje, za které v minulosti bojoval.

Podle prof. Karla Klímy⁴⁷⁵ „*Národ lze považovat za určité společenství lidí, které spojují určité společné historicky se vyvinuvší znaky. Toto společenství zpravidla obývá homogenně určité teritorium.*“⁴⁷⁶. Je pravdou, že národ obvykle obývá určité území ve své celistvosti. Neplatí to však vždy, dějiny jsou toho dobrým příkladem.

Na Slovensku na pojem národ nahlížeji obdobně „... *relat. stabilné hist. spoločenstvo ľudí so spoločným územím, jazykom, etnickými hranicami, špecifickou kultúrou, tradíciami a spôsobom života, s tendenciou vytvoriť vlastný št. útvar s vlastným hosp. životom.*“⁴⁷⁷. Národy vznikají dějinným vývojem, nikoli na papíře. Jejich charakteristickým znakem je určitá stabilita.

⁴⁷³ Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl V: Národ. Praha, Československý kompas 1931, s. 46.

⁴⁷⁴ Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Red. sbor redaktorů. Díl 3: Národ. Praha, Diderot 1997, s. 234.

⁴⁷⁵ Karel Klíma, universitní profesor a advokát, působil na Právnické fakultě University Karlovy, Západočeské universitě v Plzni, v současnosti vedoucím katedry Právních disciplín a veřejné správy na Metropolitní universitě v Praze, z děl: Ústavní soudnictví, Teorie veřejné moci, Úvod do státovědy.

⁴⁷⁶ Klíma, K.: Stát IN: Encyklopedie ústavního práva. Klíma, K. a kol. Praha, ASPI 2007, s. 607.

⁴⁷⁷ Malá slovenská encyklopédia. Red. O. Bašínková a kol. Národ. Bratislava, SAV 1993, s. 472.

Doc. Pavel Maršálek⁴⁷⁸ upozorňuje, že „*Pojem národa patří v sociálních vědách – stejně jako většina takto abstraktních kategorií – k nejspornějším. Objevily se objektivní teorie národa, které počítaly k definičním znakům národa v různých kombinacích společný jazyk, etnicitu, kulturu, historické, teritoriální a politické (státoprávní) vazby, a subjektivní teorie národa považující za základ společné národní vědomí spojené obyčejně s aspirací na vlastní stát. V současné době došlo k prolnutí těchto koncepcí. Většinově se uznává, že objektivní charakteristiky národa nemohou být bez subjektivních a naopak.*“⁴⁷⁹. Lze souhlasit s názorem, že při vymezení pojmu národ je třeba vycházet z objektivních i ze subjektivních charakteristik zároveň.

Pro účely této práce se pojmem národ rozumí historicky vzniklé společenství lidí, jež spojuje společná kultura, dějiny a vůle tvořit národ. Zvolené vymezení se odůvodňuje zahrnutím klíčových prvků národa, kterými je především vůle tvořit národ, ta je ve skutečnosti primární. Společná kultura a dějiny jsou též znaky subjektivními, leč rovněž nezbytnými.

b) Lid jako obyvatelstvo

O lidu lze též uvažovat jako o obyvatelstvu, typicky obyvatelstvu daného státu. Za obyvatelstvo bývá obvykle považován „... *souhrn jednotlivců, bydlících na urč. území a tvořících tak podklad pro soc. život.*“⁴⁸⁰. Rozhodujícím znakem je nepochybně sepětí obyvatelstva s určitým územím.

Obdobně lze pojem obyvatelstvo vyjádřit takto: „... *populace – soubor všech osob žijících na určitém území v určité době. K zákl. charakteristikám jednotlivých skupin o. patří fyzické znaky (v. t. plemena lidská), náboženství, mateřský jazyk, převládající druh ekon. aktivity, úroveň vzdělanosti, tradice ap.*“⁴⁸¹. Vedle pouhého spojení s územím jsou zde nastíněny některé další znaky obyvatelstva, jakými jsou plemena lidská, ta však se v současnosti mísí, minimálně v tom smyslu, že téměř každý stát obývá více lidských

⁴⁷⁸ Pavel Maršálek, docent na Katedře teorie práva a právních učení Právnické fakulty University Karlovy zabývající se právem a soudobou společností, dějinami českého právního myšlení a nacistickou okupací českých zemí, z děl: Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945, Protektorát Čechy a Morava, Právo a společnost.

⁴⁷⁹ Maršálek, P.: Existuje moravský národ a moravská státnost? IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 2013, č. 1, s. 219.

⁴⁸⁰ Masarykův slovník naučný. Red. K. Franzl. Díl V.: Obyvatelstvo. Praha, Československý kompas 1931, s. 291.

⁴⁸¹ Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Díl 3.: Obyvatelstvo. Praha, Diderot 1997, s. 334.

plemen. Podobně tomu je i s náboženstvím, byť tradiční forma náboženství v tom kterém státě dosud převažuje. V některých zemích⁴⁸² je ovšem historicky zastoupeno více druhů náboženství vysokým počtem věřících, resp. praktikujících. I samotné tradice se do značné míry opouštějí; samotná úroveň vzdělanosti je ještě problematičtější, když dlouhodobě dochází k jejímu úpadku.

Na Slovensku za pojem obyvateľstvo považujú „... *súhrn ľudí žijúcich na určitých geopol. útvaroch – obciach, územných celkoch, krajinách, skupinách krajín, svetadieloch, na Zemi.*“⁴⁸³. Jedná se o dosud nezmíněný poznatek, že lze o obyvatelstvu uvažovat v menších celcích, jakými jsou obce, kraje, tak celcích větších než stát, tj. světadíly, nebo celá Země.

Pro účely této práce se pojmem obyvateľstvo rozumí souhrn osob žijících na určitém území. Je tomu tak z důvodu, že klíčovým aspektem tohoto pojmu je sepětí s určitým územím. Naproti tomu o národu lze uvažovat i bez vztahu ke konkrétnímu území, o obyvatelstvu nikoli.

⁴⁸² Např. Indie.

⁴⁸³ Malá slovenská encyklopédia. Red. O. Bašínková a kol. Obyvateľstvo. Bratislava, SAV 1993, s. 502.

II. Genese a stručný historický vývoj fenoménu ideje humanity

Vzhledem k rozsahu, pojetí a zaměření práce není bohužel možné uvést veškeré významné dějinné události, ani všechny historické osobnosti, které obohatily vybrané téma, avšak to nejpodstatnější z pohledu autora této práce bude v této kapitole obsaženo.

1. Genese a vývoj ideje humanity ve starověku

Níže bude přistoupeno k hledání, kdy se poprvé objevuje v mysli člověka idea humanity, avšak je pravděpodobné, že tento okamžik zůstane skryt poznání badatelů. Ba dokonce je i možné, že idea humanity se spojuje s lidským rodem odnepaměti, a pak ji lze *cum grano salis* považovat za podstatu člověka, zvláště tehdy, bude-li na ni nahlíženo ve smyslu metafysickém. V dějinách vždy se lidé sdružovali a podporovali, bez vzájemné pomoci by jen stěží mohli přežít.⁴⁸⁴ Podle dr Vltavského „*Podstata prvobytné lidskosti byla podmíněna nerozvinutostí vzájemných vztahů mezi společenstvím a jednotlivcem.*“⁴⁸⁵. Lidé v prvobytně pospolné společnosti nebyli zatíženi problémy věků pozdějších, žili proto přirozeně v souladu s přírodou, v souladu s ideou humanity.

Naproti tomu doc. Engst upřednostňuje hledisko dialektické a soudí, že: „... *idea lidskosti neexistovala ve vědomí lidí v prvobytně pospolné společnosti.*“⁴⁸⁶. Tedy že se objevuje až se vznikem sociální stratifikace a rozporů z ní se objevujících jako produkt historicko-spoločenského vývoje.

V podobném duchu se vyjadřuje prof. Krejčí: „*Mocnému pudu sebezáchovy, který sám o sobě vedl by k hrubému egoismu, dostalo se hned z počátku vývoje modifikace stejně mocným pudem pohlavním. ... Tak to příroda chtěla... Rodina pak stala se štěpnicí altruismu. Nemíníme ovšem, že by v rodině hned od počátku byl poměr všech členů stejný a že by jejím vznikem už zde byl ideál humanity v malém kruhu uskutečněn.*“⁴⁸⁷. Čili je zřejmý fakt, že jedinou věcí, která ovládá člověka, není sobectví.

⁴⁸⁴ K tomu viz Kropotkin, P.: Pospolitost (Vzájemná pomoc). Přel. A. A. Hoch. Praha, Kniha 1922, s. 141 a 201.

⁴⁸⁵ Vltavský, V.: Opus citatum, s. 6.

⁴⁸⁶ Engst, J.: Opus citatum, s. 105.

⁴⁸⁷ Krejčí, F.: Svoboda vůle a mravnost. Praha, J. Laichter 1907, s. 68-69, autor citovaného díla na straně 72-73 dále uvádí: „Nikoli; v soužití rodinném bylo původně mnoho brutálností egoistických a s našeho pokročilého stanoviska nemravností všelikých; avšak jen v rodině bylo zřídlo lásky, zřídlo sympatie. Můžeme říci, že kruh rodinný sympatie si vydobyla na úkor egoismu, a tak získala pevnou půdu k dalšímu postupu. Šířením se rodiny v kmen a kmene ve větší společenské celky získával se altruismu větší a větší obor působnosti, do sféry společných zájmů zabíráno bylo víc a více lidí.“

Prof. Martin Heidegger⁴⁸⁸ však nepochybuje o tom, že: „*Výslovně pod svým jménem je humanita poprvé promyšlena a je o ni poprvé usilováno v období římské republiky.*“⁴⁸⁹. Tedy je možné a pravděpodobné, že humanitní aspekty se v lidském myšlení objevovaly již dříve než v období římské republiky, minimálně v antickém Řecku, např. pokusy kmenů dórských o uskutečnění komunismu.⁴⁹⁰

Dr Pinz si povšimnul, že „*Původ volnosti myšlení i slova nacházíme v antickém Řecku, kde byla podmínkou filosofického bádání...*“⁴⁹¹. Svoboda myšlení a slova je taktéž součástí ideje humanity, ba dokonce jsou nezbytným předpokladem jejího rozvoje. Nicméně podle dr Vltavského „*Ústředním humanistickým ideálem řecké antické kultury je ideál tzv. kalokagathie, ideál člověka krásného a dobrého, úměrně rozvíjejícího a zdokonalujícího své fyzické a duševní schopnosti, ztělesňujícího své fyzické a duševní schopnosti, ztělesňujícího soulad krásy a dobra, dokonalosti aténské společnosti. V čem není dobro, to není skutečná krása, a krása je nutným přívlastkem skutečného dobra. To dává dohromady pojem kalokagathie...*“⁴⁹². O ideálu kalokagathia se dodnes vyučuje na školách, je tedy pevnou součástí myšlenkové pokladnice evropské civilizace. V pozdějších dobách byl rozvoj člověka více jednostranný, zato v antice byla pěstována krása duševní vedle krásy fyzické v harmonickém celku.

Ve starobylé antice se ideou humanity mimo jiné zabýval Sókratés⁴⁹³, jenž „... nabídl nová morální pravidla, která měla obrodit morálně upadající obec... Smyslem lidského konání je konat dobro.“⁴⁹⁴, a jehož dílo završil Platón⁴⁹⁵ ideálem kalokagathia, a Aristotelés.⁴⁹⁶ Sókratés shledával rozšíření lásky mezi lidmi v tom, že by každý

⁴⁸⁸ Martin Heidegger (1889-1976) rektor University ve Freiburgu, žák Edmunda Husserla, z děl: *Bytí a čas, O pravdě a bytí, O humanismu.*

⁴⁸⁹ Heidegger, M.: *O humanismu.* Rychnov nad Kněžnou, Ježek 2000, s. 12.

⁴⁹⁰ Srv. Škrach, V. K.: *Humanita.* IN: *Masarykův slovník naučný.* Red. sbor vrchních redaktorů. Díl III. Praha, Československý kompas 1927, s. 768.

⁴⁹¹ Pinz, J.: *Svoboda projevu, právo na informace a vnitřní bezpečnost státu.* IN: *Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“.* Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996, s. 69.

⁴⁹² Vltavský, V.: *Opus citatum,* s. 54.

⁴⁹³ Sókratés (469-399 př. n. l.) athénský filosof, učitel Platóna, nebývale rozvinul kritické myšlení, jeho dílo je zaznamenáno formou dialogů jeho žáků, především Platóna.

⁴⁹⁴ Valeš, L.: *Dějiny politických teorií.* 2. vyd. Plzeň, Aleš Čeněk 2007, s. 54-55.

⁴⁹⁵ Platón (427-347 př. n. l.) pův. jménem Aristoklés, řecký filosof, pedagog a matematik považovaný za jednoho z největších myslitelů v dějinách lidstva, založil athénskou Akademii, z děl: *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón, Faidón.*

⁴⁹⁶ Viz Škrach, V. K.: *Opus citatum,* s. 369.

považoval starší lidi za své rodiče, mladší za své děti a věkem rovné za své bratry⁴⁹⁷. V dialogu *Kritón* Platón vkládá Sókratovi do úst tato slova: „*Nemá se tedy ani spláceti bezpráví bezprávím, ani se nemá nikomu činiti zlé, a to ani kdyby člověk cokoli zkoušel od lidí.*“⁴⁹⁸. Připomíná to křesťanský pohled nastavit druhému svou tvář.

Sám Aristotelés podrobně vyložil význam pojmu spravedlnosti, jež je neoddělitelná od ideje humanity; v *Etice Nikomachově* píše: „*Vidíme tedy, že spravedlností chtějí všichni nazývati takový stav, jímž jsou schopni spravedlivě jednati a jímž skutečně spravedlivě jednají a chtějí to, co jest spravedlivé.*“⁴⁹⁹ Patrně jedním z největších přínosů Sókratových je zdůraznění mravního rozměru,⁵⁰⁰ jenž dále rozpracoval Aristotelés: „*... ctnost mravní (éthiké) vzniká ze zvyku, odkud obdržela i jméno, které se jen málo odlišuje od slova ‚zvyk‘ (ethos). Z toho jest také patrné, že žádná mravní ctnost nám není dána přirozeně; neboť nic z toho, co jest přirozeně, nemůže býti zvykem změněno...*“⁵⁰¹. Avšak v postavení otroků, žen a metoiků lze spatřovat, že i v Athénách bylo rozčlenění obyvatel do kategorií bráno jako něco přirozeného.⁵⁰²

Démokritos z Abdér⁵⁰³ se jal kritisovat touhu po vládě a zjištnost, Hippokratés z Kósu⁵⁰⁴ zdůraznil tolik potřebnou péči o sirotky. Podle sofistů Antifóna z Athén⁵⁰⁵ lidé mají totožné přirozené potřeby, proto jsou si rovni. Nerovnost lidí není přirozená a je dána jen lidskými zákony. Alkidamás z Elaie⁵⁰⁶ vznesl vznešený požadavek odstranění otroctví,⁵⁰⁷ s kterým se lidstvo nedovedlo vypořádat další dva tisíce let.

Na druhou stranu největší filosofové té doby Platón i Aristotelés otrokářský systém nijak nenapadli⁵⁰⁸, kupř. Aristotelés hovoří, že „*... otrok jest zajisté živý*

⁴⁹⁷ Viz Campanella, T.: Sluneční stát. Přel. M. Ryšánek. Praha, Jan Laichter 1934, s. 83. Podobné chápání se uplatňuje v buddhistických zemích, kde s ohledem na princip reinkarnace všechny bytosti jsou vnímány jako dřívější matky daného člověka.

⁴⁹⁸ Platón: Kritón. IN: Euthyfron, Obrana Sokrata, Kritón. Platon. Přel. F. Novotný. Praha, Jan Laichter 1934, s. 101.

⁴⁹⁹ Aristotelés: Opus citatum, s. 99.

⁵⁰⁰ Viz Valeš, L.: Opus citatum, s. 57.

⁵⁰¹ Aristotelés: Opus citatum, s. 26.

⁵⁰² Viz k tomu Benda, J.: Opus citatum, s. 39-43.

⁵⁰³ Démokritos z Abdér (460-370) předsokratovský filosof, jenž poznal Indii, zakladatel atomismu, z díla se zachovaly zlomky.

⁵⁰⁴ Hippokratés z Kósu (460-377) otec medicíny, nejproslulejší lékař starověku a čestný občan Athén, z děl: Corpus Hipocraticum, O vzduchu, vodách a místech.

⁵⁰⁵ Antifón z Athén žil v 5. století př. n. l., představitel filosofické školy sofistů, z děl: Pravda, O svornosti.

⁵⁰⁶ Alkidamás z Elaie žil ve 4. století př. n. l., sofista a řečník, žák Gorgiův, ve své době originální odmítáním otroctví.

⁵⁰⁷ Viz Valeš, L.: Opus citatum, s. 53.

⁵⁰⁸ Viz Fourier, Ch.: Velká metamorfóza/ výbor z díla. Přel. P. Křivský. Praha, Mladá fronta 1983, s. 53.

*nástroj...*⁵⁰⁹, otroctví s idejí humanity nemá ničeho společného. Pochopili to již staří stoikové⁵¹⁰, že humanita se vztahuje na všechny; byli to oni, kdo rozvinuli učení o všeobecném sbratření přesvědčení, že všichni lidé jsou dětmi jednoho božského otce, proto pro ně jakákoli forma otroctví byla nepřijatelná.⁵¹¹ Stoikové hlásali heslo: „*otroci jsou stejní lidé jako svobodní.*“⁵¹²

Co se týče samotné myšlenkové kategorie v uvažované rovině jde o plod tvůrčí činnosti školy stoiků, neboť již Zenón z Kitia⁵¹³ snil „... *o státě v němž splynou ve všeobecném bratrství všechny národy...*“⁵¹⁴. Pojímal tak věc universalisticky, dovedl abstrahovat od národního pojmání k nadnárodnímu. Dále lze zmínit, že „*Slovo humanita vzniklo v Římě při recepci řeckého kulturního mravního ducha duchem římským. Stoikové vypracovali myšlenku univerzálního lidství, Cicero slovo ve smyslu lidství a lidskosti ustálil... Mravní idea humanity, humanitní ideál lidství byl ovšem v té či oné formě dán už dříve, od počátku lidského uvědomení lidského.*“⁵¹⁵. Staří stoikové byli objeviteli myšlenky o rovnosti všech lidí, na které se vztahují stejné zákony přírody.⁵¹⁶

Ovšem přínos střední stoy je pro zkoumání ideje humanity zcela neopomenutelný; jejím představitelem byl především Panaitios z Rhodu⁵¹⁷, jenž jako první formuloval myšlenku lidství a poukázal na potřebu spolupráce lidí; ve spise *O povinnostech* hovoří o zásadách všelidského humanismu.⁵¹⁸ Jako jeho významný žák je znám Poseidonis z Apameie⁵¹⁹, jenž za základní ideu považuje ideu sympatie, která tvoří prapodstatu lidské vzájemnosti.⁵²⁰

⁵⁰⁹ Aristotelés: Opus citatum, s. 196.

⁵¹⁰ Pokud jde o raný (Zenón, Antipatros) a střední stoicismus (Panaitios a Poseidonis) dochovaly se citáty a shrnutí pozdějších filosofů, pouze z období pozdní stoy (Seneca, Epiktétos, Marcus Aurelius) je dostatek písemných pramenů. Spolehlivé rozlišení mezi prameny je obtížné, spíše lze dojít k závěrům, zda to či ono náleží do stoicismu. Viz Long, A.: *Hellénistická filosofie*. Přel. P. Kolev. Praha, OIKOYMENH 2003, s. 149 a 151-152.

⁵¹¹ Viz Adamová, K., Křížkovský, L.: *Dějiny myšlení o státě*. Praha, ASPI Publishing 2000, s. 79.

⁵¹² *Dějiny filosofie I. Dějiny antické a feudální společnosti*. Red. G. F. Alexandrov et al. Přel. M. Kirschnerová et al. Praha, Svoboda 1950, s. 316.

⁵¹³ Zenón z Kitia (333-262) zakladatel stoické filosofické školy, z díla (např. *Stát, O povinnosti, O zákonu, O mravnosti*) zachovány jen zlomky.

⁵¹⁴ *Ibidem*, s. 316.

⁵¹⁵ Škrach, V. K.: Opus citatum, s. 369.

⁵¹⁶ Neff, V.: *Humanita. Filosofický slovník pro samouky neboli antigorgias*. Praha, Družstevní práce 1948, s. 176.

⁵¹⁷ Panaitios z Rhodu (asi 185-110 př. n. l.) v Athenách vedl stoickou filosofickou školu, rozšířil ji do Říma, z děl: *O povinnostech*.

⁵¹⁸ Viz Machovec, D., Otáhalová J.: *Dějiny filosofie I. Dějiny antické otrokářské společnosti*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1958, s. 161.

⁵¹⁹ Poseidonis z Apameie (135-51 př. n. l.) představitel střední stoy, všestranně zaměřený.

⁵²⁰ Viz *ibidem*, s. 162.

Marcus Tullius Cicero⁵²¹, jehož přínos civilisaci spočívá především v překladech děl řeckých filosofů, neodmyslitelně přispěl svým vkladem do dějin humanity. Kupř. ve svém spise *O přátelství* uvádí: „*Neníť přátelství nic jiného než shoda ve všech božských i lidských věcech spojená s příchylností a s láskyplnou úctou, a nad přátelství snad mimo moudrost nedali bohové nesmrtelní člověku nic krásnějšího. ... I jsem toho náhledu, že jsme zrozeni s tím určením, aby bylo mezi všemi jakési spojení a to tím užší, čím jsou lidé sobě bližší.*“⁵²². Idea přátelství je nepochybně obsažena v ideji humanity, přičemž přátelství je jedním z nejvyšších lidských citů vůbec, krom něho ovšem Cicero říká ve svém slavném díle *O povinnostech*⁵²³: „... *musím dále promluvit o dobročinnosti a štědrosti. Ta se projevuje dvojím způsobem, neboť dobrodiní se prokazuje potřebným lidem buď službou nebo penězi... Vždyť zajisté to, co se nazývá u stoiků nejvyšším dobrem, žítí ve shodě s přírodou, to má tuším ten smysl, shodovati se stále s ctností... Tedy jedna zásada musí býti všem společná, že prospěch jednotlivcův má býti zároveň prospěchem celku... naše přirozenost žádá, aby člověk pomáhal člověku, ať jest to kdokoli, jen právě proto, že to je člověk.*“⁵²⁴. Téměř až poeticky Cicero pojednává o humanitě, o nejvyšším dobru a mravním příkazu pomoci každému jedinci.

Nelze opomenout ani velkého stoika Lucia Annaea Senecu⁵²⁵, který byl nebezpečný panujícím společenskému řádu svými názory na otroctví, to jest na jeden ze základních atributů tehdejší společnosti. Sám vycházel ze stoické ideje rovnosti všech lidí a přirozenost osobní nesvobody vůbec nepřipouštěl.⁵²⁶ Ve spise *O shovívavosti* Seneca uvedl: „*Musíme dbát míry. Ale poněvadž není snadné najít pravou míru, vše, co bude nad rovnost, nechť převažuje na stránku lidštější. ... spravedlivější je, aby člověk lidem představený vykonával svou vladařskou moc vládně a uvažoval, který obraz světa je očím příjemnější a krásnější... Krutovláda je zachmuřené nebe a zahalené tmou, pod níž se lidé třesou strachem a děsí se při každém nenadálém třesku, při čemž nezůstane neotřesen ani původce obecného zmatku. ... Nyní věru slušelo sjednotit se na tom, co je dobré*

⁵²¹ Marcus Tullius Cicero (106-43 př. n. l.) konsul, městský praetor, a řečník, z děl: *O povinnostech, O věcech veřejných, O zákonech.*

⁵²² Cicero, M. T.: Laelius. *O přátelství.* Přel. J. Krejčí. Praha, Höfer a Klouček 1884-1900, s. 11 a 12.

⁵²³ Citované dílo M. T. Cicero napsal v posledním roce svého života a je považováno za jeho mravní odkaz.

⁵²⁴ Cicero, M. T.: *O povinnostech.* Rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi. Praha, Melantrich 1940, s. 116, 141 a 146.

⁵²⁵ Lucius Annaeus Seneca (4 př. n. l.- 65 n. l.) představitel stoické školy, římský konsul, jeden z nejslavnějších spisovatelů Říma, vychovatel císaře Nerona., z děl: *List Helvii, List Marcii, List Polybiovi, O shovívavosti.*

⁵²⁶ Viz Adamová, K., Křížkovský, L.: *Opus citatum*, s. 89-91.

*a spravedlivé, zapudit touhu po cizím majetku, z níž pochází všecko duševní zlo, aby se znova vzkřísila nevinnost a poctivost s důvěrou a skromností a neřesti, které již tak dlouho zneužívaly své moci, aby ustoupily věku šťastnému a čistému. ... škola stoická... žádná škola není laskavější a vlídnější, žádná nemiluje lidstvo vroucnější láskou ani bedlivěji nedbá společného dobra; chce sloužiti ku prospěchu, být ku pomoci a nestarat se jen o sebe, nýbrž o všechny společně a každého zvlášť.*⁵²⁷

Velký učenec z Frygie Epiktétos⁵²⁸ se oddal stoické filosofii v době svého otročení v Římě a v jedné rozpravě pronesl: „Človče, je-li nutné, aby ses pro cizí zlo nějak zachoval, neměj k němu nenávisti, spíše ho polituj a odklid' tyto nenávistné projevy nepřátelství.“⁵²⁹, přičemž vyzývá především k pěstování dobrého života a ctnosti⁵³⁰.

Stoupencem rovnosti lidí byl také poslední velký myslitel starověkého Říma císař Marcus Aurelius Antoninus Augustus⁵³¹, v jehož díle *Hovory k sobě* se píše „Kdo se dopouští křivdy, hřeší; neboť rozumné bytosti byly vesmírnou přírodou stvořeny kvůli sobě navzájem, aby si vespolek náležitě prospívaly, a nikoli aby si škodily...“⁵³². Citované dílo je psáno nadčasovým jazykem, je až překvapivé, nakolik odpovídá dnešní době.

Ideu humanity lze nepochybně spatřovat ve světových náboženstvích, jejich význam je nezměrný i dnes navzdory tomu, že soudobá civilisace se nachází v duchovní krizi, jež souvisí a je neoddělitelně spojena s krisí hodnot. Výzvou a alternativou je tato idea, zvláště ji nacházíme v křesťanství, které však bylo humanitní ve svých počátcích, kdy se řídilo zásadou bratrství⁵³³, a buddhismu, tyto směry nabádají k humanismu a altruismu. Rovněž i někteří hebrejští prorokové hlásali sociální spravedlnost, bránili chudinu a požadovali vytvořit stát absolutní rovnosti všech lidí. Prostřednictvím sekty essenských⁵³⁴ tak měli vliv na první komunistické obce křesťanské.⁵³⁵ Důrazem na mravnost či spíše na morálku přispěl národ židovský především svým *Starým*

⁵²⁷ Seneca: O shovívavosti. IN: Seneca vychovatel a utěšitel. Přel. J. Průša. Olomouc, Votobia 1995, s. 178, 186, 225 a 230.

⁵²⁸ Epiktétos z Frygie (asi 50-130 n. l.) pro propuštění z otroctví vyučoval v Římě a byl velmi oblíben, zabýval se především výkladem o dobru a zlu. Sám nepsal, jeho učení zachoval Arrian.

⁵²⁹ Epiktétos: Moudrost stoika Epikteta. Přel. J. Hruša. Olomouc, Votobia 1996, s. 34.

⁵³⁰ Viz Ibidem, s. 13 a 24.

⁵³¹ Viz ibidem, s. 79. Marcus Aurelius Antoninus Augustus (121-180) význačný představitel pozdní fáze stoicismu, římský císař v letech 161-180 n. l., z děl: *Hovory k sobě*.

⁵³² Aurelius, M.: *Hovory k sobě*. Přel. R. Kuthan. Praha, Gasset 2006, s. 88.

⁵³³ Viz Neff, V.: *Opus citatum*, 176.

⁵³⁴ Židovská sekta žijící na březích Mrtvého moře v Kumránu.

⁵³⁵ Viz Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VI.: Socialismus. Praha: Československý kompas 1932, s. 768.

zákonem, který se sice místy jeví jako drakonický, ovšem obsahuje i sociální normy. Kupř. každý sedmý rok byli otroci propouštěni, byl znám institut paběrkování, který je spíše projevem humanitářství, zvláštní ochrana sirotků a vdov a mnohé jiné.

Na druhé straně zeměkoule se zrodil buddhismus – nejvýznamnější humanistické hnutí Indie, jež bývá považováno za jediné náboženství, jež odmítá představu boha jako nejvyšší bytosti⁵³⁶. Nelze ovšem opomenout ani učení starých véd, jež pocházejí ze starověké Indie. Nabádaly totiž ke správnému konání, k čemuž sloužily etické zásady, z nichž nejdůležitější bylo neubližování (*ahimsa*), a to nejen na úrovni činů, ale i myšlenek a slov.⁵³⁷

Sidhartha Gautama⁵³⁸ učil zejména mravním zásadám a etnostnému jednání⁵³⁹, přičemž vytvořil pozitivní a kritický přístup k životu jednotlivce – především ve své nauce o střední cestě, která je snadno přístupná širokým vrstvám obyvatel. Gautama v *Rozpravě o laskavosti* řekl: „*Toto by měl dělat ten, který usiluje o své dobro a dosáhl stavu míru: Měl by být schopný, přímý a upřímný, dobré řeči, mírný a prostý pýchy, spokojený a skromný, nepřetížený závazky a žijící jednoduše, se zklidněnými smysly a prozíravý, nevtíravý a netoužící po pohodlí. ... (Nechť v sobě rozvíjí tuto myšlenku) Kéž jsou všichni šťastni a v bezpečí, kéž jsou všechny bytosti opravdu šťastny!*“⁵⁴⁰. Přání štěstí všem bytostem je neoddělitelnou součástí ideje humanity.

Na poli praktické politiky velký projev lidství prokázal svým způsobem vlády ve staré Indii král Ašóka⁵⁴¹, kterému se jen málokterý vyrovnal. „*Vedle šíření dharmy a podpory buddhismu věnoval Ašóka značnou pozornost i charitativní a veřejně prospěšné činnosti. Pro pohodlí poutníků dal u cest kopat studny a vysazovat stromy, budoval útulky pro pucebné a zakládal nemocnice pro lidi i pro zvířata. Rovněž dal dovážet a vysazovat léčivé byliny všude tam, kde se jich nedostávalo.*“⁵⁴².

⁵³⁶ Viz Eliade, M.: Dějiny náboženského myšlení. II. Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství. Přel. K. Dejmálová a kol. Praha, OIKOYMENH 1996, s. 72.

⁵³⁷ Viz Mazánek, J.: Rozpravy o józe. Překlad a komentář Pataňdžalioho jógasúter. Praha, Grada Publishing 2014, s. 126.

⁵³⁸ Sidhartha Gautama (564-484 nebo 623-543), princ z rodu Šákjů, čtvrtý historický Buddha, znám také pod jménem Buddha Šákjamuni, podle tibetské tradice bylo Buddhovo učení zaznamenáno v 108 knihách.

⁵³⁹ Viz Ochrana, F.: Ideje humanity ve světových náboženstvích. IN: Duch světového humanismu a dnešek. Red. V. Kupilík. Praha, Ministerstvo obrany ČR 1993, s. 8-20.

⁵⁴⁰ Gautama, S.: Rozprava o laskavosti. IN: Buddhovy rozpravy sv. I. S. Gautama. Přel. M. Rozehnal. Praha, DharmaGaia 1994, s. 34.

⁵⁴¹ Ašóka (304-232 př. n. l.) buddhistický vládce v Indii, tak zvaný Dharmášóka čili „král dharmy“, v historických záznamech nazýván různými jmény, např. jako král Prijadaršin, známý budováním sloupů s edikty.

⁵⁴² Dějiny pravěku a starověku II. Red. J. Pečírka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1979, s. 957.

Rovněž i čínská tradice Konfuciova, který je považován za jednoho z největších myslitelů všech dob, byla humanistická. Zde je zdůrazňována umírněnost a pokora ke staré moudrosti, neb s úctou na Východě vzhlížejí k velkým vzorům minulosti skuteční vůdcové.⁵⁴³ Pro Konfucia se stal ústředním tématem člověk a jeho vzájemné vztahy, zdůrazňoval lidskou schopnost zdokonalovat se, proto vyzvedává význam učení, které je rozhodnutím jednotlivce přispět k rozvoji světa. Má na mysli především vybudování ušlechtilých mravních vlastností, kdy je zapotřebí pěstovat *žen* – lidskost, humanitu, která se projevuje v mezilidských vztazích. Konfucius se též zmínil, že je-li chování vládce správné, pak i jeho vláda bude účinná, aniž by vydával příkazy, neboť ušlechtilost (ctnostné jednání) jak známo přitahuje. Úředníci by měli být obdařeni lidskostí.⁵⁴⁴ Konfucianismus za nejvyšší ctnosti považoval dobročinnost a spravedlnost⁵⁴⁵, avšak vyznačoval se společenskou nerovností a zachováváním hierarchie a obřadů⁵⁴⁶. Na tyto nedostatky poukázal Muo Ti⁵⁴⁷, když prosazoval všeobecnou a rovnou úctu všech ke všem, tedy společenskou rovnost a obecnou lásku.

Mezi nižším lidem se naopak uplatnil taoismus s orientací na dosažení moudrosti⁵⁴⁸, jenž je znám svým nezasahováním do běhu věcí. Ústřední myslitel taoismu Lao-c'⁵⁴⁹ podává ideál dokonalého člověka, na této cestě je třeba následovat *tao*⁵⁵⁰. Ve svém díle *Tao te ťing* Lao-c' uvádí: „*Proto moudrý člověk dovede neustále zachraňovat lidi a neopouští je. Protože umí bytosti vždy ochránit, neopouští je. Toto se nazývá hlubokou osvíceností. Proto je ctnost učitelem nedobrých a nedobří jsou její oporou. Jestliže si (nedobří) neváží svého učitele a ctnost nemiluje svoji oporu, pak jsou (ve skutečnosti), i když (se považují) za rozumné, pohrouženi v slepotu. A to je právě to nejvážnější a nejhlubší. ... Lid proto hladoví, že jsou příliš vysoké poplatky a berně. Proto (lid) hladoví.*“⁵⁵¹.

⁵⁴³ Viz k tomu Babbitt, I.: Opus citatum, s. 39. a násl. Lze poznamenat, že se nejedná o pojetí zlaté střední cesty.

⁵⁴⁴ Srv. Valeš, L.: Opus citatum, s. 23-25.

⁵⁴⁵ Viz Eliade, M.: Opus citatum, s. 34.

⁵⁴⁶ Viz ibidem, s. 29-32.

⁵⁴⁷ Muo Ti (Mo-c'; 500-396 nebo 479-381 př. n. l.) filosof a zakladatel mohismu, praktické filosofie prospěšnosti, odpůrce války, formuluje princip všeobecné lásky k lidem.

⁵⁴⁸ Viz ibidem, s. 32.

⁵⁴⁹ Lao-c' (6. nebo 4. stol. př. n. l.) největší postava čínského filosofického myšlení, opředená legendami, dílo: *Tao te ťing*.

⁵⁵⁰ Viz ibidem, s. 34.

⁵⁵¹ Lao-c': *Tao te ťing*. IN: Lao-c'ovo *Tao te ťing*. K. Minařík. Praha, CANOPUS 1995, s. 65, 66 a 147.

Veliký význam pro západní civilizaci přinesl *Nový zákon*⁵⁵², v jeho smyslu „*Křesťanská bratrská láska (agapé) se uskutečňuje ve společném jídle, pomocí kterého měli bohatí členové umožnit nasycení chudším bratrům a sestrám ve víře (1K 11,21n)*“⁵⁵³, přičemž François Vouga⁵⁵⁴ poukazuje na „... *prvokřesťanský komunismus plný lásky k bližnímu, který měl vládnout v prvních křesťanských obcích*...“⁵⁵⁵. Důsledkem bylo skutečné pochopení lidské důstojnosti, jež mělo praktický a pozitivní dopad na soužití lidí, neboť prvotní křesťané považovali bližního svého takřka za své druhé já. Nepochybně bylo zde zmíněno nejhumanističtější období v dějinách křesťanství, netrvalo však dlouho, byť i později žili věřící mravně založení.

„*Ale toto přesvědčení nevedlo křesťany k aktivnímu vystoupení proti existující společenské realitě. Ve víře v brzký konec světa a všenápravný příchod spasitele se jim jevilo zbytečným usilovat o revoluční změnu společenských vztahů a způsobu uplatňování státní moci*“⁵⁵⁶. Bohužel se smířili se svou situací, jen když jim víra byla ponechána.

Z druhé strany ačkoliv řada církevních Otců⁵⁵⁷ odsoudila institut otroctví, křesťanství samotné usilovalo pouze o výchovu otrokářů k lidskosti a lásce k otrokům. Otroek měl přeci skvělou příležitost – dar boží – rozvíjet trpělivost a pokoru, a tím si zajistit vstup do království nebeského,⁵⁵⁸ naplnění humanitních ideálů bylo tak odsouváno do posmrtného života.

Je možné konstatovat, že byla podána genese ideje humanity, přestože je vlastní lidské povaze a objevuje se již od pradávna, plně ji zformuloval Panaitios z Rhodu. Především stoická škola stála za jejím hlubším rozpracováním, byla to ona, která řekla jednoznačné ne institutu otroctví, předcházející školy v tomto ohledu nebyly natolik svobodomyšlné.

⁵⁵² Viz k tomu Tomkins, S.: *Stručné dějiny křesťanství*. Přel. V. Cinke. Praha, VOLVOX GLOBATOR 2009, Eliade, M.: *Opus citatum*, s. 294 a násl.

Klíčová, M.: *Vzestup křesťanství. Dějiny prvních pěti století církve*. Praha, Návrat domů 2009.

⁵⁵³ Marksches, Ch.: *Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství*. Přel. K. Rynešová. Praha, Vyšehrad 2005, s. 163.

⁵⁵⁴ François Vouga, autor zaměřující se na dějiny křesťanství, z děl: *Dějiny raného křesťanství*, Staveniště, Teologie Nového zákona.

⁵⁵⁵ Vouga, F.: *Dějiny raného křesťanství*. Praha, Vyšehrad 1997, s. 32. Obdobně viz Beneš. E.: *Stručný nástin vývoje moderního socialismu. Část první. Podmínky vzniku a vývoje moderního socialismu*. Brandýs n. L., J. Forejtek a V. Beneš 1910, s. 144. Engels, F.: *Opus citatum*, s. 513.

⁵⁵⁶ Adamová, K., Křížkovský, L.: *Opus citatum*, s. 98-99.

⁵⁵⁷ Např. sv. Jan Zlatoústý.

⁵⁵⁸ Viz *ibidem*, s. 100.

2. Humanita v období středověku

O středověku se říká, že byl temný, ale jistě to neplatilo tak docela⁵⁵⁹, zvláště jako klíčové se jeví období desátého až jedenáctého století, kdy ukrutnost feudálů se zračila v jejich schopnosti žít na úkor neurozených lidí, z práce jiných. Mimo jiné i proto nastal rozvoj, jenž s sebou přinesl zrození cechů. Města (a lid v nich) se začala osvobozovat, kdekoliv se k tomu naskytly příhodné podmínky. Vlna svobody se prohnala všemi zeměmi evropskými během dvanáctého století.

Středověká města, tehdy významná střediska civilisace, podlehla nově vznikajícím centralisovaným státům poté, co se vzdala zemědělství, stejně jako kdysi starověké Řecko. Nedovedla totiž, anebo nechtěla osvobodit sedláky, kteří tak úpěli pod tvrdou rukou feudálů.

Křesťanství, které vycházelo z obrody ducha a účinné lásky k bližnímu se časem a postupem doby stalo (přeneseně) pouhou církevní institucí, vnější slupkou. Zmrazující síla zmizela a naopak svatokupčení s odpustky a prodávání církevních úřadů stalo se hlavním cílem, protože penězi se bylo možno vykoupit z ledasčeho.⁵⁶⁰

Odpovídající kritiku stavu společnosti především ve svém díle *Božská komedie* podal i Dante Alighieri⁵⁶¹, jehož srdce toužilo po míru jako hlavním společenským cíli, jakožto praktickém důsledku rozumového poznávání; přičemž ve svém díle *O jediné vládě* uvádí: „... *co je cílem všeho lidského společenství... je zřejmé, že všeobecný mír je to nejlepší ze všeho, co je zřízeno k naší blaženosti.*“⁵⁶². Dante se mimo jiné zabýval konceptem spravedlnosti navazujíc na Aristotela a byl přesvědčen, že svět bude nejlépe řízen, bude-li v něm nejmocnější spravedlnost a mezi lidem bude panovat svornost.⁵⁶³

William z Ockhamu⁵⁶⁴ přinesl velice moderní a na svou dobu pokrokovou zásadu, „... *že jedinci má býti zaručeno tolik osobní svobody, kolik ji lze sloučiti s obecným*

⁵⁵⁹ Jen stěží však lze považovat za projev ideje humanity vydání Velké listiny svobod – Magna charta libertatum, jelikož jí si anglická šlechta vymohla potvrzení svých práv, která jí „patřila“, nikoliv však většinové společnosti. Šlo o listinu privilegií urozených.

⁵⁶⁰ Viz Drtina, F.: Myšlenkový vývoj evropského lidstva. Praha, Jan Laichter 1902, s. 273.

⁵⁶¹ Dante Alighieri (1265-1321) slavný italský básník, politický filosof, měl velký přínos pro spisovnou italštinu, z děl: *Božská komedie*, *O jediné vládě* (toto dílo spáleno jako dílo kacířské).

⁵⁶² Dante, A.: *O jediné vládě*. Přel. B. Ryba. Praha, Melantrich 1942, s. 44 a 48.

⁵⁶³ Viz ibidem, s. 57 a 71.

⁵⁶⁴ William z Ockhamu (1285-1349) filosof věnující se také logice, františkánský mnich, vyučoval na Oxfordské universitě, představitel nominalismu, známý pro svůj názor, že církev by se měla zbavit majetku, čímž inspiroval Johna Wycliffa, z děl *Summa logicae*, *Dialogus*.

dobrem popolitosti.⁵⁶⁵. Odhalil moudrost, která mnohým autorům zůstává skryta v hlubinách vědění. Svobodou svědomí se zabýval Marsilius z Padovy⁵⁶⁶, jehož přínos spočívá v učení o suverenitě lidu, kterou lze zařadit k ideji rovnosti a tedy i k ideji humanity.

V období renesance se humanitní ideály dostávají do popředí jako přirozené nároky lidí⁵⁶⁷, proto v období vrcholného středověku - velkého úpadku církve projevíli nebývalé úsilí o zmravnění lidu kazatelé⁵⁶⁸ především v českých zemích; pěstovali lásku a soucit ke všem lidem.⁵⁶⁹

Tak již podle Tomáše Štítného ze Štítného⁵⁷⁰ (období předhusitské) „... měl král usilovat o obecné dobré, to znamená o blaho a prospěch všech lidí, kteří obývají určité území.“⁵⁷¹. Štítný ve svém spise *O lásce* uvádí: „*Třetí a nejdůstojnější ctnost je láska. A jistě je nejdůstojnější, neboť všechny jiné ctnosti způsobuje a jí trvají všechny; neb žádný skutek, i když se zdá dobrým, není hoden, aby se nazýval ctností, nevzchází-li z lásky. ... A protož, mé milé dívky, vždycky vám radím i přikazuji i napomínám vás, jakož mi Bůh přikázal, abych vás vedl v jeho cestách, abyste zachovávaly lásku pravou a řádnou. ... O bližních pak si pamatujte: každý člověk je bližním druhému, protož každého sluší milovati, s kým kdo obyčejně obcuje; a kdo uzří něčí nouzi, nechť mu pomůže, jak může a umí.*“⁵⁷². Lásku je třeba pěstovat ke všem lidem, nikoli jen ke svému manželu nebo manželce, to věděl již Štítný.

Mistr Jan Hus⁵⁷³ kritisoval církev především pro její mocenské ambice, mamon, prodávání odpustků a rozmařilost⁵⁷⁴, ve svém díle *Knížky o svatokupectví*⁵⁷⁵ Hus detailně

⁵⁶⁵ Hník, F. M.: Opus citatum, s. 23.

⁵⁶⁶ Viz Pinz, J.: Deklamativní charakter některých základních práv a svobod (aneb k otázce reálnosti svobody projevu v moderním právním státě. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011, s. 101.

Marsilius z Padovy (1275-1342) rektor University v Paříži, vikář Ludvíka Bavora, z děl: Obránce míru.

⁵⁶⁷ Viz Engst, J.: Opus citatum, s. 165.

⁵⁶⁸ Např. lze jmenovat Konrada Waldhausera, Jana Miliče z Kroměříže, Matěje z Janova, Jana Husa aj.

⁵⁶⁹ Viz k tomu Drtina, F.: Opus citatum, s. 281-282.

⁵⁷⁰ Tomáš Štítný ze Štítného (1333-1401 či 1409) jihočeský šlechtic a kazatel, předchůdce Jana Husa, z děl: *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, O lásce*.

⁵⁷¹ Adamová, K., Křížkovský, L.: Opus citatum, s. 352.

⁵⁷² Štítný, T.: *O lásce. Tábor, Sbor Husův v Táboře 1940*, s. 5 a 17.

⁵⁷³ Jan Hus (1370-1415) rektor Karlovy university v letech 1409-1410 a děkan artistické fakulty od roku 1401, reformátor a kazatel, z děl: *O církvi, O šesti bludech, Proti bule papežské, Dcerka*.

⁵⁷⁴ Viz Adamová, K., Křížkovský, L.: Opus citatum, s. 356.

⁵⁷⁵ *Knížky o svatokupectví* se úplně dochovaly toliko v jediném rukopise uschovaném v Gersdorfské knihovně v Budyšině.

poukazuje na zlořády církve a aktivně proti nim v zájmu lidu, tj. chudých, vystupuje, když uvádí: „*Aha, poznajte se, lúpežníci chudých lidí, morděři, zloději a svatokrádci! Nebo ačť vás lidé neklnú, Pán Buoħ ale klne vás. ... A že sú lúpežníci, to jest jisto, neb berú chudým jich statek; a že sú zloději, jest vědomo, neb kradú cizie věci, a že sú svatokupci, svatokrádci, to jest proto, že kradú svatú almužnu, jenž slove proto svatá, že jest pro Pána Boha, jenž jest svatý nad svatými; a proto, aby byl člověk svat, chudým dává. ... Ktož budeš čisti, patřiž, že úmysl muoj nenie, aby dobří byli pohaněni neb nuzeni, ale aby ti od zlosti se ostřieħali a zlí aby se pokáli.*“⁵⁷⁶.

Husitské hnutí samotné vedlo živelný zápas o obrodu společnosti, jeho mravní hodnoty daly vzniknout demokratickému cítění českého lidu.⁵⁷⁷ Zrcadlí se v náboženských komunistických sektách té doby, jako byli Táboři, Valdenští nebo Albigenští.⁵⁷⁸ Duchem rovnosti a demokratičnosti je prodchnut *Žižkův vojenský řád*⁵⁷⁹ z roku 1423, nelze nevzpomenout v něm obsažené rovné dělení kořisti⁵⁸⁰.

Husitská revoluce „... byla zápasem za svobodu svědomí i za společenskou přestavbu ve směru rovnosti a bratrství...“⁵⁸¹. Každé takové úsilí v boji za spravedlnost je hodné obdivu, bohužel často bývá bojem s větrnými mlýny. Mnohá reformační hnutí nebojovala jen proti zlořádům katolické církve⁵⁸², šlo rovněž o otázku humanitní a demokracii.

Neopomenutelný byl vliv Petra Chelčického⁵⁸³, který „... stavěl ideál bratrství proti rozčlenění společnosti na trojí lid, poněvadž zvuě světských pánů a kněží oproti poddaným i prostým věřícím nemá nic společného s vírou v Krista a v církev.“⁵⁸⁴. Zároveň se velmi ostře ohradil proti používání meče v boji za pravdu, a to především ve svém díle *O boji duchovním*, v němž píše: „Protož velí to oděnie duchovnie vzieti, aby mohli státi proti člověku, nebo ač by kto v uoděnie tělesném přemohl člověka sobě

⁵⁷⁶ Hus, J.: Knížky o svatokupectví. Praha, Československá akademie věd 1954, s. 80 a 102.

⁵⁷⁷ Viz Fierlinger, Z.: Opus citatum, s. 89.

⁵⁷⁸ Viz Beneš, E.: Opus citatum, s. 157.

⁵⁷⁹ Viz Pinz, J.: Česká právní věda. IN: Encyklopedie českých právních dějin. I. svazek. A-Č. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. Plzeň, Aleš Čeněk 2015, s. 124.

V originálu se Žižkův vojenský řád bohužel nezachoval.

⁵⁸⁰ Toman, H.: Žižkův duch, povaha a listy. Praha, Státní nakladatelství 1924, s. 173.

⁵⁸¹ Hník, F. M.: Opus citatum, s. 13.

⁵⁸² Viz Kropotkin, P.: Opus citatum, s. 202.

⁵⁸³ Petr Chelčický (1390-1460) radikální náboženský myslitel a pacifista, kritik feudalismu a klerikalismu z děl: *O boji duchovním*, *O trojím lidu*, *Siet' viery pravé*.

⁵⁸⁴ Hník, F. M.: Opus citatum, s. 15.

rovného a usmrtil jeho, nebudeť proto spravedliv, ani nevinnen, ani pokoje požive pro své vítězství“⁵⁸⁵.

Obsah ideje humanity se dále rozvíjí, velký vliv požívá především v období humanismu a renesance, kdy se přejímají životní ideály – římské ctnosti. Prof. Masaryk soudí, že idea humanity se vyvíjí od reformace a renesance.⁵⁸⁶ Má tím na mysli, že od dob jejího vzniku došlo k násilnému přerušení tohoto vývoje způsobeného všeobecným úpadkem kulturním. Tehdy se totiž „... evropský člověk vzbouřil proti absolutismu církevní i světské vrchnosti.“⁵⁸⁷ Člověka osvobozuje reformace, která usiluje o mravní nápravu, takřka neopomenutelné bylo v tomto ohledu husitství a české bratrství.⁵⁸⁸ Ostatně podle prof. Masaryka „Česká idea bratrství, česká idea humanitní, toť vůdčí idea celému člověčenstvu; Hus také celým světem je ctěn, a Komenský stal se učitelem celého světa. ... Reformaci české šlo především o mravní zlepšení jednotlivce.“⁵⁸⁹.

Význam náboženské otázky pro celou společnost tkvěl v tom, že podnítila touhu po svobodě, která nekončila jen u vyznání. Na druhou stranu nelze popřít, že „Po celý středověk láska k bližnímu stále čekala svého splnění a uplatnění, bratrství lidstva a rovnost jednotlivců zůstaly prázdným slovem, vzdušnou ilusí, a národové evropští žili spolu v neustále nenávisti, v trvalém boji...“⁵⁹⁰. Humanistické snahy byly vlastní kupříkladu Viktorinovi Kornelovi ze Všehrd⁵⁹¹, jenž stál na koncepci práva přirozeného, přičemž vycházel ze stoicismu a za hlavní principy právní a mravní považoval mimo jiné slušnost a užitečnost⁵⁹².

Nicméně naznačená temnota středověku byla čas od času prosvětlována září hvězd, husité uskutečnili demokratické obce, ve svobodných městech se podařilo vymanit z největšího vykořisťování rodové aristokracie. Bratrství objevující se v českých naznačovalo slibný vývoj společnosti, často však byl násilně přerován válečnými úmysly

⁵⁸⁵ Chelčický, P.: O boji duchovním. IN: O boji duchovním a o trojím lidu. P. Chelčický. Praha, J. Otto 1911, s. 7.

⁵⁸⁶ Viz Masaryk, T. G.: Ideály humanitní. IN: Vybrané spisy T. G. M. Red. J. Špičák. Sv. 1. Praha, Melantrich 1990, s. 9.

⁵⁸⁷ Hník, F. M.: Opus citatum, s. 24.

⁵⁸⁸ Viz Škrach, V. K.: Humanita IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl III. Praha, Československý kompas 1927, s. 369.

⁵⁸⁹ Masaryk, T. G.: Jan Hus. Naše obrození a naše reformace. Praha, Bursík a Kohout 1923, s. 73 a 182.

⁵⁹⁰ Drtina, F.: Opus citatum, s. 272-273.

⁵⁹¹ Viktorin Kornel ze Všehrd (1460-1520) jeden z nejpřednějších českých humanistů, děkan fakulty svobodných umění Karlovy university. Z děl: O práviech, o súdiech i o dskách země české knihy devatery.

⁵⁹² Viz Pinz, J.: Filosofie právní. IN: Encyklopedie českých právních dějin. II. svazek D-J. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. Plzeň, Aleš Čeněk 2016, s. 504.

panovníků. Bída a chudoba, ba i mor vládly těmto časům, lid opět trpěl. Německá reformace jako celek nebyla bohužel natolik důsledná, aby se idea humanity stala principem jednání mezi lidmi⁵⁹³.

3. Humanita od novověku k současnosti

Společenské otřesy přinutili některé myslitele hledat východisko ve vytvoření utopických modelů spravedlivého společenského uspořádání. Mezi prvními a nejvýznamnějšími byl Thomas More⁵⁹⁴, jenž provedl kritiku společenských nedostatků své doby (a přijal úřad lorda kancléře s ideou, že pomůže vyřešit rostoucí bídu anglické chudiny⁵⁹⁵), ve svých představách vytvořil nejlepší stát⁵⁹⁶ na ostrově Utopii, jehož základem je spravedlnost a ve kterém se pracovalo pouhých šest hodin denně. Zbytek dne byl věnován vědě, umění a rodinnému životu; ve své podstatě šlo o komunistický agrární stát, jenž dbal o všestranný rozvoj lidské osobnosti.⁵⁹⁷

More ve svém díle *Utopie* informuje o tom, co praví občané tohoto ideálního státu: „*Sama příroda nakázala nám život příjemný, to jest rozkoš, jako konečný cíl všeho jednání. A žiti dle přírody, toť přece jejich výměr pro ctnost. Když příroda vybízí lidi vzájemně si dopomáhati k radostnému životu – což činí správně... táž příroda ti opět a opět nepochybně poroučí – nepečovati o svůj prospěch tak, abys tím připravil jinému škodu a nepříjemnost.*“⁵⁹⁸.

Reformační hnutí⁵⁹⁹, které následovalo po husitství, opět mravně povznáší lid hlásáním návratu k původnímu evangeliu. Martin Luther⁶⁰⁰ pobízel věřící k dobrým skutkům založeným na víře⁶⁰¹, ve svém spise *O dobrých skutcích* uvádí: „*Ani stříbro, ani zlato, ani drahokamy, ani žádná jiná vzácná věc netrpí tolik tím, že se k nim hned přidává, hned zas ubírá, jak je tomu právě u dobrých skutků, jejichž jakost musí přece být prostá*

⁵⁹³ Shrnutí provedené autorem této práce.

⁵⁹⁴ Thomas More (1478-1535) anglický právník, politik a spisovatel, jenž zastával úřad lorda kancléře, byl popraven, z děl: *Utopie*, *Obrana Erasmove*.

⁵⁹⁵ Viz Valeš, L.: *Opus citatum*, s. 135.

⁵⁹⁶ Autor této práce jako negativní rys a ve své podstatě popření ideálního státu spatřuje v tom, že na Utopii existuje institut otroctví, kupř. řeznictví je právě svěřeno otrokům, poněvadž lov občané Utopie spatřují jako nedůstojný. Otroky se ovšem stávali jen občané, kteří spáchali zločin, ti pak ustavičně pracují a jsou v poutech. Viz More, T.: *Utopie*. Přel. B. Foustka. Praha, J. Otto spol. s. r. o. 1911, s. 123 a 135.

⁵⁹⁷ Viz *ibidem*, s. 75 a násl.

⁵⁹⁸ *Ibidem*, s. 118.

⁵⁹⁹ Stěžejními představiteli byli zejména Martin Luther, Jean Calvin a Ulrich Zwingli.

⁶⁰⁰ Martin Luther (1483-1546) kazatel ve Wittenbergu, překladatel Bible do němčiny, z děl: *O dobrých skutcích*.

⁶⁰¹ Viz Luther, M: *O dobrých skutcích*. Přel. J. Schiller a kol. Praha, Kalich 1987.

a jasná, poněvadž by jinak byly pouhopouhým nátěrem, pozlátkovým leskem a podvodem.“⁶⁰². Nicméně stejně jako učitel národů Komenský brojil Luther proti pohanským učitelům na školách, kteří učili o Aristotelovi, Platónovi a dalších.⁶⁰³

Thomas Müntzer⁶⁰⁴ usiloval o křesťanskou komunistickou společnost, o království boží na zemi, o říši svobody a bratrství, aby lidé byli svobodní po každé stránce a spokojení.⁶⁰⁵

Obroda národa českého kulminuje v českém bratrství, jeho význam spočívá „... v jeho úsilí mravním... Mezi bratry českými není ani šlechty ani prostého lidu ani vrchnosti ani poddaných ani pánů ani robotníků; všickni jsou si rovni...“⁶⁰⁶. Rovnost je v souladu s humanitou, lidskost, říkají, uplatněte ke všem, nikoli jen k pánům. Reformace měla za cíl návrat k původnímu křesťanství a opovrhovala řeckou vzdělaností, ačkoliv mnohá křesťanská učení z ní čerpají. Později se však s renesancí a humanismem usmíruje, ideál antický s ideálem křesťanským ruku si podají.⁶⁰⁷

Jan Blahoslav⁶⁰⁸ si povšiml bídy lidu: „... sám toliko člověk rodí se nahý, aby netoliko neměl čím se brániti, ale ani přirozeného roucha, jímž by se před zimou aneb horkem ochránil. Načež jeden řekl: ‚Imbelles damae, quid nisi praeda sumus?‘ To jest: ‚My ubohé srny co jsme než loupež?‘ A ještě kdyby nám nic víc neškodilo než ta převeliká chudoba, jakž takž by bylo...“⁶⁰⁹. Cokoli by si srny chtěly vzít, musely by ukrást, ničeho nemají a k tomu je ničena jejich pospolitost. Blahoslav poeticky ukazuje na pravý stav věci.

Dále následovala celá řada utopistických románů a studií. Jako kupříkladu Tommaso Campanella⁶¹⁰ a jeho *Sluneční stát*, tento italský filosof snil o jednotě a blahobytu celého lidstva v harmonickém státu založeném na moudrosti a lásce, kde by všichni byli vyučováni všem uměním a dovednostem.⁶¹¹ Campanella píše, že ve

⁶⁰² Viz ibidem, s. 25.

⁶⁰³ Viz k tomu Drtina, F.: Opus citatum, s. 289.

⁶⁰⁴ Tomáš Müntzer (1489-1525) kazatel a radikální vůdce povstalců v období selské války, žák Lutherův.

⁶⁰⁵ Viz Beneš. E.: Opus citatum, s. 155.

⁶⁰⁶ Drtina, F.: Opus citatum, s. 286.

⁶⁰⁷ Drtina, F.: Opus citatum, s. 290-293. Příkladem jsou Erasmus Rotterdamský, Philipp Melanchton, Jan Blahoslav atd.

⁶⁰⁸ Jan Blahoslav (1523-1571) biskup Jednoty bratrské, přední český humanista, z děl: Filipika proti misomusům, Spis o zraku. Jak člověk zrakem, to jest, viděním a hleděním, sobě nebo jiným škoditi může.

⁶⁰⁹ Blahoslav, J.: Spis o zraku. Jak člověk zrakem, to jest, viděním a hleděním, sobě nebo jiným škoditi může. Praha, Reichl 1928, s. 11.

⁶¹⁰ Tommaso Campanella (1565-1639) filosof, teolog, astrolog, utopistický myslitel, z děl: Sluneční stát, Monarchie ve Španělsku, Obrana Galilea.

⁶¹¹ Viz Campanella, T.: Opus citatum.

Slunečným státě „... zaniknou všechna zla, která vznikají z bohatství a chudoby, dvou to protiv, které Platon a Šalamoun nenávidí jako původ všeho zla ve státě...“⁶¹².

Svůj utopický návrh o světové monarchii podal i Jan Amos Komenský⁶¹³ v díle *Všenáprava*.⁶¹⁴ Konkrétně pak vybízí k nápravě ve všech lidských oblastech, zdůvodňuje to takto: „*Odhalím základy této naděje před očima všech lidí; aby spatřili, že základy tu jsou, a to silné, a proto aby se odhodlali stavět na nich dílo toužené od věků, a aby neváhali, dáti se tím horlivěji do práce.*“⁶¹⁵. Není pochyb o tom, že sociální utopie jsou kolektivním snem o lepším zítřku.⁶¹⁶

Komenský též „... hovoří o nutné péči o špitály, sirotčince a starobince, o používání obecného jmění pro nemocné a chudé.“⁶¹⁷. Ve svém díle *Štěstí národa* zešíroka zmiňuje cestu ke štěstí: „... každý, což jeho jest, koná čile a živě... XII. A věci hospodářské i umělecké zkvétají mezi všemi, XIII. z čehož pochází hojnost věcí a zámožnost a bohatství, že každý počestně dílo konaje chléb svůj jídá, jiným ho neubíraje...“⁶¹⁸. V díle *Všenáprava* pojednává také „*O zastavování nelidskosti...*“⁶¹⁹ a právem poukázal, že dokud světem vládne nevědomost a nevzdělanost, jen stěží je možné mít život lepší: „... všude tam, kde budou lidé, budou moci být školy, aby nikdo nezůstal nevzdělaným.“⁶²⁰. Rozvoj a budování škol je požadavkem humanity, v nevědomosti jsou udržováni ti, kteří mají být chováni k poslušnosti.

⁶¹² Ibidem, s. 67.

⁶¹³ Jan Amos Komenský (1592-1670) poslední biskup Jednoty bratrské, pansofista, „učitel národů“, jeden z největších českých myslitelů, z děl: *Všenáprava*, *Pravidla mravů*, *Listové do nebe*.

⁶¹⁴ Srv. Adamová, K., Křížkovský, L.: *Opus citatum*, s. 366.

⁶¹⁵ Komenský, J. A.: *Všenáprava (Panorthosie) Všeobecné porady o nápravě věcí lidských (část šestá)*. Praha, Orbis 1950, s. 31.

⁶¹⁶ Viz Adamová, K., Křížkovský, L.: *Opus citatum*, s. 153-155.

⁶¹⁷ Ibidem, s. 354.

⁶¹⁸ Komenský, J. A.: *Štěstí národa*. Za zrcadlo vystavené těm, kdož poznati chtějí, jsou-li šťastní a jak by se jimi státi mohli. Přel. J. V. Novák. Kolín, Miloslav Kopecký 1949, s. 11.

⁶¹⁹ Komenský, J. A.: *Všenáprava (Panorthosie) Všeobecné porady o nápravě věcí lidských (část šestá)*. Praha, Orbis 1950, s. 107. Tamtéž je dále uvedeno: „... tj. vzájemného nerozvážného jednání a odtud vznikajících rozporů, nenávisť a křivd. ... Ale nyní, když člověk odděluje se od člověka, když člověk nedovede snášet člověka, když člověk zuří proti člověku, je to zřejmý úpadek lidskosti, takové příklady nevidíme na žádném druhu němých tváří, vyjmeš-li zvrhlé psy...“.

⁶²⁰ Komenský, J. A.: *Cesta světla dosud vyhledávaná a i nadále vyhledávaná*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1961, s. 97.

Přirozenou rovnost všech lidí dovedl Juan de Mariana⁶²¹, podle kterého tyranem je ten, kdo zneužije moc, je divokým zvířetem.⁶²² Hugo Grotius⁶²³ na poli práva mezinárodního, práva válečného, usiloval, aby tvrdé tresty byly nahrazeny humánní variantou, a tím byla v lidech vypěstována lidskost, což by vedlo k dalšímu pokroku lidstva.⁶²⁴ Význam Grotia je třeba spatřovat také v tom, že spisem *Mare liberum* poukázal z pohledu ideje humanity na skutečnost, že moře patří všem: „*We shall consider first the question of the sea. As the sea is commonly described in [Roman] law as res nullius, as common property, or as public property according to the law of nations...*“⁶²⁵.

François Maria Voltaire⁶²⁶ přispěl svou filosofií boje za osobní svobodu každého, sluchu mu dopřávali přední panovníci Evropy.⁶²⁷ Voltaire se zastával nespravedlivě utlačovaných ať už církví, státem, vrchností nebo kýmkoli jiným.⁶²⁸, přičemž zastával názor, že „*Každý jednotlivec má od přírody stejně dvě ruce, dvě nohy a jednu hlavu, následkem toho byli obyvatelé... z počátku všickni si rovni.*“⁶²⁹. Takových velikých a statečných postav by bylo zapotřebí i v čase dnešním. Ve spise *O snášlivosti* Voltaire nabádá: „*Tak tedy celá naše pevnina dokazuje nám, že nikdo nesmí ani hlásat ani provádět nesnášlivost. ... Konečně, tato snášlivost nikdy nerozpoutala občanskou válku. Nesnášlivost zaplavila zemi krví.*“⁶³⁰.

Spinoza, jenž považoval svobodu myšlení a usuzování za nezadatelné lidské právo⁶³¹, ve svém spise *Rozprava politická* uvádí: „*Vždyť člověk, moudrý stejně jako nevědomý, je část přírody... Neboť člověk, ať se řídí rozumem, ať pouhou žádostí, dělá vše jen podle zákonů a pravidel přírody, t. j. (podle § 4 této kapitoly) podle práva*

⁶²¹ Juan de Mariana (1536-1624) jezuita, představitel Salamancké filosofické školy, kritik býčích zápasů, z děl: *Ke království*.

⁶²² Viz Valeš, L.: *Opus citatum*, s. 149.

⁶²³ Hugo Grotius (1583-1645) právník, filosof, představitel školy přirozeného práva, švédský velvyslanec, původem Holanďan, z děl: *Srovnání ústav, O právu války a míru, Svobodné moře (Mare liberum)*.

⁶²⁴ Viz ibidem, s. 154.

⁶²⁵ Grotius, H.: *Mare liberum* 1609-2009. Ed. R. Feenstra. Leiden, BRILL 2009, s. 49.

⁶²⁶ François Maria Voltaire (1694-1778) osvícenský filosof, humanista, tajemník francouzského velvyslanectví v Haagu, z děl: *Pojednání o snášlivosti, Filosofický slovník, Panna Orleánská*.

⁶²⁷ Viz Machovec, M.: *Smysl lidské existence*. Praha, Jiří Tomáš – Akropolis 2002, s. 75.

⁶²⁸ Viz Beneš, E.: *Stručný nástin vývoje moderního socialismu. Část prvá. Podmínky vzniku a vývoje moderního socialismu*. Brandýs n. L., J. Forejtek a V. Beneš 1910, s. 83.

⁶²⁹ Voltaire, F. M.: *Jak člověk svobodu ztrácí a ostříhá a o theokracii*. IN: *Candide a Hovory protiklerikální*. Přel. A. Macek. Praha, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství 1912, s. 17.

⁶³⁰ Voltaire, F. M.: *O snášlivosti*. Přel. A. Gottwald. Praha, Karel Stan. Sokol 1912, s. 49.

⁶³¹ Viz Pinz, J.: *Deklamativní charakter některých základních práv a svobod (aneb k otázce reálnosti svobody projevu v moderním právním státě)*. IN: *Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu*. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011, s. 101.

přirozeného.“⁶³². Je tak více než zřejmé, co lidi spojuje a proč je jednou z vůdčích idejí idea rovnosti. Z toho je tedy patrné, že společenské systémy usilující o blaho nemnohých popírají ideu humanity, neboť není myslitelné považovat za štěstí bohatství (v širokém slova smyslu) pouze pár lidí a bídu většinového zbytku společnosti. Z výše uvedeného Spinoza dovozuje, že „... lidé si nemohou přát k zachování svého bytí nic lepšího, než aby se všichni ve všem tak shodovali, že by mysli a těla všech lidí tvořily jaksi jednu mysl a jedno tělo a že by se všichni snažili pokud možno společně zachovávat své bytí a hledat to, co je užitečné všem. ... lidé, kteří se řídí rozumem... touží jen po tom, co přejí i ostatním a co je užitečné i ostatním, a jsou proto spravedliví, věrní a čestní.“⁶³³, což uvádí ve svém spise *Etika*.

Christian Wolff⁶³⁴ upozornil na přirozenoprávní limity státní moci, zejména na uplatňování sociálních práv.⁶³⁵ Idea humanity se postupně začíná pojímat více racionalisticky než nábožensky, a to v plné síle v době osvícenství.⁶³⁶ Dochází k mnohým změnám: zrušována jest robota a nevolnictví, v soudnictví jest zakázáno kruté mučení obžalovaných; zavedeny jsou blahodárné reformy. Probouzí se pozvolna zdravé jádro člověka, přičemž „... tužby ty se zhušťují v tom, co zove se úsilím humanitním. V Anglii skeptik Hume zakládá na humanitě celou společnost, ve Francii humanita více se formuluje politicky (práva člověka a občana), u Němců je více literární a filosofická (*Leasing, Herder a jiní*).“⁶³⁷.

David Hume⁶³⁸ trvá na prvku soucitu v přirozeném člověku, neboť soucit se stal základem jeho definice spravedlivého člověka, je jím altruista.⁶³⁹ Ve svém díle *Zkoumání o zásadách mravnosti* Hume uvádí: „Účelem všelikých úvah mravních jest, naučiti nás povinnosti, jakož i vytvořiti případným vyličením, jak ohavná je neřest a jak krásná je ctnost, příslušné návyky, a přiměti nás, abychom oné se varovali a ku této se přidali.“⁶⁴⁰.

⁶³² Spinoza, B.: *Rozprava politická*. Přel. J. Hruša. Praha, Česká akademie věd a umění 1939, s. 11.

⁶³³ Spinoza, B.: *Etika*. Přel. K. Hubka. Praha, Svoboda, s. 281 a 282.

⁶³⁴ Christian Wolff (1679-1754) německý osvícenský myslitel, filosof, právník a matematik, z děl: *Psychologia empirica, Psychologia rationalis*.

⁶³⁵ Viz Adamová, K., Křížkovský, L.: *Opus citatum*, s. 185.

⁶³⁶ Viz k tomu Beneš, E.: *Opus citatum*, s. 9 a 130.

⁶³⁷ Masaryk, T. G.: *Demokratism v politice*. IN: *Vybrané spisy T. G. M. Sv. 1*. Praha, Melantrich 1990, s. 108.

⁶³⁸ David Hume (1711-1776) skotský filosof, z děl: *Pojednání o lidské přirozenosti, Dějiny Anglie, eseje O penězích, Morální a politické eseje*.

⁶³⁹ Viz Babbitt, I.: *Opus citatum*, s. 169-170.

⁶⁴⁰ Hume, D.: *Zkoumání o zásadách mravnosti*. IN: *Zkoumání o zásadách mravnosti a zkoumání o rozumu lidském*. D. Hume. Praha, Jan Laichter 1899, s. 4.

Tělesné trestání ze škol je odstraňováno, výchova má vést k lásce k bližnímu, staví se rozličné ústavy, sirotčince a chudobince. V následujícím století se tato činnost soustavně organisuje.⁶⁴¹

Samostatná sdružení dělníků byla zakázána pod hrozbou nucené práce a hrdelního trestu, sdružení občanů byla totiž považována za útok proti svrchovanosti státu. Tím, že stát si přisvojil všechny sociální funkce, vyvíjel se nespoutaný individualismus, povinnosti, které měli dříve občané jeden k druhému, byly přeneseny na stát. Nabyla tak vrchu teorie, že lidé mají hledat štěstí jen pro sebe, aniž by se ohlíželi na ostatní a kupodivu stále má tato teorie dost příznivců i dnes.⁶⁴²

Nyní se lze obrátit k postavě Rousseaua, jehož dílo je prodchnuto idejemi svobody, rovnosti a bratrství. „*Humanitní ideály Rousseauovy po dlouhou dobu ovládají vrstvy intelektuální a působí svým vlivem na veškerý ruch filosofický... a politický...*“⁶⁴³. Z jeho myšlenek se zrodila *Deklarace lidských a občanských práv*, proti zkažené civilizaci Rousseau postavil návrat k přírodě.⁶⁴⁴ Rousseau rozhodně nesouhlasil s tím „... *aby hrstka lidí oplývala nadbytkem, zatím co hladovému množství se nedostává nejnnutnějšího.*“⁶⁴⁵ a ve svém slavném díle *O původu nerovnosti mezi lidmi* dále uvádí: „*Rozeznávám u lidstva dva druhy nerovnosti: jednu nazývám přirozenou nebo tělesnou... Druhou můžeme nazvat nerovností mravní nebo politickou, protože závisí na jakési úmluvě... Tato se skládá z různých výsad, z nichž někteří těží na újmu druhých tím, že jsou bohatší, uctívanější, mocnější než oni...*“⁶⁴⁶. S prvně uvedenou nerovností se lze relativně smířit, druhou však, jelikož je povahy umělé, je třeba odmítnout z pohledu ideje humanity.

Humanitní myšlení nepochybně významnou měrou rovněž ovlivnil Kant, jenž stanovil nejvyšší princip mravnosti. Jedinou bezvýhradně dobrou věcí je dobrá vůle – veškerá ctnost je v ní obsažena, každý má jednat tak, aby lidství používal jako cíl a vážil si všech bytostí, neboť člověk nemá být druhému prostředkem, nemá být využíván. Kategorický imperativ, který Kant popsal, je mravním zákonem, ten zakazuje porušovat

⁶⁴¹ Viz Drtina, F.: Opus citatum, s. 359. Negativním jevem je postupné oslabování širších rodinných vazeb.

⁶⁴² Viz Kropotkin, P.: Opus citatum, s. 202-204 a 229.

⁶⁴³ Fierlinger, Z.: Opus citatum, s. 69.

⁶⁴⁴ Viz Adamová, K. - Křížkovský, L.: Opus citatum, s. 202.

⁶⁴⁵ Rousseau, J. J.: O původu nerovnosti mezi lidmi. Přel. H. Taillet-Sedláčková. Praha, Svoboda 1949, s. 91.

⁶⁴⁶ Ibidem, s. 27 a 29.

práva a zájmy druhých.⁶⁴⁷ Ve svém díle *Základy k metafysice mravů* se zvláště zaměřuje na: „... vyhledání a stanovení nejvyššího principu mravnosti...“⁶⁴⁸. Jen tak totiž humanita snadněji vstoupí do mysli lidí.

Velká francouzská revoluce dala lidstvu katalog lidských a občanských práv, jež jsou výrazem ideje humanity v 18. století.⁶⁴⁹ Šlo o svobodu, rovnost a bratrství všech bez rozdílu, z těchto práv se rodí práva další (národní, sociální, hospodářská, ženská, dětská) a právě v nich se zhmotňuje idea humanity,⁶⁵⁰ jež se jako červená nit vine historií člověka.

Prohlášení lidských a občanských práv za nezadatelná staví francouzskou revoluci do jiného světla, podává totiž její ideové zdůvodnění a je nedílnou součástí humanistické filosofie a výsledkem úsilí lidské společnosti všech věků. Podle MacDonalda je *„Rozhodujícím okamžikem v evropských dějinách... byla francouzská revoluce ... ochromila společenský mechanismus, aby se jejím jménem mohla hlásati rozumová poučka, že „všichni lidé se rodí svobodni a navzájem rovni.“*⁶⁵¹, tedy je mezníkem historie lidské společnosti a východiskem moderní Evropy.⁶⁵²

Doktrínu rovnosti a bratrství propaguje François-Noël Gracchus Babeuf⁶⁵³, manifest jeho školy žádá, aby všichni byli bratry a sestrami.⁶⁵⁴ Babeuf „... usoudil, že ve společnosti nemá být boháčů ani chudáků, podmínkou blaha a štěstí je to, abychom si

⁶⁴⁷ Viz ibidem, s. 214.

⁶⁴⁸ Kant, I.: *Základy k metafysice mravů*. Přel. A. Papírník. Praha, Jan Laichter 1910, s. 7. I. Kant na stranách 26, 38, 44 a 54. dále uvádí: „... protože je-li řeč o mravní hodnotě, nezáleží na jednáních, která vidíme, nýbrž na oněch vnitřních principech jejich, jichž nevidíme. ... Představa objektivního principu, pokud jest pro vůli nutícím, slove příkazem (rozumu) a vzorec příkazu sluje imperativ. ... Konečně jest imperativ, který příkazuje jisté počínání bezprostředně, nezakládá ho na nějakém jiném účelu, jehož jím možno dosíci, jakožto podmínce. Tento imperativ jest kategorický. Netýká se látky jednání ani toho, co z něho vyplynouti má, nýbrž formy a principu, z něhož samo plyne, a podstata dobra takového jednání záleží ve smýšlení, výsledek budiž jakýkoli. Tento imperativ sluje imperativem mravnosti. ... Kategorický imperativ jest tedy jen jediný a to: jednej jen dle té maximy, skrze niž spolu chtějí můžeš, aby se stala všeobecným zákonem. ... je to tedy zároveň princip objektivní, z něhož jakožto nejvyššího praktického důvodu musí býti možno odvoditi veškeré zákony vůle. Praktický imperativ bude tedy tento: jednej tak, abys užíval lidství jak v osobě své, tak v osobě každého jiného vždy spolu za účel, nikdy pouze za prostředek.“

⁶⁴⁹ Viz Beneš, E.: *Opus citatum*, s. 130.

⁶⁵⁰ Viz Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní*. IN: *Vybrané spisy T. G. M. Red. J. Špičák*. Sv. 1. Praha Melantrich, 1990, s. 10. Herben, J.: *Duch demokracie*. I. část historická. Praha, Ministerstvo školství a národní osvěty 1920, s. 18 a násl.

⁶⁵¹ MacDonald, J. R.: *Opus citatum*, s. 15.

⁶⁵² Viz Beneš, E.: *Demokracie dnes a zítra*. Praha, Čin 1946, s. 17-20.

⁶⁵³ François-Noël Gracchus Babeuf (1760-1797) revoluční představitel rovnostářského hnutí v Paříži.

⁶⁵⁴ Viz Beneš, E. *Stručný nástin vývoje moderního socialismu*. Část první. Podmínky vzniku a vývoje moderního socialismu. Brandýs n. L, J. Forejtek a V. Beneš, 1910, s. 132-133. Dále Babeuf, G.: *Projevy, články a listy*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954, s. 47.

byli rovni.⁶⁵⁵ Ačkoliv spiknutí rovných bylo, jak už to tak většinou bývá, prozrazeno, revoluční myšlenka nezanikla.

Principy svobody, rovnoprávnosti a svrchovanosti lidu zdůvodnil v americkém Prohlášení nezávislosti Thomas Jefferson⁶⁵⁶, který odsoudil otroctví.⁶⁵⁷ Objevuje se požadavek nacionalisace půdy, kdy je pokládáno vlastnictví k půdě za neopodstatněné⁶⁵⁸, jelikož vzniklo původně lupem a utlačováním, nikoliv prací. Později Henry George⁶⁵⁹ přirovnává právo užívat půdu k právu dýchat vzduch, je to právo všech lidí, vlastnictví k půdě je chápáno jako příčina pozemkové renty a pauperismu.⁶⁶⁰

Nezanedbatelný přínos pro ideu humanity měli v čase, kdy se probouzí idea národnostní, Lev Nikolajevič Tolstoj⁶⁶¹, jenž však ji pojímal ne zcela správně v tom smyslu, že radil neodpírat zlému obdobně jako Chelčický.⁶⁶² „*Při vší lásce k vlastnímu národu je v nitru harmonicky vyvinutého člověka skryta touha po všelidskosti, po jisté vzájemnosti a spojení s celkem, jak to správně viděl Dostojevskij.*“⁶⁶³, jak píše prof. Trapl. Harmonie, mír mezi lidmi, pocit jednoty s druhými je něčím, co má každý člověk ukryto ve svém nitru.

V humanitě viděli cíl i němečtí myslitelé⁶⁶⁴, kupříkladu Herder zakládá spolek humanity a všemožně tuto ideu propaguje; ptá se, co nám brání, „...*abychom v sobě viděli spolupracovníky na jediné stavbě humanity, a proto se navzájem ctíli a pomáhali si?*“⁶⁶⁵.

⁶⁵⁵ Jaurés, J.: Jaurésovo dílo. Z myšlenkové pokladnice socialistického velikána. Přel. E. Škatula. Praha, Ant. Svěcený 1917, s. 9.

⁶⁵⁶ Thomas Jefferson (1743-1826) autor Prohlášení nezávislosti a třetí prezident Spojených států.

⁶⁵⁷ Viz Adamová, K., Křížkovský, L.: Opus citatum, s. 248. Přistěhovalci včetně velkých myslitelů postrádali respekt a humánní vztah k původnímu obyvatelstvu amerického kontinentu, jež ze svého území bylo vyháněno do neúrodných rezervací.

⁶⁵⁸ Ze zastánců lze zmínit zvláště Herberta Spencera, Thomase Painea a Johna S. Milla. Blíže viz Fiedler, F.: Opus citatum, s. 66-67., a dále Beneš. E.: Opus citatum, s. 162.

⁶⁵⁹ Henry George (1839-1897) americký politický ekonom, z děl: „Pokrok a bída“.

⁶⁶⁰ Viz Fiedler, F.: Opus citatum, s. 66-67.

⁶⁶¹ Lev Nikolajevič Tolstoj (1828-1910) filosof a pacifista s důrazem na vzdělávání lidu, jeden z největších ruských spisovatelů, z děl: Vzkříšení, Nemohu mlčet, Tři podoby lásky.

⁶⁶² Viz Masaryk, T. G.: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Sv. 1. 1918-1920. Praha, Čin 1939, s. 269-270.

⁶⁶³ Trapl, M.: Opus citatum, s. 121.

⁶⁶⁴ Mezi jinými Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller.

⁶⁶⁵ Herder, J. G.: Listy na podporu humanity. Praha, Český klub 2003, s. 11. Na str. 11 a 58 autor cit díla tamtéž dále uvádí: „Což nemáme všichni stejnou řeč, společný zájem, stejný rozum, stejné lidské srdce? Humanita je charakterem našeho rodu; v sobě však máme jen její zárodek a musíme se k ní teprve propracovat. Nepřinášíme si ji na svět už hotovou; musí se stát cílem našeho celoživotního úsilí, souhrnem našeho konání, naší hodnotou; neboť u člověka neznáme žádnou andělskost, a koho ovládne démon, který postrádá lidskost, ten pak ostatní trýzní. Ono božské v našem rodu je tedy výchova k humanitě, všichni velcí a ušlechtilí lidé, zákonodárci, vynálezci, filosofové, básníci, umělci, každý šlechtitý člověk svého stavu tomu napomáhal výchovou svých dětí, plněním svých povinností, svým příkladem, dílem, skutky,

Komenského i Kanta nazval učitelem lidskosti a dále poukázal, nakolik byl myšlenka humanity nakloněn Fridrich II. Veliký⁶⁶⁶, který napsal: „*Lidskost je podle mého mínění jediná ctnost.*“⁶⁶⁷. Návaznost a spojitost vývoje ideje humanitní od reformace k Herderovi nebývá přijímána všemi bez výhrad.⁶⁶⁸

Podle Hegela má člověk jednat dle svého svědomí a tím uskutečnit dobro pro sebe i pro ostatní, mravnost je tak nejvyšším stupněm vývoje lidského ducha;⁶⁶⁹ ve svém díle *Základy filosofie práva* Hegel uvádí: „*Mravnost je idea svobody, jakožto živoucí dobro, které má v sebevědomí své vědění, chtění a skrze jeho jednání svou skutečnost, tak jako má sebevědomí v mravním bytí svůj o sobě a pro sebe jsoucí základ.*“⁶⁷⁰. Mill je toho názoru⁶⁷¹, že občané mají jednat takovým způsobem, aby přispívali k maximálnímu štěstí všech bez rozdílu.⁶⁷²

Ctitel Komenského, František Palacký⁶⁷³, k němuž měl blízko prof. Masaryk, svou čínorodou prací literární přispěl k naplnění humanitní myšlenky, že každý národ má právo spravovat se sám, i svým na svou dobu moderním názorem, jenž ozřejmuje František Václav Krejčí⁶⁷⁴: „*Jest to filosofie humanity, svobodomyšlnosti, víry v pokrok a spravedlnost, která tvoří ideové pozadí jeho Dějin.*“⁶⁷⁵. Palacký sám praví, že nejde o „... pravdy a nauky aneb účely stranné jakékoliv, ale o rozumové a mravní povzbuzení

učení. Humanita je poklad a výtěžek všeho lidského snažení. Je to umění našeho rodu. Výchova k ní je tedy dílem, v němž musíme neochvějně pokračovat, anebo klesneme opět...“.

⁶⁶⁶ Friedrich II. Veliký (1712-1786) pruský král a braniborský kurfiřt, z děl: *Práce filosofa ze Sans-Souci*.

⁶⁶⁷ *Ibidem*, s. 16. Na str. 17 citovaného díla je ještě mj. uvedeno: „Celý koloběh lidského pokolení je uspořádán tak, aby vštěpoval lásku k lidem. Lidé jsou si navzájem podobní, mají stejný úděl a jeden druhého nezbytně potřebuje.“.

⁶⁶⁸ Svým nesouhlasem s Masarykovým pojetím vývoje ideje humanitní od „českých Bratří“ k W. Herderovi byl znám jako hlavní oponent Josef Pekař⁶⁶⁸, kdy poukazoval na to, že vnímání Herderovo je širší, více racionalistické, jelikož se nehlásil k pozitivnímu křesťanství, ani k zjevení Boha. Odmítal zcela směřovat ideál „Bratří“ a humanitní ideál tohoto německého filosofa, spojitost mezi nimi nepřipouštěl,⁶⁶⁸ navzdory tomu lze se domnívat, že ačkoli inspirace křesťanská je nespojuje, idea humanitní jimi prostupuje. Nespátřuje se tedy propast nepřekonatelná ve věci této, zvláště je-li znám fakt, že nepřipouštěl nalézat v historii poučení. Viz Neudorflová, M. L.: *Zapomenutý koncept Masarykovy humanitní demokracie*. IN: 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly. Red. M. Řepa. Praha, Historický ústav 2008, s. 251.

⁶⁶⁹ Viz Adamová, K., Křížkovský, L.: *Opus citatum*, s. 222-223.

⁶⁷⁰ Hegel, G. W. F.: *Opus citatum*, s. 187.

⁶⁷¹ Nepochybně ovlivněn Jeremy Benthamem.

⁶⁷² Viz *ibidem*, s. 234.

⁶⁷³ František Palacký (1798-1876) historik, politik, spisovatel, přezdívaný Otec národa, říšský poslanec, z děl: *Idea státu rakouského, Život Jana Amose Komenského, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*.

⁶⁷⁴ František Václav Krejčí (1867-1941) redaktor *Práva lidu*, orientován na Masaryka, senátor za sociálně demokratickou stranu, zkoumal literaturu ve vztahu k ethice, z děl: *Dnešní otázka mravní*. Blíže viz Vaněk, A.: *Opus citatum*, s. 79-80.

⁶⁷⁵ Krejčí, F. V.: *Dnešní otázka mravní*. Praha J. Pelcl 1894, s. 31.

a ušlechtění národu vůbec...“⁶⁷⁶. Myšlenku svobody, rovnosti a bratrství nalézal v staroslovanské ideji humanity⁶⁷⁷, stejně jako tomu bude u všech následujících myslitelů zabývajících se humanitou. V díle *Idea státu rakouského* Palacký píše: „... člověk nikde není aniž může být pouhým nábytkem, dobyt看 nebo majetkem jiného, ale že všude jest osobou... příkázání totiž do srdce lidského hluboce vštípené: ‚čeho sobě nechceš, jinému nečiň‘.“⁶⁷⁸. V tomto výroku se zračí sama velikost Palackého, snadno lze pochopit, proč k němu cítil náklonnost prof. Masaryk.

Na poli uskutečňování ideje humanity prezident Spojených států Lincoln se důrazně postavil proti otroctví a cíle dosáhl, byť za cenu občanské války.⁶⁷⁹ Jde o však o jednu z výjimek, jelikož tyto a jiné podobné myšlenky výše zmíněné nacházeli obtížně své uplatnění. „Žádné vyhlídky na postup neměli i nejnadanější synové lidu; a lid cítil, že je zrozen pro stav doživotní odvislosti od tříd urozenějších.“⁶⁸⁰. Bylo zapotřebí změnit toto zažité staleté vnímání.

Mělo se za to, že k samotné nápravě postačí, když nadvláda aristokracie bude vystřídána vládou středních tříd. Lid byl však stále svázaný, k jeho plnému osvobození nedošlo. Konec devatenáctého století popisuje F. V. Krejčí: „... v tomto nelítostném zápase existenčním stala se mravnost činitelem zapomínaným...“⁶⁸¹.

⁶⁷⁶ Palacký, F.: Vybrané stati. Praha, F. Topič 1924, s. 94.

⁶⁷⁷ Viz Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. Praha, Historický klub 1912, s. 11.

⁶⁷⁸ Palacký, F.: *Idea státu rakouského*. Praha, J. Otto 1907, s. 11 a 14. Na str. 14. F: Palacký dále uvádí: „Stáloť to arci zápasy kruté mnohověké, nežli božská tato jiskra v duši člověka vzkřísila. I roznítla se v té míře, že mohla postaviti se v rovnováhu a odolati přirozené také v lidstvu hovadnosti, t. j. egoismu surovému a všepožirajícímu.“

⁶⁷⁹ Viz k tomu Matoušek, J.: A. Lincoln. Praha, Orbis 1947, s. 8 a násl.

⁶⁸⁰ Webb, S.: Neobnovitelnost staré soustavy. IN: Fabiánská pojednání o socialismu. Red. G. B. Shaw. Praha, J. Pelcl 1897, s. 44.

⁶⁸¹ Krejčí, F. V.: *Opus citatum*, s. 37-38., kde se dále na straně 38 uvádí: „Stav takový nemohl ovšem jinak vésti než k vítězství silných a bezohledných, těch, kdož se dovedli násilím či úskokem a ohebností protlačiti na úkor jiných, a ti doplňují a množí stále řady oněch privilegovaných vyvolenců, kteří ve své nasycenosti a všemohoucnosti pohlížejí s pohrdáním i posměchem na zoufalý zápas ostatních méně šťastných. Bohatství a moc nepodporovaly nikdy mravnost, a zvláště dnes, kdy oba činitele nalézáme do krajnosti sloučeny a nahromaděny v jistých třídách, můžeme považovati ony kruhy za bašty nejpustšího egoismu, kastovní pýchy a necitelnosti vůči osudu jiných. Tam není místa pro pěstění mravních ideálů, pro sebezapírání a obětavou práci ve prospěch jiných. Každé takové snaze staví se tam v cestu suché sobectví a ničím neuhasitelná, ukojením jen vzrůstající žízeň po penězích a požitcích!“

Továrna tak nahradila statek k výhodě milionáře a nikoli dělníka, jak by se mohlo zdát.⁶⁸² „Ženy pracující polonahé v uhelných dolech; malé děti, táhnoucí denně vozíky v plesnivém vzduchu podzemních šachet...“⁶⁸³ zmiňuje Sidney James Webb⁶⁸⁴.

Nastolený kapitalismus nebyl s to, aby zajistil faktické uskutečnění ideje humanity, první humanistickou reakcí na něj byl až utopický socialismus. Jeho představitelé⁶⁸⁵ se domnívali, že cit pro lidskost vyvede lidstvo ze záhuby a že vládnoucí třída ve jménu rozumu a lidskosti nastolí spravedlivé společenské uspořádání.⁶⁸⁶ Neff konstatuje: „Novodobý tvar humanitní ideje je socialismus...“⁶⁸⁷. Ano, socialismus na konci osmnáctého věku a především ve století následujícím mocně klepal na dveře, přičemž stejně jako individualismus je rovněž projevem ideje humanity. Anglický a francouzský socialismus 18. století byl povahy mravní a náboženské.⁶⁸⁸

Taktéž „*Saint-Simon hlásá humanitu a spravedlnost... Stejně i Fourier, když zajímá se neustále jen o chudé, o slabé, o děti a ženy a mluví o jejich nespravedlivém utiskování, vychází z humanity.*“⁶⁸⁹ píše prof. Beneš. Robert Owen⁶⁹⁰, právě ztělesnění humanismu, koná praktické pokusy o zavedení bratrství a vzájemnosti do hospodářského a sociálního života a chce založit společnost, kde vzájemná pomoc všech bude zajištěna. V roce 1832 Owen ve svém provolání k vládám Evropy a Ameriky uvedl: „*Víme, že všichni lidé touží po štěstí. Víme, že lidé nemohou být šťastni, jestliže jejich přirozené potřeby nejsou ukojeny bez přílišných starostí a úzkostí. Víme, že lidé nemohou být šťastni beze ctnosti. Víme, že lidé se nemohou státí ctnostnými, nenaučí-li se hledati své nejvyšší*

⁶⁸² Viz Webb, S.: Opus citatum, s. 48.

⁶⁸³ Webb, S.: Perioda anarchie IN: Fabiánská pojednání o socialismu. Red. G. B. Shaw Praha, J. Pelel 1897, s. 50. S. Webb tamtéž dále uvádí: „... nemluvnata připoutána ke tkalcovskému stroji po 15 hodin v parném vzduchu tkalcoven, udržována ve bdění jedině bičem dozorcovým ... tyto i jiné nevýslovné nespravedlnosti mohou býti zaznamenány jako výsledky svobody smluvní a úplného ‚laissez faire‘ ...“.

⁶⁸⁴ Sidney James Webb (1859-1947) britský socialista, ekonom, člen Fabian society, z děl: Neobnovitelnost staré soustavy, Perioda anarchie, Socialismus: opravdový a falešný, Je sovětský komunismus novou civilizací? (společně se svou ženou Beatrice).

⁶⁸⁵ Především Claude Henri Rouvroy de Saint-Simon, Charles Fourier a Robert Owen.

⁶⁸⁶ Viz Engst, J.: Opus citatum, s. 166.

⁶⁸⁷ Neff, V.: Opus citatum, s. 176.

⁶⁸⁸ Viz Masaryk, T. G.: Ideály humanitní. IN: Vybrané spisy T. G. M. Red. J. Špičák. Sv. 1. Praha, Melantrich, 1990, s. 12-19.

⁶⁸⁹ Beneš. E.: Opus citatum, s. 133-134. Na straně 134. E. Beneš dále uvádí: „... Chce učiniti všechny lidi šťastnými a spokojenými i svobodnými. Žádný myslitel nerespektoval tolik svobodu individuální, žádný netoužil s takovou vášní po svobodě dítěte a ženy a nežádal si tak rozhodně úplného rozvíti se bytosti lidské. Tím že Fourier jevil tolik citu a soucitu ke všem lidem, jest vlastně nejlidštější ze všech myslitelů socialistických.“.

⁶⁹⁰ Robert Owen (1771-1858) otec družstevnictví a utopický socialista, z děl: Nový pohled na společnost, Pojednání o novém mravním světě.

šťestí v podpoře štěstí svých druhů... Víme, že lidé nemohou takto jednati, dokud jsou nuceni setrvávat v nevědomosti chudobě nebo strachu z ní...“⁶⁹¹. Jedním z mnoha Owenem navrhovaných opatření bylo zřízení „spravedlivých směnných bank“, jelikož peníze a směnky považoval za jednu z příčin chudoby⁶⁹² a tzv. „spravedlivých burs práce“⁶⁹³. V neposlední řadě se Owen zaměřil na spravedlivou distribuci statků, která by mohla množit štěstí, přičemž za ideální stav považoval způsob života, jakým žili severoameričtí Indiáni⁶⁹⁴, než byli zkaženi bílými lidmi, poněvadž Indiáni svou potravu rozdělovali podle přirozených potřeb členů svého kmene⁶⁹⁵.

Charles Fourier⁶⁹⁶, přední z utopických socialistů soudil, že „Prvním právem každého člověka je právo na obživu, právo najíst se, má-li hlad. ... Moderní společnost pocítila potřebu sociálních záruk; to byla teorie, kterou bylo třeba lidem vyjevit a jejíž zárodek je v peněžním systému.“⁶⁹⁷. Je pravdou, že ilusorní prohlášení lidských práv za nezadatelná sama osobě pro chudé ničeho neznamenají. Zcela pokrokově Fourier poukázal na degradované postavení žen ve společnosti i v instituci manželství, stejně jako na zásadní nedostatky ve výchově dětí či zhoršování životního prostředí v důsledku nezřízeného rozvoje průmyslu⁶⁹⁸. Recept na překonání chyb průmyslového světa Fourier viděl v harmonii, v životě ve falanze, tedy v novém sociálním řádu vyznačujícím se rovností mužů a žen a odměňováním dle schopností, přičemž jednou z nejvyšších hodnot a možná vůbec nejvyšší mělo být bratrství mezi lidmi⁶⁹⁹.

V následujícím století je socialistické hnutí povahy spíše hospodářské a politické, založili jej Marx a Engels (tzv. vědecký socialismus), přitom správně upozorňuje prof. Masaryk na věc často přehlíženou: „*Pro revoluci, rozuměj: revoluci krvavou, Marx*

⁶⁹¹ Owen, R.: Provolání k vládám Evropy a Ameriky. Od kongresu delegátů kooperativních družstev Velké Británie a Irska, jenž zasedal v Londýně v posledním týdnu měsíce dubna 1832. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 169.

⁶⁹² Owen, R.: Spravedlivé směnné banky. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 174.

⁶⁹³ Viz Owen, R.: Oznámení veřejnosti. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury v 1960, s. 188.

⁶⁹⁴ Viz k tomu Šolc, V.: Indiánské historie. Praha, Československý spisovatel 1977, s. 59-142.

⁶⁹⁵ Viz Owen, R.: Praktické vědomosti nutné k rozdělení produktů způsobem pro všechny nejvhodnějším. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 274.

⁶⁹⁶ Charles Fourier (1772-1837) utopický socialista, podporovatel emancipace žen, z děl: Teorie čtyř pohybů.

⁶⁹⁷ Fourier, Ch.: Opus citatum, s. 47 a 48.

⁶⁹⁸ Viz ibidem, s. 76-78, 81-83 a 85.

⁶⁹⁹ Viz ibidem, s. 108-147.

byl v revolučním žáru 1848...⁷⁰⁰. Lze usoudit, že v té době šíří se světem náboženství *humanity* a bohem stává se lid dělnický, bezbřehý materialismus se nemůže stát trvalým útočištěm lidského druhu; socialismus však s ideou *humanity* ve své podstatě není ve sporu – naopak jsou v jednotě. Marx v jednom ze svých dopisů píše: „*Pocit lidské důstojnosti, svobodu, je třeba v prsou těchto lidí teprve probudit. Jen tento pocit, který spolu s Řeky zmizel ze světa a s křesťanstvím se vznesl do blankytného oparu nebes, může ze společnosti znovu učinit společenství lidí uskutečňujících své nejvyšší cíle, to jest udělat z nich demokratický stát.*“⁷⁰¹. Čili Marx komunismus považoval za svérázný projev humanistického principu⁷⁰². Zato Engels bedlivě analysoval situaci v tehdejší společnosti: „*Sotva obchody trochu zakolísají, už je tisíce dělníků bez chleba; skrovné úspory se brzy rozplynou, a potom čeká dělníky smrt hladu.*“⁷⁰³.

Z politických důvodů⁷⁰⁴ se v Evropě již od let čtyřicátých 19. století rozšířil ateismus, a tedy i materialismus, mravnost pro společnost neměla reálný význam, každá třída má přece svou morálku a obecná proto není. Socialismus té doby je protiindividualistický ovšem stejně jako nacionalismus nebo církevnictví. Nicméně Havlíček Borovský v té době byl nadčasového názoru, poněvadž v jednom svém článku napsal: „... *když sebe vláda nevymíňuje z mravních zásad, které i jednotlivcům i společností od Boha věčným zákonem přírody předepsány jsou. Pod každou poctivou vládou jest dobře žítí.*“⁷⁰⁵.

Je nutné upozornit obzvláště, že pravou podstatou, podle Ferdinanda Lassalla⁷⁰⁶ ideje dělnické třídy, která byla prohlašována za ideu celé společnosti, nebylo rozdělení a nepřátelství mezi třídami. Naopak šlo o výzvu ke smíření a jednotě celé společnosti, k odstranění všech protiv v ní obsažených, sám v ní viděl touhu po mravní solidaritě celého národa.⁷⁰⁷ Ve svém díle *Dělnický program* Lassalle uvádí: „*Kdo tedy prohlašuje*

⁷⁰⁰ Štern, E.: Opus citatum, s. 21. Tamtéž E. Štern dále uvádí: „... avšak později přijímal pro socialism, jakožto hlavní a rozhodující taktiku parlamentarism, revoluci hlasovacím lístkem.“

⁷⁰¹ Marx, K.: Dopis Marxe Rugovi z května 1843. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 362.

⁷⁰² Viz Marx, K.: Dopis Marxe Rugovi ze září 1843. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 368.

⁷⁰³ Engels, F.: Situace dělnické třídy v Anglii. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 488.

⁷⁰⁴ Období revolucí.

⁷⁰⁵ Havlíček Borovský, K.: Vládní formy. IN: Národ a svoboda. Výbor politických článků. K. H. Borovský. Praha, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství 1918, s. 15.

⁷⁰⁶ Ferdinand Lassalle (1825-1864) představitel sociálního hnutí v Německu, obhájce družstevnictví.

⁷⁰⁷ Viz Limanowski, B.: Dějiny sociálního hnutí XIX. století. Díl druhý. Od Karla Marxe. Přel. J. Mayer, Praha, Rudolf Rejman 1928, s. 65-66.

*ideu stavu dělnického za vládnoucí princip společnosti... ten nehlásá výkřik třídy společenské rozbíjející a tříštící: naopak ten hlásá spíše výkřik smíření, výkřik celou společnost objímající, výkřik vyrovnání všech protiv ve společenských kruzích, s nímž by všichni měli souhlasiti, kdož nechtějí nadprávi a potlačování lidu privilegovanými stavy, výkřik lásky...*⁷⁰⁸. Lassalle tudíž usiloval o překonání rozporů mezi jednotlivými třídami ve společnosti.

Velikán socialismu Jean Jaurés⁷⁰⁹ soudil takto: „... lidství dlužno u každého individua respektovati a že úplná lidskost musí býti co nejvíce vyvinuta.“⁷¹⁰, to znamená i za cenu omezení svobody podnikání.

Význačnými představiteli humanistických snah byli zakladatelé státu československého: prof. Masaryk⁷¹¹, prof. Beneš a Milan Rastislav Štefánik⁷¹². Usilovali bez výjimky o vytvoření harmonické humanitní společnosti. Prof. Masaryk došel ke své humanitní filosofii syntesí českého bratrství a národního obrození,⁷¹³ kritikou historického materialismu, krajního individualismu liberalismu, anarchismu, pesimismu a studiem ruské filosofie dějin, náboženství i literatury,⁷¹⁴ poté co poukázal, že lze překonat propast v čase a navázat na reformaci, nalézt tak humanitní minulost a v jejím duchu pokračovat.⁷¹⁵ V jednom ze svých projevů říká: „*Ideály humanity a demokracie vždy jsem pojímal sub specie aeternitatis – ze zorného úhlu věčnosti.*“⁷¹⁶, jistě tak činil i pod vlivem hrůz světové války. Víra v Boha není podmínkou, podle prof. F. Krejčího:

⁷⁰⁸ Lassalle, F.: Dělnický program. O zvláštní souvislosti nynějšího dějinného období a idey stavu dělnického. IN: Lassalle, F.: Ferdinanda Lassalla vybrané řeči a spisy se životopisem. Ed. F. Modráček. Praha, Dělnická knihovna 1902, s. 236.

⁷⁰⁹ Jean Jaurés (1859-1914) filosof, historik, politik, pacifista a reformní socialista, z děl: Socialistické dějiny francouzské revoluce, Proti válce a kolonialistické politice.

⁷¹⁰ Jaurés, J.: Opus citatum, s. 99. Autor cit. díla tamtéž dále uvádí: „Opravdová lidská důstojnost je toliko tam, kde zavládá neodvislost, čínorodá vůle, nenucené a radostné přizpůsobení se jednotlivcovo celku. Všude tam, kde lidé závisejí na vůli jiných, kde neúčastní se společného díla svobodně, kde individuum podřízeno jest zákonům celku násilím jiných, zvykem a nikoliv svobodným rozhodnutím, všude tam můžeme mluvit o méně cenné, zkomolené lidské důstojnosti. A v důsledcích toho dojde lidství svého práva teprve odstraněním kapitalismu a zavedením socialismu.“

⁷¹¹ Kritiku Masarykova pojetí humanity podává kupř. dr. Vltavský: „Masarykův abstraktní humanismus v sobě tají hluboké rozpory. Masaryk nejen neuznává humanistický smysl třídního boje proletariátu a socialistické revoluce, ale neuznává vůbec třídní boj a socialistickou revoluci.“ Vltavský, V.: Opus citatum, s. 13 a 20.

⁷¹² Milan Rastislav Štefánik (1880-1919) organisátor československých legií, ministr války.

⁷¹³ K ideji humanity se hlásili především Ján Kollár, Pavel Josef Šafařík, F. Palacký, Karel Havlíček Borovský, Augustin Smetana.

⁷¹⁴ Viz Škrach, V. K.: Opus citatum, s. 370.

⁷¹⁵ Viz Masaryk, T. G.: Naše nynější krise. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových. Praha, Čas 1895, s. X.

⁷¹⁶ Masaryk, T. G.: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Sv. 1. 1918-1920. Praha, Čin 1939, s. 274.

„... není zajisté pochyby, že k ideálu humanity lze pracovati úspěšně bez náboženské víry...“⁷¹⁷. Kdo chce, nechť se opírá o Boha, zároveň by však víra neměla být nikomu vnucována.

Prof. Beneš ideu humanity kladl do souvislosti s demokracií, je toho názoru, že „*Humanitní demokracie je systém, který zlepšování společnosti pokládá za možné především zlepšováním člověka jako lidského individua. Zdokonalování společnosti zlepšováním a změnou společenských institucí všeho druhu v duchu principů demokracie pokládá rovněž za naprosto podstatné a stejně důležité...*“⁷¹⁸. Přínosem prof. Beneše je tedy jeho pohled na praktickou stránku věci, tj. co je třeba učinit, aby idea humanity byla naplněna v reálném životě.

Nelze nezpomenout všelidský odkaz Štefánikův: „*Bráňme nešťastiu, konajme dobro!*“⁷¹⁹. Neboť Štefánikovým posledním cílem byla humanita, lidskost,⁷²⁰ v tomto byl důsledným žákem Masarykovým, stejně jako prof. Beneš.

Společenských kontrastů si nemohl nepovšimnout v daleké Indii Mahátma Gándhí⁷²¹, jenž zdůraznil etické hodnoty a mravní principy, svým příkladem inspiroval k ochraně nižších tvorů živočišné říše, usiloval o rovné volební právo, a v neposlední řadě bojoval proti rasovým i náboženským předsudkům.⁷²² Jeho největší přínos lze spatřovat v propagaci nenásilí v čase indického boje o nezávislost.

Jelikož chudým se za striktního kapitalismu, jež se řídí zásadou volné ruky trhu, žije velice obtížně, vzniká zákonitá odpověď na negativní liberalistický stát⁷²³ v podobě

⁷¹⁷ Krejčí, F.: *Politika a mravnost*. Praha, Volná myšlenka 1932, s. 255. Autor cit. díla tamtéž dále uvádí: „... jak tato víra prospěla znamenitým způsobem k jeho pochopení uskutečňování v různých fázích kulturního boje. Masaryk ani v diskusi o smyslu dějin v žádné z příslušných brožur (Česká otázka, Naše nynější krise, Jan Hus) neoperuje s pojmem boha ani neplaiduje pro nějaké nové náboženství...“.

⁷¹⁸ Beneš, E.: *Demokracie dnes a zítra*. Praha, Čin 1946, s. 303.

⁷¹⁹ Zvěřina, L. N.: *Milan Rastislav Štefánik a jeho mravní odkaz*. Tištěno jako rukopis. s. 15. Na str. 10 a 13 autor cit. díla dále uvádí: „Považoval hromadění majetku za škodlivé a nemravné... Jednání každého člověka má být podle Štefánika poctivé, neboť poctivost to je ta největší síla, co drží člověka.“.

⁷²⁰ Viz ibidem, s. 14.

⁷²¹ Mahátma Gándhí (1869-1948) politický a duchovní vůdce indického hnutí za nezávislost, z děl. *Ethické náboženství*, Všichni lidé jsou bratry.

⁷²² Viz Gándhí, M.: *Můj experiment s pravdou*. Prvý svazek. Přel. A. Rácová. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1988, s. 71-75 a s. 159-169.

⁷²³ Viz Pinz, J.: *Sociální stát nebo stát blahobytu*. IN: *Právní aspekty sociálního státu*. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2014. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense ve spolupráci s Právnickou fakultou Palackého university v Olomouci 2014, s. 155-163.

koncepte pozitivního státu, tedy sociálního státu⁷²⁴ v Německu a státu blahobytu ve Velké Británii orientujícího se zejména na dosažení plné zaměstnanosti, tyto koncepte dominují západní Evropě po druhé světové válce, a to jako konkurence státu socialistického⁷²⁵.

Do budoucna si lze vzhledem k tomu, co bylo v této kapitole uvedeno, vytknout za „... cíl budování takové společnosti, v níž by nebylo slovo humanismus pláštikem, který má zakrýt antihumanistickou skutečnost.“⁷²⁶

Nyní je možné shrnout⁷²⁷ z dějin to nejvýznamnější, co souvisí s ideou humanity. Zkoumání, kdy se prvně objevuje, nás přivádí do doby, kdy lidé žili ještě v jeskyních. Prvotně zformulovaná byla idea humanity Panaitiosem z Rhodu, dále pak Ciceronem, nicméně již před školou stoiků se objevují myšlenky o rovnosti lidí u řeckých mudrců a Gautamy. V daleké Indii žil král Ašóka, který přijal Buddhovo učení; velice praktická je přitom koncepte příčiny a následky, dodnes má zásadní vliv na mezilidské vztahy v Asii. Tento král dharmy⁷²⁸ usiloval proto o zlepšení životních podmínek lidí a byl v tom úspěšný.

Utopistická učení lidu ve své podstatě nebyla příliš užitečná z důvodu jejich povahy, jsou totiž zaměřena na představy o ideálním harmonickém světě. Nicméně v dějinách došlo k opakovaným pokusům o realizaci života v tzv. ideálních obcích podle koncepcí utopistických socialistů. Křesťanství z počátku se jevilo v dobrém světle, později však směřovalo lid jen na onen svět, prý že tam v království nebeském se budou mít dobře, vládnoucí třída lid strašila peklem a nemilosrdně trestala každou rebelii. Ti odvážnější, v heroickém boji za pravdu o rovnosti lidí, riskovali své životy v zájmu všeho lidu. Mnoho myslitelů o ideji humanity blížeji pojednává, za všechny lze jmenovat Kanta a jeho kategorický imperativ, Herdera s jeho spolkem humanity, v neposlední řadě samozřejmě prof. Masaryka a prof. Beneše s koncepcí humanitní demokracie.

⁷²⁴ Viz Večeřa, M.: Opus citatum, s. 70. Mluví se o koncepci státu blahobytu „Wohlfahrtsstaat“ (od třicátých let 20. století) či „social state“, po druhé světové válce označovaný jako „Welfare state“ ve Velké Británii, v Německu jako sociálně právní stát.

⁷²⁵ Viz Pinz, J.: Opus citatum, s. 163.

⁷²⁶ Hrzal, L., Popov, S. I.: Reálný socialismus je humanismus. Praha, Horizont 1976, s. 7. Autoři tamtéž dále uvádějí: „... aby mohl být potlačen chorobný individualismus ústící v egoismus, aby byla odstraněna národní, rasová a náboženská povýšenost, aby se skutečně přetvořily mravy, pokažené soukromým vlastnictvím výrobních prostředků.“

⁷²⁷ Shrnutí je prováděno z toho, co bylo uvedeno v této kapitole, v níž jsou na předchozích stranách uvedeny jednotlivé citované zdroje.

⁷²⁸ Zaužívaný pojem, Buddhovo učení.

Jaký plyne z historie závěr? Stále je mnoho národů a lidí utiskovaných, k tomu lze poukázat na arabské muslimské státy, kde slunce ideje humanity ani nevyšlo, kde ženy jsou dosud faktickými otrokyněmi mužů. K naplnění ideje humanity svět čeká ještě mnoho práce, práce drobné a každodenní, na druhou stranu nelze tvrdit, že by její záblesky nebylo vůbec možno spatřit, její paprsky jen doposud zakrývá mnoho mraků.

Negativním jevem je výchova k egoismu, jako k vůdčímu principu v životě, hospodářství i v dalších oblastech. Má-li smysl realizovat koncept humanitní společnosti, musí dojít k nápravě a k výchově k mravnosti. Pokud již mladí lidé přijdou do života mravně zkažení, lze očekávat pramalé změny k lepšímu.

Ideou humanity se je možné nechat vést jako hvězdou, jež ukazuje cestu, při veškerém jednání mezi lidmi, v rodině, škole, práci, politice, sportu, umění, je na prvním místě lidskost. Všechny jevy jsou dočasné, objevují se a opět mizí, proč se tedy honit za penězi na hřišti, jež se nazývá svobodný trh, kde platí právo silnějšího. Idea humanity přesahuje běžné materialistické vnímání hodnot zaměřených na to, co se rentuje. Přivádí člověka na vyšší úroveň, lze říci, že jej kultivuje a chrání před pácháním zla, tedy i před trestnou činností.

Cílem bude štěstí všeho lidu, každý má na něj nárok, v plné demokracii nikdo nebude sražen na kolena a činěn člověkem nižší kategorie. V soudobé společnosti se rekrutuje úzká vrstva privilegovaných, tak jako tomu takřka vždy v dějinách bylo, avšak ona postrádá legitimitu k tomu, aby žila z práce a na úkor druhých. Novodobé kastovníctví se nejeví humanistům jako ospravedlnitelný princip, jenž je hoden soudobých dědiců myšlenkového pokladu lidské civilizace. Charitativní humanitářství není tím správným receptem na lidskou bídu, idea humanity si žádá více, ona chce sociální spravedlnost, správu lidu lidem a pro lid. Žádná jiná forma vlády není potenciálně blíže humanitě, jedině demokracie zůstává oním receptem, který největší myslitelé historie předepsali lidstvu jako lék, jenž může vyléčit jeho nemoci⁷²⁹.

⁷²⁹ Shrnující názor autora této práce.

III. Idea humanity v ústavních dějinách republiky Československé

1. Období zrodu republiky Československé

Zřetelným projevem ideje humanity je nepochybně také právo na sebeurčení a svobodný vývoj národa, kterého se zástupci českého národa dovolávali mj. na Říšské radě, kupř. *Vstupním prohlášením Českého svazu na Říšské radě 30. května 1917*, v němž se uvádí: „*Opírajíce se proto v této dějinné chvíli o přirozené právo národů na sebeurčení a svobodný vývoj, posílené nadto u nás nezadatelnými právy historickými, státními akty plně znanými, budeme se v čele svého lidu domáhat sloučení všech větví českoslovanského národa v demokratický český stát, zahrnující i slovenskou větev národa, žijící v souvislém celku s historickou vlastí českou.*“⁷³⁰. Aspekt humanity je zajisté třeba spatřovat také v tom, že národ český zasadil se o sebeurčení porobeného a politicky umlčovaného národa slovenského.⁷³¹ V tzv. *Tříkrálové deklaraci* ze dne 6. ledna 1918, jejímž autorem byl dr Alois Rašín⁷³², pozdější ministr financí, jsou připomínána slova českých poslanců pronesených v *memorandu ze dne 8. 12. 1870*: „*Všichni národovové, ať velcí, ať velcí, ať malí, mají rovné právo sebeurčení a rovnost jejich má stejně šetřena být. Jen z uznání rovnoprávnosti a ze vzájemné vážnosti svobodného sebeurčení všech národů může vykvést pravá jejich svoboda, bratrství, všeobecný mír a pravá lidskost. ... Slovenská větev naše stala se pak obětí brutálnosti maďarské a neslýchané násilnictví ve státě, jenž přese všechny zdánlivě konstituční formy zůstává nejtemnějším koutem Evropy a v němž národové nemaďarští, tvořící většinu, jsou panující menšinou týráni a hubeni, od kolébky odnárodňování, zůstávajíc takřka beze všeho zastoupení na sněmu i v úřadech, bez veřejných škol a bez volnosti ve školách soukromých.*“⁷³³. Za této situace bylo mravní povinností českého národa pomoci národu

⁷³⁰ Vstupní prohlášení Českého svazu na Říšské radě 30. května 1917. IN: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I 1914 – 1945. J. Gronský. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2005, s. 28.

⁷³¹ Viz Deklarace českých poslanců na Říšské radě a zemských sněmech proti postupu Rakouska-Uherska při brestlitevském mírovém jednání – tzv. Tříkrálová deklarace z 6. ledna 1918. IN: Ibidem, s. 29.

⁷³² Alois Rašín (1867-1923) politik, ekonom, ministr financí, jeden z mužů 28. října, stal se obětí atentátu v roce 1923, z děl: České státní právo, Národní hospodářství.

⁷³³ Ibidem, s. 30.; Dochází tak k znovuuuskutečnění československého státu, v minulosti existujícího pod názvem Moravské knížectví, Velká Morava apod. Viz Výzva Československého národního výboru k slovenskému lidu. IN: Československá ústava a zákony s ní souvisele. Z. Peška. I. díl. Praha, Československý kompas 1935, s. 71.

slovenskému, aby i on se domohl svého nezadatelného práva na sebeurčení. Není pochyb o tom, že český národ přivedl k aktivisaci národ slovenský, který sám projevil touhu spojit se v jednom státě již 30. října 1918 tzv. *Martinskou deklarací*⁷³⁴.

Popřením ideje humanity byla samotná Habsburská monarchie, protože, je-li v čele státu císař, který odvozuje své právo vládnout od Boha, neoprávněně se vyvyšuje nad druhé, když je na první pohled patrné, že takové právo nemá. Proto též se v Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatimní vládou československou – tzv. *Washingtonská deklarace* z 16. října 1918 – uvádí: „*Odmítáme svatokrádežné tvrzení, že moc dynastie habsburské a hohenzollernské je původu božského; odpíráme uznati božské právo králů. Náš národ povolal Habsburky na český trůn ze své svobodné vůle a tímtež právem je sesazuje.*“⁷³⁵, přičemž prof. Pavlíček ji považuje za nejrepresentativnější příklad ideje československého státu⁷³⁶.

Se vznikem československého státu šlo naplňování ideje humanity ruku v ruce, o čemž svědčí kupř. *Provolání Národního výboru československého o samostatnosti československého státu* z 28. října 1918, kde se píše: „*Každý z Vás musí bezvýhradně šetřiti všeho, co jinému jest svato. Svobody osobní, majetku soukromého nesmí býti dotčeno.*“⁷³⁷, byť nebylo vše samozřejmě dokonalé. Národní výbor tedy usiloval o zachování pořádku ve státě, o to, aby bylo předejito nedůvodné radikalizaci obyvatelstva. Důsledkem tohoto záměru, jelikož „*Při zřízení Československé republiky nebylo možno okamžitě v život uvéstí úplně nové zákonodárství československé.*“⁷³⁸ byl nepochybně čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu

⁷³⁴ Viz Deklarace zástupců slovenských politických stran hlásících se k československému státu – tzv. *Martinská deklarace* z 30. října 1918. IN: *Ibidem*, s. 64-66.; Gronský, J.: *Opus citatum*, s. 41 a 42. Viz Malý, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vydání. Praha, Linde Praha, a. s., 2003, s. 328.

Ačkoli by se mohlo zdát, že k tomuto prohlášení vytvořit jeden společný stát došlo již tzv. *Pittsburskou dohodou* mezi českými a slovenskými představiteli krajanských organizací v USA o uspořádání Československého státu z 30. května 1918, autor této práce se kloní spíše k tomu, že krajanské organizace vyjádřily svým usnesením preferenci budoucího stavu. Samotné rozhodnutí totiž náleželo slovenskému lidu na Slovensku.

⁷³⁵ Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatimní vládou československou – tzv. *Washingtonská deklarace* z 16. října 1918. IN: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I 1914 – 1945*. J. Gronský. Praha, Universita Karlova, Karolinum, Praha 2005, s. 36.

⁷³⁶ Pavlíček, V.: *Ústavní listina a československá státní idea*. IN: *Československá ústava 1920*. Devadesát let poté. Ed. M. Loužek. Praha, CEP 2010, s. 37.

Washingtonská deklarace je rovněž považována za vrcholný akt zahraničního odboje. Viz Malý, K. a kol.: *Opus citatum*, s. 327.

⁷³⁷ *Provolání Národního výboru československého o samostatnosti československého státu* z 28. října 1918. Citováno podle Gronský, J.: *Opus citatum*, s. 38.

⁷³⁸ Dérer, I.: *Ústava a organisace Československé republiky*. Praha, Dělnická akademie 1921, s. 3.

československého, dle něž veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávaly prozatímně v platnosti. Ačkoli tzv. přípravný výbor vypracoval v roce 1918 i návrh ústavy, zákon „o prozatímní vládě říše české“, osnova nebyla na takové úrovni, aby mohla být ihned použita v zákonodárství Národního shromáždění.⁷³⁹

Obdobně jako se dostalo pomoci národu slovenskému, bylo tomu i v případě jihokarpatských Rusínů, kdy národy český a slovenský snažili se Podkarpatskou Rus vymanit z její zaostalosti způsobenou dějinným vývojem; v *Memorandu americko – ruské Národní obrany* předložené na filadelfském kongresu potlačených národů 23. – 26. 10. 1918 se uvádí: „*Jsmo přesvědčeni, že dnes karpatsí Rusové mohou odvrhnouti jařmo a otroctví uložené jim Rakousko-Uherskem jen tím, že se sjednotí se státem Československým... s bratrskou slovanskou láskou a důvěrou, žádáme bojovníky za velkou československou státní myšlenku, aby k nám vztáhli svou bratrskou ruku a přijali nás pod svou ochranu a pomohli uherským Rusům v jejich boji za politickou, kulturní, náboženskou a hospodářskou svobodu.*“⁷⁴⁰. Nelze opomenout, že republika Československá se stala unitárním státem s prvkem federativním, tj. autonomní Podkarpatskou Rusí⁷⁴¹.

Dne 14. 11. 1918 byl vyhlášen zákon č. 37/1918 Sb. z. a n., o prozatímní ústavě, kterýžto má humanitní aspekt v tom, že zakotvuje Národní shromáždění, jež ztělesňuje vůli lidu. Sluší se poukázat na specifickou koncepci, kdy Národní shromáždění mělo převahu nad dalšími orgány státu, ta však byla novelisacemi zeslabována.⁷⁴² Vztah císaře a jeho poddaných byl nahrazen vztahem lidu k sobě samému; stát byl totiž založen „... *na všeobecné zásadě sebeurčení národa československého*...“⁷⁴³. Výsady rodové byly rovněž opuštěny⁷⁴⁴, neboť lidé jsou si rovni; došlo k tomu účinností zákona č. 61/1918 Sb. z. a n., jímž zrušují se šlechtictví, řády a tituly. Z titulů byly rušeny ty, které byly udělovány jako pouhá vyznamenání, nikoli tituly akademické. Prof. Masaryk

⁷³⁹ Viz Schelle, K.: Dějiny ústavního práva. Praha, Linde Praha, a. s., 2014, s. 131-134.

⁷⁴⁰ Peška, Z.: Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl. Praha, Československý kompas 1935, s. 71-72. Provolání Karpatoruské národní rady. IN: Československá ústava a zákony s ní souvislé. Z. Peška. I. díl. Praha, Československý kompas 1935, s. 74-75.

⁷⁴¹ Viz Pinz, J.: Česká právní věda. IN: Encyklopedie českých právních dějin. I. svazek. A-Č. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. Plzeň, Aleš Čeněk 2015, s. 121.

⁷⁴² Viz Malý, K. a kol.: Opus citatum, s. 331-334.

⁷⁴³ Peška, Z.: Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl. Praha, Československý kompas 1935, s. 158.

⁷⁴⁴ Nicméně „Cizozemští státní občané však svých titulů šlechtických u nás užívati mohou.“ Vavřínek, F.: Základy práva ústavního. Díl II. Ústavní řád a veřejné právo našeho státu. IV. vydání. Praha, nákladem vlastním 1921, s. 7.

považoval prozatímní ústavu za „nemožnou“, a to z důvodu, že mu nedávala téměř žádné pravomoci.⁷⁴⁵

V této podkapitole bylo nastíněno, že idea humanity byla spjata již se samotným vznikem republiky Československé, do popředí se dostalo právo na sebeurčení národů českého, slovenského a rusínského. Zrovna tak je idea humanity základem demokracie, správy lidu, lidem a pro lid v opozici k monarchické vládě.

2. Idea humanity projevující se v Ústavní listině republiky Československé z roku 1920

Podle dr J. Pinze „*Obecným zdrojem filozofického základu československé ústavnosti po vzniku samostatného státu v roce 1918 byl svobodomyšlný kriticismus Havlíčkův jako politický a státovědecký realismus vyvěrající z teorie přirozeného práva a realismus Masarykův spolu s Kollárovou ideou slovanské vzájemnosti.*“⁷⁴⁶. Avšak práce na definitivní ústavě nebyly zdaleka rychlé, proto z obav z odkládání přijetí ústavy poslanec dr Václav Bouček⁷⁴⁷ učinil jediný iniciativní poslanecký návrh ústavy předložením osnovy československé socialistické strany ze dne 20. 3. 1920, návrh však údajně nevyvolal žádnou diskusi byv nepromyšlený, postrádající jednotné koncepce a obsahující příliš mnoho prvků přímé demokracie, jelikož „*Boučkův návrh, pamětliv Masarykovy Washingtonské deklarace, po způsobu švýcarském chtěl zavést v Čs. republice referendum a lidovou iniciativu.*“⁷⁴⁸. Doc. Zdeněk Václav Tobolka⁷⁴⁹ si povšimnul, že tento návrh „*Hleděl co nejdůsledněji a jednotně provést zásadu filosofie veliké revoluce francouzské, že veškerá moc ve státě pochází z lidu, jak pro ni u nás*

⁷⁴⁵ Viz Broklová, E.: Slušná ústava pro slušné lidi. IN: Ústava 1920 – Vyrcholení konstituování československého státu. J. Čechurová, L. Šlehofer, L. a kol. Praha, Leges 2011, s. 32.

⁷⁴⁶ Pinz, J.: Filosofický základ nových československých ústavních koncepcí po roce 1945. IN: Sborník z mezinárodní vědecké konference „Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu“. Brno, MU 1993, s. 266.

⁷⁴⁷ Václav Bouček (1869-1940), právní teoretik, znalec anglického práva, pražský advokát, dříve člen strany pokrokové, později poslanec za stranu čs. nár. socialistickou. Z děl: Ochrana cti podle anglického práva, Příčiny úpadku demokracie.

⁷⁴⁸ Tobolka, Z.: Jak vznikla ústava Československé republiky z r. 1920. Praha, Sociální demokracie 1946, s. 9.

⁷⁴⁹ Zdeněk Václav Tobolka (1874-1951) historik, politik, knihovník, otec české knihovny, první docent knihovnických věd na Karlově universitě. Z děl: Rakouské právo jazykové, František Palacký jako politik a historik, Karel Havlíček.

horoval po prvé ve sboru zákonodárném Fr. Lad. Rieger.⁷⁵⁰ Určitým negativním rysem vypracování konečného návrhu ústavy byla nulová účast veřejnosti, absence všelidové diskuse, což bylo odůvodnitelné složitou situací nově vzniklého státu.⁷⁵¹ Prof. Jiří Hoetzel⁷⁵² konstatuje, že: „Po stránce formální bylo vytýkáno, že revoluční Národní shromáždění nebylo volenou Konstituantou a že v něm měly být zastoupeny i národní menšiny.“⁷⁵³, s čímž lze plně souhlasit. Němečtí sociální demokraté navrhovali rozpuštění revolučního Národního shromáždění a vypsání voleb do ústavodárného Národního shromáždění, a to z důvodu, že v revolučním Národním shromáždění byli zastoupeni pouze Češi a Slováci.⁷⁵⁴ Výsledkem prací byla ústava liberálně demokratického pojetí, jež byla založena na systému brzd a protiváh.⁷⁵⁵ Prof. Milan Machovec⁷⁵⁶ je toho názoru, že „... Masarykovou jasnozřivostí... mohla být nová naše suverénnost založena jen a jen na základech ústavy republikánské a demokratické, jak k ní poskytovaly tehdy dějinné vzory toliko Francie a Amerika...“⁷⁵⁷.

V preambuli zákona č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky⁷⁵⁸ (dále jen „Ústavní listina z roku 1920“), jsou uvedeny motivy jejího přijetí jakožto díla kompromisu⁷⁵⁹, totiž jednota národa, spravedlivé řády,

⁷⁵⁰ Ibidem, s. 10.

⁷⁵¹ Viz Schelle, K.: Opus citatum, s. 143-145.

⁷⁵² Jiří Hoetzel, přednosta zákonodárné sekce ministerstva vnitra, dříve působil na Právnické fakultě Karlovy university, od roku 1908 jako docent, od roku 1909 jako profesor správní vědy a správního práva, byl žákem prof. Jiřího Pražáka. Od r. 1902 působil jako soudce zemského soudu v Praze. Z děl: Československé státní právo, Nová organizace politické správy.

⁷⁵³ Hoetzel, J.: Ústavní listina Československé republiky. Praha, nákladem vlastním 1928, s. 3.

⁷⁵⁴ Viz Tobolka, Z.: Opus citatum, s. 7.

⁷⁵⁵ Viz Pinz, J.: Opus citatum, s. 266-267.

⁷⁵⁶ Milan Machovec, významný český filosof druhé poloviny dvacátého století, aktivně se věnoval ekologickým problémům, nositel čestné medaile TGM za věrnost jeho odkazu, z děl: Tomáš G. Masaryk, Problém tolerance v dějinách a perspektivě, Smysl lidské existence.

⁷⁵⁷ Machovec, M.: Česká státnost. Praha, Vyšehrad 2005, s. 41.

⁷⁵⁸ Hlavním autorem textu ústavní listiny Československé republiky byl prof. Jiří Hoetzel. Viz Hoetzel, J.: Opus citatum, s. 2. Gronský, J.: Opus citatum, s. 71. Naproti tomu za politického tvůrce je považován Antonín Švehla. K tomu viz Peroutka, F.: Budování státu, III., Praha, Lidové noviny, 1991, s. 922-932., Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. II. Díl. Ústavní právo České republiky. 2. vydání. Praha, Linde 2008, s. 54.

„Z cizích ústav demokratických užito bylo všeho, co se osvědčilo a co se dalo srovnati s potřebami našeho státu. Že by naše ústavní listina byla jakousi pouhou kopií cizích vzorů, neodpovídá skutečnosti.“. Hoetzel, J.: Úvod. IN: Ústava Republiky československé. Zákony a nařízení z oboru práva ústavního. Vydání první. J. Hoetzel. Praha, VŠEHRD 1920, s. VII.

„Ústava Československé republiky z 29. února 1920 vycházela zejména z rakouské prosincové ústavy z roku 1867, francouzské ústavy z roku 1875 a z americké ústavy z roku 1787. Byla ovlivněna i belgickou ústavou z roku 1831, a to v oblasti úpravy občanských práv.“ Adamová, K.: Ústava z roku 1920 v kontextu evropského konstitucionalismu. IN: Ústava 1920 – Vyvrcholení konstituování československého státu. J. Čechurová, L. Šlehofer, a kol. Praha, Leges 2011, s. 31.

⁷⁵⁹ Viz Hoetzel, J.: Opus citatum, s. VI.

pokojný rozvoj, obecné blaho občanů, svoboda příštích pokolení, a sebeurčení s představou československého národa jako národa vzdělaného, mírumilovného, demokratického a pokrokového. Prof. Pavlíček konstatuje, že Ústavní listina z roku 1920 nebyla „... první československou ústavou ani prvním vyjádřením státní ideje revoluční moci, ale ústavou již stabilizující se demokratické republiky.“⁷⁶⁰.

Za velký přínos v ústavním vývoji lze považovat koncepci československého národa, čili tzv. čechoslovakismu jako ústavněprávní fikci,⁷⁶¹ ve smyslu politickém, tedy občanském, jako tomu bylo ve státech západní Evropy⁷⁶² a po vzoru ústavy Spojených států amerických⁷⁶³. Prof. Karel Malý⁷⁶⁴ zvláště zdůrazňuje, že „*Touto ústavní listinou... Byl založen princip parlamentní demokracie, ale současně byla definitivně přerušena staletá tradice ústavního vývoje českých zemí v rámci habsburské monarchie...*“⁷⁶⁵, a tento princip funguje dodnes. Kritik Ústavní listiny z roku 1920 Šubrt o ní soudil, že: „... neskrblila vznešenými slovy o svobodě, demokracii a lidu jako zdroji veškeré státní moci.“⁷⁶⁶.

Podle § 1 Ústavní listiny z roku 1920 jediným zdrojem veškeré státní moci je lid, a tedy nikoli Bůh, od něž odvozovali své právo vládnout monarchové. Přirozené právo říká, že lid si má vládnout sám, že nikdo se nemá vyvyšovat nad druhé. Dr. Jiří Hřebejk⁷⁶⁷ poukázal na to, že oproti následujícím ústavám Ústavní listina z roku 1920 v § 4 zakotvila výlučnost státního občanství⁷⁶⁸.

Ve smyslu § 9 Ústavní listiny z roku 1920, jenž je důsledkem koncepce lidu jako jediný zdroj státní moci, právo volit mají všichni státní občané⁷⁶⁹ bez rozdílu pohlaví, což

⁷⁶⁰ Pavlíček, V.: Opus citatum, s. 36.

⁷⁶¹ Viz Jančo, A.: História a súčasnosť československej štátnosti. Bratislava, Smena 1988, s. 8.

⁷⁶² Viz Gronský, J.: Opus citatum, s. 71.

⁷⁶³ Viz Broklová, E.: Srovnání demokratických ústav ČSR, Německa a Rakouska. IN: Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Ed. M. Loužek, Praha, CEP 2010, s. 16.

⁷⁶⁴ Karel Malý, profesor právních dějin na Právnické fakultě University Karlovy v Praze, bývalý rektor této university, z děl: Dějiny českého a československého práva do roku 1945 (s aut. kol.), České právo v minulosti.

⁷⁶⁵ Malý, K.: Rozchod s ústavněprávní kontinuitou a tradicí rakouské ústavnosti. IN: Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Ed. M. Loužek, Praha, CEP 2010, s. 23-24.

⁷⁶⁶ Šubrt, J.: Opus citatum, s. 10.

⁷⁶⁷ Jiří Hřebejk je odborným asistentem na Katedře ústavního práva Právnické fakulty University Karlovy, tajemníkem Kolegia děkana a bývalým proděkanem pro magisterské studium, spoluautor mj. publikací Ústavní právo a státověda, Ústavní systém České republiky, Ústava a ústavní řád České republiky, z dalších děl: Ústavní pořádek České republiky, Dvojí státní občanství.

⁷⁶⁸ Hřebejk, J.: Dvojí státní občanství. IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica 2014, č. 2, s. 105.

⁷⁶⁹ Viz zákon č. 56/1927 Sb. z. a n., o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva, a nařízení vlády č. 67/1927 Sb. z. a n., kterým se provádí zákon o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva.

bylo výrazem pokroku oproti zastaralému pojetí volebního práva v bývalé habsburské monarchii. Pozoruhodné je to, že pro právo volit do poslanecké sněmovny byla stanovena podmínka věku 21 let, naproti tomu do senátu mohl podle § 14 Ústavní listiny z roku 1920 volit volič, který překročil 26. rok svého věku. Charakteristická na Ústavní listině z roku 1920 je především skutečnost, že bylo „... *těžiště moci umístěno do parlamentu, jenž volil prezidenta.*“⁷⁷⁰. Ústavní listina z roku 1920 počítala s uplatňováním přímé demokracie, svědčí o tom čl. 46, dle něž zamítlo-li Národní shromáždění vládní návrh zákona, mohla se vláda jednomyslně usnésti, aby hlasováním lidu bylo rozhodnuto, má-li se zamítnutý vládní návrh státi zákonem.

Hlava pátá Ústavní listiny z roku 1920 zakotvuje práva a svobody⁷⁷¹, jak je dnes obvyklé, ovšem prof. František Vavřínek⁷⁷² připomíná: „... *bez užití jednotného principu. Bez soustavného uspořádání shrnuta jsou tu ustanovení nejrůznějšího právního významu. Řada ustanovení znamená tu prostě jen negaci předcházejícího stavu právního. Ustanovení tato jsou vyvolána jen kontrastem s předcházejícím řádem právním. Nebylo jistě třeba tohoto nadbytečného zaručování, neboť bylo stanoveno jen to, co bez toho již platilo.*“⁷⁷³, mimoto Ústavní listina z roku 1920 stanovila ale také zcela pokrokově i povinnosti, tedy naprosto správně, neboť jak známo není práv bez povinností⁷⁷⁴. K tomu uvádí prof. Zdeněk Peška⁷⁷⁵ „*Právní dosah ustanovení této hlavy (a také hlavy VI.) je sporný. Někteří (zejména Weyr, Soustava str. 337) připisují jí význam velmi malý, nazývajíce ji ‚monology zákonodárcovými‘ připisujíce jí pouze akademický význam. Tento názor není zcela oprávněn. Jest pravda, že při formulaci jejich místy utrpěla*

⁷⁷⁰ Broklová, E.: Opus citatum, s. 12.

⁷⁷¹ Práva občanů mohla být z výjimečných důvodů omezena nebo dočasně zrušena. Viz zákon č. 300/1920 Sb. z. a n., o mimořádných opatřeních.

⁷⁷² František Vavřínek (1877-1944) státoprávník, profesor ústavního práva na Právnické fakultě Karlovy university, zastával také úřad děkana, z děl: Ústava mocnářství Rakousko-Uherského, Rakouské státní zřízení, Parlament a politické strany.

⁷⁷³ Vavřínek, F.: Opus citatum, s. 5.

⁷⁷⁴ K tomu viz Gerloch, A.: Relace práv a povinností v Listině základních práv a svobod. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011, s. 16., kde autor citovaného díla připomíná, že „Pokud by všichni měli jen práva, pak by toto slovo bylo jen prázdným zvukem.“

Dále viz Kříž, J.: Opus citatum, s. 12., kde autor citovaného díla uvádí: „Individuální práva oprostěná od rámce povinností, které jim dávají plný smysl, se stávají pomatenými a roztácejí spirálu prakticky neomezených požadavků bez jakýchkoli kritérií. Vyhrocování práv ústí do opomíjení povinností.“

⁷⁷⁵ Zdeněk Peška (1900-1970) profesor ústavního práva na Právnické fakultě University Komenského v Bratislavě a později na Karlově universitě, člen odbojové organizace Politické ústředí, poslanec Prozatímního národního shromáždění, z děl: Základy všeobecné státoprávní, Československá ústava a zákony s ní související, Nové zřízení Podkarpatské Rusi.

striktní forma právní normy postuláty politickými. Přes to však třeba trvati na tom, že veškerá ustanovení zákona jsou především právní normou. Dlužno tedy v těchto ustanoveních nejprve hledati obsah normativní, tj. příkaz nebo zákaz adresovaný státním orgánům, resp. občanům a obyvatelům československým. ... bezprostředně účinný...“⁷⁷⁶.

Podle doc. Evy Broklové⁷⁷⁷ „*Tzv. listina svobod v čs. Ústavě byla hodnocena jako nejchválehodnější a odpovídající vyšším ideálům politického liberalismu.*“⁷⁷⁸. V § 106 odst. 1 Ústavní listiny z roku 1920 se uvádí, že výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají, dochází tak v ideové rovině k zrovnoprávnění žen s muži, bývalé šlechty s ostatním obyvatelstvem, ba dokonce lze říci, že určitá povolání nejsou nadřazovaná nad jiná⁷⁷⁹. Prof. Malý shledává „*Nejpodstatnější rozdíl oproti rakouské ústavě ... v ustanovení § 106 o rovnosti*“⁷⁸⁰, neboť „*Za týchž předpokladů zákonných všem dostati se má týchž práv a na všechny stejně doléhati mají povinnosti obecné – nelze jednotlivé třídy občanů libovolně od povinností osvobodovati a jiným je ukládati.*“⁷⁸¹. Ve smyslu čl. 107 Ústavní listiny z roku 1920 osobní svoboda se zaručuje, v následujícím článku je upravena svoboda pobytu. Soukromé vlastnictví bylo možné omezit jen zákonem, formulace vyvlastnění byla obdobná jako dnes. Podle § 111 odst. 1 této listiny je stanovena povinnost⁷⁸² odvádět daně a veřejné dávky, ale jen na základě zákona. Možnost hrozby trestem a jeho ukládání na základě zákona je zakotveno v odstavci druhém citovaného ustanovení, což lze z dnešního pohledu shledávat již za neobvyklé, ačkoli se takové ustanovení jeví jako správné.

Právo domovní ve smyslu čl. 112 Ústavní listiny z roku 1920 bylo považováno za neporušitelné, ovšem nebylo by dotčeno docílením pořádku a klidu ani zákonnou domovní prohlídkou.⁷⁸³ V § 113 Ústavní listiny z roku 1920 je upravena svoboda tisku, právo shromažďovací a spolčovací a také zákaz censury v souladu s ideou humanity,

⁷⁷⁶ Peška, Z.: Opus citatum, s. 294-295.

⁷⁷⁷ Eva Broklová, historička specialisující se na období první (československé) republiky, z děl: Československá demokracie, Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938, Prezident republiky československé, Instituce a osobnost T. G. Masaryka.

⁷⁷⁸ Broklová, E.: Opus citatum, s. 13-14.

⁷⁷⁹ Viz Peška, Z.: Opus citatum, s. 296.

⁷⁸⁰ Malý, K.: Československá ústava z roku 1920 – otevření cesty k demokratické společnosti. IN: Čechurová, J., Šlehofer, L. a kol.: Ústava 1920 – Vyvrcholení konstituování československého státu. Praha, Leges 2011, s. 15.

⁷⁸¹ Vavřínek, F.: Opus citatum, s. 6.

⁷⁸² Podle prof. Hoetzla „... občan má k státu také povinnosti.“. Hoetzel, J.: Ústavní listina Československé republiky. Praha, nákladem vlastním 1928, s. 35.

⁷⁸³ Viz Peška, Z.: Opus citatum, s. 306.

neboť censura je v demokratickém státě nepřijatelná. Ústavní listina z roku 1920 uznávala nejen právo petiční, tajemství listovní, ale i svobodu učení (vyučování) a svědomí a vyznání, a co je důležité, i svobodu projevu mínění. Nicméně právo vykonávat jakékoli vyznání, náboženství nebo víru muselo být ve shodě s veřejným pořádkem a dobrými mravy. Podrobněji ochranu svobody osobní, domovní a tajemství listovní upravoval ústavní zákon č. 293/1920 Sb. z. a n., o ochraně svobody osobní, domovní a tajemství listovního⁷⁸⁴, jenž je součástí Ústavní listiny z roku 1920, zejména se snažil omezit provádění domovní prohlídky, a to k účelům trestního řízení zpravidla na základě písemného a odůvodněného příkazu soudce. O každé domovní prohlídce musel být sepsán protokol. Porušení tohoto zákona veřejným funkcionářem, úředníkem nebo zřízencem mělo být tvrdě trestáno, což stanovil § 12, povinností takového odsouzeného bylo nahradit škodu.

Již odedávna je známo, že základem státu je rodina, proto také Ústavní listina z roku 1920 v § 126 stanovila, že manželství, rodina a mateřství jsou pod zvláštní ochranou zákonů. Pokrokovost Ústavní listiny z roku 1920 lze nepochybně spatřovat rovněž v ochraně menšin a stanovení rovnosti všech občanů.

Lze shrnout, idea humanity v Ústavní listině z roku 1920 je zvláště zdůrazněna zakotvením práv a svobod v hlavě páté, která byla také patřičně oceňována ze strany doktríny. Moc ve státě náležela lidu, nikoli jen jednomu nebo nemnohým, jen tak může být člověk člověku bratrem. Za přednost Ústavní listiny z roku 1920 lze považovat její přihlášení k institutům přímé demokracie, byť v omezeném rozsahu.

3. Idea humanity v období po druhé světové válce do rozpadu společného státu Čechů a Slováků

V období druhé světové války byla otevřená otázka, zda bude po válce změněna a doplněna Ústavní listina z roku 1920, nebo zda dojde k přijetí nové ústavy, v roce 1945 však již byla obecně přijímána varianta druhá.

⁷⁸⁴ Viz ústavní zákon č. 293/1920 Sb. z. a n., o ochraně svobody osobní, domovní a tajemství listovního.

a) Idea humanity v Návrhu nové ústavy Československé strany národně sociální

Prof. Vladimír Kubeš⁷⁸⁵ zpracoval jako člen ústavní komise Československé strany národně socialistické a počátkem roku 1948 zveřejnil Návrh nové československé ústavy (dále jen „návrh nové ústavy“), v němž vycházel z Masarykovy ideje humanitní, když se pokusil pokrokově reagovat na poválečný vývoj Československa. Preambuli ústavy navrhoval převzít z Ústavní listiny z roku 1920, přičemž v ní převratně zdůraznil primát práva mezinárodního⁷⁸⁶, což však navrhoval již prof. Weyr⁷⁸⁷. Prof. Kubeš se zejména obsáhle zaobíral ideovým základem ústavy, když poukázal na to, že v praxi se osvědčilo vždycky to zákonodárné dílo, jež právě z takového základu vyšlo, přičemž došel k závěru, že nová ústava by měla vycházet z ideje humanitní, tak jak ji pojímal prof. Masaryk a prof. Beneš; samotným cílem je pak demokracie hospodářská, sociální a kulturní vedle dosavadní demokracie politické.⁷⁸⁸

Podle § 1 odst. 1 návrhu nové ústavy lid je jediným zdrojem veškeré veřejné moci, v odstavci 2 cit. ustanovení je zakotvena idea právního státu. Ustanovení § 2 odst. 1 návrhu nové ústavy pak označuje Československý stát za demokratickou republiku s voleným prezidentem v čele, přičemž kvalita onoho přívlastku je vyjádřena v následujícím odstavci téhož ustanovení tak, že demokracie je zaručena po stránce politické, sociální i hospodářské, čímž je obsahově podle autora návrhu vyjádřen pojem lidová demokracie. Podle § 14 návrhu nové ústavy by moc zákonodárná náležela jednokomorovému Národnímu shromáždění a zemským sněmům, ovšem nezvykle, ale nikoli od věci, se navrhovalo zakotvit osobní odpovědnost členů vlády Národnímu shromáždění, člen vlády mohl tak být prezidentem republiky propuštěn, pokud mu byla vyslovena Národním shromážděním nedůvěra, nebo mu odepřelo vyslovit důvěru. Ve smyslu § 117 a 133 návrhu nové ústavy stát ručí za škodu způsobenou nezákonným výkonem veřejné i soudní moci, patrná souvislost je v § 124 návrhu nové ústavy, dle něž soudní moc ve věcech veřejné správy na ochranu proti orgánům této správy vykonávají

⁷⁸⁵ Vladimír Kubeš (1908-1988) právní filosof a profesor občanského práva na Právnické fakultě Masarykovy university orientující se na normativní právní teorii, z děl: Smlouvy proti dobrým mravům, Právní filosofie XX. století.

⁷⁸⁶ Viz Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. II 1945 – 1960. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2006, s. 237, text poznámky pod čarou č. 67.

⁷⁸⁷ Viz Kubeš, V.: O novou ústavu. Praha, Melantrich 1948, s. 34.

⁷⁸⁸ Viz ibidem, s. 19 a násl.

správní soudy. Výkladní skříň návrhu je hlava sedmá upravující základní práva, svobody a povinnosti občanské, práva sociální a hospodářství. Podle § 134 návrhu nové ústavy všichni občané jsou si před zákonem rovni; ženy jako muži mají stejný přístup k vzdělání, k povoláním, úřadům a hodnostem. V § 137 návrhu nové ústavy je zaručena svoboda osobní, podle § 144 návrhu nové ústavy je označena svoboda domovní jako neporušitelná. Ve smyslu § 149 návrhu nové ústavy je ctěno tajemství listovní a zpráv podávaných telefonem, telegrafem nebo (zcela pokrokově) jiným zařízením ve veřejném provozu. Výslovně bylo stavěno v § 151 návrhu nové ústavy, že svoboda projevu platí též pro právnické osoby v mezích jejich působnosti. Dále byla upravena svoboda tisku, právo shromažďovací, spolčovací a petiční.

Za pozornost obzvláště stojí ustanovení § 156 návrhu nové ústavy, jímž by se stanovila povinnost orgánům veřejné i politické moci a všem obyvatelům státu chovat se tak, aby každý obywatel mohl žít v Československé republice beze strachu a svoboden od přímého i nepřímého násilí, nátlaku a ohrožení. Rovněž podle § 168 návrhu nové ústavy každý občan měl povinnost obrany republiky, povinnost podrobit se vojenskému výcviku a uposlechnout výzvy k obraně státu, k níž mohla být od občanů požadována součinnost, věcné prostředky a ukládána jim omezení i věcná plnění.

Každému se mělo dostat vzdělání a výcviku přiměřeného jeho schopnostem s přihlédnutím k potřebám národního společenství, přičemž za bezúplatné bylo označeno toliko základní školní vzdělání, což měl stanovit § 169 návrhu nové ústavy. Ve smyslu § 170 odst. 2 návrhu nové ústavy veškeré vyučování mělo být zařízeno tak, aby neodporovalo výsledkům vědeckého bádání, republikánské státní formě a demokratickému zřízení. Taktéž měla být zaručena svoboda svědomí a vyznání, jak je obvyklé, přičemž návrh zakotvuje vedle církví také náboženské společnosti a stanoví jejich rovnost.

Právo na práci a povinnost pracovat byly uvedeny v § 177 návrhu nové ústavy, kdy stát měl dbát, aby každý občan mohl pracovat podle svých schopností a výcviku za spravedlivou odměnu. Z druhé strany každý práce schopný občan měl mít povinnost přijmout práci jeho způsobilosti a vlohám přiměřenou, pokud nevykonával jiné trvalé zaměstnání, povolání nebo živnost, či nepečoval o domácnost, případně nebyl zapsán na některé škole a řádně pokračoval ve studiích. Ženám ve smyslu § 179 návrhu nové ústavy by náleželo právo na zvláštní úpravu pracovních podmínek a zvláštní péči z důvodu

těhotenství a mateřství. Z dalších práv sociálních, tedy projevu demokracie sociální, lze zmínit právo na odpočinek po vykonané práci, právo na zaopatření v případě nezpůsobilosti k práci a na ochranu zdraví při práci, právo se odborově sdružovat, přičemž práva zaměstnanců měla být chráněna jejich zastupitelstvy v závodech, podnicích, úřadech a ústavech. Podle § 185 návrhu nové ústavy manželství, rodina, mateřství, děti a mládež jsou chráněny zákonem a náleží jim zvláštní péče.

V podkapitole sedmé šesté hlavy návrhu nové ústavy je pojednáno o soukromém vlastnictví, svobodě pobytu, právu občanů nabyvat nemovitosti na kterémkoli místě státu, vykonávat tam výdělečnou činnost a sdružovat se k účelům hospodářským, což bylo možné omezit jen ve veřejném zájmu na základě zákona. V § 189 návrhu nové ústavy je zakotvena zásada, že změna rozsahu znárodnění je možná jen ústavním zákonem. Co se týče vlastnictví půdy, pak podle § 192 odst. 1 návrhu nové ústavy platí, že zemědělská půda náleží v zásadě těm, kdož na ní pracují. Do jedné roviny pak bylo v § 192 návrhu nové ústavy kladeno podnikání soukromé, družstevní a znárodněné, co se jeho ochrany týče. V otázce hospodářského života se mělo vycházet z jednotného hospodářského plánu, který měl sloužit ku prospěchu občanstva.

V ustanoveních společných k ochraně občanských práv a svobod se říká, že občané jsou ve svém jednání svobodní, pokud nejsou omezeni předpisem zákona. Čili se tak shrnují ustanovení předchozí a zároveň se kryjí i případy výslovně neupravené. V § 195 odst. 2 návrhu nové ústavy je zakotvena stejná zásada jako v § 1, tedy, že veřejným orgánům je dovoleno zakročit proti občanům jen, pokud jsou k tomu zmocněni zákonem. Sankce za porušování občanských práv a svobod a nezákonné ukládání občanských povinností veřejnými orgány upravuje § 196 návrhu nové ústavy a spočívá jednak v povinnosti Národního shromáždění zakročit a jednak v možnosti soukromoprávní žaloby na náhradu škody proti tomu, kdo při výkonu svého úřadu nebo funkce zlovolností nebo hrubou nedbalostí škodu způsobil⁷⁸⁹, eventuálně by přicházela v úvahu i ústavní stížnost, avšak v případě nedobytnosti by odpovídal stát. Návrh nové ústavy v hlavě osmé počítal s ústavním soudem.⁷⁹⁰

Je možné konstatovat, že návrh nové ústavy lze považovat za jeden z nejlepších, ne-li vůbec nejlepší, návrhů ústavy, co kdy byly v naší zemi sepsány. Na otázku proč

⁷⁸⁹ Takové ustanovení by lákalo k jeho nadužívání notorickými soudci a kverulanty.

⁷⁹⁰ Viz ibidem, s. 57. a násl.

tomu tak je, lze odpovědět v tom smyslu, že prof. Kubeš nejprve vyřešil ideový základ ústavy a teprve poté se zaobíral jednotlivými ustanoveními, přičemž vycházel z ideje humanity, lidskosti, kdy motivem bylo, aby to byla ústava pro všechny občany, kteří by se s ní mohli ztotožnit, neboť by nebyla napsána proti nim, ale pro ně a s motivací přinést užitek všem, nikoli pod závojem parciálních zájmů.

Tedy se mělo jednat o ústavu státu, v němž by byla uskutečněna úplná demokracie, demokracie v materiálním smyslu. Odklonem od dosavadní právní úpravy byla též osobní odpovědnost členů vlády Národnímu shromáždění, kladně lze hodnotit zejména pojetí rovnosti mužů a žen, převratnou novinkou měl být primát práva mezinárodního před právem vnitrostátním.

b) Idea humanity v Ústavě 9. května 1948

Nová společenská situace po druhé světové válce s sebou přinesla volání po nové ústavě, a poprvé tomu bylo jinak než v minulosti⁷⁹¹, neboť „... lidu předložil... ústřední akční výbor Národní fronty v dubnu 1948 návrh ústavy, aby se i lid – dříve než pronese konečné slovo Ústavodárné Národní shromáždění – seznámil se zásadami a zněním návrhu a aby se k němu vyjádřil.“⁷⁹². Jedním z postulátů bylo vedle navázání na demokratické zásady Ústavní listiny z roku 1920 tvůrčí využití zkušeností Sovětského svazu socialistických republik a lidových demokracií⁷⁹³. Dr Anton Jančo⁷⁹⁴ uvádí, že

⁷⁹¹ Původně však vláda zamýšlela připravit návrh nové ústavy stejným způsobem, jako tomu bylo v případě ústavní listiny z roku 1920. Tuto ideu Ústavodárné národní shromáždění odmítlo, neboť bylo zvoleno právě z důvodu vypracování ústavy. Viz Pavlíček, V. a kol.: Opus citatum, s. 184.

⁷⁹² Ministerstvo informací a osvěty: Ústava 9. května. Praha, Orbis 1950, s. 5. Základem Ústavy 9. května se stal návrh V. Procházky, poslance a profesora a především generálního zpravodaje pro ústavu. Viz Schelle, K.: Opus citatum, s. 300.

Ze široké veřejné diskuse vzešly nesčetné připomínky a náměty, československý lid tak uplatnil svůj vliv i na znění konečného textu ústavy. Tehdejší předseda vlády Klement Gottwald měl svými podněty a myšlenkami údajně rozhodující vliv na povahu i obsah nové ústavy. (Je znám výrok Gottwaldův: „... tato ústava zaručuje lidu skutečnou reálnou moc a ne nějaké šidítka“. Ministerstvo informací a osvěty: Opus citatum, s. 12.). Dále viz ibidem, s. 5.

Ideovým vzorem Ústavy 9. května se stala socialistická stalinská ústava. Viz Boura, F.: O Ústavě 9. května. Praha, Mladá fronta 1951, s. 22.; „Ústava státu poprvé určuje základy socialistické společnosti, vybudované pracujícím lidem, a jejího státního zřízení. To je ‚stalinská ústava‘“. Ústava socialistického státu. Přel. J. Svoboda. Praha, Knihovna socialistické vědy 1937, s. 5.

Podstatný obsah z Ústavní listiny z roku 1920 byl přejat do Ústavy 9. května. Viz Ministerstvo informací a osvěty: Opus citatum, s. 81.

⁷⁹³ Viz Procházka, V.: Sociálně politické a ideové předpoklady Ústavy 9. května v procesu jejího vzniku. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958, s. 20.

⁷⁹⁴ Anton Jančo, právník působící na Komenského universitě v Bratislavě, z děl: História a súčasnosť československej štátnosti, Vývoj a právná úprava inštitútu vlastníctva v Československu.

„Ústava 9. mája sa stáva ústavou obdobia budovanie základov socializmu v Československu...“⁷⁹⁵. S tím lze souhlasit, tato ústava byla základním kamenem, na němž byl v Československu budován socialismus. Dr. Hřebejk vyzdvihuje, že „Text ústavy schválené 9. května 1948 měl ojedinělou tříidilnou strukturu a připravil ji 36členný ústavní výbor...“⁷⁹⁶. Jednalo se tedy o dílo pečlivě připravené.

V samotném úvodním prohlášení ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky (dále jen „Ústava 9. května“)⁷⁹⁷ jsoucím nejen politickou proklamací, ale i nejdůležitější interpretační pomůckou⁷⁹⁸, je vyjádřena touha navazovat na pokrokové a humanitní tradice dějin československého národa⁷⁹⁹, odstranit vykořisťování člověka člověkem a dojít k socialismu. Ústava 9. května je dělena na úvodní prohlášení, základní články a podrobná ustanovení, kdy základní články důvodová zpráva označila za „československou státovědu v kostce“, či za „republikánské dvanáctero“, přičemž tyto základní články měly být známy každému občanu⁸⁰⁰, neboť se jednalo o základní politické principy⁸⁰¹. Podle čl. I odst. 2 Ústavy 9. května je jediným zdrojem veškeré moci ve státě lid, který si stanovil povinnost práce ve prospěch celku a účast na obraně státu. Uvedená vrcholná zásada demokracie je podrobně osvětlena v důvodové zprávě k Ústavě 9. května, v níž se uvádí: „V nové ústavě provádíme zásadu, že moc ve státě je jen jedna, totiž moc svrchovaného lidu. Lid je tedy u nás nositelem suverenity, jediným suverénem. S tohoto hlediska odmítáme teorii o dělbě státní moci na tři ‚moci‘ kvalitně od sebe odlišné, na zvláštní moc zákonodárnou, výkonnou a soudní. Považujeme ji za pozůstatek monarchie starších režimů; pro nás existuje ve státě jen jediná moc, moc lidu. A tuto moc vykonává lid, jak praví základní článek IV nové ústavy, především zastupitelskými sbory... Pravomoc všech ostatních orgánů veřejné moci je

⁷⁹⁵ Jančo, A.: Opus citatum, s. 9.

⁷⁹⁶ Hřebejk, J.: Ústavní inventura. IN: Hospodářské noviny, roč. 36, č. 29, s. 22.

⁷⁹⁷ Jak známo prezident Edvard Beneš odmítl tento ústavní zákon podepsat, některými z důvodů „... bylo, že při volbách 30. května 1948 byla podána jednotná kandidátka; druhým pak, jež prof. Beneš zvlášť zdůrazňoval, byla formule presidentova slibu podle § 75 Ústavy 9. května... Prof. Beneš naprosto nechtěl podepsat, že by měl jako prezident vykonávat svůj úřad ‚podle vůle lidu a v zájmu lidu‘, což podle jeho mínění znamenalo, že se on, prezident, musí podřídit – jak se vyjadřoval – ‚vládě ulice‘“. Procházka, V.: Ústava jako problém první etapy vývoje československé lidové demokracie. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958, s. 49. Dlužno dodat citovaný důvod odmítnutí není ve shodě s tím, co sám psal E. Beneš ve svých dílech o tom, jak chápal demokracii (viz např. Demokracie dnes a zítra).

⁷⁹⁸ Viz Grons ký, J.: Opus citatum, s. 376.

⁷⁹⁹ Explicitně se v prohlášení Ústavy 9. května hovoří o lidu československém.

⁸⁰⁰ Viz ibidem, s. 375.

⁸⁰¹ Viz Boura, F.: Opus citatum, s. 8.

*odvozena od těchto zastupitelských, lidem volených, lidem kontrolovaných a lidu odpovědných sborů.*⁸⁰².

V čl. III Ústavy 9. května je zakotvena svoboda osobnosti všech občanů a jejího projevu, přičemž stát pečuje o to, aby se všem dostalo stejných možností a stejných příležitostí. V tomto duchu všichni občané mají právo na vzdělání, právo na práci, na spravedlivou odměnu za vykonanou práci a na odpočinek po práci. Národním pojištěním pak bylo občanům zajištěno zaopatření při nezpůsobilosti k práci.

V čl. IV Ústavy 9. května se stanoví, že svrchovaný lid vykonává státní moc zastupitelskými sbory, které jsou lidem voleny, lidem kontrolovány a lidu odpovědný, což má svůj odraz ve formulaci poslaneckého slibu v § 42 Ústavy 9. května: *„Slibuji, že budu věren Republice československé a jejímu lidově demokratickému zřízení. Budu zachovávat její zákony a svůj mandát vykonávat podle nejlepšího vědomí a svědomí k prospěchu lidu a státu.“*. Nejvyšším zákonodárným sborem bylo Národní shromáždění⁸⁰³ podle § 39 a násl. Ústavy 9. května, podle § 94 moc zákonodárnou vykonávala také Slovenská národní rada ve věcech národní nebo regionální povahy.

Co se týče správy státu, v § 130 Ústavy 9. května bylo stanoveno, že výkon veškeré veřejné správy má být účelně decentralisován. Jednotkami správní soustavy Československé republiky byly podle § 123 Ústavy 9. května národní výbory, jež měly tři úrovně, a to místní, okresní a krajskou. V této souvislosti je třeba uvést, že národní výbory byly povinny se při plnění svých úkolů opírat o přímou účast a iniciativu lidu a podléhat jeho kontrole. Členové národních výborů a členové jejich orgánů byli ve smyslu § 126 Ústavy 9. května lidu ze své činnosti odpovědní. V důvodové zprávě k Ústavě 9. května se uvádí: *„Především zavádíme kontrolu volených zástupců lidem a jejich odpovědnost lidu, a to nejen u národních výborů, kde již je to vlastně provedeno a kde je to téměř samozřejmé, ale i pro parlamentní sbory...“*⁸⁰⁴. Pojetí národních výborů bylo dále rozvedeno v ústavním zákoně č. 12/1954 Sb., o národních výborech, podle § 3 odst. 3 tohoto ústavního zákona každý člen národního výboru byl odpověden pracujícím lidu a byl povinen svým voličům skládat účty ze své činnosti

⁸⁰² Gronský, J.: Opus citatum, s. 372.

⁸⁰³ Jako obvykle mu náležela volba presidenta republiky, ovšem ve veřejné diskusi před přijetím ústavy byla hojně obhajována přímá volba presidenta republiky lidem (např. prof. Z. Peška). Viz Foustka, R. N.: Opus citatum, s. 25.

⁸⁰⁴ Gronský, J.: Opus citatum, s. 371.

i z činnosti celého národního výboru, přičemž mohl být kdykoli odvolán, rozhodli-li o tom voliči.

Ve smyslu čl. XII Ústavy 9. května hospodářská soustava byla založena na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví, na vlastnictví půdy podle zásady „půda patří tomu, kdo na ní pracuje“, k tomu byl stanoven veřejný zájem na tom, aby národní hospodářství v Československé republice sloužilo lidu.

V kapitole první Ústavy 9. května byla podrobněji upravena práva a povinnosti občanů⁸⁰⁵, v důvodové zprávě se k tomu mj. uvádí: „*V první ústavě – a to byla, nezapomínejme, přes všechnu demokratičnost, ústava státu s kapitalistickým hospodářským zřízením – byla to ustanovení, která měla více méně jen formální význam. Vždyť formální ‚rovnost před zákonem‘ mezi kapitalistou a proletářem a osobní, domovní nebo dokonce ‚výdělková‘ svoboda nezaměstnaného dělníka, který již léta nemůže najít práci a jehož rodina umírá podvýživou, mnoho neznamena. Nyní ovšem, když všem občanům přiznáváme sociální práva – v tomto případě právo na práci a právo na zaopatření v případě nemožnosti obživy – nabývají ustanovení o občanské rovnosti a demokratické svobody občanů teprve reálného smyslu.*“⁸⁰⁶. Základem nového pojetí občanských práv bylo osvobození od vykořisťování a všech forem národnostního, rasového a sociálního útlaku.⁸⁰⁷ Obdobně soudí také prof. Ferdinand Boura⁸⁰⁸: „... občanská práva a občanské svobody, o nichž mluví ústava 9. května, dostávají v tzv. lidově demokratické společnosti daleko skutečnější obsah, než měly ve staré ústavě z r. 1920. Budování socialismu se stalo hlavní zárukou jejich širokého rozvoje.“⁸⁰⁹ Podle prof. Josefa Turečka⁸¹⁰ „Formální práva občanská se následkem revolučního vývoje stala

⁸⁰⁵ Doc. Ján Gronský považuje kapitolu první Ústavy 9. května za flagrantní doklad rozporu mezi ústavou de iure a ústavou de facto. Viz Gronský, J.: Opus citatum, s. 333, text poznámky pod čarou č. 7.

⁸⁰⁶ Ibidem, s. 373-374.

⁸⁰⁷ Viz Češka, Z., Zdobinský, S. a kol.: Základní práva, svobody a povinnosti občanů ČSSR a jejich ochrana v právním řádu. Praha, Svoboda 1987, s. 33.

⁸⁰⁸ Ferdinand Boura (1921-1957) profesor Právnické fakulty University Karlovy, z děl: O Ústavě 9. května, Přednášky o československém právu, Soudní rozhodnutí.

⁸⁰⁹ Boura, F.: Opus citatum, s. 21.

Lidová demokracie byla označována jako „demokracie nového typu“ nebo jako „země nové demokracie“. Viz Procházka, V.: Sociálně politické a ideové předpoklady Ústavy 9. května v procesu jejího vzniku. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958, s. 19.

⁸¹⁰ Josef Tureček (1900-1979) profesor církevního a správního práva na Právnické fakultě University Karlovy, jejímž byl také děkanem, z děl: Veřejná správa podle Ústavy 9. května, Dějiny státu a práva za feudalismu a kapitalismu, Světové dějiny státu a práva ve starověku, Právo, křivda a neprávo s hlediska dnešní doby.

*materiálními právy reálně společnosti, která buduje socialismus, uskutečňovanými a upevňovanými.*⁸¹¹, nemělo se tak již jednat o pouhé tzv. monology zákonodárce. Vedle obvyklé rovnosti před zákonem, pokrokově bylo stanoveno, že muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnostem. Dále byla zaručena svoboda osobní, domovní, tajemství listovní a tajemství dopravovaných zpráv, což v tomto posledním případě bylo znakem technologického pokroku. V § 7 až 9 Ústavy 9. května byla upravena svoboda pobytu, včetně práva vystěhovat se do ciziny a svoboda majetková, soukromé vlastnictví bylo zaručeno.

Ustanovení § 10 Ústavy 9. května bylo věnováno ochraně manželství, rodiny a mateřství, stát měl povinnost pečovat, aby rodina byla zdravou základnou národa, a v tomto smyslu rodinám s mnoha dětmi poskytovat zvláštní úlevy a podporu. Oproti Ústavní listině z roku 1920 byla v § 11 Ústavy 9. května zaručena zvláštní péče a ochrana dětem, včetně všech možností plného tělesného i duševního rozvoje mládeže.

Právo na vzdělání podle § 12 Ústavy 9. května náleželo všem občanům, přičemž stát měl pečovat o to, aby se každému dostalo vzdělání a výcviku podle jeho schopností a se zřetelem k potřebám celku. Veškerá výchova a vyučování měly být zařízeny tak, aby byly v souladu s výsledky vědeckého bádání a v souladu s lidově demokratickým zřízením⁸¹².

Svoboda svědomí a vyznání byla zakotvena v § 15 až 17 Ústavy 9. května, světový názor, víra nebo přesvědčení nemohl být nikomu na újmu, nicméně nemohl být na druhou stranu důvodem pro odpírání občanské povinnosti uložené zákonem. Právo vyznávat soukromě nebo veřejně, včetně náboženských úkonů, nebo být bez vyznání bylo zaručeno, ovšem výkon takového práva nesměl být v neshodě s veřejným pořádkem a dobrými mravy.

Dále byla občanům v § 18 až 25 Ústavy 9. května přiznána svoboda projevu, svoboda tisku, právo petiční, právo shromažďovací a spolčovací, poslední dvě uvedená

⁸¹¹ Tureček, J.: Několik historických poznámek k první kapitole Ústavy 9. května. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958, s. 99.

⁸¹² Pojmem lidově demokratické zřízení se podle důvodové zprávy k Ústavě 9. května rozumí „... faktické vztahy mezi lidmi, jak vznikly v důsledku obou našich národních a demokratických revolucí (z první a druhé světové války) a jak také odpovídají právnímu přesvědčení lidu.“. Gronský, J.: Opus citatum, s. 375.

práva za předpokladu, že jejich výkonem nebylo ohroženo lidově demokratické zřízení nebo veřejný pokoj a řád.

Specifickou oblastí práv občanů byla práva sociální jsoucí zrcadlem proklamované cesty k socialismu, především bylo v § 26 Ústavy 9. května zakotveno právo na práci, které bylo zaručeno organizací práce řízenou státem podle plánovaného hospodářství. Ženy měly se zřetelem k těhotenství, mateřství a péče o děti nárok na zvláštní úpravu pracovních podmínek. Úprava pracovních podmínek z důvodu péče o děti je zvláště akcentována v dnešní době, jelikož není v zájmu státu, aby přicházel o potenciál žen jenom z toho důvodu, že se starají o děti.

Právo na spravedlivou odměnu za vykonanou práci bylo podle § 27 Ústavy 9. května zaručeno všem pracujícím, nadto státní mzdová politika měla směřovat k neustálému zvyšování životní úrovně pracujícího lidu. Při určení odměny rozhodovala jakost a množství práce, stejně jako prospěch, který přinášela celku, přičemž muži a ženy měly nárok na stejnou odměnu za stejnou práci.

Podle § 28 Ústavy 9. května všem pracujícím náleželo právo na odpočinek, jež bylo zaručeno zákonnou úpravou pracovní doby, placenou dovolenou na zotavenou, ba dokonce i péčí o zotavení pracujících. Konečně ve smyslu § 29 Ústavy 9. května každému příslušelo právo na ochranu zdraví⁸¹³, na léčebnou péči, zaopatření ve stáří, při nezpůsobilosti k práci a při nemožnosti obživy; nárok na zvláštní péči náležel ženám v těhotenství a mateřství, dětem a mládeži pak nárok na zajištění jejich plného tělesného a duševního vývoje.

Rubem práv občanů byly jejich povinnosti k státu a společnosti⁸¹⁴, základní takové povinnosti byly stanoveny § 30 až 34 Ústavy 9. května, přičemž šlo o věrnost Československé republice, zachovávání ústavy i zákonů, povinnost dbát zájmů státu ve všem svém jednání. Vlasteneckou povinností každého občana bylo podporování, udržování a zvelebování národního majetku a dbát, aby nebyl národní majetek zkracován a poškozován. Občané povolání k výkonu veřejných funkcí byli povinni je vykonávat svědomitě a poctivě v duchu lidově demokratického zřízení. Určité specifické požadavky byly kladeny na výkon práce, každý občan byl totiž povinen pracovat podle svých

⁸¹³ V čase příprav nové ústavy prof. Foustka zvláště upozorňoval, že klíčovou součástí práva na zdraví je preventivní zdravotní péče, tj. ochrana zdravých lidí před nemocemi. Viz Foustka, R. N.: Opus citatum, s. 14.

⁸¹⁴ Viz Foustka, R. N.: Opus citatum, s. 15-16. Boura, F.: Opus citatum, s. 21.

schopností a svou prací přispívat k prospěchu celku. Klasickou povinností je placení daní a veřejných dávek, ty však stejně jako osobní výkony bylo možné ukládat toliko na základě zákona.

Za vrcholnou povinnost každého občana byla prohlášena v § 34 Ústavy 9. května obrana státu a jeho lidově demokratické zřízení, proto také každý občan byl povinen účastnit se branné výchovy, konat vojenskou službu a uposlechnout výzvy k obraně státu. Z důvodu obrany státu bylo lze od každého požadovat součinnost a věcné prostředky a ukládat mu omezení i věcná plnění.

Obdobně jako v Ústavní listině z roku 1920 i v Ústavě 9. května, konkrétně v § 35, bylo stanoveno, že tresty hrozit a ukládat je možno jen na základě zákona. V § 37 Ústavy 9. května bylo výslovně zakázáno šířit jakýmkoli způsobem a v jakékoli podobě nacismus a fašismus, rasovou a náboženskou nesnášenlivost a nacionální šovinismus.

Podle prof. Boury jádro Ústavy 9. května tvořila „... kapitola o hospodářském zřízení republiky. Důvodová zpráva k ní právem říká: *Tato velmi důležitá kapitola má být právním rámcem naší příští budovatelské činnosti, oporou budování našeho nového hospodářského života. Je tedy vlastně vyvrcholením celé ústavy. Tato kapitola upravuje především základní otázku, která určuje povahu každého společenského zřízení, otázku vlastnictví.*“⁸¹⁵, přičemž prof. Knapp upozorňoval, že nejde o samotný název socialistického vlastnictví, nýbrž o jeho samotnou podstatu⁸¹⁶. Stranou pozornosti nelze ponechat ustanovení o jednotném hospodářském plánu, jímž podle § 162 Ústavy 9. května stát řídil veškerou hospodářskou činnost, zejména výrobu, obchod a dopravu, aby byla zajištěna účelná míra národní spotřeby, aby množství, jakost a plynulost výroby byly stupňovány a aby tak postupně vzrůstala životní úroveň obyvatelstva. S tím byla spojena povinnost každého, komu připadal jakýkoli úkol při provádění a plnění jednotného hospodářského plánu, vykonávat jej svědomitě a hospodárně podle svých osobních a hospodářských možností. Mimoto osoby fyzické

⁸¹⁵ Boura, F.: Opus citatum, s. 8-9.

⁸¹⁶ „Jde o určitý třídní a ekonomický charakter existujících výrobních vztahů a z hlediska práva nakonec jde o určitou kvalifikaci existujících ekonomických vztahů vlastnických. Podstatou socialistického vlastnictví, jak je dostatečně známo, je to, že je to vlastnictví, při němž je odstraněn rozpor mezi individuálním charakterem prisvojování, to je výrobních vztahů, a kolektivním charakterem výrobních sil.“. Knapp, V.: Otázky vlastnictví v Ústavě 9. května. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958, s. 164.

a právnické byly povinny přizpůsobit svou hospodářskou činnost jednotnému hospodářskému plánu.

Prof. Boura upozorňoval, že Ústavu 9. května je třeba „... číst z hlediska doby, kdy byla vypracována.“⁸¹⁷, lze tudíž konstatovat s prof. P. Peškou: „Ústava 9. května je významným historickým dokumentem politickým a právním: zakotvila hlavní výsledky národní a demokratické revoluce i přechod do socialistického období vývoje a položila základ pro celý lidově demokratický právní řád...“⁸¹⁸.

Lze shrnout, že Ústava 9. května má pevné místo v ústavních dějinách naší země a zdaleka ji nelze označovat za dílo nezdařené, hlásila se k humanitním tradicím dějin národu československého, kladla si za cíl odstranit vykořisťování člověka člověkem, totiž dojít k socialismu. Počítala s katalogem práv a svobod zrovna tak jako s povinnostmi občanů, v lecčems navazovala na Ústavní listinu z roku 1920, v lecčems se odchyliła, kupř. v jednokomorovém Národním shromáždění.

Veškerá moc ve státě podle Ústavy 9. května patřila lidu, již se neuvažovalo o dělbě moci, kterou lze *cum grano salis* považovat za relikť monarchických dob, neboť moc může být jen jedna, buď je, anebo není, to jest v duchu učení Rousseaua. Ústava 9. května rovněž zavedla kontrolu volených zástupců lidem, provedla decentralisaci veřejné správy cestou národních výborů. Za vrchol Ústavy 9. května byla ve své době označována ta její část, která upravovala hospodářské zřízení. Za negativum lze považovat rozpor mezi ústavou *de iure* a ústavou *de facto*.

c) Idea humanity v Ústavě z roku 1960

Společenský vývoj přinesl po více než deseti letech novou ústavu⁸¹⁹ v podobě ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky (dále jen „Ústava z roku 1960“). O hlubší povaze tohoto kroku svědčí to, že „*Význam nové*

⁸¹⁷ Boura, F.: Opus citatum, s. 23.

⁸¹⁸ Peška, P.: O aktuální praktické funkci československé ústavy. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958, s. 55.

⁸¹⁹ O návrhu nové ústavy prezident republiky Antonín Novotný soudil: „Vysoce kladně je oceňována skutečnost, že návrh nové ústavy je celým svým obsahem prodchnut hlubokou demokratičností, vyjadřující a také umožňující širokou účast lidu na řízení našeho hospodářství a správě státních a společenských záležitostí.“ Novotný, A.: Referát na celostátní konferenci KSC, 5. až 7. 7. 1960. IN: Naše nová socialistická ústava. J. Šubrt. Praha, oddělení agitace a propagandy ÚV ČSM 1960, s. 59.

ústavy se ovšem nevyčerpává jenom zakotvením dosaženého stavu, ale ukazuje i hlavní tendenci dalšího vývoje, jeho cíl i cesty, jak ho dosáhnout.“⁸²⁰.

Dr Hřebejk k Ústavě z roku 1960 uvádí: „V pořadí třetí československá ústava byla schválena 11. 7. 1960. Proklamovala vítězství socialismu, změnila název státu a zčásti i státní symboly. Obsahovala kromě tradičních ustanovení hlavu Společenské zřízení, z níž vplynulo postátnění společnosti i zespolečnění státu. Nesporný vliv tu měla Ústava SSSR z roku 1936.“⁸²¹. V zásadě každá ústava má své inspirační zdroje, tu a tam i vzory, v tomto případě to byla Ústava Sovětského svazu z roku 1936.

V úvodním prohlášení je konstatováno, že „Socialismus v naší vlasti zvítězil... Dopravujeme socialistickou výstavbu, přecházíme k budování vyspělé socialistické společnosti a shromažďujeme síly pro přechod ke komunismu“, tento úsudek byl motivem přijetí nové ústavy, jejíž juridická hodnota je spíše pod úrovní Ústavy 9. května, naproti tomu se více shodovala s ústavní skutečností⁸²²; ovšem obsahuje více ideologických floskulí. Podle Šubrta „Nová Ústava vychází z postavení svobodného člověka v socialistické společnosti, v níž je jakékoli vykořisťování člověka člověkem vyloučeno a v níž je zájem každého jedince v souladu se zájmem celé společnosti.“⁸²³. S odstupem téměř tří desítek let dr Jančo došel k závěru, že „Ústava ČSSR z roku 1960 je ústavou završení budování základů socialismu v Československu...“⁸²⁴. Doc. Vebera se zaměřil také na programové prvky tohoto klíčového ústavního dokumentu: „Ústava z roku 1960 vyjadřuje předně v obecné podobě komunistické cíle a jejich charakteristiku i základní tendence vývoje k vyšší fázi komunistické společnosti – princip komunistického rozdělování, překonání podstatných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, mezi městem a vesnicí apod.“⁸²⁵. Rozdělování je zásadním bodem socialistické i komunistické společnosti.

V čl. 1 Ústavy z roku 1960 je Československá socialistická republika označena jako socialistický stát, založený na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída. Podle čl. 2 Ústavy z roku 1960 veškerá moc patří pracujícím lidu,

⁸²⁰ Ibidem, s. 11.

⁸²¹ Hřebejk, J.: Opus citatum, s. 22.

⁸²² Viz Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. III 1960 – 1989. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2007, s. 20., text poznámky pod čarou č. 3.

⁸²³ Šubrt, J.: Opus citatum, s. 25.

⁸²⁴ Jančo, A.: Opus citatum, s. 10.

⁸²⁵ Vebera, Z.: Opus citatum, s. 30.

jenž ji vykonává zastupitelskými sbory, které jsou jím voleny, jím kontrolovány a jemu odpovědný, od nich je odvozena pravomoc ostatních orgánů státu. Člen zastupitelského sboru mohl být z rozhodnutí svých voličů kdykoli odvolán. Ve smyslu čl. 4 Ústavy z roku 1960 odlišně od ústav předchozích byl za vedoucí sílu ve společnosti i ve státě pojímán předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek neaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.

Podle čl. 7 Ústavy z roku 1960 ekonomickým základem Československé socialistické republiky byla socialistická hospodářská soustava, která měla vylučovat jakoukoli formu vykořisťování člověka člověkem. Výrobní prostředky byly zespolečňeny a národní hospodářství bylo plánovitě řízeno, motivem byl mohutný rozvoj výroby a neustálý vzestup životní úrovně pracujících. Smyslem práce měl být prospěch celku a nově výslovně také prospěch pracovníka samého.

Obdobně jako tomu bylo v Ústavě 9. května tak také v čl. 13 Ústavy z roku 1960 bylo stanoveno, leč ještě důrazněji, že všechny organizace všichni občané, jimiž připadnul jakýkoli úkol při plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství, byly povinny vynaložit největší úsilí a vyvinout co největší iniciativu, aby byl úkol splněn co nejlépe.

V čl. 15 Ústavy z roku 1960 byl vysloven zájem státu na postupném zkracování pracovní doby, neustálém rozvoji fyzických a duševních schopností lidu. Stát se taktéž přihlásil k péči o zvelebování a všestrannou ochranu přírody a o zachování krajinných krás vlasti, čímž chtěl vytvořit stále bohatší zdroje blahobytu lidu a vhodné prostředí, které by mu prospívalo a umožňovalo jeho zotavení. Odkaz na kulturní demokracii je obsažen v čl. 16 Ústavy z roku 1960, stát měl dbát, aby výsledky vědecké a umělecké činnosti sloužily všemu lidu.

V hlavě druhé Ústavy z roku 1960 jsou upraveny práva a povinnosti občanů⁸²⁶, jež byla chápána v tzv. kolektivním smyslu⁸²⁷, podle čl. 19 Ústavy z roku 1960 práva, svobody a povinnosti občanů slouží svobodnému, všestrannému rozvoji a uplatnění osobnosti občanů a zároveň upevnění a rozvoji socialistické společnosti, čehož mělo být dosaženo náležitým podílem občanů na společenské práci, která byla přední povinností a zároveň předním právem občana. Ve smyslu čl. 20 Ústavy z roku 1960 všem občanům

⁸²⁶ Viz Češka, Z., Zdobinský S. a kol.: Opus citatum, s. 93 a násl., kde je popsáno, jak byly základní, práva a svobody československým právním řádem zajištěny a uskutečňovány.

⁸²⁷ Viz Grons ký, J.: Opus citatum, s. 27., text poznámky pod čarou č. 7.

náležela rovná práva a rovné povinnosti, muži a ženy si tedy byli rovni, společnost měla vytvářet stejné možnosti a stejné příležitosti ve všech oborech života společnosti. Odměna za vykonanou práci příslušela podle jejího množství, jakosti a společenského významu; socialistická hospodářská soustava neznala hospodářských krisí ani nezaměstnanosti a zaručovala neustálé zvyšování reálné odměny za práci, což stanovil čl. 21 Ústavy z roku 1960. Politika státu se měla orientovat na postupné zkracování pracovní doby bez snížení mzdy. Právo na odpočinek bylo zajišťováno mimo jiné oproti Ústavě 9. května i péčí státu a společenských organizací o nejplnější využití volného času pracujících k jejich zotavení a pro jejich kulturní život.

Podle čl. 23 Ústavy z roku 1960 všichni pracující měli právo na ochranu zdraví a na léčebnou péči, jakož i právo na hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, které bylo zajištěno péčí státu a společenských organizací o předcházení vzniku nemocí, organizací zdravotnictví, sítí léčebných a sociálních zařízení, stále se rozšiřující bezúplatnou léčebnou péčí, jakož i organizovanou péčí o bezpečnost při práci, nemocenským pojištěním a důchodovým zabezpečením.

Zajištění práva na vzdělání je oproti Ústavě 9. května v čl. 24 Ústavy z roku 1960 podrobněji upraveno, mělo být zajištěno základním školním vzděláním veškeré mládeže, které bylo do věku 15 let povinné a bezúplatné, i soustavou bezúplatných škol, které ve stále širší míře měly poskytovat úplné střední vzdělání, všeobecné nebo odborné, a vzdělání vysokoškolské. K dalšímu prohloubení vzdělání sloužily organizace studia pracujících při zaměstnání a bezúplatného odborného školení v závodech a v jednotných zemědělských družstvech i kulturní a osvětová činnost státu a společenských organizací.

V čl. 26 Ústavy z roku 1960 se uvádí, že mateřství, manželství a rodina jsou pod ochranou státu, přičemž stát a společnost pečují o to, aby rodina byla zdravým základem rozvoje mládeže, v tom lze spatřovat určitý významový posun oproti Ústavě 9. května. Rodinám s více dětmi náleží zvláštní úlevy a podpora ze strany státu. Všem dětem a mládeži pak zabezpečuje společnost veškeré možnosti k všestrannému rozvoji tělesných i duševních schopností. Tento rozvoj je zajišťován péčí rodiny, státu a společenských organizací, jakož i zvláštní úpravou pracovních podmínek mládeže.

Rovnoprávné uplatnění žen v rodině, v práci a ve veřejné činnosti bylo upraveno v čl. 27 Ústavy z roku 1960 a zajišťovalo se zvláštní úpravou pracovních podmínek

a zvláštní zdravotní péčí při těhotenství a mateřství, dále též rozvojem zařízení a služeb umožňujících ženám využít všech schopností k účasti na životě společnosti.

Podle čl. 28 Ústavy z roku 1960 všem občanům byla zaručena svoboda projevu ve všech oborech života společnosti, zejména také svoboda slova a tisku, svoboda shromažďovací a svoboda pouličních průvodů a manifestací, poprvé výslovně do ústavy zahrnutá. Tyto svobody měly být užívány jak v zájmu rozvoje osobnosti a tvůrčího úsilí jednotlivce, tak k uplatňování jeho aktivní účasti na správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě země, přičemž byly zajištěny tím, že se pracujícím a jejich organizacím dávaly k dispozici vydavatelství a tiskové podniky, veřejné budovy, sály, prostranství, jakož i rozhlas, televise a jiné prostředky.

Občané a organizace měly ve smyslu čl. 29 Ústavy z roku 1960 právo obracet se k zastupitelským sborům a k ostatním státním orgánům s návrhy, podněty a stížnostmi, které byly státní orgány povinny odpovědně a včas vyřizovat.

V čl. 30 Ústavy z roku 1960 byla zaručena nedotknutelnost osoby, stíhání bylo možné jen ze zákonných důvodů a způsobem, který stanoví zákon; tresty bylo lze ukládat jen na základě zákona. Dále byly zaručeny nedotknutelnost obydlí, listovní tajemství a tajemství dopravovaných zpráv, jakož i svoboda pobytu, což stanovil čl. 31 Ústavy z roku 1960.

Podle čl. 32 Ústavy z roku 1960 byla zaručena svoboda vyznání, každý mohl vyznávat jakoukoli náboženskou víru, nebo být bez vyznání, i provádět náboženské úkony, pokud to nebylo v rozporu se zákonem. Nic z toho však nemohlo být důvodem k odpírání zákonem uložené občanské povinnosti.

Specificky bylo v čl. 33 Ústavy z roku 1960 vymezeno právo azylu jako právo cizích státních příslušníků pronásledovaných za hájení zájmů pracujícího lidu, za účast na národně osvobozovacím boji, za vědeckou a uměleckou tvorbu nebo za činnost na obranu míru.

V čl. 34 až 38 Ústavy z roku 1960 byly stanoveny povinnosti občanů, jež museli zachovávat ústavu i ostatní zákony a dbát ve všem svém konání zájmů socialistického státu a společnosti pracujících, chránit a upevňovat socialistické vlastnictví jako nedotknutelný základ socialistického zřízení a zdroj blahobytu pracujícího lidu, bohatství a síly vlasti. Občané povolání k výkonu veřejných funkcí je byli povinni vykonávat svědomitě a poctivě, nadto považovat jejich plnění k prospěchu společnosti za věc své

cti. Vrcholnou povinností obdobně jako v Ústavě z 9. května a zároveň věcí cti každého občana byla obrana vlasti a jejího socialistického zřízení; občané měli povinnost vykonávat službu v ozbrojených silách podle zákona⁸²⁸. Součástí občanských povinností byla úcta k právům spoluobčanů, jakož i uvědomělé zachovávání pravidel socialistického soužití. Jistě lze přisvědčit, že úcta k právům spoluobčanů byla pozitivním znakem Ústavy z roku 1960, a tak trochu i odrazem křesťanského „co nechceš, aby ti bylo činěno, nečiň sám druhým“. Nelze opomenout tehdejší náhled na občanské povinnosti: „*Ve společnosti, v níž vládne skutečná rovnoprávnost všech občanů, není plnění občanských povinností nějakou trpkou službou, nýbrž věcí cti a vlasteneckým projevem každého jednotlivce.*“⁸²⁹.

Podle čl. 39 Ústavy z roku 1960 Národní shromáždění mělo 300 poslanců, kteří byli lidem voleni, lidu odpovědni a mohli být lidem odvoláni, přičemž představovalo „... svrchovanost lidu, jemuž patří veškerá moc ve státě. ... je jediným orgánem, který je povolán povyšovat vůli lidu na zákon republiky. ... Národnímu shromáždění přísluší kontrola nad všemi státními orgány, především nad vládou.“⁸³⁰. Obdobně také ve smyslu čl. 86 Ústavy z roku 1960 krajské, okresní a místní národní výbory byly složeny z poslanců, kteří byli lidem voleni, lidu odpovědni a mohli být lidem odvoláni. Pracující měli být v nejširší míře zapojeni do správy státu, aby mohlo být využito jejich zkušeností. Poslanec národního výboru byl povinen být ve stálém styku se svými voliči, radit se s nimi, dbát jejich podnětů, skládat jim účty ze své činnosti a podávat jim zprávy o činnosti národního výboru, což stanovil čl. 88 Ústavy z roku 1960. Mezi přední úkoly národních výborů patřila péče o stále dokonalejší uspokojování hmotných i kulturních potřeb pracujících; za tím účelem měly zřizovat hospodářské organizace a kulturní, zdravotní a sociální zařízení a řídit jejich činnost.

Lze shrnout, Ústava z roku 1960 vychází z premisy, že bylo dosaženo postupného cíle, totiž socialismu, v cestě za komunistickou společností vybrala za předvoj dělnické třídy, Komunistickou stranu Československa. Klíčovou obdobně jako v Ústavě 9. května byla socialistická hospodářská soustava. I nadále se počítalo s přímou odvolatelností

⁸²⁸ Tj. zákona č. 92/1949 Sb., branný zákon, ve znění pozdějších předpisů.

⁸²⁹ Šubrt, J.: Opus citatum, s. 28.

⁸³⁰ Ibidem, s. 29.

volených zástupců lidu, kteří si tak nemohli být zcela jisti funkcí poslance, což mohlo v konečném důsledku bránit některým negativním jevům parlamentarismu⁸³¹.

Ústava z roku 1960 rovněž obsahovala katalog práv⁸³² a povinností občanů, zejména lze zmínit oproti Ústavě 9. května podrobnější úpravu práva na vzdělání, klíčovou úctu k právům spoluobčanů. Středem pozornosti se stala rodina, rovnoprávné uplatnění žen i výchova mládeže, nelze opomenout ani snahu o péči o nejlépejší využití volného času pracujících na zotavenou.

Dr Hřebejk poukazuje ovšem na to, že „*Za jeden z hlavních problémů Ústavy z roku 1960 je totiž možné označit to, že ústavní mechanismus, který byl ústavou založen (de constitutione lata), fungoval fakticky spíše pomocí mechanismů jiných – výlučně politických.*“⁸³³.

d) Idea humanity v období od roku 1968 do roku 1992

Rovnoprávnosti Čechů a Slováků jistě nepřispěla skutečnost, že svůj národní orgán státní moci a správy měli pouze Slováci v podobě Slovenské národní rady, jak stanovil čl. 73 Ústavy z roku 1960, která měla značně omezenou působnost, zatímco na Čechy, Moravu a Slezsko se vztahovala pouze centrální vláda. Tento nedostatek v duchu práva na sebeurčení měl být odstraněn federativním uspořádáním republiky, jež bylo připravováno ústavním zákonem č. 77/1968 Sb., o přípravě federativního uspořádání Československé federativní republiky. Z tohoto důvodu byla tímto ústavním zákonem zřízena také Česká národní rada, která měla spolu se Slovenskou národní radou plnit úkoly spojené s přípravou federace. Potřeba nového a spravedlivějšího základu společného státu Čechů⁸³⁴ a Slováků v duchu pokrokových demokratických a humanitních ideálů byla ztělesněna v ústavním zákoně č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Dr Jančo s dvacetiletým odstupem hodnotil, nakolik tento ústavní zákon obstál: „*Ústavný zákona o československej federácii je vhodnou základňou*

⁸³¹ Např. z poslední doby lze zmínit názor dr Kudrny: „Situace, kdy se při projednávání novely zákona v Parlamentu účelově lže, není únosná...“. Kudrna, J.: Když se v Parlamentu lže... IN: Právní rádce, roč. 19, č. 12, s. 59.

⁸³² Vedle práv občanů také právo azylu.

⁸³³ Hřebejk, J.: Opus citatum, s. 22.

⁸³⁴ Rovněž se objevila myšlenka trojfederace upínající se k představě Moravy jako členské republiky federace, která byla předmětem široké diskuse; autonomní povaha Moravy byla podporována i krajskými národními výbory na Moravě. Avšak vládní komise pro státoprávní uspořádání návrh trojfederace zamítla, stejně tak i Národní shromáždění. Viz Schelle, K.: Opus citatum, s. 318-319.

*pre upevnění a další rozvoj dvou rovnoprávných socialistických národů v rámci spoločnej čl. socialistickej štátnosti...*⁸³⁵. Podle čl. 29 tohoto ústavního zákona nejvyšším orgánem státní moci a jediným zákonodárným sborem Československé socialistické republiky bylo Federativní shromáždění mající dvě rovnoprávné sněmovny: Sněmovnu lidu a Sněmovnu národů. Ve smyslu čl. 102 citovaného ústavního zákona představitelem národní svrchovanosti a svébytnosti českého národa a nejvyšším orgánem státní moci v České socialistické republice byla Česká národní rada, obdobně ve Slovenské socialistické republice Slovenská národní rada.

Ústavním zákonem č. 144/1968 Sb., o postavení národností v Československé socialistické republice, bylo stanoveno, že Československá socialistická republika zabezpečuje maďarské, německé, polské a ukrajinské (rusínské) národnosti možnost a prostředky všestranného rozvoje. Národnosti měly být ve smyslu čl. 2 tohoto ústavního zákona přiměřeně zastoupeny v zastupitelských sborech a v jiných volených orgánech. Občanům výše uvedených národností mělo být podle čl. 3 zabezpečeno právo na vzdělání v jejich jazyku, právo na všestranný kulturní rozvoj, právo užívat jazyka v úředním styku v oblastech obývaných příslušnou národností, právo spolčovat se národnostních kulturních společenských organizacích, právo na tisk a informace v jejich jazyku.

Na tomto místě je třeba uvést, že „... *nejrozsáhlejším a nejzávažnějším přímým novelizačním zásahem do ústavního zákona č. 143/1968 Sb. ... který v podstatě negoval původní koncepci struktury federace a vytvořil vysoce centralizovanou pseudofederaci, jejíž subjekty – obě národní republiky – pozbyly podstatnou část svých kompetencí.*“⁸³⁶ byl ústavní zákon č. 125/1970 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Doc. Karel Schelle⁸³⁷ konstatuje, že období „... *sedmdesátých a osmdesátých let, je obdobím, kdy nedošlo k významnějším změnám jak státoprávním, tak v právním řádu.*“⁸³⁸, proto je namístě hlouběji se zabývat závěrečným obdobím federace, které bezprostředně předcházelo jejímu rozpadu.

Z pohledu ideového základu Ústavy z roku 1960 byl naprosto zásadní ústavní zákon č. 135/1989 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava

⁸³⁵ Jančo, A.: Opus citatum, s. 10.

⁸³⁶ Gronský, J.: Opus citatum, s. 284., text poznámky pod čarou č. 164.

⁸³⁷ Doc. Karel Schelle, advokát a pedagog, působí jako docent na katedře dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy university v Brně, z děl: Dějiny ústavního práva, Bibliografie právních dějin Moravy 1945-1990,

⁸³⁸ Schelle, K.: Opus citatum, 2014, s. 316.

Československé socialistické republiky, neboť z Ústavy z roku 1960 vypustil čl. 4 a změnil čl. 6 a čl. 16 odst. 1, podle posledně uvedeného byla veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování vedena v duchu vědeckého poznání a v souladu se zásadami vlastnictví, humanity a demokracie.

Za podstatný zásah do Ústavy z roku 1960 lze považovat také ústavní zákon č. 100/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé federativní republiky a ústavní zákon č. 143/1968 Sb., především jím bylo zrušeno úvodní prohlášení obsahující v určité podobě dosavadní státní ideologii, došlo také ke zrušení hierarchie typů vlastnictví.

Jako přelomový je možné chápat ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky, poněvadž veškeré právní předpisy, jejich výklad a používání muselo být podle § 1 tohoto ústavního zákona ve shodě s Listinou základních práv a svobod (dále jen „Listina“), jež se stala „... *právněstátním měřítkem, kterým je posuzována shoda rozhodování orgánů veřejné moci s ústavními a mezinárodními standardy práv a svobod.*“⁸³⁹ a podle dr Radovana Suchánka⁸⁴⁰ „... *skutečným základem nově budovaného právního řádu demokratického státu.*“⁸⁴¹.

Podle § 2 tohoto ústavního zákona mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, Českou a Slovenskou Federativní Republikou ratifikované a vyhlášené, jsou na jejím území obecně závazné a mají přednost před zákonem. Opomenout nelze ustanovení § 6 cit. ústavního zákona, podle něhož dnem 31. prosince 1991 pozbyly účinnosti ustanovení, která s Listinou nebyla v souladu. Jednalo se tak o „... *právní diskontinuitu s celým obdobím československého ústavního vývoje, v němž*

⁸³⁹ Filip, J.: Listina deset let poté – úvodní slovo konference. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Ed. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001, s. 25.

⁸⁴⁰ Radovan Suchánek, od listopadu 2013 soudce Ústavního soudu, odborný asistent na Katedře ústavního práva Právnické fakulty University Karlovy, z děl: Ústava České republiky: komentář (s kol. autorů), Ústavní právo v judikatuře Ústavního soudu: výběr z nálezů a usnesení (s Věrou Jiráskovou), dále publikuje odborné články mj. z oblasti parlamentarismu, tvorby práva, ústavního soudnictví a ochrany základních práv a svobod.

⁸⁴¹ Suchánek, R.: Dvacet let Listiny základních práv a svobod – stabilita ve víru změn. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011, s. 25.

*základní práva a svobody – pokud vůbec byly právně zakotveny – byly oklešťovány a omezovány.*⁸⁴²

Samotná Listina⁸⁴³ byla převratná v tom, že stála na přirozenoprávním pojetí, podobně totiž jako za Velké francouzské revoluce *Deklarace práv člověka a občana*⁸⁴⁴ základní práva a svobody ve svém čl. 1 označila za nezadatelné, nezcizitelné⁸⁴⁵, nepromlčitelné a nezrušitelné, přičemž lidé jsou svobodní a rovni⁸⁴⁶ v důstojnosti i v právech⁸⁴⁷. Dr. Věra Jirásková⁸⁴⁸ je toho názoru, že: „*Rozhodující obrat v pojetí základních práv a svobod člověka znamenalo ústavní zakotvení principu právního státu, který pochází z německé právní teorie...*“⁸⁴⁹. V čl. 2 Listiny se stát přihlásil k demokratickým hodnotám⁸⁵⁰ jako svým základním kamenům, a zároveň se odmítl vázat na jakoukoli ideologii, ani na náboženské vyznání. Dále v tomto článku je zakotvena zásada enumerativnosti veřejnoprávních pretensí a zásada legální licence.

Podle čl. 4 Listiny, jenž je ve své podstatě pojistkou proti porušování Listiny ze strany státu, povinnosti mohou být ukládány toliko na základě zákona a v jeho mezích

⁸⁴² Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. IV 1989 – 1992. Universita Karlova, Karolinum, Praha 2007, s. 240., text poznámky pod čarou č. 173.

⁸⁴³ Objevují se výhrady k obsahovému členění listiny. Viz Blahož, J.: Základní lidská práva a ústavní soudnictví po deseti letech od vzniku Ústavy České republiky (ústavní úprava a funkce). IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003, s. 217.

⁸⁴⁴ Francouzsky: La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen.

⁸⁴⁵ Prof. Boguszak upozorňuje, že nezadatelnost a nezcizitelnost základních práv jsou synonyma. Viz Boguszak, J.: Vznik Listiny a některé otázky interpretace. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Ed. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001, s. 34. Viz Boguszak, J.: Diferenciace lidských práv. IN: Právník, roč. 139, 2000, č. 3, s. 254-260, kde autor cit. díla dochází k závěru, že veškerá lidská práva nejsou ve stejném smyslu a míře nezadatelná.

⁸⁴⁶ Sr. Boguszak, J.: Rovnost a lidská práva. IN: Transformace ústavních systémů zemí střední a východní Evropy. Sborník příspěvků a statí z konference Praha 15. – 16. října 1999. II. část. Red. V. Pavlíček. Praha, Právnická fakulta UK Praha, Katedra ústavního práva, s. 154-158. Podle J. Boguszaka je třeba brát na zřetel koncepci rovnosti a tedy koncepci komutativní a distributivní spravedlnosti. Viz ibidem, s. 154 a 155.

⁸⁴⁷ Rovnost v důstojnosti a právech lze chápat ve smyslu dvojím, jednak jako pokyn ústavodárce zakazující přijetí právní úpravy zakládající nerovnost a jednak jako axiom, že jsou si lidé rovni, ačkoli jsou mezi nimi faktické nerovnosti. Viz Gerloch, A., Tryzna, J.: Příliš rovnosti škodí? (k otázce ústavního zakotvení požadavku na odlišné zacházení v odlišných případech). IN: Soudce, 2013, č. 12, s. 23.

⁸⁴⁸ Věra Jirásková, působí jako odborná asistentka Katedry ústavního práva Právnické fakulty University Karlovy, z děl: Dokumenty k ústavním systémům, Zvláštnosti ústavního vývoje Švýcarska.

⁸⁴⁹ Jirásková, V.: Listina základních práv a svobod v kontextu katalogů práv ústav zemí střední a východní Evropy. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Eds. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně, Mezinárodní politologický ústav 2001, s. 46.

⁸⁵⁰ Podle doc. Maršálka si lidská práva zachovávají legitimitu, pouze když jsou přijata demokraticky, a nikoli tehdy, jsou-li vnucena do kulturně odlišného prostředí pod rouškou globální spravedlnosti. Viz Maršálek, P.: Soudobá delegitimace lidských práv. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011, s. 81 a 83.

a jen při zachování základních práv a svobod, jejichž meze mohou být za podmínek stanovených Listinou upraveny pouze zákonem při šetření jejich podstaty a smyslu.

Ve smyslu čl. 5 Listiny každý je způsobilý mít práva, a ačkoli v čl. 6 Listiny se uvádí, že každý má právo na život a nikdo jej nesmí být zbaven, stanoví se, že lidský život je hoden ochrany již před narozením. Zákonitě se lze ptát, proč čl. 6 odst. 1 věta druhá Listiny nezní „Lidský život je chráněn již před narozením“. Patrně se chtělo říci, že lidský život si zaslouží ochrany i před narozením, nikoli však zcela kategoricky, aby byly umožněny případy, ve kterých by bylo lze lidský život ještě před narozením legálně ukončit⁸⁵¹. Pokrokově byl také čl. 6 odst. 3 Listiny zakázán trest smrti jako výraz humanismu, poněvadž lidský život má nesmírnou hodnotu, byť dotyčný se mohl dopustit i závažných zločinů.

Podle čl. 7 Listiny je zaručena nedotknutelnost osoby a její soukromí, kterou lze omezit jen v případech stanovených zákonem, dále pak nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu. V čl. 8 Listiny se uvádí, že osobní svoboda je zaručena, nikdo nesmí být stíhán nebo zbaven svobody jinak než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon. Obviněného nebo podezřelého z trestného činu je možno zadržet jen v případech stanovených v zákoně, ovšem zatknout obviněného je možné jen na písemný odůvodněný příkaz soudce. Tímto článkem je také vyjádřena nutnost využívat institutu vazby a převzetí a držení v ústavní zdravotnické péči bez svého souhlasu pouze v souladu se zákonem.

Čl. 9 Listiny jsou zakázány nucené práce a služby, což se nevztahuje na práce ve výkonu trestu odnětí svobody, nebo jedná-li se o trest nahrazující trest odnětí svobody, jde-li o vojenskou službu nebo službu ji nahrazující. Další výjimkou jsou služby vyžadované na základě zákona v případě živelných pohrom, nehod, nebo jiného nebezpečí, které ohrožuje životy, zdraví nebo značné majetkové hodnoty, případně jednání uložené zákonem pro ochranu života, zdraví nebo práv druhých.

Ve smyslu čl. 10 Listiny každý má právo na zachovávání jeho lidské důstojnosti, osobní cti, dobré pověsti, a aby bylo chráněno jeho jméno, vedle toho také právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života, i před

⁸⁵¹ Je ovšem otázkou, zda ukončení lidského života lékařským postupem lege artis před narozením, pokud k tomu nedojde v případě ohrožení života matky, je v souladu s ideou humanity. Autor této práce se domnívá, že nikoli.

neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním údajů o své osobě.

Podle čl. 11 Listiny každá má právo vlastnit majetek, vlastnické právo všech má stejný zákonný obsah a ochranu a dědění se zaručuje. Positivně lze vnímat odst. 3 tohoto článku, neboť omezuje absolutní povahu vlastnictví tím, že nesmí být zneužito na újmu práv druhých nebo v rozporu se zákonem chráněnými obecnými zájmy. Vlastnictví tedy vlastníka zavazuje a jeho výkon nesmí poškozovat lidské zdraví, přírodu a životní prostředí nad míru stanovenou zákonem. Určitý majetek může být toliko ve vlastnictví státu, ve veřejném zájmu na základě zákona a za náhradu je možné majetek i vyvlastnit. Poněvadž majetek lze velice dobře odčerpávat daněmi, stanoví čl. 11 odst. 5 Listiny, že daně a poplatky lze ukládat jen na základě zákona.

Obydlí člověka se prohlašuje za nedotknutelné a v zásadě není dovolené do něj vstoupit bez souhlasu toho, kdo v něm bydlí, což s nezbytnými výjimkami stanoví čl. 12 Listiny. Podle čl. 13 Listiny nikdo nesmí porušit listovní tajemství ani tajemství jiných písemností a záznamů, ať již uchovávaných v soukromí, nebo zaslaných poštou anebo jiným způsobem, s výjimkou případů a způsobem, které stanoví zákon. Stejně je zaručeno tajemství zpráv podávaných telefonem, telegrafem nebo jiným podobným zařízením.

Ve smyslu čl. 14 Listiny svoboda pohybu a pobytu je zaručena, území republiky může každý svobodně opustit, ovšem tato svoboda může být omezena zákonem, je-li to nevyhnutelné pro bezpečnost státu, udržení veřejného pořádku, ochranu zdraví nebo ochranu práv a svobod druhých a na vymezených územích též z důvodů na ochranu přírody.

Neodmyslitelnou součástí katalogu lidských práv je svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání. Každý má právo změnit náboženství nebo víru anebo být bez vyznání, což stanoví čl. 15 Listiny a vedle toho také svobodu vědeckého bádání a umělecké tvorby. Velikým přínosem je však odst. 3 tohoto článku, dle něž nikdo nemůže být nucen vykonávat vojenskou službu, pokud je to v rozporu s jeho svědomím nebo s jeho náboženským vyznáním. Čl. 16 Listiny potom stanoví právo svobodně projevit náboženství nebo víru, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu. Pro církve a náboženské společnosti je klíčový odstavec 2 tohoto článku, neboť podle něj ustavují své orgány, duchovní, zřizují

řeholní a jiné církevní instituce nezávisle na státních orgánech. Podle prof. Pavlíčka „Listina základních práv a svobod zrovnoprávnila věřící s ateisty i s těmi, kteří jsou v této věci neutrální. Svoboda svědomí a vyznání patří k základním lidským právům.“⁸⁵².

V oddílu druhém Listiny jsou zakotvena politická práva, jako jsou svoboda projevu v nejširší možné podobě, právo na informace a povinnost státních orgánů a orgánů územní samosprávy informace o své činnosti přiměřeným způsobem poskytovat, zákaz censury, petiční právo, právo pokojně se shromažďovat a svobodně se sdružovat ve spolcích, společnostech a jiných sdruženích. Občané mají právo zakládat politické strany a politická hnutí, které jsou odděleny od státu. Podle čl. 21 Listiny občané mají právo podílet se na správě veřejných věcí přímo nebo svobodnou volbou svých zástupců, volební právo je všeobecné a rovné a vykonává se tajným hlasováním. Za rovných podmínek mají občané přístup k voleným a jiným veřejným funkcím. Pozoruhodná je preference přímé demokracie⁸⁵³ před zastupitelskou, byť jen v ideové rovině. Základním principem je potom svobodná soutěž politických sil v demokratické společnosti, což stanoví čl. 22 Listiny. Konečně v čl. 23 Listiny je zaneseno právo na odpor⁸⁵⁴ proti každému, kdo by odstraňoval demokratický řád lidských práv a základních svobod, založený Listinou, jestliže činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků jsou znemožněny. Tento článek by měl být elementární součástí katalogu lidských práv, v minulosti tomu však tak nebývalo.

V hlavě třetí Listiny jsou uvedena práva národnostních a etnických menšin v souladu s dosavadním vývojem, zejména je těmto menšinám zaručen všestranný rozvoj a právo rozvíjet vlastní kulturu, přičemž příslušnost k takové menšině nesmí být nikomu na újmu.

Hlava čtvrtá Listiny obsahuje hospodářská, sociální a kulturní práva, každý má tedy právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu, jakož i právo podnikat a provozovat jinou hospodářskou činnost. V čl. 26 odst. 3 Listiny je zakotveno právo získávat prostředky pro své životní potřeby prací a hmotné zajištění v přiměřeném rozsahu těch, co ji bez své vinny nemohou vykonávat. Ve smyslu čl. 27 Listiny mohou nezávisle na státu být zakládány odborové organizace, rovněž je zaručeno právo na stávkou, jež ovšem nepřísluší některým kategoriím povolání. Podle čl. 28 Listiny

⁸⁵² Pavlíček, V.: Zdrojem práva je pouze stát. IN: Hospodářské noviny, roč. 43, č. 55, s. 8.

⁸⁵³ Tj. její uvedení na prvním místě.

⁸⁵⁴ Otázkou zůstává, jak by na výkon tohoto práva bylo pohlíženo v praxi.

zaměstnanci mají právo na spravedlivou odměnu za práci⁸⁵⁵ a na uspokojivé pracovní podmínky.

Ženy, mladiství a osoby zdravotně postižené mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky, dvěma posléze uvedeným kategoriím náleží právo na zvláštní ochranu v pracovních vztazích a na pomoc při přípravě k povolání, což stanovil čl. 29 Listiny. Ve smyslu čl. 30 Listiny občané mají právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří, při nezpůsobilosti k práci i při ztrátě živitele. Kdo je v hmotné nouzi, má právo na nezbytnou pomoc, jež by mu zajistila základní životní podmínky. V čl. 31 Listiny je obsaženo právo na ochranu zdraví a právo na bezúplatnou zdravotní péči a na zdravotní pomůcky na základě veřejného pojištění.

Podle čl. 32 Listiny rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona, zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena. Zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající pracovní podmínky náleží ženě v těhotenství. V odstavci 3 tohoto článku jsou stanovena rovná práva dětí manželských a nemanželských, byť dnes to lze považovat za již nadbytečné ustanovení. Podle odstavce 4 cit. článku péče o děti a jejich výchova je právem rodičů, jež mají právo na pomoc státu z tohoto důvodu, obdobně děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči.

Ve smyslu čl. 33 Listiny každý má právo na vzdělání, občané mají právo na bezúplatné vzdělání v základních a středních školách, podle schopností občana a možností společnosti též na vysokých školách; školní docházka je povinná pod dobu stanovenou zákonem. Podle čl. 34 Listiny se zaručuje právo přístupu ke kulturnímu bohatství i právo k výsledkům tvůrčí duševní činnosti.

V čl. 35 Listiny je uvedeno právo každého na příznivé životní prostředí, včasné a úplné informace o jeho stavu. Přínosem je jistě odstavec 3 tohoto článku, dle něž při výkonu svých práv nikdo nesmí ohrožovat ani poškozovat životní prostředí, přírodní zdroje, druhové bohatství přírody a kulturní památky nad míru stanovenou zákonem.

⁸⁵⁵ Podle názoru autora práce by se slušelo odměnu za práci podrobněji charakterisovat již v samotné Listině. Stejného názoru byl i prof. Boguszak: „Oproti původnímu elaborátu snad jen díkce čl. 28 obsahující dnes pouhé abstraktní výrazy ‚spravedlivá odměna‘ a ‚uspokojivé pracovní podmínky‘ znamenala po mém soudu zhoršení oproti původnímu elaborátu, který obsahoval alespoň demonstrativní konkretizující výčet.“ Boguszak, J.: Vznik Listiny a některé otázky interpretace. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Eds. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001, s. 33.

Hlava pátá Listiny upravuje právo na soudní a jinou právní ochranu, zejména je třeba uvést, že podle čl. 36 Listiny se každý může domáhat stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu a ve stanovených případech u jiného orgánu. Kdo tvrdí, že byl na svých právech zkrácen rozhodnutím orgánu veřejné správy, může se obrátit na soud, aby přezkoumal zákonnost takového rozhodnutí. Pokud byla nezákonným rozhodnutím soudu, jiného státního orgánu či orgánu veřejné správy nebo nesprávným úředním postupem způsobena škoda, každý má právo na její náhradu. Ve smyslu čl. 43 Listiny azyl je poskytován cizincům pronásledovaným za uplatňování politických práv a svobod.

Zřetelnou slabinou Listiny je uplatňování lidských práv bez zřetelného vztahu k jim odpovídajícím povinnostem⁸⁵⁶, které by obdobně jako v Ústavní listině z roku 1920 měly být i v Listině explicitně obsaženy. Nicméně prof. Gerloch upozorňuje: „*Z toho, že Listina explicitně stanoví toliko práva, a nikoliv povinnosti, nevyplývá, že z ní právní povinnosti nelze implicitně dovodit. ... Zaručení určitého subjektivního práva vždy znamená stanovení povinnosti nezasahovat do výkonu tohoto půrůva ostatním subjektům, tj. zákazu určité činnosti (non facere = nekonat). Rovněž při výkonu práva nelze zasahovat do práv druhých ani je nelze vyonávat v rozporu s chráněnými obecnými (veřejnými) zájmy.*“⁸⁵⁷. Ano, v každém právu je implicitně obsažena také povinnost.

V souvislosti s již méně funkční federací byl přijat ústavní zákon č. 327/1991 Sb., o referendu, a to k otázce formy státoprávního uspořádání České a Slovenské Federativní Republiky, a vedle něj oficiálně připravována nová ústava, ovšem pracovní návrh zůstal ve variantním řešení, počítalo se např. s Federální radou, jejíž členy by byly předsedové a čtrnáct poslanců zákonodárných orgánů jednotlivých republik⁸⁵⁸. Avšak dne 17. 7. 1992 byla přijata *Deklarace Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenskej republiky*,

⁸⁵⁶ Viz Maršálek, P.: Opus citatum, s. 84.

⁸⁵⁷ Gerloch, A.: K recentnímu pojetí právního státu. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996, s. 61.

⁸⁵⁸ Na návrhu nové ústavy na žádost presidenta Václava Havla pracovali také američtí a západoevropští konstitucionalisté. Viz Gronský, J.: Opus citatum, s. 312 a 329. Svůj návrh předložil veřejnosti prezident Václav Havel, ale stejně jako návrh Občanského fóra, z něhož při jeho psaní spolu s dr Pavlem Rychetským vycházel, nebyl považován za využití práva zákonodárné iniciativy, Federální shromáždění jej totiž nemohlo oficiálně projednat. Viz Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Opus citatum, s. 75. Schelle, K.: Opus citatum, s. 363.

Prof. A. Gerloch co se týče státoprávního uspořádání, se klonil spíše k státu unitárnímu se systémem samosprávy Čech, Slovenska, Moravy, Slezska i menších regionů. Srv. Gerloch, A.: Nad variantami nového státoprávního uspořádání Československého státu. IN: Právník, roč. 130, 1991, č. 6, s. 507.

tento krok vyústil dne 1. 9. 1992 v přijetí ústavního zákona č. 460/1992 Sb., Ústava Slovenskej republiky, s účinností od 1. 10. 1992 pak ve skutečnosti „... zanikla československá federace – a to přesto, že čistě formálně právně se tak stalo až 1. 1. 1993.“⁸⁵⁹, tj. ústavním zákonem č. 542/1992 Sb., o zániku České a Slovenské Federativní Republiky, který ovšem postrádal legitimitu⁸⁶⁰, zejména „... legitimitu volebních programů stran, na jejichž základě byly volby v roce 1992 uskutečněny...“⁸⁶¹, a především z důvodu slibu poslanců Federálního shromáždění⁸⁶², ostatně podle prof. Zdeňka Jičínského⁸⁶³ „... celkový způsob rozhodování o bytí ČSFR, zejména proto, že na začátku tohoto procesu nebylo referendum, ústavní nebyl.“⁸⁶⁴. Na otázku proč, nebyl proces rozhodování o zániku Československa ústavní odpovídá prof. Pavlíček: „Moc ustanovující „... má jediné právo stát ustanovovat nebo bořit...“⁸⁶⁵. Čili moc ustanovená takové oprávnění nemá. Mimoto řada evropských i mimoevropských států díky způsobu, jakým došlo k zániku Československa, jej považovala za odstrašující příklad vztahu státu ke své státnosti.⁸⁶⁶

Důsledkem přichystané změny ve státoprávním upořádání bylo přijetí⁸⁶⁷ ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, jež sleduje linii diskontinuity

⁸⁵⁹ Gronský, J.: Opus citatum, s. 467, text poznámky pod čarou č. 245.

⁸⁶⁰ Obyvatelstvo bylo pro zachování společného státu. Viz ibidem, s. 562, text poznámky pod čarou č. 259. Klíma, K.: Ústavní rozdělení. IN: Encyklopedie ústavního práva. Klíma, K. a kol. Praha, ASPI, a. s., 2007, s. 91.

⁸⁶¹ Ibidem, s. 92.

⁸⁶² Prof. Jičínský se na půdě Federálního shromáždění dne 18. 11. 1992 v rozpravě ptal: „Jak to, že byl zahájen proces neústavní? ... A cožpak Federální shromáždění je orgán, který je oprávněn rozhodnout o zániku federace? Je to orgán, který má zabezpečovat zájmy federace, a tomu jsme skládali svůj slib věrnosti. ... A jakým právem federální vláda připravuje zákon o zániku federace? Vždyť je to v rozporu s jejím základním posláním.“. Jičínský, Z.: Ústavněprávní a politické problémy České republiky. Praha, Victoria Publishing 1995, s. 32-33.

⁸⁶³ Zdeněk Jičínský, profesor na Právnické fakultě University Karlovy v Praze, poslanec, věnuje se především ústavněprávním problémům, z děl: Čs. parlament v předlistopadovém období, K vývoji právního myšlení v Československu v 60. letech, Ústava České republiky v politické praxi.

⁸⁶⁴ Jičínský, Z.: Opus citatum, s. 40.

⁸⁶⁵ Pavlíček, V.: Kde je garant demokratického právního státu? IN: Mosty, roč. 7, č. 9, s. 3.

⁸⁶⁶ Viz Pavlíček, V.: Přímá demokracie najde uplatnění i v Česku. IN: Hospodářské noviny, roč. 42, č. 73, s. 8.

⁸⁶⁷ „Tři další návrhy ústavy, jež byly paralelně připraveny v prostředí tehdejších opozičních stran – sociální demokracie, komunistické strany a Liberálně sociální unie – vůbec nebyly v České národní radě projednávány.“. Drahoš, J.: Úvodní projev předsedy Akademie věd České republiky. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 20.

s předchozím obdobím let 1948–1989⁸⁶⁸, ovšem jeho příprava byla značně specifická⁸⁶⁹ a probíhala ve spěchu⁸⁷⁰. Dr Jan Kudrna⁸⁷¹ je toho názoru, že „*V případě České republiky ve druhé polovině roku 1992 by bylo vhodnější schválit pouze prozatímní ústavu a později připravit definitivní dokument. Podobně postupovalo Polsko a dosáhlo mnohem lepších výsledků.*“⁸⁷² a taktéž upozorňuje na okolnosti omezující vnímání ústavy jako stabilního dokumentu, jako úhelného kamene právního řádu, jednalo se o krátký čas na přípravu a turbulentnost přípravných prací, nedostatečné zdokumentování přípravy, mýtisací předválečného ústavního a politického uspořádání, vyloučení politické oposice z příprav, nedořešení některých problémů a jejich odložení do budoucna a převratnost doby, ve které byla připravována, dovozuje tak prozatímní charakter této ústavy.⁸⁷³

Prof. Pavlíček ohledně Ústavy České republiky konstatuje, že „*Na její kvalitě se negativně odrazila nejen malá kvalifikace některých vládních expertů (nikdo z nich se nezabýval profesionálně ústavním právem), ale i nechtění umožnit alespoň odborné veřejnosti, aby se k novele základního zákona českého státu mohla veřejně vyslovit.*“⁸⁷⁴. Tato skutečnost snad i způsobila celkovou nedotaženost Ústavy České republiky spočívající také v odkládání realizace některých institutů, které upravovala.

⁸⁶⁸ Viz Filip, J.: Ústavní právo České republiky. 1. Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR. 4. vydání. Brno, Masarykova universita a Doplněk 2003, s. 22.

⁸⁶⁹ Autor práce je toho názoru, že ústavu by měli tvořit nejpřednější odborníci na ústavní právo v zemi. Jako kuriosní se proto jeví přiznání Marka Benda: „Ústavu psali z drtivé většiny neprávnické, a pokud byli právníky, tak právníky, kteří nikdy žádné ústavní právo nedělali. Těm ústavním právníkům jsme fatálně nevěřili, přesně těm všem Boguszakům a dalším, a nikdy jsme je k tomu ani na vteřinu nechtěli pustit...“. Benda, M.: K přípravě Ústavy ČR v České národní radě. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 37. Vládní koalice odmítla, aby do ústavních prací byli zahrnuti experti, kteří pracovali na návrhu ústavy ve Federálním shromáždění. Viz Jičínský, Z.: Ústavněprávní a politické problémy vzniku České republiky a charakteristika sociálně-demokratického návrhu Ústavy ČR. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 48.

⁸⁷⁰ Viz Maršálek, P.: Ústava České republiky, ústavní mytologie a změněný svět. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 76.

⁸⁷¹ Jan Kudrna, odborný asistent na Katedře ústavního práva Právnické fakulty University Karlovy v Praze, z děl: Ústavní postavení prezidenta a způsob jeho volby (spolu s kol. autorů), publikoval řadu odborných článků k otázkám volebních systémů, ústavních modelů, právní úpravy mimořádného zákonodárství či právní úpravy politických stran.

⁸⁷² Kudrna, J.: Záplatování jako nevyhnutelná základní metoda přístupu k Ústavě ČR. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 91.

⁸⁷³ Viz ibidem, s. 85 a 91.

Doc. Kysela poukazuje na možný důsledek spočívající v tom, že „Později byla ohrožena regulativní funkce ústavy pokusy o její obcházení pomocí ad hoc ústavních zákonů o zkrácení volebního období.“. Kysela, J.: Shrnutí: Vývoj Ústavy ČR jako předmět reflexe. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 359.

⁸⁷⁴ Pavlíček, V.: Problémy práv občanů v Ústavě České republiky. IN: Právník, roč. 132, č. 4, s. 353.

Obecně se soudí, že její koncepce byla založena na Ústavní listině z roku 1920⁸⁷⁵, dr Kudrna však poukazuje na to, že „... se – pokud jde o celkový výsledek a jeho koncepci – jedná o mýtus, že Ústava ČR vychází z koncepce ústavní listiny z roku 1920. Odlišností je tolik, že všechny v celkovém souhrnu vedou k tomu, že se jedná o nový text.“⁸⁷⁶. Tento názor relativisuje prof. Filip, když usuzuje: „Zcela konkrétní návaznosti již možno vysledovat v souvislosti s právním řádem předmnichovské ČSR. V České národní radě byl sice odmítnut návrh, aby byla Ústavní listina z roku 1920 v podstatě převzata jako Ústava ČR, nicméně nejen v této Ústavě... můžeme najít východiska a inspirace z této doby.“⁸⁷⁷, avšak opět bez širší společenské diskuse a zapojení veřejnosti⁸⁷⁸, navzdory tomu byla dílem kompromisů⁸⁷⁹. V preambuli se občané hlásí ke všem dobrým tradicím dávné státnosti zemí Koruny české i státnosti československé a k nedotknutelným hodnotám lidské důstojnosti a svobody, vědomi si svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku, odhodlání budovat a rozvíjet Českou republiku jako svobodný a demokratický stát, založený na úctě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti, a to v souladu s principy právního státu. Mezi dobré tradice české státnosti řadí doc. Maršálek „... příklon národní elity k humanismu a demokracii. Kořeny této tendence sahají až k husitství, popřípadě k myslitelům tuto epochu uvozujícím.“⁸⁸⁰. Jako problematické lze považovat opomíjení některých dalších tradic české státnosti, a to tradici Velké Moravy a českého přemyslovského knížectví⁸⁸¹ a království.

V kontextu tradic českého státu a hodnot, na kterých je Ústava České republiky založena, upozorňuje prof. Pavlíček, že „V České republice probíhá nadále spor

⁸⁷⁵ Viz Gerloch, A.: Dělbba moci v Ústavě Československé republiky (1920) a v Ústavě České republiky (komparace). IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 1990, č. 1-2, s. 167 a 178., Filip, J.: Deset let Ústavy ČR: východiska, stav, perspektivy. IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003, s. 27.

Podle dr Kudrny existuje jistá podoba, koncepce však shodná s Ústavní listinou z roku 1920 není, v některých případech dochází ke křížení Ústavní listiny z r. 1920 a Ústavy z roku 1960 (otázka kontrasignace a odpovědnosti presidenta republiky); čili z každé předchozí ústavy byla vzata část koncepce, byl tak stvořen nový text. Viz Kudrna, J.: Opus citatum, s. 87.

⁸⁷⁶ Ibidem, s. 88.

⁸⁷⁷ Filip, J.: Ústavní právo České republiky. 1. Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR. 4. vydání. Brno, Masarykova universita a Doplněk 2003, s. 22.

⁸⁷⁸ Návrh byl zpracován vládní komisí, jejímž předsedou byl prof. Václav Klaus. Viz Schelle, K.: Opus citatum, s. 367-368.

⁸⁷⁹ Např. dohoda „Senát za Listinu“. Viz k tomu Gerloch, A.: Opus citatum, s. 168.

⁸⁸⁰ Maršálek, P.: Opus citatum, s. 74-75.

⁸⁸¹ Viz k tomu Maršálek, P.: Ústava České republiky, ústavní mytologie a změněný svět. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 78.

*o hodnoty a tradice českého státu. ... jde o to, zda to má být tradice demokraticko-republikánská, jak ji kdysi vyjádřili ve Washingtonské deklaraci Masaryk, Štefánik a Beneš, nebo zda jde o hodnoty jiné. Nabízejí se symboly prosazované v době druhé republiky nebo návrat k jiným zdrojům, než k těm, jež patřily k principům demokracie a rovnosti a laického republikánského státu za první republiky.*⁸⁸². Lze se domnívat, že žádoucí je i nadále pokračovat v tradicích založených první republikou, a to s ohledem na udržení kontinuity české státnosti. K hodnotové orientaci Ústavy České republiky prof. Pavlíček uvádí: „*Domnívám se, že ústava musí hodnotovou orientaci mít, musí být demokraticky orientovaná. Nemůže obsahovat jen pravidla, která se dají zneužít. Hodnotová orientace by měla být v ústavě zakotvena demokratickými principy a lidskými právy. Projevuje se to v řadě ústav tzv. nezrušitelnými formulacemi.*“⁸⁸³. Jak to dopadá se státem s hodnotově neutrální ústavou ukazuje osud Německa v druhé čtvrtině dvacátého století.

Podle čl. 1 Ústavy České republiky je Česká republika svrchovaný, jednotný a demokratický právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana. Prof. Gerloch zmiňuje, že: „*Východiskem demokratické koncepce práva a právního státu je tedy svoboda, jíž jsou subjektivní práva (základní práva a svobody v první řadě) právním vyjádřením. V demokraticky organizované společnosti však přirozeně neplatí, že svoboda je neomezená...*“⁸⁸⁴. Ve smyslu článku 2 Ústavy České republiky lid je zdrojem veškeré státní moci a vykonává ji prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní; ústavní zákon může stanovit, kdy lid vykonává státní moc přímo. Tento článek zakotvuje zásadu enumerativnosti veřejnoprávních pretensí a zásadu legální licence. Podle doc. Wintra „*Princip suverenity lidu vyjadřuje první část čl. 2 odst. 1 Ústavy...*“⁸⁸⁵. Suverenita lidu je základním axiomem demokracie jako takové.

Ovšem význam referenda je pro humanitní demokracii vyšší než, jaký mu přisuzuje Ústava České republiky. Kupř. prof. Gerloch považuje referendum za legitimní

⁸⁸² Pavlíček, V.: Kde je garant demokratického právního státu? IN: Mosty, roč. 7, č. 9, s. 3.

⁸⁸³ Pavlíček, V.: Přímá demokracie najde uplatnění i v Česku. IN: Hospodářské noviny, roč. 42, č. 73, s. 8.

⁸⁸⁴ Gerloch, A.: K otázce limitace základních práv a svobod. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Eds. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001, s. 120.

⁸⁸⁵ Wintr, J.: Opus citatum, s. 30.

prostředek rozhodování lidu⁸⁸⁶, přičemž poukazuje na to, že „... není díkce čl. 2 odst. 2 Ústavy... v souladu s čl. 21 Listiny, ale ani s praxí vyspělých demokratických států Evropy.“⁸⁸⁷. Objevují se ovšem i názory, že vyšší legitimitu než všeobecné referendum má hlasování Parlamentu, poněvadž lid v referendu (až na výjimky; např. oddělení části státu) nevystupuje v roli nejvyššího suveréna, nýbrž jako jakýkoli jiný ústavní orgán.⁸⁸⁸ S tím ovšem souhlasit nelze, jelikož lid je zdrojem státní moci, přičemž není možné říci, že v jednom případě vystupuje v roli suveréna a v jiném nikoli. Lid má totiž na rozdíl od Parlamentu neodvozenou legitimitu.

Poněkud zvláště se jeví čl. 3 Ústavy České republiky, podle nějž součástí ústavního pořádku⁸⁸⁹, *ergo* nikoli samotné Ústavy České republiky, je Listina, což značně snížilo právní a společenský dosah Ústavy České republiky.⁸⁹⁰ Podle doktríny Ústava České republiky „... má vzhledem k existenci samostatně stojící Listiny základních práv a svobod, poměrně netypickou konstrukci.“⁸⁹¹. Prof. Gerloch v tomto ohledu pohlíží na ústavodárce značně kriticky, kdy uvádí: „*Ústavodárce tak nejenže neodstranil jisté pochyby o právní síle Listiny, vyplývající dříve ze znění § 1 odst. 1 ústavního zákona č. 23/1991 Sb., uvozujícího Listinu, podle něhož ústavní zákony, jiné zákony a další právní předpisy, jejich výklad a používání musí být v souladu s Listinou, nýbrž naopak tyto pochyby ještě zvýraznil.*“⁸⁹². Prof. Filip šel ještě dál, když prohlásil: „*Hlavním koncepčním nedostatkem Ústavy ČR se proto nakonec stalo nezařazení úpravy základních práv a svobod. Proto nebude požívat nikdy autoritu ústav, které jsou zárukou svobod a práv jedince ve vztahu ke státní moci.*“⁸⁹³.

⁸⁸⁶ Viz Gerloch, A.: Dělbá moci v Ústavě Československé republiky (1920) a v Ústavě České republiky (komparace). IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 1990, č. 1-2, s. 172.

⁸⁸⁷ Gerloch, A.: Potřebujeme měnit Ústavu? IN: Interpretace Ústavy České republiky a Ústavy Slovenské republiky. Evropeizace ústavních systémů. Ed. V. Jirásková. Praha, Universita Karlova Právnická fakulta 2007, s. 12.

⁸⁸⁸ Srv. Wintr, J., Askari, D.: Lidská práva a rozhodování v referendu. IN: Právník, 2016, č. 2, s. 134.

⁸⁸⁹ Viz Chvála, B., Mucha M., Pludek, A.: Opus citatum, s. 10., kde se uvádí: „Při projednávání ústavy posléze zvítězil kompromisní návrh, podle něhož Listina nebyla sice zařazena do Ústavy, ale přesto se stala součástí ústavního pořádku České republiky. Přijaté řešení není zdaleka ideální. Má-li totiž ústava demokratického státu tvořit přirozený základ celého právního řádu, pak musí především stanovit vztah občanů ke státu, jejich základní práva a povinnosti i meze oprávnění státních orgánů vůči občanům.“

⁸⁹⁰ Viz Gronský: Opus citatum, s. 591., text poznámky pod čarou č. 264.

⁸⁹¹ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Opus citatum, s. 77.

⁸⁹² Gerloch, A.: Je soudce vázán Listinou?. IN: Právník, roč. 132, 1993, č. 6, s. 526.

⁸⁹³ Filip, J.: Deset let Ústavy ČR: východiska, stav, perspektivy. IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003, s. 39.

Ve smyslu čl. 4 Ústavy České republiky základní práva a svobody jsou pod ochranou sodní moci. Humanitní aspekt nepochybně nese čl. 5 Ústavy České republiky, když hovoří o odmítání násilí jako prostředku k prosazování zájmů politických stran. Podle čl. 6 Ústavy České republiky rozhodování většiny má dbát ochrany menšin, zatímco v čl. 7 Ústavy České republiky je uvedeno, že stát dbá o šetrné využívání přírodních zdrojů a ochranu přírodního bohatství.

Prof. Gerloch shledává určité riziko v příliš nízké rigiditě Ústavy České republiky, jež s sebou přináší nepromyšlené a neprovázané změny, a to zvláště v čase dynamických procesů společenských proměn.⁸⁹⁴ Zvláštním rysem Ústavy České republiky je nezměnitelnost podstatných náležitostí demokratického právního státu, kterou stanoví čl. 9 odst. 2 Ústavy České republiky, který je naopak projevem rigidity. Podle doc. Wintra „*Sama ústava blíže nespécifikuje, co je obsahem podstatných náležitostí demokratického právního státu a tedy nedotknutelným jádrem českého ústavního pořádku. Lze se ale shodnout, že do něj patří například volby na základě všeobecného, přímého a rovného volebního práva, pluralita politických stran, nezávislost soudů, samospráva obcí nebo jednotlivá lidská práva a svobody podle Listiny. Ústavní soud odmítá poskytnout výčet ústavních ustanovení zakovujících tyto podstatné náležitosti demokratického právního státu.*“⁸⁹⁵.

Doktrína i judikatura⁸⁹⁶ dovozuje, že tyto podstatné náležitosti Ústavním soudem *promiscue* zaměňované s pojmy materiálního jádra či ohniska ústavy⁸⁹⁷ „... jsou koncentrovány v několika člancích I. hlavy Ústavy a I. a V. hlavy Listiny a slavnostně prohlášeny v Preambuli Ústavy. ... Patří sem zevrubně uvedený čl. 2 Ústavy o legitimitě a suverenitě státní moci, který navazuje na základní charakteristiku České republiky v čl. 1. Dále sem nepochybně patří čl. 5 a čl. 6. ... čl. 7... čl. 8, kterým se zaručuje samospráva územních samosprávných celků. Přiřadit sem zřejmě můžeme i čl. 12 odst. 2,

⁸⁹⁴ Viz Gerloch, A.: Ústavnost a procesy společenské transformace. IN: Ústavné právo 20 rokov po páde komunizmu. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 23. 6. 2010 na Právnickej fakulte Trnavskej university v Trnave. Ed. P. Příbelský. Plzeň, Aleš Čeněk 2011, s. 34.

⁸⁹⁵ Wintr, J.: Opus citatum, s. 34.

⁸⁹⁶ Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 26. 11. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 19/08, uvedl: „... jedná se ve své podstatě o nejdůležitější pravidla a principy vesměs přirozenoprávního původu, jejichž ochrana je nejvlastnějším úkolem státu, který se zavázal být státem demokratickým a právním. ... zásady demokracie, svrchovanosti lidu, dělby moci...“.

⁸⁹⁷ Preuss, O.: Podstatné náležitosti demokratického právního státu v judikatuře českého Ústavního soudu. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. A. Gerloch, J. Kysela, a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 127, text poznámky pod čarou č. 4.

podle něž nikdo nemůže být proti své vůli zbaven státního občanství...“⁸⁹⁸, ačkoli původně byla pojímána celá hlava I Ústavy České republiky jako souhrn těchto náležitostí⁸⁹⁹, leč později byla tato koncepce opuštěna⁹⁰⁰.

Konečně v původním znění čl. 10 bylo obsaženo, že ratifikované a vyhlášené mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána, jsou bezprostředně závazné a mají přednost před zákonem.

Ústava České republiky je založena na principu dělby moci, přičemž prof. Gerloch upozorňuje, že „*Princip dělby moci se v současnosti chápe širše než ve své klasické podobě. Nejde jen o rozdělení státní moci na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní. Soudobé ústavy upravují základy rozdělení veškeré politické moci. Zaručuje se samospráva územních samosprávných celků (čl. 8 Ústavy ČR), příp. i profesionální, zájmová a hospodářská samospráva.*“⁹⁰¹. Vše je tedy poněkud komplikovanější, než za časů barona Montesquiea. K dělení moci dochází jak na *horizontální*, tak na vertikální rovině. Pokud však platí, že moc vychází z lidu, pak je jenom jedna a dochází k oddělení funkcí při výkonu státní moci. Tuto problematiku podrobně osvětluje prof. Knapp: „... *teorie tripartice státní moci vznikla svého času jako produkt dobového politického dění. Tím jí nemíním ubírat na významu ani nepopírám její politickou užitečnost. Na druhé straně však politická užitečnost této teorie pro demokratický stát nemůže zastřít právněteoretické problémy, nedůslednosti a nejasnosti, které jsou jí implikovány. V optice dnešního času je odmítání trojdílnosti státních mocí zpravidla emocionálně považováno za produkt marxistické státovědy a ústavní praxe bývalých komunistických států. Ve skutečnosti ovšem idea jednoty státní moci je historicky starší než idea její dělby a konkurovala s dogmatem o trojdílnosti státní moci od doby, kdy toto dogma vzniklo, tj. dávno dřív, než vznikl první komunistický stát. Důvodů kritického vztahu k této tripartici bylo mnoho. Jedním z nich (nikoli ovšem hlavním) byla nemožnost přesného*

⁸⁹⁸ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Opus citatum, s. 110 a 111.

Dr Ondřej Preuss dochází k závěru, že „... není možno zcela přesně a s konečnou platností identifikovat části Ústavy a Listiny, které jsou nezměnitelné.“ Preuss, O.: Opus citatum, s. 127, text poznámky pod čarou č. 4.

⁸⁹⁹ Viz Gerloch, A.: Je soudce vázán Listinou?. IN: Právník, roč. 132, 1993, č. 6, s. 527.

⁹⁰⁰ Viz Kudrna, J.: Opus citatum, s. 86. Jednalo se o návrh presidenta Václava Havla. Viz Preuss, O.: Opus citatum, s. 126, text poznámky pod čarou č. 3.

⁹⁰¹ Gerloch, A.: K recentnímu pojetí právního státu. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996, s. 56.

*rozhraničení státních mocí a také jejich vzájemné pronikání a prolínání.*⁹⁰². Dnes je obecně již přijímáno, že dělené státní moci se vzájemně prolínají.

Moc zákonodárná náleží podle čl. 15 Ústavy České republiky Parlamentu tvořeného dvěma komorami, a to Poslaneckou sněmovnou a Senátem. Konstrukce relativně slabého postavení presidenta republiky i moci zákonodárné vede k partiokrácii dobře známé již za první republiky⁹⁰³.

Vrcholným orgánem výkonné moci je podle čl. 67 odst. 1 Ústavy České republiky vláda, hlavou státu je ovšem prezident republiky. Podle prof. Pavlíčka *„Princip organizace vlády, označovaný jako tzv. ‚kancléřský princip‘, se projevuje v Ústavě České republiky mimo jiné i tím, že předseda vlády je oprávněn navrhnout prezidentu republiky odvolání člena vlády.*⁹⁰⁴. V některých ohledech je tedy dovozována určitá podobnost s pojetím vlády, které je zastáváno a aplikováno především ve Spolkové republice Německo.

Prof. Gerloch u příležitosti 20 let Ústavy České republiky konstatoval: *„Ústavní úprava osvědčila poměrně velkou stabilitu, zda dvacet let bylo provedeno sedm přímých novelizací, z nichž však jen dvě měly rozsáhlejší nebo zásadnější význam.*⁹⁰⁵, vyzdvihuje tak klíčovou vlastnost Ústavu České republiky, kterou je její stabilita. Naproti tomu dr Kudrna soudí, že *„Patrně jen nový, promyšlený a kompromisní text může... náš ústavní systém stabilizovat.*⁹⁰⁶.

V této podkapitole bylo bylo blíže nastíněno, kterak se idea humanity odrážela v nejvýznačnějších ústavních dokumentech československého a českého ústavněprávního vývoje. Tím, na čem byl založen československý stát, byla se zřetelem k dějinnému vývoji idea humanity, ne vždy se jí však dařilo naplňovat.

Není možné jednoznačně říci, která ústava byla lepší nebo horší, každá z nich měla určité humanitní aspekty, nicméně žádná z nich nebyla zcela dokonalá, jak už to

⁹⁰² Knapp, V.: Zákonodárná moc Ústavního soudu. IN: Právník, roč. 132, č. 2, s. 101.

⁹⁰³ Viz Gerloch, A.: Dělbá moci v Ústavě Československé republiky (1920) a v Ústavě České republiky (komparace). IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica 1999, č. 1-2, s. 173.

⁹⁰⁴ Hřebejk, J.: Ministerstvo vnitra – jeho postavení a působnost. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996, s. 30.

⁹⁰⁵ Gerloch, A.: Ústava a ústavnost v České republice po dvaceti letech. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. A. Gerloch, J. Kysela a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 24.

⁹⁰⁶ Kudrna, J.: Opus citatum, s. 101.

u lidského díla bývá. Jistěže nelze opomenout ani Listinu, která je klíčovým lidskoprávním dokumentem i pro dnešní čas. To, co je na Listině nejcennější, je její přirozenoprávní pojetí, *ius naturale* totiž z pohledu legitimacy stojí nad *ius positivum*.

Dále je třeba konstatovat, že Ústava České republiky sice obsahuje humanitní prvky, jako jsou klíčové tese, že zdrojem veškeré státní moci je lid, že Česká republika je demokratický a právní stát, leč nikoli v takové míře, v jaké by to bylo dostatečné pro věk nového milénia. Ovšem pozitivně lze vnímat explicitní zmínku o odmítání násilí v soutěži politických stran stejně jako disposici, že základní práva a svobody jsou pod ochranou soudní moci.

Z druhé strany Ústava České republiky je výrazně zaměřena na zastupitelskou demokracii a až na výjimky neobsahuje prvky přímé demokracie, realizovat kupříkladu obecné referendum v podmínkách České republiky jest doslova sysifovským úkolem. Za žádoucí lze považovat vyvážení vztahu centrální vlády a samosprávy tím, že by byla zakotvena samospráva na úrovni zemí. Citelně chybí zákonodárna iniciativa občanů, odvolatelnost zvolených zástupců lidu⁹⁰⁷, či přetrvávání nedůvodných privilegií poslanců a senátorů. Moderní ústava dvacátého prvního století by nepochybně měla také mít zřetelný ideový, to jest filosofický, základ. Výrazem pokroku by bylo, kdyby tímto základem byla idea humanity.

⁹⁰⁷ Jak píše dr Pinz: „Svrchovaný lid je depositářem veškeré moci ve státě... Orgány státu jsou pouze delegáty lidu, nikoliv jeho pány.“. Pinz, J.: Fenomén suverénního státu v pohledu zakladatelů československé státnosti a jeho filosofickoprávní dimense. IN: Lisabonská smlouva a ústavní pořádek ČR. Eds. A. Gerloch, J. Wintr. Plzeň, Aleš Čeněk 2009, s. 197. Dále k tomu viz Pinz, J.: Přirozenoprávní theorie a moderní právní stát. 1. vyd. Nymburk, OPS 2010, s. 183.

B. ČÁST ZVLÁŠTNÍ

IV. Zakotvení ideje humanity v ústavách vybraných států Evropy

Pojednání o tom, jaké je zakotvení ideje humanity v ústavách⁹⁰⁸ vybraných států Evropy bude sloužit ke srovnání, kritice a k inspiraci ke změnám v Ústavě České republiky.

1. Idea humanity v ústavách vybraných států západní Evropy

a) Ústava Republiky Francouzské⁹⁰⁹ z roku 1958⁹¹⁰

V preambuli Ústavy Republiky Francouzské z roku 1958 se uvádí, na čem je založena, to jest: „... na společném ideálu svobody, rovnosti a bratrství...“⁹¹¹. Tyto ideály a jejich rozpracování lze považovat za velký přínos Francie do pokladnice světového myšlenkového dědictví. Čl. 1 této ústavy stanoví: „*Francie je nedílná, laická, demokratická a sociální republika.*“⁹¹². Výjimečné je kategorické určení laické povahy Francie, které je odrazem překonání náboženských válek.

Podle čl. 2 této ústavy: „*Heslem republiky je „Svoboda, rovnost, bratrství“.* *Její zásadou je: vláda lidu, lidem a pro lid.*“⁹¹³. Jedná se tudíž o ústavu ryze demokratickou, jež stojí na ideji humanity. Pro ostatní státy se nepochybně jedná o cenný inspirační zdroj.

b) Ústava Království Belgie z roku 1994

Ústava Království Belgie z roku 1994 ve svém čl. 10 stanoví: „*Rovnost žen a mužů se zaručuje.*“⁹¹⁴, to je v současné době v nejvyspělejších státech světa kategoricky přijímaná pravda. Nebylo tomu však ještě na počátku 20. století v Evropě a není tomu tak ani dnes v mnoha státech světa.

⁹⁰⁸ Pojednání míří na platné a účinné Ústavy vybraných států Evropy, tak jak jsou dostupné v příslušných překladech. Jednotlivé státy jsou v zásadě řazeny podle geografického kritéria.

⁹⁰⁹ Francouzsky République Française.

⁹¹⁰ Také označována za Ústavu páté republiky.

⁹¹¹ Klokočka, V., Wagnerová E.: Ústavy států Evropské unie. 1. díl. 2. vydání. Praha, Linde 2004, s. 112.

⁹¹² Ibidem, s. 112.

⁹¹³ Ibidem, s. 112.

⁹¹⁴ Ibidem, s. 18.

Čl. 11 této ústavy zdůrazňuje, že: „*Využívání práv a svobod, přiznaných Belgičanům, musí být zajištěno bez diskriminace. K tomuto účelu zaručuje zákon a dekret zejména práva a svobody ideologických a filozofických menšin.*“⁹¹⁵. Zvláště pozoruhodný je však čl. 23 této ústavy: „*Každý má právo na život v souladu s lidskou důstojností. Za tímto účelem zaručuje zákon, dekret nebo pravidlo podle článku 134, při ohledu na odpovídající povinnosti, sociální a kulturní práva a stanoví podmínky pro jejich výkon. Tato práva zahrnují zejména:*

právo na práci a na svobodu povolání...

právo na sociální zabezpečení a na ochranu zdraví a na sociální, lékařskou a právní pomoc;

právo na přiměřený byt;

právo na ochranu zdravého životního prostředí;

právo na kulturní a sociální rozvoj.“⁹¹⁶.

Belgičané, jak patrně, nezapomínají ani na výchovu k mravnosti, poněvadž čl. 24 této ústavy stanoví: „*Školy, organizované veřejnými orgány, skýtají až do konce povinné školní docházky volbu mezi vyučováním jednoho z uznávaných náboženství a výukou nekofesiální mravouky.*“⁹¹⁷.

c) Základní zákon Spolkové republiky Německo z roku 1949

Podle čl. 2 odst. 1 Základního zákona Spolkové republiky Německo z roku 1949 (dále jen „základní zákon“): „*Každý má právo na svobodný rozvoj své osobnosti, pokud neporušuje práva druhých a nejedná-li proti ústavnímu pořádku nebo mravnosti.*“⁹¹⁸. Vypěstlost národa lze posuzovat i podle toho, zda se hlásí k mravnosti.

Spolková republika Německo disponuje nepochybně moderním právním řádem, když se v čl. 20. odst. 1 základního zákona vymezuje takto: „*Spolková republika Německo je demokratický a sociální spolkový stát.*“⁹¹⁹.

⁹¹⁵ Ibidem, s. 19.

⁹¹⁶ Ibidem, s. 20-21.

⁹¹⁷ Ibidem, s. 21. Autor této práce dává ke zvážení, zda by se i v České republice neměla vyučovat mravouka.

⁹¹⁸ Ibidem, s. 233.

⁹¹⁹ Ibidem, s. 240.

2. Idea humanity v ústavách vybraných států severní Evropy

a) Ústava Království Dánsko⁹²⁰ z roku 1953

V § 16 Ústavy Království Dánsko z roku 1953 se stanoví: „*Ministři mohou být obžalováni králem nebo Folketingem pro špatné řízení úřadu. Obžaloby ministrů ze špatného řízení úřadu projednává Vysoký soud království.*“⁹²¹, což je ve své podstatě přínosný a ochranný nástroj pro lid samotný. Lze jej totiž považovat za silnější prostředek než obvyklé pouhé odvolání příslušného ministra.

Zachování lidské důstojnosti je jednou z nejvyšších hodnot a v tomto smyslu také § 75 odst. 1 této ústavy stanoví: „*Z důvodu podpory veřejného zájmu bude vyvinuto úsilí zajistit práci pro každého praceschopného občana za podmínek, které zajistí jeho existenci.*“⁹²², z logiky věci plyne, že existence každého člověka musí být důstojná. Aspekty uvedené ústavy, zejména důraz na právo na práci a na sociální zabezpečení mají nepochybně zásadní vliv na obyvatelstvo samé.⁹²³ Stát také poskytuje účinnou pomoc při ztrátě zaměstnání či neschopnosti výkonu práce, neboť § 75 odst. 2 této ústavy stanoví: „*Každý, kdo není schopný uživit sám sebe nebo osoby na sobě závislé, a není-li za jeho nebo jejich výživu odpovědný nikdo jiný, má nárok na veřejnou pomoc za předpokladu, že splní povinnosti, které v takových případech vyžaduje zákon.*“⁹²⁴.

b) Ústava Království Švédského⁹²⁵ z roku 1974⁹²⁶

Co se týče Ústavy Království Švédského z roku 1974, tj. ústavy v užším smyslu, ve vztahu k ideji humanity je mimo vši pochybnost čl. 2: „*Veřejná moc je vykonávána s ohledem na rovnost všech lidí a s ohledem na svobodu a důstojnost jednotlivce. Osobní, ekonomický a kulturní blahobyt jednotlivce je základním cílem konání společenství. Zvláště je společenství povinno zajišťovat právo na práci, ubytování a vzdělání a podporovat sociální péči a zabezpečení, stejně jako příznivé životní prostředí. Veřejná*

⁹²⁰ Dánsky Kongeriget Danmark.

⁹²¹ Ibidem, s. 65. Folketing je dánský jednokomorový parlament.

⁹²² Ibidem, s. 77.

⁹²³ Jak vyplývá ze Zprávy o světovém štěstí z roku 2016, nejšťastnějším národem na světě jsou právě Dánové. Viz Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J.: World Happiness Report 2016. Update. Volume I. New York, Sustainable Development Solutions Network. 2016, s. 35.

⁹²⁴ Ibidem, s. 77.

⁹²⁵ Švédsky Konungariket Sverige.

⁹²⁶ V Království Švédském se ústava skládá nikoli z jednoho dokumentu, jak je obvyklé, ale rovnou ze čtyř zákonů. Ústava v užším smyslu je jedním z těchto zákonů (Regeringsformen, tj. Nástroj vlády).

*správa podporuje demokracii, která je mírou všech aktivit společnosti. ...*⁹²⁷. Již tolikrát uvedené právo na práci je obsaženo i v této ústavě, výjimečné je ustanovení, že veřejná správa podporuje demokracii.

c) Ústava Finské Republiky⁹²⁸ z roku 1999

Stejně jako tomu bylo v případě Ústavy Království Dánsko z roku 1953, tak také i Ústava Finské republiky z roku 1999 uznává právo na práci, jelikož její § 18 stanoví: *„Veřejná moc podporuje zaměstnanost a usiluje o to, aby bylo zajištěno právo na práci pro každého.“*⁹²⁹. Dále také obsahuje právo na zajištění základních životních potřeb v případě taxativně vyjmenovaných životních situacích. Ustanovení § 19 této ústavy stanoví: *„Každý, kdo si nemůže zabezpečit lidsky důstojnou životní úroveň, má právo na nezbytnou výpomoc a nutnou péči. Zákon poskytuje každému právo na zajištění základních životních potřeb při nezaměstnanosti, nemoci, pracovní neschopnosti a ve stáří, jakož i při narození dítěte nebo ztrátě živitele. ... Veřejná moc podporuje právo každého na byt a úsilí o samostatné bydlení.“*⁹³⁰. Naopak neopomíjí právo každého na samostatné bydlení, které lze označit za *conditio sine qua non* při založení rodiny, která je základem státu.

3. Idea humanity v ústavách vybraných států jižní Evropy

a) Ústava Království Španělsko⁹³¹ z roku 1978

Čl. 1 odst. 1 Ústavy Království Španělsko z roku 1978 obsahuje základní ideové vymezení státu: *„Španělsko se ustavuje jako demokratický a sociální právní stát a hlásí se ke svobodě, spravedlnosti, rovnosti a politickému pluralismu, jako nejvyšším hodnotám svého právního řádu.“*⁹³². Španělsko si je vědomo nutnosti ochrany práv druhých jako nutného předpokladu sociálního smíru, důkazem budiž čl. 10. odst. 1 jeho ústavy: *„... dodržování zákona a práv druhých jsou základy politického zřízení sociálního*

⁹²⁷ Ibidem, s. 635.

⁹²⁸ Finsky Suomen tasavalta.

⁹²⁹ Ibidem, s. 85.

⁹³⁰ Ibidem, s. 85.

⁹³¹ Španělsky Reino de España.

⁹³² Ibidem, s. 586.

smíru.⁹³³ Tato ústava počítá nejen s právem na práci, ale i s povinností pracovat, jak se uvádí v čl. 35. odst. 1: „*Všichni Španělé mají povinnost pracovat a právo na práci...*“⁹³⁴.

Španělský národ neopomíjí ve své ústavě ani otázku výchovy, neboť v čl. 42 odst. 2 se stanoví: „*Veřejná moc podporuje zdravotní výchovu, tělesnou výchovu a sport, jakož i vhodné využití volného času.*“⁹³⁵. Dnes již není pochyb o tom, že zdraví a tělovýchova jsou spjité nádoby.

Opět se objevuje i zde, tj. v čl. 47 této ústavy, právo na byt: „*Všichni Španělé mají právo na důstojný a přiměřený byt.*“⁹³⁶. Právo na byt není samozřejmostí a je výrazem společenského pokroku.

b) Ústava Republiky Portugalské⁹³⁷ z roku 1976

Ústava Republiky Portugalské z roku 1976 si ve své preambuli klade za úkol: „... *zajistit primát demokratického právního státu a otevřít cestu pro socialistickou společnost...*“⁹³⁸. Ano, socialistická společnost nepředchází demokratický právní stát, ale může jej následovat.

Čl. 1 této ústavy obsahuje základní vymezení státu: „*Portugalsko je svrchovanou republikou... jejímž cílem je zřízení svobodné, spravedlivé a solidární společnosti.*“⁹³⁹. Idea humanity prozařuje i tímto ústavním dokumentem.

Republika Portugalsko se doslova hlásí k materiální demokracii, ne nepodobné konceptu humanitní demokracie. Čl. 2 její ústavy totiž zní: „*Republika Portugalsko je demokratický právní stát, založený na vládě lidu... jehož cílem je hospodářská, sociální a kulturní demokracie...*“⁹⁴⁰. Podobně jako tomu bylo i v některých předcházejících případech čl. 58. odst. 1 této ústavy hrdě prohlašuje: „*Všichni mají právo na práci.*“⁹⁴¹. Právo na práci je dále rozvedeno v odstavci 2 tohoto článku: „*Stát je povinen zaručit právo na práci a činit opatření v těchto oblastech:*

provádění politiky plné zaměstnanosti...“⁹⁴².

⁹³³ Ibidem, s. 588.

⁹³⁴ Ibidem, s. 594.

⁹³⁵ Ibidem, s. 596.

⁹³⁶ Ibidem, s. 597.

⁹³⁷ Portugalsky República Portuguesa.

⁹³⁸ Ibidem, s. 323.

⁹³⁹ Ibidem, s. 323.

⁹⁴⁰ Ibidem, s. 323.

⁹⁴¹ Ibidem, s. 342.

⁹⁴² Ibidem, s. 342.

Sociální jistoty jsou obecně upraveny v čl. 63. odst. 1 této ústavy: „*Všichni mají právo na sociální zabezpečení.*“⁹⁴³, přičemž jsou dále rozvedeny v odstavci 3 tohoto článku: „*Systém sociálního zabezpečení chrání občany v případě nemoci, stáří, invalidity, ovdovění a osiřené, jakož i při nezaměstnanosti a ve všech ostatních případech, v jejichž důsledku prostředky k zajištění výživy chybí zcela anebo jsou nedostatečné.*“⁹⁴⁴.

Velmi podrobně je v této ústavě upravena ochrana zdraví:

„*Čl. 64*

Každý má právo na ochranu zdraví a povinnost své zdraví uchovat a posílit.

Právo na ochranu zdraví se uskutečňuje:

národním zdravotním systémem, který je obsáhlý a všeobecný a se zřetelem na hospodářské a sociální podmínky občanů zaměřen na bezplatnost vytvářením hospodářských, sociálních a kulturních podmínek, jež zajišťují ochranu dětí, mládeže a starých lidí... jakož i podporou tělesné a sportovní činnosti ve školách a lidové sportovní činnosti a rozvojem zdravotní osvěty a chování, jež posiluje zdraví;

...

K zajištění práva na ochranu zdraví je stát povinen především:

poskytnout všem občanům nezávisle na jejich hospodářských poměrech přístup k preventivní, léčebné a rehabilitační lékařské péči... zaměřit se na převzetí nákladů lékařské a léčebné péče státem;“⁹⁴⁵.

V mnoha ústavách se pravidelně objevuje právo na byt, zde je však toto právo podrobněji kvalifikováno, což stanoví čl. 65 odst. 1 této ústavy: „*Každý má právo na byt, který je svou velikostí, hygienickým zařízením a vybavením přiměřený jemu a jeho rodině a umožňuje zachovat prostředí osobního soukromí a soukromého rodinného života.*“⁹⁴⁶.

Stranou pozornosti základního dokumentu ve státě by neměla být ani otázka výchovy, portugalský národ si toho jistě byl vědom, když v čl. 73 odst. 2 své ústavy zakotvil: „*Stát podporuje demokratizaci výchovy...*“⁹⁴⁷.

Kulturní nadstavba je nikoli povinná, ovšem občany jistě vítaná součást jejich života, čl. 79 odst. 1 této ústavy obsahuje právo, jež v mnoha ústavách chybí: „*Každý má*

⁹⁴³ Ibidem, s. 344.

⁹⁴⁴ Ibidem, s. 344.

⁹⁴⁵ Ibidem, s. 345.

⁹⁴⁶ Ibidem, s. 345.

⁹⁴⁷ Ibidem, s. 348.

*právo na tělesnou kulturu a sport.*⁹⁴⁸. Ba dokonce je i podrobněji upraveno, jak vyplývá z odstavce 2 tohoto článku: „*Stát je povinen ve spolupráci se školami a sportovními organizacemi a sportovními spolky prosazovat, podněcovat, upravovat a podporovat provádění a rozšiřování tělesné kultury a sportu, jakož i zabránit násilí ve sportu.*“⁹⁴⁹.

Otázka hospodářství nebývá pravidelně detailně upravena v ústavních dokumentech, nicméně dojde-li k takové úpravě, je již více zřejmé směřování toho kterého státu. Čl. 80 cit. ústavy stanoví: „*Hospodářské a sociální zřízení spočívá na těchto principech:*

- a) podřízení hospodářské moci demokratické státní moci;*
 - b) koexistence státních, soukromých a družstevně-sociálních oblastí vlastnictví k výrobním prostředkům;*
 - c) svoboda podnikatelské iniciativy a organizace v rámci smíšeného hospodářství;*
 - d) společenské vlastnictví nerostného bohatství a výrobních prostředků, určené veřejným zájmem*
 - e) demokratické plánování hospodářství;*
- f) ochrana družstevně-sociálního sektoru vlastnictví k výrobním prostředkům...“*⁹⁵⁰.

Stát má podle této ústavy značné pravomoci v ekonomickém sektoru, čl. 81 mu ukládá povinnosti: „*V oblasti hospodářské a sociální politiky má stát přednostně tyto úkoly:*

...

- b) provést nezbytné úpravy nerovnoměrností v rozdělení majetku a vlastnictví;*
- c) zajistit plné využití výrobních sil, zejména úsilím o hospodárnost veřejného sektoru;“*⁹⁵¹.

Podle čl. 82. odst. 1 této ústavy: „*Koexistence tří sektorů vlastnických forem k výrobním prostředkům je zaručena.*“⁹⁵², to znamená sektoru státního, soukromého a družstevně-sociálního.

⁹⁴⁸ Ibidem, s. 350.

⁹⁴⁹ Ibidem, s. 350.

⁹⁵⁰ Ibidem, s. 351.

⁹⁵¹ Ibidem, s. 351.

⁹⁵² Ibidem, s. 352.

c) Ústava Republiky Italské⁹⁵³ z roku 1947

Ústava Republiky Italské z roku 1947 hned ve svém čl. 1 se vymezuje následovně: „*Itálie je demokratická republika založená na práci*“⁹⁵⁴. Objevuje-li se již v prvním článku této ústavy *idea práce*, znamená to také její vysoké umístění na žebříčku hodnot. Právo na práci je dále rozvedeno v čl. 4.: „*Republika uznává právo všech občanů na práci a pečuje o podmínky, jež činí toto právo skutečným.*“⁹⁵⁵.

Práva však jsou spojena s odpovídajícími povinnostmi, jedná se o logický protipól, a v tomto duchu se nese čl. 2 této ústavy: „*Republika... vyžaduje plnění nepopíratelných povinností politické, hospodářské a sociální solidarity.*“⁹⁵⁶.

Manifest ideje humanity je zakotven v čl. 3 této ústavy: „*Úkolem republiky je odstraňovat překážky rázu hospodářského a sociálního, jež omezují ve skutečnosti svobodu a rovnost občanů a tím brání plnému rozvoji lidské osobnosti a účinné účasti všech pracujících na politické, hospodářské a sociální organizaci země.*“⁹⁵⁷.

Touha po míru je odvěkou součástí ideje humanity, italský národ šel daleko, že ji vtělil do své ústavy v čl. 11: „*Itálie se zřiká války jako nástroje ohrožení svobody druhých národů a jako prostředku řešení mezinárodních sporů...*“⁹⁵⁸.

Italská ústava myslí také na ochranu zdraví a výslovně i na chudé, jak vyplývá z jejího čl. 32.: „*Republika chrání zdraví, jakožto základní právo jednotlivce i zájem celku, a zaručuje chudým léčení zdarma.*“⁹⁵⁹.

Odměna za práci musí být odpovídající a nutně musí poskytovat důstojný život pracujícího a jeho rodiny, k čemuže hlásí čl. 36 této ústavy: „*Pracující má právo na odměnu... dostatečnou v každém případě k tomu, aby jemu a jeho rodině zajistila svobodný a důstojný život.*“⁹⁶⁰.

⁹⁵³ Italsky Repubblica Italiana.

⁹⁵⁴ Ibidem, s. 181.

⁹⁵⁵ Ibidem, s. 181. Autoři citovaného díla na straně 296 uvádí obdobu tohoto článku v čl. 19 odst. 1 Ústavy království Nizozemí: „Vytváření dostatečného počtu pracovních míst je předmětem péče státu a jiných veřejnoprávních korporací.“

⁹⁵⁶ Ibidem, s. 181.

⁹⁵⁷ Ibidem, s. 181.

⁹⁵⁸ Ibidem, s. 182.

⁹⁵⁹ Ibidem, s. 186.

⁹⁶⁰ Ibidem, s. 187.

Čl. 38 cit. ústavy upravuje situaci nedobrovolné nezaměstnanosti: „*Pracující mají právo, aby jim byly opatřeny a zajištěny prostředky k živobytí v případě... nedobrovolné nezaměstnanosti.*“⁹⁶¹.

d) Ústava Řecké republiky⁹⁶² z roku 1975

Ústava Řecké republiky z roku 1975 se již v čl. 2. odst. 1 hlásí k ideji humanity: „*Základní povinností státu je dbát a chránit hodnotu lidství.*“⁹⁶³, a proto je výjimečná. Podobně jako tomu bylo v případě Ústavy Republiky Malta je i zde kladen vysoký důraz na právo na práci. V čl. 22 odst. 1 této ústavy se totiž stanoví: „*Práce je právem a požívá ochrany státu, který pečuje o zajištění plné zaměstnanosti a o mravní a materiální podporu pracujícího venkovského a městského obyvatelstva.*“⁹⁶⁴. Ani mravní otázka není pouštěna ze zřetele, a to je dobře.

e) Ústava Republiky Malta⁹⁶⁵ z roku 1964

Podle čl. 1 odst. 1 Ústavy Republiky Malta z roku 1964: „*Malta je demokratická republika založená na práci a na úctě k základním právům a svobodám jednotlivce.*“⁹⁶⁶. Právo na práci je opět jedním z hlavních, které prozařuje touto Ústavou, jak si lze povšimnout také v čl. 7: „*Stát uznává právo všech na práci a podporuje vytváření podmínek pro účinnou realizaci tohoto práva.*“⁹⁶⁷. Za zmínku jistě stojí uznání úlohy družstev, což bývá spíše výjimečné, jež je obsaženo v čl. 20: „*Stát uznává sociální úlohu družstev a podporuje jejich rozvoj.*“⁹⁶⁸.

⁹⁶¹ Ibidem, s. 188.

⁹⁶² Řecky Ελληνική Δημοκρατία (Elliniki Dimokratia).

⁹⁶³ Ibidem, s. 523.

⁹⁶⁴ Ibidem, s. 534.

⁹⁶⁵ V maltštině Repubblika ta' Malta.

⁹⁶⁶ Klokočka, V., Wagnerová E.: Ústavy států Evropské unie. 2. díl. Praha, Linde Praha, a. s. 2005, s. 178.

⁹⁶⁷ Ibidem, s. 178.

⁹⁶⁸ Ibidem, s. 180.

4. Idea humanity v ústavách některých dalších států Evropy, zejména států střední Evropy⁹⁶⁹

a) Ústava Republiky Polsko⁹⁷⁰ z roku 1997

Ústava Republiky Polsko z roku 1997 obsahuje základní vymezení státu v čl. 2: „*Polská republika je demokratickým právním státem, uskutečňujícím zásady spravedlnosti ve společnosti.*“⁹⁷¹. Podle čl. 4 odst. 2 této ústavy: „*Lid vykonává tuto moc prostřednictvím svých představitelů anebo bezprostředním způsobem.*“⁹⁷², jedná se o obvyklou formulaci.

Že existuje také demokracie kulturní⁹⁷³, jsou si vědomi v Republice Polsko, a proto čl. 6 odst. 1 této ústavy stanoví: „*Polská republika vytváří předpoklady pro rozšiřování a rovný přístup ke kultuře, jež je zdrojem identity polského národa, jeho existence a rozvoje.*“⁹⁷⁴.

Úloha práce ve společnosti je doceňována také v této ústavě, poněvadž její čl. 24 říká: „*Práce je pod ochranou Polské republiky.*“⁹⁷⁵. Realisace této ochrany je pak nastíněna v čl. 65 odst. 5 této ústavy: „*Veřejná moc sleduje politiku, směřující k plné a produktivní zaměstnanosti pomocí programů boje proti nezaměstnanosti. Organizuje a podporuje profesní poradenství a zaškolování, zaměstnání ve veřejných službách a podporuje opatření ke zvýšení zaměstnanosti.*“⁹⁷⁶.

Sociální zabezpečení je zakotveno v čl. 67 uvedené ústavy: „*Státní občan, který bez vlastního zavinění nenalezne žádné zaměstnání a nemá jiné prostředky k obživě, má právo na sociální zabezpečení, jehož rozsah a způsoby upravuje zákon.*“⁹⁷⁷. Republika Polsko je známá svým důrazem na ochranu rodiny, proto ani nepřekvapuje čl. 71 její ústavy: „*Ve své sociální a hospodářské politice sleduje stát blaho rodiny.*“⁹⁷⁸.

Bytová otázka nezůstala opomenuta ani v této ústavě, jak vidno z čl. 75: „*Veřejná moc provádí politiku, směřující k zajištění obydlí pro státní občany a zejména ke*

⁹⁶⁹ O Ústavě České republiky bude pohovořeno ve zvláštní části v následující kapitole.

⁹⁷⁰ Polsky Rzeczpospolita Polska.

⁹⁷¹ Ibidem, s. 183.

⁹⁷² Ibidem, s. 183.

⁹⁷³ K tomu viz vymezení kategorie demokracie.

⁹⁷⁴ Ibidem, s. 183.

⁹⁷⁵ Ibidem, s. 186.

⁹⁷⁶ Ibidem, s. 195.

⁹⁷⁷ Ibidem, s. 195.

⁹⁷⁸ Ibidem, s. 196.

snižování počtu osob bez vlastního bydlení, podporuje výstavbu sociálních bytů, jakož i snahu občanů získat vlastní byt.“⁹⁷⁹, nadto je také podrobněji rozepsána než tomu bylo v některých předcházejících případech.

Tato ústava nezapomíná ani na povinnosti občanů, dvě jsou stanoveny přímo v čl. 82: „*Povinností každého polského státního občana je věrnost Polské republice a péče o obecné blaho.*“⁹⁸⁰. Tyto povinnosti nebývají pravidelnou náležitostí ústavních dokumentů evropských států.

b) Ústava Litevské Republiky⁹⁸¹ z roku 1992

Podle čl. 4 Ústavy Litevské Republiky z roku 1992 „*Lid vykonává svrchovanou moc přímo, anebo prostřednictvím svých demokraticky zvolených představitelů.*“⁹⁸². Tedy přímá demokracie je uvedena na prvním místě a nikoli až na druhém, jak by bylo obvyklé. Ostatně tato ústava byla schválena v referendu.

Důvod vyplývá z čl. 9 této ústavy: „*Zvláště významné otázky života státu a lidu se rozhodují v referendu. Referendum vyhláší Seimas v případech, jež jsou stanoveny zákonem. Referendum se vyhlásí rovněž, jestliže o to požádá nejméně 300 000 voličů.*“⁹⁸³.

V čl. 38 uvedené ústavy se stanoví: „*Rodina je základem společnosti a státu. Stát poskytuje ochranu a péči rodině, mateřství, otcovství a dětství. ... Právem a povinností rodičů je vychovat ze svého dítěte čestného člověka a věrného občana a pečovat o něho až do jeho zletilosti. Povinností dítěte je ctít své rodiče, pečovat o ně ve stáří a šetřit jejich odkazu.*“⁹⁸⁴. Výjimečnost tohoto ústavního dokumentu spočívá také v tom, že klade rodinu za základ státu a že stanovuje povinnosti také dětem.

Co se týče ekonomického sektoru tato ústava ve svém čl. 46 obsahuje obecnou úpravu: „*Stát upravuje hospodářskou činnost tak, aby sloužila obecnému blahu lidu.*“⁹⁸⁵, a to s cílem blaha lidu.

⁹⁷⁹ Ibidem, s. 197.

⁹⁸⁰ Ibidem, s. 198.

⁹⁸¹ Litevsky Lietuvos Respublika.

⁹⁸² Ibidem, s. 95.

⁹⁸³ Ibidem, s. 95. Seimas je název litevského jednokomorového parlamentu.

⁹⁸⁴ Ibidem, s. 100-101.

⁹⁸⁵ Ibidem, s. 102.

V neposlední řadě obdobně jako je tomu i v jiných evropských státech, nepouští ze zřetele otázku fyzické zdatnosti člověka, o čemž svědčí čl. 53 této ústavy: „*Stát podporuje tělesnou výchovu ve společnosti a sport.*“⁹⁸⁶.

c) Ústava Slovenské republiky z roku 1992

Ústava Slovenské republiky z 1. září 1992 obsahuje základní vymezení povahy státu v čl. 1 odst. 1: „*Slovenská republika je zvrchovaný, demokratický a právny štát.*“⁹⁸⁷ Oproti České republice je v této ústavě výslovně upraveno právo na práci, a to v čl. 35 odst. 3: „*Občania majú právo na prácu.*“⁹⁸⁸. Konečně ani hospodářská otázka není v této ústavě opomenuta, jak plyne z jejího čl. 55 odst. 1: „*Hospodárstvo Slovenskej republiky se zakladá na princípoch sociálne a ekologicky orientovaném trhovej ekonomiky.*“⁹⁸⁹.

d) Ústava Maďarska⁹⁹⁰ z roku 2011

V samotné preambuli Ústavy Maďarska z roku 2011 se uvádí „*Platí, že svoboda jednotlivce může být úplná pouze ve spolupráci s ostatními. Platí, že rodina a národ vytváří základní rámec naší existence a že našimi základními hodnotami jsou věrnost, víra a láska. Platí, že síla společnosti a čest každého je založena na práci, na dosažení lidské mysli. Platí, že máme obecnou povinnost pomoci bezbranným a chudým. Platí, že demokracie je možná pouze tam, kde stát slouží svým občanům a spravuje jejich záležitosti rovným způsobem bez předsudků a zneužívání.*“⁹⁹¹. Člověk je tvor společenský a k tomu, aby mohl realizovat některé své cíle potřebuje součinnost druhých. Je správné, pokud základní hodnoty, na kterých ten či onen stát stojí, jsou v ústavě uvedeny.

Hodnoty jako jsou věrnost, víra a lásky patří mezi ideje nejvznešenější, byť víra v Boha v soudobé společnosti oslabuje. Rodina je základem státu, to platí od pradávna. Konečně je dobrým nápadem, když v samotné ústavě je uvedena povinnost každého pomáhat potřebným, tj. je-li v ústavě vyjádřena idea altruismu.

⁹⁸⁶ Ibidem, s. 104.

⁹⁸⁷ Ibidem, s. 240.

⁹⁸⁸ Ibidem, s. 251.

⁹⁸⁹ Ibidem, s. 256.

⁹⁹⁰ Maďarsky Magyarországi.

⁹⁹¹ Fundamental law of Hungary. IN: www.kormany.hu. [cit. 2017-11-25] Dostupné z <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>.

Podle čl. B odst. 1 této ústavy: „*Mad'arsko je nezávislým demokratickým právním státem.*“⁹⁹², hlásí se tak k doktríně moderního právního státu. V čl. B odst. 3 této ústavy se stanoví: „*Zdrojem státní moc je lid.*“⁹⁹³, tedy přesně naopak než tomu bylo v případě Ústavy Litevské Republiky z roku 1992.

e) Ústava Republiky Slovinsko⁹⁹⁴ z roku 1991

Ústava Republiky Slovinsko z roku 1991 v čl. 2 obsahuje základní vymezení státu: „*Slovinsko je právní a sociální stát.*“⁹⁹⁵. Neuvádí se však již demokratický rozměr jako v jiných případech. Sociální jistota je zakotvena v čl. 50 této Ústavy: „*Státní občané mají při splnění zákonných předpokladů právo na sociální jistotu.*“⁹⁹⁶. Je pozoruhodné použití pojmu sociální jistota, obvykle se hovoří o zaopatření ve stáří apod.

Ochrana práce státem je stanovena v čl. 66 této ústavy: „*Stát umožňuje výkon zaměstnání a práce a zaručuje jejich zákonnou ochranu.*“⁹⁹⁷. Právo na práci je jedním z klíčových sociálních práv, člověk ke svému životu v soudobé společnosti potřebuje peněžní prostředky.

Lze shrnout, v některých shora uvedených ústavách se ústavodárce *verbis expressis* hlásí k modernímu právnímu státu, a to tím, že označuje stát za demokratický a právní, právní a sociální, nebo za demokratický. V některých státech byla dána přednost přihlásit se přímo k ochraně práva na práci, práva na důstojné bydlení či sociálního zabezpečení, určité státy kombinují obojí. Jedná se kupříkladu o Republiku Malta nebo o Republiku Italskou.

Některé státy se výslovně hlásí k sociálnímu státu, jako např. Republika Francouzská a Spolková republika Německo. V některých případech (Republika Portugalská a Republika Polsko) budí značnou pozornost relativně podrobná úprava práva na byt, chce se tím tak dát najevo, že bydlení je zásadní otázkou v moderním právním řádu, a to tím spíše, stává-li se takřka neřešitelným problémem bezdomovectví.

⁹⁹² Ibidem.

⁹⁹³ Ibidem.

⁹⁹⁴ Slovinsky Republika Slovenija.

⁹⁹⁵ Klokočka, V., Wagnerová E.: Opus citatum, s. 297.

⁹⁹⁶ Ibidem, s. 307.

⁹⁹⁷ Ibidem, s. 311.

Za zřetelnou nadstavbu, byť vítanou, lze označit, pokud se v ústavě hovoří o kulturní demokracii, o právo na sport a tělovýchovu. V zásadě tedy téměř z každé ústavy, o které bylo pojednáno, při tvorbě ústavy nové lze si vzít inspiraci a v lecčems je napodobit.

V. Úvahy *de constitutione lata*

Jak vyplynulo z všeobecné části této práce, Ústava České republiky byla tvořena na rychlo ve spěchu v ovzduší rozpadu společného státu Čechů a Slováků. Kdyby jenom to, autory textu Ústavy České republiky nebyli přední odborníci na ústavní právo v zemi, navzdory tomu Ústava České republiky s určitými novelisacemi přetrvávala do dnešních dnů.

Ačkoli samotná preambule Ústavy České republiky nemá normativní význam, je k ní možné přece jen poznamenat, že byla zvolena poněkud nešťastně, když odkazuje toliko na některé úspěšné epochy v našich dějinách. Historici by jistě doporučili tvůrcům Ústavy České republiky odkázat minimálně také na Velkou Moravu, české knížectví⁹⁹⁸, české království za Přemyslovců, případně i na Sámovu říši⁹⁹⁹. Podle prof. Pavlíčka „*Ani v přijaté formulaci nelze souhlasit s tvrzením, že se obnovuje samostatný český stát. K obnově českého státu došlo v roce 1918 vytvořením Československa a od té doby s řadou změn trval. I česká státnost je starší, než od dob Lucemburků, tedy od období státnosti Koruny české, jak se v preambuli uvádí.*“¹⁰⁰⁰. Preambuli co do odkazu k dějinám národa lze tedy považovat za nezdařenou.

Pozornost budí již samotný pojem občan objevující se v textu preambule, v dosavadním ústavněprávním vývoji se objevoval pojem národ nebo pojem lid, které lze považovat za vhodnější. Dr. Pinz stran preambule je toho názoru, že „...*nemělo by toto svolání postrádat zmínku o národu jako hlavní složce státního lidu. ... Nepřipomenutí samotné existence fenoménu českého národa v preambuli Ústavy působí jako aplikovaná idea kosmopolitismu, jejíž podstatou je zřeknutí se vlasti a vlastenectví.*“¹⁰⁰⁰. Užití pojmu národ by bylo namísto i s ohledem na to, že jeho použití ukazuje na jeho historii, čili čím vším si národ prošel, zejména na cestu za svým sebeurčením, i na sepětí kategorií státu a národa¹⁰⁰¹. Doc. Maršálek upozorňuje na to, že se objevují určité přístupy, které považují fenomén národa za již překonaný a ilusorní, jedním dechem však dodává, že

⁹⁹⁸ Viz Maršálek, P.: Ústava České republiky, ústavní mytologie a změněný svět. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. A. Gerloch, J. Kysela a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013, s. 78.

⁹⁹⁹ Viz Křivánek, P.: Elementární nedostatky Ústavy České republiky. Seminární práce. Praha 2006/2007 Mezinárodní vysoká škola podnikatelství a práva, s. 3.

¹⁰⁰⁰ Pinz, J.: Ústava České republiky. Některé aktuální úvahy *de constitutione validum*. IN: 25 let Ústavy České republiky. Aktuální otázky ústavního práva. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2017. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2016, s. 112.

¹⁰⁰¹ Křivánek, P.: Opus citatum, s. 2-3.

tomu tak není, což zdůvodňuje tím, jak se některé státy brání sjednocovacím snahám nadnárodních celků¹⁰⁰². Patrně u takových států je stále ještě silná idea státnosti, která převažuje nad sepětím s nadnárodním celkem.

V preambuli se mimo jiné uvádí, že svobodní občané prostřednictvím svobodně zvolených zástupců přijímají tuto ústavu. Potíž je ovšem v tom, že se nejednalo o zástupce zvolené ve volbách do Poslanecké sněmovny, nýbrž o poslance České národní rady, tj. zákonodárského sboru členské republiky federace, jak zmiňuje dr Pinz.¹⁰⁰³

Za kardinální problém lze považovat porušení zásady *pouvoir constituant*¹⁰⁰⁴, podle dr Pinze: „*Nauka o tzv. pouvoir constituant předpokládá, že k právoplatnému vzniku ústavy - nemá-li jít o ústavu oktrojovanou - musí být volbou ustaveno ústavodárné shromáždění, jako tomu bylo například při přípravě tzv. kroměřížské ústavy v roce 1848 nebo při vzniku tzv. Ústavy 9. května v roce 1948. Nikoliv ovšem samozvané převzetí ústavodárné moci, protiústavní přijetí ústavy a sebezpasování se na výlučného zákonodárce nově vzniklého státního subjektu.*“¹⁰⁰⁵. Absenci svolání ústavodárného shromáždění lze shledávat jako jeden ze zásadních nedostatků Ústavy České republiky.

Prof. Gerloch je toho názoru, že „... určité problémy vznikly při interpretaci Ústavy s ohledem na absenci důsledné systematické práce při finalizaci ústavního textu.“¹⁰⁰⁶, což je snad průvodní jev doby, ve které Ústava České republiky vznikala, tedy ve spěchu bez diskuse s odbornou veřejností.

1. K některým ustanovením hlavy I. Ústavy České republiky

Nyní již k jednotlivým ustanovením Ústavy České republiky a jejich zásadním nedostatkům. Největším deficitem Ústavy České republiky je absence jejího hlubšího ideového zakotvení, k čemuž by měl být využit především čl. 1 Ústavy České republiky.

Podle čl. 2 odst. 1 Ústavy České republiky lid je zdrojem veškeré státní moci, kterou vykonává prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní. Avšak již na tomto místě by mělo být uvedeno, že státní moc vykonává lid přímo nebo skrze orgány

¹⁰⁰² Viz Maršálek, P.: Evropská integrace, unijní občanství a česká národní identita. IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 2014, č. 2, s. 73-74.

¹⁰⁰³ Pinz, J.: Opus citatum, s. 111.

¹⁰⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁰⁶ Gerloch, A.: K otázce mezer v Ústavě České republiky. IN: Proměny právního řádu v České republice a v Ruské federaci. Sborník z mezinárodní konference. Ed. A. Gerloch. Praha, Universita Karlova Právnická fakulta 2008, s. 101.

státu¹⁰⁰⁷. Dr Pinz poukázal na zásadní problém týkající se tohoto ustanovení, a sice, že lid již není zdrojem veškeré státní moci¹⁰⁰⁸, konkrétně k tomu uvádí: „... *právní řád Evropské unie se stal nadřazeným právnímu řádu České republiky, tedy když vůle svrchovaného lidu vyjádřena v zákonech prostřednictvím hlasování jejich zástupců v České republice není ve státě vůlí nejvyšší, vůlí demokratickou. Jinými slovy v takovém případě nadržuje nejvyšší moc v českém státě lid, jak dává tušit čl. 2 odst. 1 Ústavy (Lid je zdrojem veškeré státní moci), nýbrž byrokratické struktury cizího tělesa.*“¹⁰⁰⁹.

V čl. 2 odst. 2 Ústavy České republiky se uvádí, že ústavní zákon může stanovit, kdy lid vykonává státní moc přímo. Zvolená formulace je v rozporu s čl. 21 odst. 1 listiny, na což poukázal již prof. Gerloch¹⁰¹⁰. Podle prof. Pavlíčka „*Formulace o možnostech přímé demokracie v článku 2 odst. 2 Ústavy ČR vyvolává rozpaky. Uvádí se v něm: ‘Ústavní zákon může stanovit, kdy lid vykonává státní moc přímo.’ Jak souvisí tato formulace s ustanovením článku 9 odst. 1, ‘Ústava může být doplněna či měněna pouze ústavními zákony’.* Není tedy článek 2 odst. 2 nadbytečný?“¹⁰¹¹.

Ve svém důsledku dikce tohoto ustanovení vyjadřuje, že se jedná prakticky o neaplikovatelné ustanovení¹⁰¹², závisí totiž na vůli zástupců lidu, zda konání referenda lidu přijetím *ad hoc* ústavního zákona umožní, čili nic¹⁰¹³. A přitom již ve starém římském právu, jak upozorňuje dr Pinz, byl lid zákonodárným orgánem *sui generis*.¹⁰¹⁴ Zcela je opomíjena skutečnost, že suverénem je lid, nikoli Poslanecká sněmovna a Senát. Podle dr Pinze „*Instituty referenda a lidové iniciativy byly shledány jako přínosné nástroje přímé demokracie k obrození ideje demokracie a k odstranění kritizovaných vad demokracie pouze nepřímé. ... Autentická demokracie, tj. demokracie bezprostřední by se neměla omezovat jen na referendum ústavní (změna, revise ústavy), ale měla by mít pro určité případy podobu referenda obligatorního a pro jiné formu referenda*

¹⁰⁰⁷ Srv. Vavřínek, F.: *Parlament a politické strany*. Praha, Jednota čs. matematiků a fysiků 1930, s. 47.

¹⁰⁰⁸ Viz Pinz, J.: *Opus citatum*, s. 112-113.

¹⁰⁰⁹ *Ibidem*, s. 112-113.

¹⁰¹⁰ Viz Gerloch, A.: *Potřebujeme měnit Ústavu?* IN: *Interpretace Ústavy České republiky a Ústavy Slovenské republiky. Evropeizace ústavních systémů*. Ed. V. Jirásková. Praha, Universita Karlova, Právnická fakulta 2007, s. 12.

¹⁰¹¹ Pavlíček, V.: *Problémy práv občanů v Ústavě České republiky*. IN: *Právník*, roč. 132, č. 4, s. 350.

¹⁰¹² Viz Křivánek, P.: *Opus citatum*, s. 3.

¹⁰¹³ Viz Gerloch, A.: *Dělba moci v Ústavě Československé republiky (1920) a v Ústavě České republiky (komparace)*. IN: *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 1999, č. 1-2, s. 172.

¹⁰¹⁴ Viz Pinz, J.: *Vigilie nad bezprostřední platností ústavních práv a svobod*. IN: *Listina a současnost. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2010*. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense, Právnická fakulta University Palackého v Olomouci, s. 172.

fakultativního, ať už referenda zákonného (vyjádření k zákonům) nebo referenda obecného (vyjádření k celospolečensky významným záležitostem nebo k správě věcí veřejných).“¹⁰¹⁵. Vyhlášení referenda by mělo být zcela v dispozici lidu, to jest, vyslovili se pro jeho konání určitý počet občanů. Taktéž samozřejmě může iniciovat předložení určité otázky k rozhodnutí lidu Poslanecká sněmovna. Lidová iniciativa¹⁰¹⁶ je ovšem plně demokratickým nástrojem pro konání referenda.

Prof Pavlíček konstatuje, že „Referendum je formou přímé demokracie a téměř ve všech zemích EU je v ústavách zakotveno, praktikuje se a realizuje se. ... Samotná koncepce přímé demokracie vyplývá ze suverenity lidu a teoretické koncepce rozdílu mezi mocí ustavující a ustavenou. ... Přímá demokracie vykonávaná formou referenda patří k principům každé demokracie.“¹⁰¹⁷. Skutečnost, že Ústava České republiky v praxi s referendem nepočítá, je jejím zásadním deficitem. Lhostejno na tom, že jej teoreticky připouští, leč v praxi se celostátní referendum téměř neaplikuje.

Co se týče čl. 3 Ústavy České republiky, nelze odhlédnout od faktu, že listinu klade toliko za součást ústavního pořádku České republiky¹⁰¹⁸, nikoli za součást samotné Ústavy České republiky, nehledě na to, že katalog lidských práv by měl být vždy celý obsažen v textu ústavy. Zvoleným postupem byl citelně oslaben význam a společenský dosah listiny¹⁰¹⁹.

Jako poněkud nešťastné je možné shledávat použití pojmu ústavní pořádek, neboť v tomto významu se jej v českém jazyce dříve neužívalo, ba co víc, pojem byl převzat ze slovenštiny¹⁰²⁰. Správným pojmem by byl daleko spíše ústavní řád, tedy ve smyslu souboru ústavních zákonů. Dr Hřebejk k tomu uvádí: „Ústava České republiky zavedla termín ‚ústavní pořádek‘, který používá v čl. 2 a v čl. 112. Tím byl sice vyjádřen fakt, že vedle vlastní ústavy jsou i další předpisy ústavního charakteru, ale vlastní pojem ‚ústavní

¹⁰¹⁵ Pinz, J.: Ústava České republiky. Některé aktuální úvahy de constitutione validum. IN: 25 let Ústavy České republiky. Aktuální otázky ústavního práva. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2017. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2016, s. 115.

¹⁰¹⁶ Ve smyslu přání vyjádřit se k některé otázce v referendu.

¹⁰¹⁷ Pavlíček, V.: Přímá demokracie najde uplatnění i v Česku. IN: Hospodářské noviny, roč. 42, č. 73, s. 8.

¹⁰¹⁸ Srv. Chvála, B., Mucha M., Pludek, A.: Opus citatum, s. 10.

¹⁰¹⁹ Viz Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Opus citatum, s. 77. Gerloch, A.: Je soudce vázán Listinou?. IN: Právník, roč. 132, 1993, č. 6, s. 526. Filip, J.: Deset let Ústavy ČR: východiska, stav, perspektivy. IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003, s. 39.

¹⁰²⁰ Na tuto skutečnost pravidelně poukazuje doc. Ján Gronský v rámci přednášek předmětu Vývoj československého ústavního a politického systému na Právnické fakultě University Karlovy.

pořádek' se nezdá být zvolen šťastně. Přesnější by byl termín ,ústavní řád', jež znamená soubor ústavních zákonů. ,Ústavní pořádek' je totiž nejen souborem ústavních zákonů, ale i dalších právních předpisů a tento pojem obsahuje i faktické vztahy ve společnosti existující. Pojem ,právní pořádek' byl použit při obnovování československé státnosti a právního řádu na sklonku druhé světové války (úst. Dekret presidenta republiky z 3. 8. 1944 č. 11/1944 Úř. věst.), kdy skutečně šlo o obnovu ,právního pořádku', včetně možnosti faktického uplatňování práva.¹⁰²¹ V kontextu českého právního řádu se tak jedná o nešťastné zvolení pojmu „ústavní pořádek“ pro účely Ústavy České republiky. Dr. Pinz k tomu ještě poukazuje na význam tohoto pojmu, který znamená „... souhrn ústavních vztahů.“¹⁰²² Jeho nesprávné užití v textu nejvyššího zákona v zemi se potom jeví již jako zcela zcestné.

Nadto podle prof. Gerlocha „Pojem ,ústavní pořádek' nebyl důsledně použit ve všech relevantních ustanoveních Ústavy. Hovoří se tak promiscue o ústavním pořádku, ústavních zákonech a ústavě. Zčásti byl tento stav odstraněn ústavním zákonem č. 395/2001 Sb.“¹⁰²³. Nejednoznačné používání právních pojmů a jejich zaměňování zatemňuje porozumění textu právního předpisu, což je o to markantnější, jedná-li se o nejvyšší zákon ve státě.

Ohledně čl. 7 Ústavy České republiky, jenž stanoví, že stát dbá o šetrné využívání přírodních zdrojů a ochranu přírodního bohatství, lze konstatovat, že ochrana životního prostředí by měla být ve 21. století vyjádřena mnohem silněji tak, aby bylo zřejmé, že na ní má stát kategorický zájem¹⁰²⁴. Příznivé životní prostředí je prvním elementárním předpokladem spokojeného života obyvatel jakékoli země.

S čl. 8 Ústavy České republiky, dle něž se zaručuje samospráva územních samosprávných celků, se zákonitě objevuje otázka, zda tato ústava není příliš centralistická¹⁰²⁵, zda samospráva na úrovni obcí a krajů je dostatečná¹⁰²⁶ a zda by nemělo

¹⁰²¹ Hřebejk, J.: Ústavní pořádek České republiky. IN: Právník, roč. 132, č. 5, s. 441.

¹⁰²² Pinz, J.: Opus citatum, s. 124.

¹⁰²³ Gerloch, A.: K otázce mezer v Ústavě České republiky. IN: Proměny právního řádu v České republice a v Ruské federaci. Sborník z mezinárodní konference. Ed. A. Gerloch. Praha, Universita Karlova Právnická fakulta 2008, s. 101.

¹⁰²⁴ Viz Maršálek, P.: Opus citatum, s. 82-83.

¹⁰²⁵ Srv. Pinz, J.: Přírozenoprávní teorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 178.

¹⁰²⁶ Srv. Kubeš, V.: Opus citatum, s. 61. Gerloch, A.: Nad variantami nového státoprávního uspořádání Československého státu. IN: Právník, roč. 130, 1991, č. 6, s. 507.

dojít k rozšíření samosprávy také na úrovni zemské¹⁰²⁷. Příliš velká koncentrace moci bývá ke škodě.

Obvyklým tématem rovněž bývá diskuse nad obsahem čl. 9 odst. 2 Ústavy České republiky, dle něž změna podstatných náležitostí demokratického právního státu je nepřípustná, aniž by se explicitně stanovilo, které články Ústavy České republiky jsou nezměnitelné. V minulosti se původně označovala celá hlava I Ústavy České republiky za tyto podstatné náležitosti, zatímco později jsou právní doktrinou a judikaturou Ústavního soudu označovány toliko některé články této hlavy za součást podstatných náležitostí demokratického právního státu¹⁰²⁸. Jistě lze namítat, že praxe si již poradila a absence výčtu ustanovení považovaných za nezměnitelná obtíží nečiní¹⁰²⁹.

2. K některým dalším ustanovením Ústavy České republiky

Z pohledu všeobecné státovédy je jistě zarážející fakt, že ústavní zákony přijímá stejný sbor, který přijímá zákony nemající sílu ústavních zákonů. Jako kdyby se již zapomnělo na dřívější praxi volby ústavodárného shromáždění a následně národního shromáždění¹⁰³⁰. Teorie o moci ustavující (*le pouvoir constituant*) a ustanovené (*le pouvoir constitue*) byla v platné a účinné Ústavě České republiky opomenuta¹⁰³¹. Otázkou zůstává, zda to není ke škodě věci. Na význam moci ústavodárné poukazuje mj. prof. Gerloch: „Zvláštní povahu má moc ústavodárná. Bývá zpravidla oddělena od ostatních mocí, je svým způsobem nejvyšší mocí ve státě, neboť je to moc konstituující (utvářející, ustavující: odtud ústava = konstituce), na rozdíl od moci již ustavené (konstituované).“¹⁰³². V Ústavě České republiky k oddělení moci ustavující od moci ustavené nedošlo.

¹⁰²⁷ Srv. Trapl, M.: Opus citatum, s. 75 a 84.

¹⁰²⁸ Viz Kudrna, J.: Opus citatum, s. 86.

¹⁰²⁹ Dále viz str. 152 této práce.

¹⁰³⁰ Viz Pinz, J.: Vigilie nad bezprostřední platností ústavních práv a svobod. IN: Listina a současnost. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2010. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense, Právnická fakulta University Palackého v Olomouci, s. 169.

¹⁰³¹ Viz Pinz, J.: Míra nezávislosti práva na zájmech společnosti (k otázce padělatelnosti vůle lidu v parlamentním režimu). IN: Právo a jeho prostredie. E. Bárány a kol. Bratislava, SAP 2011, s. 55.

¹⁰³² Gerloch, A.: K recentnímu pojetí právního státu. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996, s. 56.

Ve smyslu čl. 15 Ústavy České republiky moc zákonodárná náleží Parlamentu složenému ze dvou komor, tj. Poslanecké sněmovny a Senátu. Je otázkou, zda rozlohou nevelký unitární stát potřebuje i druhou komoru Parlamentu, resp. zda její působení lze považovat za efektivní. Podle dr Pinze „*S ohledem na zkušenosti ústavní praxe první republiky i dlouhodobé zkušenosti soudobé by stálo za vážnou úvahu zrušení senátu.*“¹⁰³³. Vzhledem k rozsáhlosti této problematiky, argumentům pro zachování Senátu a pro jeho zrušení, bude o ní dále pohovořeno v kapitole VI podkapitole 2 této práce.

Z Ústavy České republiky plyne pozoruhodný fakt, a to ten, že zvoleného poslance nebo senátora nelze odvolat¹⁰³⁴, byť by nehájil zájmy lidu dle svého slibu podle svého nejlepšího svědomí a vědomí. Právě opačný postup je součástí materiální demokracie v souladu se zásadou, kdo povolává je oprávněn také odvolat¹⁰³⁵.

Jistý údiv může budít také slučitelnost funkce člena vlády s funkcí poslance nebo senátora, ačkoli se lze domnívat, že odpovědný souběžný výkon funkce člena vlády s níž je obvykle spojena s řízením svěřeného resortu a výkon funkce poslance nebo senátora je jen stěží možný. Navíc je v případě poslance nebo senátora, který je členem vlády, možné usuzovat na rozpor čl. 26 s čl. 68 odst. 2, čl. 69 odst. 2 a čl. 79 odst. 3 Ústavy České republiky. Nehledě na to, že dochází k nevídanému prolínání moci zákonodárné a výkonné.

Podle čl. 27 odst. 3 Ústavy České republiky za přestupky poslanec nebo senátor podléhá jen disciplinární pravomoci komory, jejímž je členem, pokud zákon nestanoví jinak. Ba dokonce ve smyslu čl. 27 odst. 4. Ústavy České republiky poslance ani senátora nelze trestně stíhat bez souhlasu komory, jejímž je členem. Odepře-li komora souhlas, je trestní stíhání navždy vyloučeno. V odstavci 5 citovaného ustanovení se stanoví, že poslance nebo senátora lze zadržet, jen byl-li dopaden při spáchání trestného činu nebo bezprostředně poté. Příslušný orgán je povinen zadržení ihned oznámit předsedovi komory, jejímž je zadržený členem; nedá-li předseda komory do 24 hodin od zadržení souhlas k odevzdání zadrženého soudu, je příslušný orgán povinen ho propustit. Na své

¹⁰³³ Pinz, J.: Ústava České republiky. Některé aktuální úvahy de constitutione validum. IN: 25 let Ústavy České republiky. Aktuální otázky ústavního práva. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2017. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2016, s. 117.

¹⁰³⁴ Srv. Baxa, B.: Parlament a parlamentarism. Díl I. Parlament; jeho vývoj, složení a funkce. Praha, Jan Košatka 1924, s. 143.

¹⁰³⁵ Viz Pinz, J.: Míra nezávislosti práva na zájmech společnosti (k otázce padělatelství vůle lidu v parlamentním režimu). IN: Právo a jeho prostredie. E. Bárány a kol. Bratislava, SAP 2011, s. 55.

první následující schůzi komora rozhodne o přípustnosti stíhání s konečnou platností. Lze se ptát, proč je v ústavě demokratického státu, zakotveno nadprávní jedné úzké skupiny občanů¹⁰³⁶. Zásada rovnosti, jež je materiální demokracii vlastní, velí nezavádět privilegia, nevytvářet kategorie občanů¹⁰³⁷. Stěží si lze nadto představit, že by v dnešní době hrozilo jakákoli újma poslancům a senátorům z toho, že budou za svá provinění odpovídat stejně jako ostatní obyvatelé. Prof. Pavlíček právem připomíná, že „... ve většině států, a bylo to i za první republiky, vláda a jednotliví ministři trestně odpovídali za svou činnost před zvláštním trestním řízením. Teď tuto odpovědnost v ústavě nemáme. Proč? Proč se vypustila odpovědnost vlády a ministrů v době, ve které se přímo předpokládal obrovský transfer majetku?“¹⁰³⁸.

Uvádí-li se v čl. 1 odst. 1 Ústavy České republiky, že Česká republika je demokratický právní stát, pak je jednoznačnou chybou, když v čl. 41 odst. 2 Ústavy České republiky nemá zakotvenou lidovou zákonodárnou iniciativu¹⁰³⁹. To je příklad politické demokracie „o nás bez nás“. Lid by měl mít možnost iniciovat, aby se parlament zabýval otázkami, které lid považuje za stěžejní.

V čl. 54 odst. 3 Ústavy České republiky se stanoví, že prezident republiky není z výkonu své funkce odpovědný. Právem se lze ptát, proč v demokracii a nadto v právním státě hlava státu není ze své funkce odpovědná. Tato úprava zjevně odporuje demokratickému principu a je jakýmsi historickým reliktem z dob habsburské monarchie, pro něž v moderním právním řádu není místo.

Ve smyslu čl. 87 odst. 1 písm. a) Ústavy České republiky Ústavní soud rozhoduje o zrušení zákonů nebo jejich jednotlivých ustanovení, jsou-li v rozporu s ústavním pořádkem. Uvedené ustanovení zřetelně porušuje oddělenost výkonu funkcí ve státě neboli slavnou Montesquieuovu¹⁰⁴⁰ teorii o tripartici moci¹⁰⁴¹, neboť z Ústavního soudu vytváří tzv. třetí komoru, neboli negativního zákonodárce. Ovšem podle čl. 15 odst. 1 Ústavy České republiky zákonodárná moc náleží parlamentu, soudy tudíž nemohou do

¹⁰³⁶ Srv. Kohout, P.: Opus citatum, s. 80-81.

¹⁰³⁷ Srv. Kelsen, H.: Opus citatum, s. 36-40.

¹⁰³⁸ Pavlíček, V., Zavacká, K.: Opus citatum, s. 17.

¹⁰³⁹ Srv. Pečanec, P.: Přímá demokracie v České republice. Praha, Wolters Kluwer ČR 2011, s. 23.

¹⁰⁴⁰ Charles Louis de Montesquieu (1689-1755), vl. jménem Ch. L. de Secondat, francouzský filosof a spisovatel, kritik tehdejší společnosti, z děl: Perské listy, O duchu zákonů. Církev některá jeho díla zakázala.

¹⁰⁴¹ Viz Pinz, J.: Úpadek právních jistot jako důsledek některých společenských jevů. IN: Ako právo reaguje na novoty. Red. E. Bárány Bratislava, Veda 2015, s. 145.

tvorby práva jakkoli zasahovat. Problém tkví v tom, že soudci Ústavního soudu jsou jmenováni presidentem republiky na rozdíl od poslanců a senátorů, jež jsou přímo voleni lidem. Čili, má-li zásadní podíl na podobě právního řádu Ústavní soud, jehož soudci nebyli lidem zvoleni, dochází zde k markantnímu demokratickému deficitu¹⁰⁴². Ke stejnému závěru došel již prof. Weyr: „*Je-li takový ústavní soud ustanoven způsobem méně demokratickým než řádný zákonodárný činitel, znamená tudíž jeho kompetence i zásah do demokratických principů příslušného právního řádu. Ústavní soud zasahuje do zásady normotvorné svrchovanosti zákonodárných orgánů, jimž přísluší výhradní kompetence tvořit, měnit a rušit zákony. Soudní moci přísluší toliko tvořiti normy druhotné – odvozené od prvotních (zákonů).*“¹⁰⁴³. V současné době na tento kardinální problém upozorňuje především dr Pinz, přičemž shledává za demokraticky nelegitimní, aby činnost zástupců lidu byla kontrolována jiným orgánem než lidem samotným¹⁰⁴⁴. Jiné hledisko akcentuje doc. Wintr když uvádí „*Ústavní soud má především těžko zastupitelnou úlohu garanta základních práv a svobod. Oslabení ochrany základních práv by kromě jiného vedlo k mnohem častějším prohrám České republiky před Evropským soudem pro lidská práva...*“¹⁰⁴⁵.

Zde shrnout, Ústava České republiky je dílem lidským, a proto nemůže neobsahovat nedostatky. Z druhé strany základní právní dokument ve státě hlásícím se k demokracii by neměl postrádat zásadní demokratické instituty jako je zákonodárná lidová iniciativa či reálné zakotvení referenda. V rozporu se správou lidu je také neodpovědnost presidenta republiky a neodvolatelnost poslanců a senátorů. Zdaleka jako ideální z pohledu ideje humanity není oprávnění Ústavního soudu rušit zákony nebo jejich jednotlivá ustanovení pro rozpor s ústavním pořádkem. Negativní zákonodárství je stále zákonodárstvím a moci soudní by patřit nemělo. Demokratickým nástrojem je

¹⁰⁴² Viz Křivánek, P.: Opus citatum, s. 8.

¹⁰⁴³ Tato slova pronesl prof. Weyr v přednášce ústavního práva konané na Právnické fakultě Masarykovy university v roce 1937. Citováno podle Pinz, J.: Vliv ústavního soudnictví na koncepci právních jistot. IN: Ústavní základy soudní moci. Sborník příspěvků sekce ústavního práva přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2009. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense, Právnická fakulta University Palackého v Olomouci, s. 149.

¹⁰⁴⁴ Viz Pinz, J.: Vliv ústavního soudnictví na koncepci právních jistot. IN: Ústavní základy soudní moci. Sborník příspěvků sekce ústavního práva přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2009. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense, Právnická fakulta University Palackého v Olomouci, s. 148.

¹⁰⁴⁵ Wintr, J.: O silném ústavním soudu. IN: Právní rádce, roč. 19, č. 12, s. 58.

referendum, které by mohlo být v určitých případech i pro tento účel využito. Jinak se nabízí otázka vytvořit v rámci parlamentu užší sbor, jehož úkolem by bylo bdít nad souladem zákonů s ústavním pořádkem.

VI. Úvahy de *constitutione ferenda*

Zdůrazňování stability ústavy jako její přednosti je považováno za důkaz dobré práce jejich tvůrců, což se obvykle podává jako argument proti možným změnám.¹⁰⁴⁶ Z obecné části a z první kapitoly zvláštní části této práce nicméně vyplynula potřeba předložit také návrh změn Ústavy České republiky¹⁰⁴⁷, co se týče hlubšího ideového vymezení a prvků přímé demokracie, k čemuž bude přistoupeno dvojí cestou, jednak je v této kapitole obsažen návrh novely Ústavy České republiky a jednak je v ní zahrnuta podkapitola věnovaná otázce potřebnosti dvou komor v moderním právním řádu.

Konservativní a většinově zastávaný přístup¹⁰⁴⁸ k základnímu dokumentu ve státě velí zabránit jakýmkoli jeho změnám, ledaže by jejich přijetí bylo zcela nevyhnutelné. Nicméně „... již Condorcet tvrdil, že třeba revidovati ústavu alespoň každých 20 let.“¹⁰⁴⁹, leccos totiž po čase zastarává, včetně ústavy, která se jen málokdy blíží dokonalosti¹⁰⁵⁰. Rozumí se ovšem samosebou, že „V ústavě demokratického státu musí se jasně obrážet filosofické a mravní zásady, na nichž spočívá demokratická politická koncepce.“¹⁰⁵¹.

¹⁰⁴⁶ Viz Kudrna, J.: Opus citatum, s. 84.

¹⁰⁴⁷ Autor této práce si je vědom toho, že za zvážení by stála idea přípravy nové ústavy, avšak takové dílo přesahuje rámec této práce a mělo by být svěřeno těm nejpovolanejším z oboru práva se specialisací na ústavní právo v úzké součinnosti s odbornou veřejností a v dlouhodobě vedené diskusi s občany. Viz k tomu Kohout, P.: Úsvit. Kritika politického systému a návrh nové Ústavy pro Českou republiku. Příbram, Pistorius & Olšanská 2012, s. 13., kde se uvádí: „Proč nová ústava? Protože je třeba změnit systém. Základní systémová změna se neobejde beze změny jeho jádra. Výměna politiků nic neřeší. Je třeba nahradit špatně fungující ‚operační systém‘ státu na nejhlubší systémové úrovni.“

Na druhou stranu kupř. doc. Jiří Jirásek je toho názoru, že celková revize ústavy není na pořadu dne. Viz Jirásek, J.: Jubileum Ústavy České republiky. IN: 25 let Ústavy České republiky. Aktuální otázky ústavního práva. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2017. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2016, s. 7.

¹⁰⁴⁸ Především ze strany politických stran.

¹⁰⁴⁹ Fierlinger, Z.: Opus citatum, s. 257.

¹⁰⁵⁰ Ovšem prof. Hoetzel poukazoval na to, že „My jsme nakloněni kritisovati Ú v první řadě s úzkého hlediska stranických zájmů, resp. konkrétní situace, nikoli sub specie aeternitatis. A jsme na výsost malicherní.“ Hoetzel, J.: Opus citatum, s. 38.

¹⁰⁵¹ Skácel, M.: Opus citatum, s. 16.

Prof. Pavlíček s hlubokým pochopením uvádí do problému změny ústavy: „Především jde o to, co je smyslem ústavy. Je jím nepochybně stanovit řád, podle něhož by stát dobře fungoval. Proto potřebují demokratické státy ústavu a tato ústava buď může být více založena na určité ústavní filozofii, právní doktríně, ze které se dovozují určité důsledky, anebo může být v podstatě jen pragmatickým výrazem politických zájmů. Je třeba vědět při úvahách o změně Ústavy... jaká je tedy současná Ústava a čeho chceme její případnou změnou dosáhnout. ... Myslím, že naše současná Ústava není založena na určité jasné filozofické koncepci, tj. ani na doktríně prezidentské republiky s výraznou dělbou moci ani koncepci republiky parlamentní, která konec konců zůstává věrna představám a tradicím parlamentní monarchie. V parlamentní republice prezident republiky nestojí v čele výkonné moci, ale hraje roli slabého monarchy v republikánském zřízení. ... Pojetí brzd a protivah, o kterém se hovoří i v podkladovém materiálu, je charakteristické právě pro prezidentský systém, který je založen na zcela jasném oddělení moci, na rozdíl od parlamentní republiky. V ní legitimita vyplývá z priority zastupitelského sboru...“. Pavlíček, V.: Referát přednesený na semináři Komise Senátu pro Ústavu České republiky Vybrané problémy poslaneckého

1. Návrh ústavního zákona, kterým se mění zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Níže se podává návrh¹⁰⁵² novely Ústavy České republiky vyvolaný potřebou, aby se v ní ve větším rozsahu odrážela idea humanity.

Návrh

ÚSTAVNÍ ZÁKON

ze dne 2016,

kterým se mění ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších ústavních zákonů

Parlament se usnesl na tomto ústavním zákoně České republiky:

Čl. I

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., ústavního zákona č. 300/2000 Sb., ústavního zákona č. 395/2001 Sb., ústavního zákona č. 448/2001 Sb., ústavního zákona č. 515/2002 Sb., ústavního zákona č. 319/2009 Sb., ústavního zákona č. 71/2012 Sb. a ústavního zákona č. 98/2013 Sb., se mění takto:

1. V čl. 1 se na konci textu odstavce 1 doplňují slova „hlásící se k idejím volnosti, rovnosti a bratrství“.

návrhu novely Ústavy (20. dubna 2000). IN: Diskuse o změnách Ústavy. Pracovní materiál ze seminářů Vybrané problémy poslaneckého návrhu novely Ústavy a Ústavní aspekty integrace České republiky do Evropské unie. Ed. J. Kysela. Praha, Parlament České republiky 2000, s. 18 a 19.

¹⁰⁵² Autor práce preferoval, aby pokud možno co nejvíce tato podkapitola odpovídala Legislativním pravidlům vlády, co se týče důvodové zprávy, byla respektována její obvyklá soudobá struktura. Rovněž klasický pravopis byl v novelizačních bodech nahrazen fonetickým, aby odpovídal pravopisu, kterým jest Ústava České republiky napsána.

Úplné znění pro účely této práce

Čl.1

(1) Česká republika je svrchovaný, jednotný a demokratický právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana **hlásící se k idejím volnosti, rovnosti a bratrství.**

(2) Česká republika dodržuje závazky, které pro ni vyplývají z mezinárodního práva.

2. V čl. 2 odst. 1 za slovem „ji“ se vkládají slova „přímo nebo“.

3. V čl. 2 odstavec 2 zní:

„(2) Lid vykonává státní moc přímo ve věci, jež mu byla předložena nejméně 5 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny, vládou nebo Poslaneckou sněmovnou. Podrobnosti v otázce provádění referenda stanoví zákon“.

4. Na konci textu čl. 7 se doplňují slova „, přičemž svou aktivní politikou se zasazuje o příznivé životní prostředí budoucích generací“.

5. Na konci textu čl. 8 se doplňují slova „, to jest obcí, krajů a zemí“.

6. V čl. 15 odst. 1 se za slovem „náleží“ vkládají slova „lidu, který ji vykonává přímo nebo svými zástupci shromážděnými v“.

7. V čl. 19 se doplňuje odstavec 4, který zní:

„(4) Poslanec nebo senátor může lid odvolat, a to v případě, že pro takový návrh, který může podat nejméně 30 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny nebo Senátu v příslušném volebním obvodu, se vysloví více než 50 % hlasujících voličů ve volebním obvodu, v němž byl zvolen.“.

8. V čl. 22 odst. 1 se za slovem „funkce“ vkládají slova „člena vlády,“.

9. V čl. 25 se doplňuje písmeno g), které zní:

„g) odvoláním v souladu s čl. 19 odst. 4.“

10. V čl. 27 se odstavce 3 až 5 zrušují.

11. Článek 32 se zrušuje.

Dosavadní články 33 až 113 se označují jako články 32 až 112.

12. V čl. 41 odst. 2 se za slovem „podat“ vkládají slova „5 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny,“.

Úplné znění pro účely této práce

Čl.2

- (1) Lid je zdrojem veškeré státní moci; vykonává ji **přímo nebo** prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní.
- (2) ~~Ústavní zákon může stanovit, kdy lid vykonává státní moc přímo.~~ **Lid vykonává státní moc přímo ve věci, jež mu byla předložena nejméně 5 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny, vládou nebo Poslaneckou sněmovnou. Podrobnosti v otázce provádění referenda stanoví zákon.**
- (3) Státní moc slouží všem občanům a lze ji uplatňovat jen v případech, v mezích a způsoby, které stanoví zákon.
- (4) Každý občan může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.

Čl.7

Stát dbá o šetrné využívání přírodních zdrojů a ochranu přírodního bohatství, **příčemž svou aktivní politikou se zasazuje o příznivé životní prostředí budoucích generací.**

Čl.8

Zaručuje se samospráva územních samosprávných celků, **to jest obcí, krajů a zemí.**

Čl.15

- (1) **Zákonodárná moc v České republice náleží lidu, který ji vykonává přímo nebo svými zástupci shromážděnými v Parlamentu.**
- (2) Parlament je tvořen dvěma komorami, a to Poslaneckou sněmovnou a Senátem.

Čl.19

- (1) Do Poslanecké sněmovny může být zvolen každý občan České republiky, který má právo volit a dosáhl věku 21 let.
- (2) Do Senátu může být zvolen každý občan České republiky, který má právo volit a dosáhl věku 40 let.
- (3) Mandát poslance nebo senátora vzniká zvolením.

(4) Poslance nebo senátora může lid odvolat, a to v případě, že pro takový návrh, který může podat nejméně 30 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny nebo Senátu v příslušném volebním obvodu, se vysloví více než 50 % hlasujících voličů ve volebním obvodu, v němž byl zvolen.

Čl.22

(1) S funkcí poslance nebo senátora je neslučitelný výkon úřadu prezidenta republiky, funkce **člena vlády**, soudce a další funkce, které stanoví zákon.

(2) Dnem, kdy se poslanec nebo senátor ujal úřadu prezidenta republiky, nebo dnem, kdy se ujal funkce soudce nebo jiné funkce neslučitelné s funkcí poslance nebo senátora, zaniká jeho mandát poslance nebo senátora.

Čl.25

Mandát poslance nebo senátora zaniká

- a) odepřením slibu nebo složením slibu s výhradou,
- b) uplynutím volebního období,
- c) vzdáním se mandátu,
- d) ztrátou volitelnosti,
- e) u poslanců rozpuštěním Poslanecké sněmovny,
- f) vznikem neslučitelnosti funkcí podle čl. 22,
- g) odvoláním v souladu s čl. 19 odst. 4.**

Čl.27

(1) Poslance ani senátora nelze postihnout pro hlasování v Poslanecké sněmovně nebo Senátu nebo jejich orgánech.

(2) Za projevy učiněné v Poslanecké sněmovně nebo Senátu nebo v jejich orgánech nelze poslance nebo senátora trestně stíhat. Poslanec nebo senátor podléhá jen disciplinární pravomoci komory, jejímž je členem.

~~(3) Za přestupky poslanec nebo senátor podléhá jen disciplinární pravomoci komory, jejímž je členem, pokud zákon nestanoví jinak.~~

~~(4) Poslance ani senátora nelze trestně stíhat bez souhlasu komory, jejímž je členem. Odepře-li komora souhlas, je trestní stíhání navždy vyloučeno.~~

~~(5) Poslance nebo senátora lze zadržet, jen byl-li dopaden při spáchání trestného činu nebo bezprostředně poté. Příslušný orgán je povinen zadržení ihned oznámit předsedovi komory, jejímž je zadržený členem; nedá-li předseda komory do 24 hodin~~

~~od zadržení souhlas k odevzdání zadrženého soudu, je příslušný orgán povinen ho propustit. Na své první následující schůzi komora rozhodne o přípustnosti stíhání s konečnou platností.~~

~~Čl.32~~

~~Poslanec nebo senátor, který je členem vlády, nemůže být předsedou či místopředsedou Poslanecké sněmovny nebo Senátu ani členem parlamentních výborů, vyšetřovací komise nebo komisí.~~

~~Čl.41~~

~~(1) Návrhy zákonů se podávají Poslanecké sněmovně.~~

~~(2) Návrh zákona může podat **5 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny**, poslanec, skupina poslanců, Senát, vláda nebo zastupitelstvo vyššího územního samosprávného celku.~~

13. V čl. 54 odstavec 3 zní:

„(3) Prezidenta republiky lid může odvolat, pokud se pro jeho odvolání vysloví více než 50 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny. Návrh na odvolání prezidenta republiky může podat 30 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny. Podrobnosti stanoví zákon.“.

14. V čl. 63 se odstavce 3 a 4 zrušují.

15. V čl. 99 se slova „a kraje“ nahrazují slovy „, kraje a země“.

Čl. II

Přechodná ustanovení

1. Poslanec nebo senátor, jehož mandát vznikl přede dnem nabytí účinnosti tohoto ústavního zákona, vykonává svůj mandát v souladu s ústavním zákonem č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění účinném přede dnem nabytí účinnosti tohoto ústavního zákona.

2. Prezident republiky, který byl zvolen přede dnem nabytí účinnosti tohoto ústavního zákona, vykonává svůj úřad v souladu s ústavním zákonem č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění účinném přede dnem nabytí účinnosti tohoto ústavního zákona.

Čl. III

Účinnost

Tento ústavní zákon nabývá účinnosti prvním dnem třetího kalendářního měsíce následujícího po jeho vyhlášení.

Úplné znění pro účely této práce

Čl.54

- (1) Prezident republiky je hlavou státu.
- (2) Prezidenta republiky volí Parlament na společné schůzi obou komor.
- (3) ~~Prezident republiky není z výkonu své funkce odpovědný.~~ Prezidenta republiky lid může odvolat, pokud se pro jeho odvolání vysloví více než 50 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny. Návrh na odvolání prezidenta republiky může podat 30 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny. Podrobnosti stanoví zákon.

Čl.63

- (1) Prezident republiky dále
 - a) zastupuje stát navenek,
 - b) sjednává a ratifikuje mezinárodní smlouvy; sjednávání mezinárodních smluv může přenést na vládu nebo s jejím souhlasem na její jednotlivé členy,
 - c) je vrchním velitelem ozbrojených sil,
 - d) přijímá vedoucí zastupitelských misí,
 - e) pověřuje a odvolává vedoucí zastupitelských misí,
 - f) vyhlašuje volby do Poslanecké sněmovny a do Senátu,
 - g) jmenuje a povyšuje generály,
 - h) propůjčuje a uděluje státní vyznamenání, nezmocní-li k tomu jiný orgán,
 - i) jmenuje soudce,
 - j) má právo udělovat amnestii.
- (2) Prezidentovi republiky přísluší vykonávat i pravomoci, které nejsou výslovně v ústavním zákoně uvedeny, stanoví-li tak zákon.
- (3) ~~Rozhodnutí prezidenta republiky vydané podle odstavců 1 a 2 vyžaduje ke své platnosti spolupodpis předsedy vlády nebo jím pověřeného člena vlády.~~

~~(4) Za rozhodnutí prezidenta republiky, které vyžaduje spolupodpis předsedy vlády nebo jím pověřeného člena vlády, odpovídá vláda.~~

Čl.99

Česká republika se člení na obce, které jsou základními územními samosprávnými celky, ~~a kraje kraje a země~~, které jsou vyššími územními samosprávnými celky.

DŮVODOVÁ ZPRÁVA

Obecná část

A. Důvod předložení návrhu

Hlavním cílem navrhované úpravy je provést nezbytné změny Ústavy České republiky ve jménu ideje humanity, zejména

- oddělit výkon funkcí zákonodárných od funkcí vládních,
- vyvodit důsledky ze zavedení přímé volby prezidenta republiky,
- naplnit zásadu, že ten, kdo povolává své zástupce, má právo je také odvolat,
- provést zásadu rovnosti mezi občany
- a rozšířit samosprávu také na zemskou úroveň.

B. Zhodnocení platného právního stavu

Podle platné a účinné právní úpravy nic nebrání tomu, aby poslanec nebo senátor byl členem vlády, tj. zástupce lidu vykonávající funkci zákonodárnou zároveň vykonává i funkce vládní. Podle čl. 22 Ústavy České republiky s funkcí poslance nebo senátora je neslučitelný výkon úřadu prezidenta republiky, funkce soudce a další funkce, které stanoví zákon, nikoli však funkce člena vlády.

Skutečnost, že byla zavedena přímá volba prezidenta republiky, se dosud nikterak podstatně neodrazila v úpravě hlavy třetí Ústavy České republiky, ačkoli nepochybně došlo ke zvýšení legitimacy prezidenta republiky, ten zůstává stále nikomu neodpovědným¹⁰⁵³. Prezident republiky je součástí moci výkonné a je hlavou státu.

¹⁰⁵³ Srv. Gerloch, A.: K otázce (ne)odpovědnosti prezidenta České republiky. IN: Odpovědnost v demokratickém právním státě. Eds. A. Gerloch, P. Šturma. Praha, Universita Karlova, Právnická fakulta

Prezident republiky má podle čl. 64 odst. 2 Ústavy České republiky právo účastnit se schůzí vlády, vyžádat si od vlády a jejích členů zprávy a projednávat s vládou nebo s jejími členy otázky, které patří do jejich působnosti. Pravomoci prezidenta republiky jsou zakotveny především v čl. 62 a 63 Ústavy České republiky s tím, že na výkon pravomocí podle čl. 62 se nevztahuje povinnost kontrasygnace, na rozdíl od rozhodovacích pravomocí uvedených v čl. 63 Ústavy České republiky, které kontrasygnaci předsedy vlády nebo jím pověřeného člena vlády vyžadují a jsou tak výrazem neodpovědnosti prezidenta republiky z výkonu jeho funkce.

Ve smyslu čl. 19 odst. 3 Ústavy České republiky mandát poslance nebo senátora vzniká zvolením a podle čl. 25 Ústavy České republiky mandát poslance nebo senátora zaniká odepřením slibu nebo složením slibu s výhradou, uplynutím volebního období, vzdáním se mandátu, ztrátou volitelnosti, u poslanců rozpuštěním poslanecké sněmovny, vznikem neslučitelnosti funkcí podle čl. 22. Poslance nebo senátora voliči nemohou volat k odpovědnosti dříve, než uplyne volební období.

V čl. 27 odst. 3 až 5 Ústavy České republiky se stanoví, že za přestupky poslanec nebo senátor podléhá jen disciplinární pravomoci komory, jejímž je členem, pokud zákon nestanoví jinak. Dále pak poslance ani senátora nelze trestně stíhat bez souhlasu komory, jejímž je členem. Odepře-li komora souhlas, je trestní stíhání po dobu trvání mandátu vyloučeno. Konečně poslance nebo senátora lze zadržet, jen byl-li dopaden při spáchání trestného činu nebo bezprostředně poté. Příslušný orgán je povinen zadržení ihned oznámit předsedovi komory, jejímž je zadržený členem; nedá-li předseda komory do 24 hodin od zadržení souhlas k odevzdání zadrženého soudu, je příslušný orgán povinen ho propustit. Na své první následující schůzi komora rozhodne o přípustnosti stíhání s konečnou platností.

Podle čl. 8 Ústavy České republiky se zaručuje samospráva územních samosprávných celků, přičemž se ve smyslu čl. 99 Česká republika se člení na obce, které jsou základními územními samosprávnými celky, a kraje, které jsou vyššími územními samosprávnými celky.

2013, s. 43-47. Podle autora citovaného díla „Ústavně neodpovědný prezident republiky je vlastně projekcí ideje parlamentní monarchie do republikánské formy státu: panovník panuje, ale nevládne.“. Ibidem, s. 43.

C. Vysvětlení nezbytnosti navrhované právní úpravy a odůvodnění hlavních principů navrhované právní úpravy

Navrhuje se rozšířit ideový základ Ústavy České republiky tím, že se stát výslovně přihlásí k idejím volnosti, rovnosti a bratrství, tedy k idejím jsoucím imanentní součástí ideje humanity, a k tomu také k trvale udržitelnému rozvoji. Doc. Maršálek v tomto kontextu poukazuje: „Protože zničení přírody by znamenalo neodvratný konec lidského rodu, je třeba nechat se inspirovat etikou odpovědnosti, jakož i ideou trvale udržitelného rozvoje, a tuto problematiku více akcentovat přímo v ústavě. Je nanejvýš pravděpodobné, že k tomu dříve nebo později dojde“¹⁰⁵⁴. Zachování přírody by mělo být prioritním zájmem státu.

Hlasování je dosud jediným a nenahraditelným způsobem, jímž lid může vyjádřit svou vůli¹⁰⁵⁵ (rozuměj nezprostředkovaně), tudíž musí být referendum neodmyslitelně upraveno v Ústavě České republiky jako reálný institut. Vhodnou inspirací je potom francouzská ústava z června roku 1793, která byla rovněž založena na „... přímé volbě do zákonodárného shromáždění, lidové iniciativě a referendu: práva lidu vetovat rozhodnutí zákonodárného shromáždění...“¹⁰⁵⁶ Již prof. Vavřínek usiloval o to, aby „... více vžil se institut, zvaný referendum, tj. instituce hlasování lidu o zákonodárných předlohách... aby nerozhodovaly jen dnešní sněmovny, celkem lidu cizí... zaopatří se... bezprostřední účastenství lidu na tvoření státní vůle... určitý předepsaný počet voličů může podati zákonnou předlohu, navrhnouti ji, a sněmovna pak podle jednacího řádu musí se návrhem tímto zabývat.“¹⁰⁵⁷ S referendem je tedy také úzce spojena zákonodárná lidová iniciativa¹⁰⁵⁸, lid by tak mohl dávat parlamentu zákonodárné podněty a dovolat se řešení jakékoli věcné otázky¹⁰⁵⁹, pokud by se jí sám v referendu nezabýval. Nejpalčivější deficit Ústavy České republiky by tímto návrhem byl odstraněn.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁴ Maršálek, P.: Opus citatum, s. 82-83.

¹⁰⁵⁵ Viz Bryce, J.: Opus citatum, s. 170-172.

¹⁰⁵⁶ Svensson, P.: Opus citatum, s. 56. Posledně zmiňované veto vzhledem k suverenitě lidu stojí za jisté zvážení, zdali by nemělo být v budoucnu rovněž zahrnuto do námětů ústavních změn.

¹⁰⁵⁷ Vavřínek, F.: Parlament a politické strany. Praha, Jednota čs. matematiků a fyziků 1930, s. 47.

¹⁰⁵⁸ O právu lidové iniciativy hovoří např. Ústava rakouská a švýcarská.

¹⁰⁵⁹ Viz Pechanec, P.: Přímá demokracie v České republice. Praha, Wolters Kluwer ČR 2011, s. 23.

¹⁰⁶⁰ Doc. Petr Pithart k tomu uvádí: „... chybí obecný institut lidového hlasování, což zvětšuje propast mezi občany a parlamentem, který se s občany jakoby odmítá dělit o moc.“. Pithart, P.: Čtvero zastavení v krátkých dějinách polistopadové ústavnosti a čtyři opatrná poučení. IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003, s. 10.

V demokratickém a právním státě není žádoucí, aby jedna osoba vykonávala více funkcí zároveň, ostatně jen stěží lze řádně se podílet na zákonodárné činnosti v parlamentu a v témže čase plnit roli člena vlády a řídit ministerstvo¹⁰⁶¹. Tudíž je v případě poslance nebo senátora, který je členem vlády, možné usuzovat na rozpor čl. 26 s čl. 68 odst. 2, čl. 69 odst. 2 a čl. 79 odst. 3 Ústavy České republiky. Svě *ratio* má proto návrh o stanovení neslučitelnosti funkce poslance nebo senátora s funkcí člena vlády. Poslanec nebo senátor si napříště bude muset vybrat mezi osobním výkonem svého mandátu, nebo svědomitým zastáváním funkce člena vlády a řízením svěřeného resortu.

President republiky volený přímo lidem ze své podstaty musí být lidu také odpovědný, důsledkem by byla jeho odvolatelnost¹⁰⁶². Současný stav, kdy k výkonu některých pravomocí je třeba kontrasignace a k některým nikoli, je nekonceptní¹⁰⁶³. Pokud má být president republiky neodpovědný z výkonu své funkce, pak by neměl mít reálné pravomoci bez kontrasignace. Přímá volba hlavy státu si žádá odpovědného presidenta republiky a v takovém případě odpadá nutnost kontrasignace.

Poslanec by tedy měl být přirozeně odvolatelný¹⁰⁶⁴, to vychází z prostého faktu, že jedině lid je nejvyšší suverén¹⁰⁶⁵. O podstatě odvolání, jež bývá zván *recall* píše i prof. Baxa, kdy předem stanovený počet občanů by podal žádost o hlasování celého národa o otázce odvolání volené osoby.¹⁰⁶⁶ Volební lístek by neměl být otevřeným šekem, ale šekem, jehož platnost závisí na trvání důvěry voličů.¹⁰⁶⁷ Kdo povolává své zástupce,

¹⁰⁶¹ Případně, je-li to ministr bez portfeje, agendy mu svěřené.

¹⁰⁶² Viz Gerloch, A.: Opus citatum, kde autor cit. dílo na straně 47 hovoří o možnosti „... vyvození jeho odpovědnosti v politické rovině, tj. odvoláním občany ČR.“.

¹⁰⁶³ Prof. Pavlíček k této otázce uvádí: „Pro parlamentní republiku je výrazné především to, že hlava státu je především symbolem kontinuity státu, reprezentuje stát. Protože je neodpovědná, tak nemůže sama rozhodovat, neboť pro každé demokratické uspořádání platí, že za každé rozhodnutí někdo musí nést odpovědnost. Pokud přijmeme koncepci neodpovědného prezidenta republiky, je s tím spojena přirozeně i kontrasignace. Pokud přijmeme koncepci hlavy státu, který rozhoduje sám, vyplývá z toho i odpovědnost jako atribut demokratické společnosti. Z tohoto hlediska tedy Ústava ČR obsahuje zčásti kontrasignované a zčásti nekontrasignované. Zčásti je touto kontrasignací hlava státu spojena s mocí výkonnou, zčásti není spojena s mocí výkonnou a blíží se koncepci čtvrté moci ve státě (*pouvoir neutre*).“ Pavlíček, V.: Referát přednesený na semináři Komise Senátu pro Ústavu České republiky Vybrané problémy poslaneckého návrhu novely Ústavy (20. dubna 2000). IN: Diskuse o změnách Ústavy. Pracovní materiál ze seminářů Vybrané problémy poslaneckého návrhu novely Ústavy a Ústavní aspekty integrace České republiky do Evropské unie. Ed. J. Kysela. Praha, Parlament České republiky 2000, s. 19-20.

¹⁰⁶⁴ Prof. Kelsen k tomu uvádí: „Omezení účasti lidu na pouhý volební akt pokládá za zcela nedostačující pro demokratické státní zřízení. ... požaduje zrušení neodpovědnosti poslanců voličům...“ Pinz, J.: Opus citatum, s. 163.

¹⁰⁶⁵ Viz Pechanec, P.: Přímá demokracie v České republice. Praha, Wolters Kluwer ČR 2011, 26.

¹⁰⁶⁶ Viz Baxa, B.: Parlament a parlamentarism. Díl I. Parlament; jeho vývoj, složení a funkce. Praha, Jan Košatka 1924, s. 143.

¹⁰⁶⁷ Viz Pinz, J.: Úpadek právních jistot jako důsledek některých společenských jevů. IN: Ako právo reaguje na novoty. Red. E. Bárány Bratislava, Veda 2015, s. 148.

má mít také možnost je odvolat¹⁰⁶⁸, proto se navrhuje zakotvení odvolání poslanců a senátorů, pokud návrh podá 30 % všech oprávněných voličů z volebního obvodu, v němž byl poslanec nebo senátor zvolen. K jeho odvolání bude třeba, aby se tak vyslovilo více než 50 % hlasujících občanů. Neodvolatelný sbor zástupců je pro demokracii činem aleatorním; lze si povšimnout, že ve skutečnosti „*Poslanci nejsou zástupci lidu, ale jeho delegáty (pověřenci). ... Dá-li se lid zastupovat, přestává být svobodný a existující.*“¹⁰⁶⁹. Jinými slovy jak píše dr Pinz: „*Svrchovaný lid je depositářem veškeré moci ve státě... Orgány státu jsou pouze delegáty lidu, nikoliv jeho pány.*“¹⁰⁷⁰, z čehož v kontextu Ústavy České republiky se dovozuje, že funkční systém kontroly poslanců a senátorů ze strany lidu neexistuje¹⁰⁷¹.

Neodpovědnost poslanců, tak zvaná imunita, by se měla odstranit či omezit, neboť privilegia tohoto typu mají kořeny v konstitučních monarchiích z dob, kdy probíhal boj mezi panovníkem a parlamentem, tedy jsou zcela nelegitimní v současné společnosti. Nyní již není třeba chránit parlament před vlastní vládou. Právě imunita je jeden z důvodů, proč parlament si dosud nezískal sympatie lidu.¹⁰⁷² Lidé jsou si rovni, proto poslanec nebo senátor nemá disponovat rozsáhlou imunitou, jež v podobě, jak je dnes nastavena, je spíše jen přežitkem. Poslanec nebo senátor, který zásadním způsobem porušuje právní řád, musí za to nést také odpovědnost stejně jako občané, kteří jej zvolili. Podle Ing. Pavla Kohouta¹⁰⁷³ „*Neexistuje důvod, aby zákonodárce měl feudální výsady, které jej zbavují odpovědnosti za své jednání. ... Není známo, že by Velká Británie nebo státy inspirované britským ústavním systémem zaznamenávaly problémy ohledně policejní šikany zákonodárců.*“¹⁰⁷⁴. Navrhuje se však zachovat nepostižitelnost poslance nebo senátora za hlasování a projevy na půdě parlamentu.

¹⁰⁶⁸ Viz Kohout, P.: Opus citatum, s. 69 a 84., kde se uvádí: „Dále je třeba zavést osobní odpovědnost politiků, včetně možnosti odvolání lidovým hlasováním. ... Lid zvolil, lid má právo odvolat. Ovšem pouze v případě, kdy vůle lidu odvolat je silnější.“

¹⁰⁶⁹ Valeš, L.: Opus citatum, s. 200.

¹⁰⁷⁰ Pinz, J.: Fenomén suverénního státu v pohledu zakladatelů československé státnosti a jeho filosofickoprávní dimenze. In: Lisabonská smlouva a ústavní pořádek ČR. Eds. A. Gerloch, J. Wintr. Plzeň, Aleš Čeněk 2009, s. 197, autor citovaného díla na této straně ještě píše: „... jen jemu přísluší rozhodování o nejdůležitějších otázkách státních jako je ústava a její změny.“

¹⁰⁷¹ Viz Pinz, J.: Politické strany. IN: Encyklopedie českých právních dějin. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. V. sv. Pa-Právní. Plzeň, Aleš Čeněk 2016, s. 583.

¹⁰⁷² Viz Kelsen, H.: Opus citatum, s. 36-40.

¹⁰⁷³ Pavel Kohout, ekonom a publicista, poradce několika ministrů financí, z děl: Cesta k rovnováze, Úsvit. Kritika politického systému a návrh nové Ústavy pro Českou republiku.

¹⁰⁷⁴ Kohout, P.: Opus citatum, s. 80-81.

Samospráva územních samosprávných celků je podle čl. 8 Ústavy České republiky zaručena, krok, kdy se již přestalo počítat se zeměmi, nebyl vzhledem k jejich tradici a historii legitimní. Sám prof. Masaryk viděl recept k autentické demokracii v omezení centralisace a rozvinutí samosprávy,¹⁰⁷⁵ opačný postup by byl protilidový v tom smyslu, že brání občanům, aby se snáze zapojovali a sebespravovali se. Důsledkem bude také posílení identity občanů i jejich iniciativnosti¹⁰⁷⁶, což umožní, aby se občané mohli ztotožnit s demokratickým citěním a s přesvědčením, že se o své záležitosti mohou postarat. Tato samotná změna by však nebyla dostačující¹⁰⁷⁷, je nutné přenést podstatnou část kompetencí z centra státu zpět na nižší celky, tedy na země, kraje a obce a účinně zapojit obyvatelstvo do této transformace.

Je obecně známo, že občané nejhůře nesou příkazy shora, centralismus, čili se navrhuje zakotvit také územní samosprávu na úrovni země¹⁰⁷⁸. Velký státní znak hovoří jasně tím, že symbolisuje jednotlivé země, ostatně ustanovení § 2 odst. 1 zákona č. 3/1993 Sb., o státních symbolech České republiky, ve znění pozdějších předpisů, stanoví: „*Velký státní znak tvoří čtvercový štít, v jehož prvním a čtvrtém červeném poli je stříbrný dvouocasý lev ve skoku se zlatou korunou a zlatou zbrojí. Ve druhém modrém poli je stříbrno-červeně šachovaná orlice se zlatou korunou a zlatou zbrojí. Ve třetím zlatém poli je černá orlice se stříbrným půlměsícem zakončeným jetelovými trojlístky a uprostřed s křížkem, se zlatou korunou a červenou zbrojí.*“.

¹⁰⁷⁵ Viz Pinz, J.: Přírozenoprávní theorie a moderní právní stát. Nymburk, OPS 2010, s. 178. Již ve všeobecné části programu české strany pokrokové z r. 1912 je obsažen požadavek autonomie zemským celkům, daným historicky a přirozeně. Ta musí být nejen politická, ale i hospodářská a kulturní. T. G. Masaryk byl pro regionalismus a sám promýšlel politicko-kulturní program pro Moravu. Viz Trapl, M.: Opus citatum, s. 76.

¹⁰⁷⁶ Prof. Trapl poznamenává k navrhovanému rozšíření samosprávy: „Tato samospráva zemí, krajů, okresů, obcí, ale i samospráva zájmových a odborných korporací posiluje iniciativnost a soudržnost občanstva, zlepšuje správu státu, je školou demokratického smýšlení a politického vzdělání.“ Trapl, M.: Opus citatum, s. 75. Na straně 75 a 84. M. Trapl dále uvádí: „Moderní demokratický stát splní své úkoly, až dovede-li dospěti k harmonii nezbytné centralisace a decentralisace (autonomisace). Ústřední moc musí přenést část své moci na dílčí složky regionální nebo zájmové, musí jim svěřit jistou míru normotvorné pravomoci (autonomie) nebo aspoň přenést na ně některé funkce správní (samospráva, selfgovernment). ... Demokratisace správy znamená překonat tuhou centralismus a posilovat naopak co nejvíce postupný rozvoj samosprávy a decentralisace vůbec, zvyšovat stále účast lidu na veškeré státní správě.“.

¹⁰⁷⁷ Prof. Gerloch doporučoval zvážit rekonstituci Senátu jako reprezentanta krajské samosprávy. Viz Gerloch, A.: Dělna moci v Ústavě Československé republiky (1920) a v Ústavě České republiky (komparace). IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 1999, č. 1-2, s. 179.

¹⁰⁷⁸ Prof. Kubeš již v minulosti navrhoval navázat na starou myšlenku země. Viz Kubeš, V.: Opus citatum, s. 61.

Rovněž prof. Gerloch se v roce 1991 klonil ke koncepci země být za existence Československého státu. Viz Gerloch, A.: Nad variantami nového státoprávního uspořádání Československého státu. IN: Právník, roč. 130, 1991, č. 6, s. 507.

Doc. Schelle, upozorňuje, že „*Problematika postavení Moravy v českém státě je tzv. věčné téma.*“¹⁰⁷⁹, neměla by proto již být odsouvána do pozadí. Dr Michal Hoskovec¹⁰⁸⁰ se ve svém díle podrobně zabýval státoprávní historií Moravy, přičemž uvádí: „*Více než tisíc let Moravy jako státní, územní, politické, samosprávní a právní individuality dává plné právo hovořit o Moravě jako o subjektu historie a nikoliv pouze jako o objektu dějin českého státu.*“¹⁰⁸¹. Samospráva na úrovni zemí se tudíž jeví jako potřebná a měla by být na ústavní úrovni také zakotvena; podrobnosti stanoví zákon.

D. Předpokládaný hospodářský a finanční dopad navrhované právní úpravy

Zavedení odvolatelnosti presidenta republiky, poslanců a senátorů, zakotvení samosprávy na úrovni zemí a především úprava institutu referenda si vyžádá finanční nároky na státní rozpočet, stejně jako politika udržitelného rozvoje¹⁰⁸², avšak předpokládané náklady nelze přesně odhadnout. Ostatní navrhované změny by neměly představovat zásadní finanční náklady pro stát.

Zvláštní část

K čl. I

K bodu 1

Česká republika se plně hlásí k ideji humanity ztělesněné idejemi volnosti, rovnosti a bratrství.

K bodu 2, 3 a 6

Navržená změna se týká hlubšího zakotvení institutu referenda do Ústavy České republiky, kterážto by odstranila současné překážky stojící v cestě praktickému využití tohoto institutu. Podrobnosti budou stanoveny zákonem, ovšem základní mantinely budou vytyčeny v Ústavě České republiky. Referenda se použije, pokud konkrétní otázku

¹⁰⁷⁹ Hoskovec, M.: Právní kontinuita autonomie Moravy. Ostrava, KEY Publishing 2013, s. 8.

¹⁰⁸⁰ Michal Hoskovec, autor zaměřující se na státoprávní vývoj Moravy, z děl: Právní kontinuita autonomie Moravy, Vývoj moravské státoprávní individuality.

¹⁰⁸¹ Ibidem, s. 165.

¹⁰⁸² Ta je však vládou realizována již dnes; do jaké míry úspěšně, nepřísluší autoru této práce hodnotit; ostatně není to ani předmětem této práce.

k rozhodnutí ve všelidovém hlasování předloží nejméně 5 % všech občanů¹⁰⁸³ oprávněných volit do Poslanecké sněmovny, vláda nebo Poslanecká sněmovna. Zvolená hranice 5 % se jeví být nezbytným kompromisem mezi tím, aby nebylo referenda nadužíváno, a jeho praktickým znemožněním. Důsledkem toho, že referendum získá v České republice obdobný význam jako je tomu ve vzorové zemi demokracie, to jest ve Švýcarsku, je třeba upravit také čl. 15 odst. 1 Ústavy České republiky, neboť již nebude zákonodárná moc *stricto sensu* zcela náležet Parlamentu. Obdobně je třeba upravit čl. 2 odst. 1 Ústavy České republiky, neboť již zde by měla být uvedena skutečnost, že lid může státní moc vykonávat také přímo, a nikoli jen zprostředkovaně.

K bodu 4

Bodem 3 se zdůrazňuje, že příští generace mají v souladu s ideou humanity právo na příznivé životní prostředí, jelikož však nestačí pouze zakotvení hesel, stanoví se povinnost státu aktivně konat a předejít tak devastaci životního prostředí. Ve své podstatě se jedná o přístup ve světě pojmávaný jako udržitelný rozvoj.

K bodům 5 a 15

Navrhuje se uskutečnit samosprávu v jejím nejširším smyslu, což s sebou přináší samosprávu na zemské úrovni. Země je starobylou kategorií, kterou je vhodné oživit, především také z důvodu stížností na přebujelost státního aparátu, opět umožní, aby úspěšní politici z obecní a krajské úrovně si ověřili práci na úrovni zemí, a v jejich prospěch, své schopnosti před dalším postupem.

K bodům 7, 9 a 13

Navrhuje se rovněž na ústavní úrovni zakotvit zásadu, že ten, kdo se nechá zastoupit, má právo takové zastoupení také zrušit. Poslance nebo senátora bude moci lid odvolat, a to v případě, že pro takový návrh, který bude moci podat nejméně 30 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny nebo Senátu v příslušném obvodu, se vysloví více než 50 % hlasujících voličů ve volebním obvodu, v němž byl zvolen.

¹⁰⁸³ V tomto smyslu se bude jednat taktéž o možnost lidové zákonodárné iniciativy. Viz k tomu Pinz, J.: Opus citatum, s. 185-186.

Obdobně budiž postupováno v případě hlavy státu, presidenta republiky lid bude moci odvolat, pokud se pro jeho odvolání vysloví více než 50 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny. Návrh na odvolání presidenta republiky bude moci podat 30 % všech občanů oprávněných volit do Poslanecké sněmovny.

Rozdílně zvolené kvórum je vyvolané odlišným postavením poslance nebo senátora a presidenta republiky se zřetelem k jejich významu.

K bodu 8 a 11

Výslovně se upravuje neslučitelnost funkce poslance nebo senátora s funkcí člena vlády, napříště bude třeba provést volbu mezi zákonodárstvím a vládní administrativou. Důsledkem zakotvení nové neslučitelnosti funkcí je zrušení čl. 32 Ústavy České republiky.

K bodu 10

Jelikož není důvodu, aby poslanec nebo senátor byl jakkoli nadřazen ostatním občanům, napříště jej nebude moci postihnout, resp. stíhat, pouze pro jeho hlasování v Parlamentu a za projevy na jeho půdě učiněné.

K bodu 12

Navrhuje se zakotvit zákonodárnou lidovou iniciativu, neboť ten, kdo je suverén, měl by mít právo podávat návrhy zákonů nezprostředkovaně, tedy nikoli jen svými zástupci. Zákonodárná iniciativa lidu umožní nastolit otázky pro suveréna aktuální a potřebné.

K bodu 14

President republiky mající legitimitu na základě přímé volby musí nést odpovědnost jako každý ústavní činitel, pak již nebude třeba, aby jeho rozhodovací akty byly kontrasignovány.

K čl. II (Přechodná ustanovení)

K bodu 1

V tomto a následujícím bodě se upravuje zásada *lex retro non agit*, čili že změny uvedené v čl. I vztahující se na poslance a senátory se nevztahují na poslance a senátory v aktuálně probíhajícím volebním období, ale že se uplatní až ve volebních obdobích, jež začnou běžet v budoucnu. Smyslem je, aby nedocházelo ke změně podmínek výkonu mandátu, který vznikl před nabytím účinnosti novely.

K bodu 2

Obdobně také změny vztahující se na presidenta republiky uvedené v čl. I se uplatní až od nového volebního období.

K čl. III (Účinnost)

Účinnost novely Ústavy České republiky se navrhuje stanovit nikoli pevným datem, nýbrž flexibilně prvním dnem třetího kalendářního měsíce následujícího po vyhlášení ústavního zákona.

Výše byl podán návrh novely Ústavy České republiky, přičemž se zřetelem k jeho obsahu lze usoudit, že by mohl pomoci vyřešit některé její nejpálčivější problémy, bude-li na Ústavu České republiky pohlíženo prismatem ideje humanity. Za nejzásadnější novelizační body je možné považovat ty, které směřují *cum grano salis* k vyrovnání poměru mezi zastupitelskou a přímou demokracií, čili se jedná o reálnější zakotvení obecného referenda, zákonodárnou iniciativu občanů a odvolatelnost zvolených zástupců lidu.

2. K otázce dvou komor zákonodárného sboru České republiky

Není žádným tajemstvím, že úplná demokracie takřka nikde neexistuje a že snad jen v některých státech světa je demokracie politická zcela funkční, nicméně i ta je v úpadku a často na přechodu k jiným formám. Právem se lze ptát, zda k oné funkčnosti přispívá dualita komor zákonodárného sboru¹⁰⁸⁴ čili nic.

¹⁰⁸⁴ Stranou od věci není poznání, kterak koncept druhé komory vzniknul: „Anglie měla podle Maitlanda (Constitutional History of England, str. 175) systém dvoukomorní od polovice 14. století. Když král potřeboval peněz, svolal zástupce kněžstva, baronů a měst jako representanty těch, kteří se modlí, bojují

Zdá se, že bez zákonodárného sboru se naše společnost již nedovede obejít, ačkoliv již prof. Kelsen poukázal, že ideu svobody a ideu demokracie zvláště omezují právě parlamentarismus.¹⁰⁸⁵ Bezmála celé století a možná i déle se mluví o úpadku parlamentarismu, projevující se ucházejícími projevy řečníků (pokleslá úroveň na rozdíl od velkých antických demagogů) ve sněmovnách či shromážděních poslanců, kupčením v otázkách zásadových, neschopností věcné diskuse na fóru, kde by vznešenost, noblesa, nadhled a zkušenost těch, co mají v rukou osud národa, měla být samozřejmostí a nikoliv jen zbožným přáním. Tohoto problému si povšiml mimo jiné prof. Weyr: „*Tato poslední funkce v novější době rozhodně upadá. Zdá se, že minul čas skvělých řečníků, kteří svým uměním dovedli přivoditi obrat ve smýšlení parlamentu, způsobiti odmítnutí nebo přijetí osnov nových zákonů nebo dokonce pád vládních koalic, které jsou právě u vesla...*“¹⁰⁸⁶.

Z pohledu teoretického doc. Tobolka správně upozornil, že „... v zákonodárném sboru jen o jedné komoře...“ dochází opravdu k „... provedení zásady, že lid jest jediný zdroj veškeré státní moci v republice“¹⁰⁸⁷. Podle doc. Broklové „*Dvoukomorový systém byl v první a druhé francouzské republice teoretiky demokracie pokládán za neslučitelný s myšlenkou jediné a nedělitelné suverenity národa...*“¹⁰⁸⁸. Jak by mohl být národ suverénní, když jeho vůle je tříštěna ve dvou zákonodárných sborech. O nepotřebnosti druhé komory se vědělo již v polovici 17. století ve Velké Británii: „*Dne 6. února sněmovna přijala tuto resoluci další: „Sněmovna lordů je zbytečná a nebezpečná, budiž*

a pracují, aby mu je povolili. Původně každý stav sám se zdaňoval. Asi od polovice 14. století jali se společně zasedati zástupci kněžstva a baronů, kdežto zvolení zástupcové měst konali sezení zvláštní. Tím vznikla sněmovna poslanecká a sněmovna lordů. Změna nastala za Cromwella.“. Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky. IN: Československá ústava a zákony s ní související. Z. Peška. I. díl. Praha, Československý kompas 1935, s. 335.

¹⁰⁸⁵ Viz Kelsen, H.: Opus citatum, s. 26-27. Kde bude dále hovořeno o parlamentarismu, bude se chápat v soudobém významu, nikoli s akcentem k jeho původu v právu válečném.

¹⁰⁸⁶ Weyr, F.: Úpadek parlamentarismu. IN: Nové prúdy v našom súčasnom živote, roč. III, 1947, č. 21., s. 440.

¹⁰⁸⁷ Tobolka, Z., V.: Opus citatum, s. 14-15. Dolní sněmovna si přesto dovedla poradit ve Velké Británii navzdory systému dvou komor, a to originálním způsobem: „Dne 4. ledna 1649 sněmovna poslanecká přijala tuto resoluci: „Původem veškeré spravedlivé moci po bohu je lid. Lidoví poslanci shromáždění v parlamentě, byvše zvolení lidem a reprezentující je, mají svrchovanou moc v národě; cokoliv usneseno nebo vyhlášeno bylo za zákon lidovými poslanci shromážděnými v parlamentě, má moc zákona a všichni občané jsou tím vázáni, třeba by král nebo sněmovna lordů nebyli spolupůsobili nebo nedali k tomu souhlasu.“. Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky. IN: Československá ústava a zákony s ní související. I. díl. Z. Peška. Praha, Československý kompas 1935, s. 335-336.

¹⁰⁸⁸ Broklová E.: První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČAV 1992, s. 11.

zrušena a k tomu konci předložena osnova příslušného zákona.“¹⁰⁸⁹. Tudíž lze konstatovat, že tendence ke zrušení druhé komory nejsou výdobytkem poslední doby.

Benjamin Franklin¹⁰⁹⁰ k otázce dvoukomorového parlamentu uvádí: „Když byl zvolen presidentem ústavodárného shromáždění v Pennsylvanii a byl tázán po svém úsudku o dvou komorách, vyjádřil jej takto: viděl kdysi povozníky, kteří měli zapřaženy po dvou párech koní; když měli sjížděti s kopce, přepřáhli jeden pár dozadu a hnali jej do kopce, kdežto druhý pár, podporován vlastní vahou vozu, překonával jejich odpor a táhl vůz pomalu dolů. Jindy přirovnával dvoukomorový parlament k dvouhlavému hadu, který se plazil k potoku, aby se napil. Prolézáje plotem, narazil na kůl, který se dostal mezi obě hlavy, jedna chtěla na pravo, druhá na levo, a nežli se dohodly, had pošel žízni. Jeho demokratickému smýšlení přičilo se samo názvosloví ‚horní‘ a ‚dolní‘ sněmovna. ... Poukazoval také na nedobré zkušenosti, které kolonie pennsylvanská učinila s horní sněmovnou, v níž zastoupeny byly rodiny aristokratické a velkostatkářské, a která často dovedla zmařiti přání lidu. Franklin obával se také, že nebude dosti způsobilých poslanců pro dvě sněmovny, z nichž by pak každá byla příliš slabá, aby podporovala dobré a zmařila špatné opatření.“¹⁰⁹¹. I tato alegorická paralela podává více než originálním způsobem nadbytečnost druhé komory parlamentu.

Thomase Paina¹⁰⁹² naproti tomu „Zásada jednoduchosti vedla... k systému jednokomorovému. Aby poslanci nenabyli přílišné moci, voleni by býti měli jen na krátkou dobu.“¹⁰⁹³. S tím lze bezpochyby souhlasit, přílišná délka mandátu způsobuje, že zástupce lidu zapomíná, proč byl zvolen. K argumentům pro zachování druhé komory píše Mill: „Přikládám malý význam důvodu, kterého nejčastěji se dovoláváno ve prospěch soustavy dvou komor – že má zabrániti ukvapenosti a přinutiti k opětnému uvážení, neboť musilo by to býti velmi špatně zřízené zastupitelské shromáždění, ve kterém obvyklé formy jednání nevyžadují více než dvojího uvážení.“¹⁰⁹⁴.

¹⁰⁸⁹ Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky. IN: Československá ústava a zákony s ní související. Z. Peška. I. díl. Praha, Československý kompas 1935, s. 336.

¹⁰⁹⁰ Benjamin Franklin (1706-1790) státník, diplomat, přírodovědec, založil Pensylvánskou universitu, z děl: Vlastní životopis, Chudý Richard, aneb, Cesta k blahobytu.

¹⁰⁹¹ Ibidem, s. 338-339.

¹⁰⁹² Thomas Paine (1737-1809) filosof, spisovatel, odpůrce otroctví a zastánce rovnoprávnosti žen, z děl: Zdravý rozum, Práva člověka, Věk rozumu.

¹⁰⁹³ Ibidem, s. 338.

¹⁰⁹⁴ Mill, J. S.: Úvahy o vládě ústavní. Přel. F. Vahalík. Praha, Časopis českého studentstva 1892, s. 283.

Též v republice Československé sílila nechuť k druhé komoře: „*Odpor proti senátu dá se u nás vysvětliti vzpomínkou na panskou sněmovnu v Rakousku, která přes to, že v ní zasedali vynikající odborníci, politicky byla servilním nástrojem panovníkovým a jeho vlády, odpůrcem každého pokroku a obhájcem přežilých výsad.*“¹⁰⁹⁵ Prof. Beneš zastával názor, že pokud budou vytvořeny zemské sněmy, postačí nám *parlament jednokomorový*.¹⁰⁹⁶

Mnoho se hovořilo také o zbytečnosti druhé komory po 2. světové válce: „*Zavádíme na příklad jednokomorový systém parlamentní, protože se již za předmnichovské republiky ukázalo, že je druhá sněmovna, totiž senát, úplně zbytečná.*“¹⁰⁹⁷. I sám prof. Eduard Josef Táborský¹⁰⁹⁸ vychází „... *ze systému jednokomorového, který je pro naše poměry vhodnější.*“¹⁰⁹⁹ Prof. P. Peška šel ještě dál, když prohlásil dvoukomorovost za zbytečnost.¹¹⁰⁰ Prof. Gerloch byl toho názoru, že „... *při připravovaných změnách ústavy již nejsou jiné možnosti, než dvě. Bud' Senát zrušit, a nebo poměrně výrazně posílit jeho pravomoci a postavení v našem ústavním systému.*“¹¹⁰¹. Je pravdou, že občané si na existenci druhé komory již zvykli, nicméně ztotožnění s touto institucí neplyne z nízké volební účasti.

Druhá komora je ve své podstatě překážkou, aby lid mohl účinně projevit svou vůli a dosáhnout tak žádaných změn; jde o konservativní nástroj těch, co chtějí zachovat staré pořádky, navzdory tomu, že již za první republiky Československé se vědělo, že druhá komora je nadbytečná. Bývá považována za politickou brzdu a nikoli za pojistku, která ke všemu značně komplikuje a prodlužuje legislativní proces, nehledě na známou účelovost této komory.¹¹⁰² Prof. Gerloch k této otázce uvádí: „*Je přitom otázkou... nakolik by z hlediska změn Ústavy mohl Senát hrát roli brzdy a také samozřejmě nakolik je tato úloha vůbec účelná. Musíme vždy vidět, že i když ústava by měla být rigidní, obtížně*

¹⁰⁹⁵ Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky. IN: Československá ústava a zákony s ní související. Z. Peška. I. díl. Praha, Československý kompas 1935, s. 342.

¹⁰⁹⁶ Viz Táborský, E.: O novou demokracii. Praha, Fr. Borový 1945, s. 47.

¹⁰⁹⁷ Ministerstvo informací a osvěty: Opus citatum, s. 82.

¹⁰⁹⁸ Eduard Josef Táborský, právník, diplomat, tajemník presidenta E. Beneše, profesor politických věd a mezinárodního práva na University of Texas v Austinu, z děl: Pravda zvítězila, President Edvard Beneš mezi východem a západem.

¹⁰⁹⁹ Kubeš, V.: Opus citatum, s. 45.

¹¹⁰⁰ Viz Kysela, J.: Opus citatum, s. 90.

¹¹⁰¹ Gerloch, A.: Má Senát smysl? IN: Časopis o českém a evropském právu, roč. 7, č. 8, s. 42.

¹¹⁰² Viz Matulka, D.: Jednokomorový parlament ano či ne a jak k němu dojít. IN: Aktuálnost změn Ústavy ČR. Eds. B. Dančák, V. Šimíček. Brno, Masarykova universita 1999, s. 151-152.

změnitelná, že takovýto požadavek je třeba klást na ústavu kvalitní, což, jak se ukazuje jenom pokud jde o problematiku Senátu, nelze o naší Ústavě beze zbytku říci.“¹¹⁰³.

V pohledu na druhou komoru se objevují i názory zcela opačné, jež zdůrazňují hledisko konservativní, inspiraci ve Velké Británii, Spojených státech amerických a dalších zemích, přitom je poukazováno někdy na odlišnou povahu jako komory zemí či regionů. Dále je spatřován význam v tak zvaném dělení moci, kdy je opomíjen fakt, že moc může být jen jedna, nadto z logiky věci nedělitelná, a ovšem i v konceptu s tím souvisejících brzd a protiváh¹¹⁰⁴. Lze říct, že touha po druhé komoře je výsadou především liberálů a konservativců¹¹⁰⁵.

Nicméně na obě komory lze pohlížet prismatickým způsobem spolupráce nebo naopak snahou „bořit“, k tomu dr. Hřebejk a dr. Jakub Schlitter¹¹⁰⁶ uvádějí „Rovněž tak je možno jednotlivé komory konstruovat buď jako partnery, nebo jako konkurenty stanovením shodných nebo odlišných (alespoň zčásti) pravomocí, včetně pravomoci konkurenční jedné komory vůči druhé.“¹¹⁰⁷. Spolupracující komory jsou jedním z argumentů pro zachování druhé komory v opozici ke komorám nespolupracujícím. Při konstrukci dvou komor je třeba se ovšem vyhnout tendencím k tzv. vetokrácii.

Prof. Gerloch je v otázce existence a zachování druhé komory toho názoru, že „Důvody pro existenci druhé komory jsou převážně dva: buď, a to většinou, se jedná o vyjádření reprezentace regionálních zájmů, anebo ve federacích jednotlivých členských států federativního celku. Druhý možný důvod spočívá v konstrukci druhé komory jako brzdící sněmovny, která hraje svou roli zejména v legislativním procesu. ... V této souvislosti je možné poukázat na skutečnost, že dvoukomorový (bikamerální) systém není na jedné straně nezbytnou součástí ústavního systému demokratických států, na straně druhé však není zdaleka ojedinělý“¹¹⁰⁸. V případě Ústavy České republiky se tak jedná toliko o konstrukci brzdící sněmovny.

¹¹⁰³ Gerloch, A.: Opus citatum, s. 44.

¹¹⁰⁴ Viz Kysela, J.: Dvoukomorové systémy. Teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů. Praha, Eurolex Bohemia 2004, s. 23-36.

¹¹⁰⁵ Viz Kysela, J.: Senát jako „pojistka“ ve světle navrhovaných změn Ústavy. IN: Aktuálnost změn Ústavy ČR. B. Dančák, V. Šimíček. Brno, Masarykova universita 1999, s. 156.

¹¹⁰⁶ Jakub Schlitter je soudcem Obvodního soudu pro Prahu 10, z děl: Senát dříve a nyní, tady a tam (ve spoluautorství).

¹¹⁰⁷ Hřebejk, J., Schlitter, J.: Senát dříve a nyní, tady a tam. IN: Nová Přítomnost, 1996, č. 11, s. 20.

¹¹⁰⁸ Gerloch, A.: Opus citatum, s. 42.

Ovšem podle doc. Wintra „Zvláštností českého bikameralismu je okolnost, že se vymyká obvyklým typům. ... Existence Senátu má bránit tyranii jednokomorového zákonodárského sboru, na němž je navíc v parlamentní formě vlády závislá vláda.“¹¹⁰⁹. Otázkou ovšem zůstává, kdo bude bránit „tyranii“ druhé komory.

Na druhou stranu druhá komora je spíše vlastní státům federativním než státům unitárním. Prof. Gerloch konstatuje, že „Mezi členskými státy Evropské unie najdeme šest, které mají jednokomorové parlamenty. Jsou to Dánsko, Finsko, Lucembursko, Portugalsko, Řecko a Švédsko, vesměs unitární státy. Druhá komora je považována za *conditio sine qua non* ve federacích... V unitárních státech jde převážně o pojetí jedné z komor jako reprezentanta regionů a jde tady opět konec konců projev vertikální dělby moci.“¹¹¹⁰. Zatímco v České republice se jedná o projev horizontální dělby moci.

Z toho, co bylo uvedeno, je zřejmé, že parlament jednokomorový, zvláště, budou-li zavedeny zemské sněmy, by mohl být pro potřeby České republiky zcela dostačující. O politické výhodnosti unikameralismu či bikameralismu, není dosud jednoznačně rozhodnuto, z pohledu právního to ani není podstatné¹¹¹¹, zdůrazňuje se hledisko vyšší svobody a demokratičnosti. Takové stanovisko není zdaleka revoluční, pokud se poukáže na fakt, že rušení komor horních není zase tolik ojedinělý jev.¹¹¹² Přičemž otázka druhé komory již odedávna dělí zastánce neomezené demokracie od přívrženců demokracie omezené,¹¹¹³ což je vlastně jejím určitým popřením. Zvláště vzhledem k reálnému zvážení potřeby dvou komor a vzhledem k jejich duplicitní povaze a komplikovanému legislativnímu procesu, lze nabýt názor o redundantnosti tak zvané horní komory v České republice.

V této kapitole mimo jiné, s přihlédnutím k úpadku soudobého parlamentarismu, vzhledem k potřebě zachovat v hrubých obrysech tak zvanou zastupitelskou demokracii, byla zdůrazněna nutnost doplnit nepřímou demokracii o prvky přímé demokracie. Jen tak může dojít k ospravedlnění zastupitelské demokracie, přičemž tyto aspekty nejsou

¹¹⁰⁹ Wintr, J.: Principy ústavního práva. 3. vydání. Praha, Aleš Čeněk 2015, s. 87.

¹¹¹⁰ Gerloch, A.: Senát České republiky v evropském kontextu. IN: Časopis o českém a evropském právu, roč. 7, č. 6, s. 12.

¹¹¹¹ Viz Baxa, B.: Parlament. Ministerstvo školství a národní osvěty 1920, s. 17.

¹¹¹² Viz Kysela, J.: Senát parlamentu České republiky v historickém a mezinárodním kontextu. Příspěvek ke studiu dvoukomorových soustav. Praha, Parlament České republiky Senát 2000, s. 14. Jedná se kupř. o Nový Zéland, Švédsko a Dánsko.

¹¹¹³ Viz Mill, J. S.: Opus citatum, s. 281.

pouhou ozdobou, ale reálným přínosem a krokem k úplné demokracii. Lid má plné právo na provádění referenda k otázkám, na kterých se dohodne, nikoli čekat, zdali jeho zástupci k tomu přivolí. Lze se právem domnívat, že všechny navržené instituty přímé demokracie mají být aplikovány.

Poslanec v novém hávu, odvolatelný, odpovědný, v ideálním případě obracející se o radu k lidu, skutečný delegát, může být považován za přínos legislativního procesu, kterému ulehčí absence druhé komory. Lid se může zajímat o věci veřejné jedině tehdy, bude-li konsultován, dotazován, volán k rozhodování, referendum jako živý institut je *conditio sine qua non* humanitní demokracie. Taktéž zákonodárná iniciativa lidu umožní nastolit otázky pro suveréna aktuální a potřebné.

Decentralisace je dalším nutným bodem, pozorováním lze objevit zákonitost, že autokratické režimy, posilují centralisaci na její úkor. Naopak v demokracii, kdy je snazší spatřit i nevýhody centralisace, navíc není citelná potřeba hromadit moc v rukou aristokratických kruhů, lze dát přednost samosprávě co nejširší. Bylo navrženo opatření rozšířit ji i na úrovni zemí, každé odlehčení centru, může přinést užitek, teoreticky méně prospěchářů bude směřovat své kroky do parlamentu, zvláště půjde-li o řešení věcných problémů.

Appendix

Idea humanity v pracovních návrzích nové ústavy z roku 1989

V ovzduší změn, které přinášel rok 1989, se intenzivně pracovalo na návrzích nové ústavy, navzdory tomu, že nebyly projednány v zákonodárném sboru, jedná se svým způsobem o pozoruhodné dokumenty své doby, které si zaslouží jejich zařazení do appendixu této práce.

1. Idea humanity v Návrhu socialistické ústavy z roku 1989 zpracované pracovní skupinou vedenou dr Mariánem Čalfou

Vzhledem k tomu, že stále chyběla federální ústava i ústavy národních republik v rozporu s čl. 142 odst. 2 ústavního zákona č. 143/1968 Sb., byly v listopadu roku 1988 oficiálně zahájeny práce na nové ústavě¹¹¹⁴, Ústředním výborem Národní fronty ČSSR byla zvolena „Komise KSC a Národní fronty ČSSR pro přípravu nové ústavy ČSSR“ a oficiálně ustavena 20členná pracovní skupina pro přípravu návrhu nové ústavy (dále jen „návrh socialistické ústavy“), v jejímž čele stál dr Marián Čalfa¹¹¹⁵.¹¹¹⁶ Podle poslední pracovní verze Návrhu socialistické ústavy se mělo jednat o tzv. trojjedinou ústavu společnou pro federaci a republiky. V úvodním prohlášení návrhu socialistické ústavy se lid československý přihlásil k idejím vědeckého socialismu a všelidským hodnotám demokratické, humanitní a pokrokové kultury dosavadní historie byv odhodlán upevňovat stát socialistický jako stát právní. Tato změna v dosavadní koncepci byla obsažena v čl. 9 návrhu socialistické ústavy. V čl. 2 odst. 2 návrhu socialistické ústavy bylo stanoveno, že státní moc vykonává lid převážně zastupitelskými sbory a také přímo. Podle čl. 4 poslanci zastupitelských sborů jsou odpovědní svým voličům a mohou být jím odvoláni, mají povinnost voliče informovat o své činnosti a o činnosti zastupitelského

¹¹¹⁴ Paralelně s návrhem socialistické ústavy byl připravován rovněž opoziční návrh nové ústavy, jenž byl částečně zahrnut v návrhu československé ústavy, kterou předložilo v prosinci roku 1989 Občanské fórum. Viz Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. III 1960 – 1989. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2007, s. 391., text poznámky pod čarou č. 244.

¹¹¹⁵ Marián Čalfa, právník a politik, bývalý předseda vlády.

¹¹¹⁶ Viz ibidem, s. 390., text poznámky pod čarou č. 244.

sboru, dále také zkoumat potřeby a názory svých voličů a konečně dbát jejich podnětů a uplatňovat jejich zájmy.

Ve smyslu čl. 5 návrhu socialistické ústavy nejdůležitější otázky celospolečenského významu se měly předkládat občanům k posouzení formou veřejné diskuse a mohly být předloženy všemu lidu k hlasování, obdobně se navrhovalo ve vztahu k důležitým otázkám územních obvodů. Zásady státní politiky se vymezovaly v čl. 21 až 31 návrhu socialistické ústavy, mimo jiné se v nich uvádí, že sociální politika státu je založena na zásadě sociální spravedlnosti, stát měl zaměřovat hospodářskou politiku k tomu, aby byly uspokojovány potřeby společnosti, hmotné a duchovní potřeby všech občanů. Nejenže mělo být stanoveno, že stát chrání přírodu, ale také zcela pokrokově, že stát dbá o vytváření ekologické rovnováhy a o tvorbu a ochranu zdravého životního prostředí, o racionální využívání přírodních zdrojů. Podle čl. 27 návrhu socialistické ústavy stát měl pečovat o vzdělanost a kulturní úroveň lidu a ochranu kulturního dědictví, i o rozvoj tělovýchovy a sportu v zájmu zdraví a harmonického rozvoje člověka.

V hlavě druhé návrhu socialistické ústavy byly stanoveny základní práva a povinnosti občanů, kdy stát měl vytvářet hmotné záruky pro zabezpečení základních práv občanů zejména socialistickou hospodářskou soustavou. Poprvé se základní práva občanů prohlašovala za nezadatelná a úcta k nim byla povinností každého. V čl. 34 a 35 návrhu socialistické ústavy byla upravena rovnoprávnost občanů, jejichž rovnost měla být zajištěna vytvářením stejných možností ve všech oborech života společnosti, přičemž každý občan měl mít rovná práva a rovné povinnosti. Zakotvení práva na práci v čl. 36 návrhu socialistické ústavy došlo určitých změn, občan měl mít právo na práci podle svých schopností, kvalifikace a podle potřeb společnosti, právo svobodně si zvolit zaměstnání a právo na ochranu před jeho svévolným ukončením. Státní orgány měly být povinny vytvářet občanům pracovní příležitosti, stát měl také zajistit pracujícím podmínky pro další vzdělávání, zvyšování a změnu kvalifikace. Positivní vývoj neminul ani právo na odměnu za vykonanou práci, byť kritéria se neměnila, tj. podle množství, jakosti a podle společenské prospěšnosti jejího výsledku. Ovšem podle čl. 37 odst. 2 návrhu socialistické ústavy mzda za vykonanou práci musela zajišťovat přiměřenou životní úroveň pro občana a jeho rodinu. Ve smyslu čl. 40 návrhu socialistické ústavy občané měli mít právo na sociální zabezpečení, zejména na přiměřenou životní úroveň ve

stáří, při nezpůsobilosti k práci, při nezaviněné ztrátě zaměstnání, v těhotenství a mateřství, jakož i při ztrátě živitele.

Nově mělo být v čl. 42 návrhu socialistické ústavy zakotveno právo na bydlení, jež by se zajišťovalo podporou družstevní a osobní výstavby i státní bytovou výstavbou, zvláštní péče v tomto ohledu náležela rodinám s dětmi a občanům tělesně postiženým. Stát měl zaručit ubytování občanům v nouzi.

Podle čl. 43 návrhu socialistické ústavy občané měli mít právo na bezúplatné vzdělání v základních a středních školách a podle schopností občana a potřeb společnosti též na vysokých školách. Výslovně mělo být v čl. 44 návrhu socialistické ústavy zakotveno právo na osobní vlastnictví.

V čl. 45 návrhu socialistické ústavy stát bral pod svou ochranu mateřství, manželství a rodinu, nově by se na nejvyšší úrovni stanovilo, že řádná výchova dětí je právem a povinností zejména rodičů, přičemž rodina měla být základem zdravého rozvoje dětí a mládeže, při výchově dětí se stát zavazoval poskytnout všestrannou podporu a zároveň chránit zájmy dětí a mládeže. I nadále mělo být pečováno o rovnoprávné uplatnění žen v rodině, v práci a ve veřejné činnosti.

Nelze pominout, že ve smyslu čl. 46 návrhu socialistické ústavy se občané měli demokratickými způsoby podílet na činnosti státu a na uskutečňování samosprávy. Přepratným byl čl. 53 návrhu socialistické ústavy, dle nějž občan, o jehož právu, právním zájmu nebo povinnosti rozhodl orgán státní správy, mohl požádat soud, aby přezkoumal zákonost takového rozhodnutí, a to ve věcech, které stanoví zákon; občan měl mít také právo na náhradu škody způsobené nezákonným rozhodnutím státního orgánu nebo nesprávným úředním postupem. Za jistě přínosný lze shledávat i čl. 54 odst. 2 a 3 návrhu socialistické ústavy, kdy občanům se zaručovalo respektování osobnosti a lidské důstojnosti v jednání před státními orgány i při výkonu rozhodnutí, stejně tak ochrana před neoprávněným zveřejňováním a zneužíváním osobních údajů.

Stran povinností občanů lze uvést, že byly upraveny v čl. 66 až 71 návrhu socialistické ústavy, zejména byli občané povinni zachovávat věrnost republice a zachovávat ústavu, zákony a jiné obecně závazné právní předpisy, dbát, aby majetek v socialistickém společenském vlastnictví nebyl zkracován a poškozován, přispívat k tvorbě a ochraně životního prostředí, ochraně zdraví, přírodního bohatství, historických a národních kulturních památek země. Občané byli povinni šetřit práv spoluobčanů, tato

zásada je jednou z nejdůležitějších vůbec, vrcholnou povinností měla být obrana socialistické vlasti.

Podle čl. 73 návrhu socialistické ústavy cizí státní příslušníci a osoby bez státní příslušnosti měli požívat osobních práv zaručených ústavou a dalších práv stanovených zákonem, a opačně dbát ústavy a zachovávat zákony.

Ve smyslu čl. 77 návrhu socialistické ústavy federativní uspořádání Československé socialistické republiky mělo být založeno na vzájemné spolupráci České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Podle čl. 111 návrhu socialistické ústavy představitelem svrchovanosti československého lidu, nejvyšším orgánem státní moci a jediným zákonodárným sborem Československé socialistické republiky mělo být Federální shromáždění Československé socialistické republiky mající dvě sněmovny: Sněmovnu lidu a Sněmovnu národů. Za zmínku stojí, že Předsednictvo Federálního shromáždění mělo mimo jiné podávat závazný výklad zákonů Federálního shromáždění, což stanovil čl. 138 odst. 1 písm. d) návrhu socialistické ústavy. Ve smyslu čl. 180 návrhu socialistické ústavy představitelem národní svrchovanosti a svébytnosti českého národa a nejvyšším orgánem státní moci v České socialistické republice měla být Česká národní rada, obdobně ve Slovenské socialistické republice Slovenská národní rada. Tyto národní rady měly také podle čl. 186 návrhu socialistické ústavy rozhodovat o souladu jejich zákonů s ústavou, zrušit nařízení nebo usnesení vlády republiky, obecně závazný právní předpis ministerstva nebo jiného ústředního orgánu státní správy republiky, odporuje-li ústavě, ústavnímu zákonu nebo zákonu Federálního shromáždění anebo zákonu národní rady, podobná pravomoc se vztahovala i k obecně závaznému nařízení národního výboru nejvyššího stupně.

Orgány státní moci a státní správy a orgány místní samosprávy měly být podle čl. 223 odst. 1 návrhu socialistické ústavy i nadále národní výbory zabezpečující hospodářský a sociální rozvoj svých územních celků.¹¹¹⁷

Lze shrnout, jednalo se o moderní návrh ústavy hlásící se k všelidským hodnotám demokratické a humanitní kultury, koncepci socialistického státu jakožto státu právního, jenž jako základ provádění státní politiky stanovil zásadu sociální spravedlnosti, přičemž se hlásil se k přirozenoprávní koncepci ochrany lidských práv. Vedle toho v návrhu

¹¹¹⁷ Viz *ibidem*, s. 390-441.

socialistické ústavy bylo upraveno předkládání zásadních otázek k veřejné diskusi a o rozhodování o těchto otázkách v referendu.

Z jednotlivých aspektů návrhu socialistické ústavy je potřeba zmínit zvláště právo na bydlení, jehož ochrana je vysoce aktuální právě dnes, kdy mnoho občanů nemá kde bydlet. Jistě lze vyzdvihnout také povinnost státu zajišťovat ekologickou rovnováhu, tvůrci návrhu socialistické ústavy si byli velice dobře vědomi, že příznivé životní prostředí je tou nejdůležitější podmínkou zachování života na Zemi. Jednotlivé státy svými právními řády a svými politikami nesou odpovědnost za současnou devastaci životního prostředí.

2. Idea humanity v Prvním návrhu nové ústavy z roku 1989 předloženém Občanským fórem

V prosinci roku 1989 byl Občanským fórem předložen veřejnosti a ústavním orgánům republiky tzv. První návrh nové ústavy¹¹¹⁸, nikdy však nebyl projednán československými ústavodárnými orgány. První návrh nové ústavy se ve svém úvodním prohlášení hlásí k vědomí odpovědnosti, rozhodnutí naplnit nezvratnou vůli vyjádřenou spontánním revolučním demokratickým hnutím veřejnosti, naplněn vůlí zaručit nezadatelná práva a svobody člověka s cílem vytvoření sociálně spravedlivého a mírumilovného právního státu. V čl. 8 odst. 1 Prvního návrhu nové ústavy se uvádělo, že Československá republika usiluje o vytvoření demokratické, sociálně spravedlivé společnosti, založené na práci, úctě k zachování ústavy, ostatních zákonů a k právům a svobodám každého. Výchova mládeže měla být vedena v duchu demokracie, humanity, úcty k pravdě, k ústavě a zákonům a k právům a svobodám spoluobčanů, k lásce k vlasti, k ochraně přírody a životního prostředí a k samostatnému myšlení. Přínosem měl být mimo jiné čl. 15 odst. 1 věta první Prvního návrhu nové ústavy, neboť se v něm stanovilo, že Československá republika odmítá válku jako nástroj k ohrožení svobody jiných národů nebo jako prostředek řešení mezinárodních sporů. Podle čl. 16 odst. 2 Prvního návrhu nové ústavy základní práva a svobody byly označeny za nezadatelná a nezcizitelná a také za bezprostředně platné právo, jejich omezení bylo přípustné pouze zákonem, aby bylo

¹¹¹⁸ Jeho hlavním tvůrcem byl dr Pavel Rychetský. Viz Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. IV 1989 – 1992. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2007, s. 45., text poznámky pod čarou č. 25.

zajištěno uznání a zachovávání práv a svobod ostatních a vyhověno spravedlivým požadavkům morálky, veřejného pořádku a obecného blaha v demokratické společnosti. Je zde tedy patrný odklon od dosavadního pojetí přihlášením se k *ius naturale*.

Oproti předchozím ústavám bylo nově formulováno právo na spravedlivou odměnu za práci, která měla podle čl. 18 odst. 2 Prvního návrhu nové ústavy každému, kdo pracuje, i jeho rodině, zajistit živobytí odpovídající lidské důstojnosti, a která by se doplňovala, kdyby toho bylo třeba, ze státních prostředků sociální ochrany. Stát měl rovněž zaručit maximální omezení pracovní doby, což bylo uvedeno v čl. 18 odst. 3 Prvního návrhu nové ústavy. Výrazem pokroku bylo právo každého odmítnout z důvodů svědomí, víry nebo náboženského přesvědčení výkon vojenské služby se zbraní, což stanovil čl. 21 Prvního návrhu nové ústavy.

Mezi povinnostmi občanů První návrh nové ústavy v čl. 26 až 29 uváděl povinnost zachovávat ústavu i ostatní zákony, ctít práva a svobody občanů, chránit je rozvíjet, uchovat životní prostředí pro generaci svoji i pro generace budoucí. Zcela novou povinností s ohledem na dobu minulou mělo být vzepření se dle svých možností a schopností vpádu cizí vojenské moci do společné vlasti. Vedle této nové povinnosti čl. 29 Prvního návrhu nové ústavy občanům mužského pohlaví¹¹¹⁹ starších osmnácti let stanovil povinnost vykonat vojenskou službu v ozbrojených silách nebo náhradní službu.

Podle čl. 46 Prvního návrhu nové ústavy nejvyšším orgánem státní moci a jediným zákonodárným sborem Československé republiky mělo být Federální shromáždění tvořené dvěma sněmovnami: Sněmovnou lidu a Sněmovnou národů. Z pohledu současné právní úpravy se jeví jako kuriosní čl. 137 Prvního návrhu nové ústavy, dle něž měla být připuštěna soukromá obžaloba za podmínek stanovených zákonem. Ve smyslu čl. 144 Prvního návrhu nové ústavy se i nadále počítalo s národními výbory¹¹²⁰, v leckterých rysech se totiž autor návrhu držel kontinuity s tehdejší právní úpravou.

Je možné konstatovat, že První návrh nové ústavy si kladl za cíl vytvořit sociálně spravedlivý a mírumilovný právní stát. Zvláště lze ocenit zdůraznění potřeby zachovávat úctu k ústavě i základní aspekty výchovy mládeže, mezi něž patří duch demokracie,

¹¹¹⁹ Ačkoli taková koncepce jde sice stricto sensu proti rovnosti mužů a žen, je správné říci výslovně, na koho se branná povinnost vztahuje.

¹¹²⁰ Viz Občanské fórum: První návrh nové ústavy. Praha, Melantrich 1989; Gronský, J.: Opus citatum, s. 45 - 76.

humanity, úcta k pravdě, ústavě, zákonům a právům spoluobčanů, láska k vlasti, ochrana životního prostředí s důrazem na rozvoj samostatného myšlení.

To, co činí První návrh ústavy jedinečným, je fakt, že se zřiká války, takové ustanovení nemělo v dosavadním ústavním vývoji na našem území obdoby. Z druhé strany kuriosní vzhledem k současné platné a účinné právní úpravě by se mohla zdát soukromá obžaloba¹¹²¹. Pokrok v Prvním návrhu nové ústavy lze vidět také ve výslovné ochraně životního prostředí i ve prospěch budoucích generací.

Není pochyb o tom, že Ústava České republiky nemůže být dokola adorována, nelze zavřít oči před tím, že její tvůrci poněkud pozapomněli na instituty přímé demokracie, snad že si mysleli, že se do naší končiny příliš nehodí, snad neměli dostatečnou důvěru k moudrosti lidu.

Přirozeným důsledkem je tedy i návrh některých nezbytných změn Ústavy České republiky tak, aby byla více ve shodě s ideou humanity, aby Česká republika byla tak trochu stále ještě zemí Masarykovou a Benešovou. Nebýt jich, dnes by Česká republika byla patrně ještě součástí Rakouska, její kořeny jí dali otcové zakladatelé a jejich odkaz by neměl být zapomenut, neboť kdo nezná minulost, nezná ani přítomnost.

¹¹²¹ S oživením institutu soukromé obžaloby se rovněž počítalo ve věcném záměru trestního řádu z roku 2008.

ZÁVĚR

Nakonec lze poznamenat, k jakým závěrům za použití výše uvedených vědeckých metod autor této práce při svém bádání došel.

Již není důvodných pochyb o tom, že idea humanity a moderní právní řád jsou vzájemně podmíněné, jen stěží si lze představit moderní právní řád nehumanitní. Ve skutečnosti idea humanita je *conditio sine qua non* – nezbytným základem moderního právního řádu a demokracie.

Ve všeobecné části byly vymezeny některé právní pojmy a myšlenkové kategorie, geneze a stručný historický vývoj ideje humanity. Za nejvýznamnější dějinná období pro rozvoj ideje humanity lze považovat antiku, středověk a dobu osvícenství. Za nejvýznačnější humanisty v lidských dějinách lze (bez nároku na úplnost výčtu) označit Sókrata, Aristotela, Panaitiose z Rhodu, Senecu, Konfucia, Gautaumu, Mistra Lao-c', Marsilia z Padovy, Mistra Husa, Rousseaua, Kanta a prof. Masaryka.

Klíčovým poznatkem obsaženým ve všeobecné části je závěr o smyslu dějin, tedy že úsilí o naplnění ideje humanitní se táhne historií lidstva jako červená nit, že ve své podstatě se spojuje se správou lidu, v níž idea humanity nejpravděpodobněji může dojít svého naplnění, pak nebude vládnoucích ani ovládaných. Nepochybným přínosem je také pojednání o ideji humanity, jak se odrážela v ústavněprávním vývoji Československa a České republiky.

Ve zvláštní části bylo provedeno srovnání ústav vybraných států Evropy, z něhož vyplynulo, že se vyznačují mnoha humanitními aspekty, přičemž z nich lze čerpat inspiraci při případné tvorbě nové ústavy. Dále je v této části práce pojednáno o některých zásadních nedostatcích Ústavy České republiky, logickým důsledkem je pak návrh nezbytných konstitučních změn.

Lze mít za to, že vytčeného cíle autor této práce dosáhl, poněvadž našel odpověď na otázku, o které prvky by z pohledu ideje humanitní měla být Ústava České republiky doplněna, a dále na základě tohoto závěru zpracoval návrh nezbytných změn Ústavy České republiky. Jedná se především o instituty přímé demokracie, jako je obecné referendum, zákonodárná iniciativa lidu a odvolatelnost poslanců. Zřetelným nedostatkem Ústavy České republiky je také její ideové vymezení. Stranou nebylo možné ponechat ani některé systémové nedostatky, jako kupříkladu neodpovědnost presidenta republiky voleného v přímé volbě nebo nadbytečná imunita zákonodárců.

Autor této práce se domnívá, že se mu podařilo obohatit soudobá pojednání zabývající se moderním právním řádem, že předloženou práci lze považovat za přínosný příspěvek pro kvalifikovanější náhled na zvolenou tematiku a tím i pro společnost jako celek.

Seznam použitých zdrojů

1. Seznam použité literatury

- Adamová, K.: Ústava z roku 1920 v kontextu evropského konstitucionalismu. IN: Ústava 1920 – Vyvrcholení konstituování československého státu. J. Čechurová, L. Šlehofer, L. a kol. Praha, Leges 2011. ISBN 978-80-87212-67-7.
- Adamová, K., Křížkovský, L.: Dějiny myšlení o státě. Praha, ASPI Publishing, s. r. o., 2000. ISBN 80-86395-07-3.
- Aristoteles: Etika Nikomachova. Přel. A. Kříž. Praha, Jan Laichter 1937.
- Aurelius, M.: Hovory k sobě. Přel. R. Kuthan. Praha, Gasset 2006. ISBN 80-903682-4-7.
- Babbitt, I.: Demokracie a vůdcovství. Přel. J. Ogrocká. Praha, Občanský institut 2003. ISBN 80-86228-07-X.
- Babeuf, G.: Projevy, články a listy. Přel. S. Lyer. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954.
- Baxa, B.: Parlament. Ministerstvo školství a národní osvěty 1920.
- Baxa, B.: Parlament a parlamentarism. Díl I. Parlament; jeho vývoj, složení a funkce. Praha, Jan Košatka 1924.
- Baxa, B.: Stát. IN: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýčtvrtý díl. Praha, Paseka, Sdružení pro Ottův slovník naučný Paseka/Argo 2001. ISBN 80-7185-440-9.
- Benda, J.: Velké zkoušky demokracií. Povaha, historie a filosofická hodnota demokratických zásad. Praha, Melantrich 1948.
- Benda, M.: K přípravě Ústavy ČR v České národní radě. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013. ISBN 978-80-7380-448-0.
- Beneš, E.: Humanitní demokracie. IN: Naučný slovník aktualit 1938. Red. Z. Tobolka, Praha, L. Mazáč 1938.
- Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra. Třetí, druhé české vydání. Praha, Čin 1946.
- Beneš, E.: Proslovy dne 8. října 1946 v Mladé Boleslavi, Sobotce, Jičíně a Kopidlně. Mladá Boleslav, Místní národní výbor 1947.
- Beneš, E.: Stručný nástin vývoje moderního socialismu. Část první. Podmínky vzniku a vývoje moderního socialismu. Brandýs n. L., J. Forejtek a V. Beneš 1910.

- Beneš E.: Světová krise, kontinuita práva a nové právo revoluční. Praha, Václav Linhart 1946.
- Beneš, E.: Zavazuji vás. Brno, Mír 1948.
- Berlin, I.: Two Concepts of Liberty. IN: Four Essays on Liberty. I. Berlin. London, Oxford University Press 1969.
- Bertelsmann Universal Lexikon. Red. W. E. Gudemann et al.: Humanität. Gütersloh, Bertelsmann lexicon Verlag GMBH 1991. ISBN 3- 570-02385-0.
- Blahoslav, J.: Spis o zraku. Jak člověk zrakem, to jest, viděním a hleděním, sobě nebo jiným škoditi může. Praha, Reichl 1928.
- Blahož, J., Balaš, V., Klíma, K.: Srovnávací ústavní právo. 3. vydání. Praha, ASPI 2007, ISBN 978-80-7357-312-6.
- Blahož, J.: Základní lidská práva a ústavní soudnictví po deseti letech od vzniku Ústavy České republiky (ústavní úprava a funkce). IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003. ISBN 80-86432-45-9.
- Bobek, M.: Rovnost jako právní problém. IN: Rovnost a diskriminace. Ed. M. Bobek, P. Boučková, Z. Kühn. Praha, C. H. Beck 2007. ISBN 978-80-7179-584-1.
- Boguszak, J.: Diferenciace lidských práv. IN: Právník, roč. 139, 2000, č. 3.
- Boguszak J.: K problematice formování právního státu ČSFR. IN: Acta universitatis carolinae. Iuridica, roč. 36, 1990, č. 6.
- Boguszak, J.: Rovnost a lidská práva. IN: Transformace ústavních systémů zemí střední a východní Evropy. Sborník příspěvků a statí z konference Praha 15. – 16. října 1999. II. část. Red. V. Pavlíček. Praha, Právnická fakulta UK Praha, Katedra ústavního práva 2000. ISBN 80-85889-31-5.
- Boguszak, J., Čapek, J., Gerloch, A.: Teorie práva. 2. vydání. Praha, ASPI Publishing 2004. ISBN: 80-7357-030-0.
- Boguszak, J.: Vznik Listiny a některé otázky interpretace. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Ed. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001. ISBN 80-210-2749-5.
- Boura, F.: O Ústavě 9. května. Praha, Mladá fronta 1951.

- Brandt, W.: Dopis z 19. října 1974. IN: Demokracie a socialismus. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977.
- Broklová E.: První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČAV 1992. ISBN 80-85270-08-0.
- Broklová, E.: Slušná ústava pro slušné lidi. IN: Ústava 1920 – Vyvrcholení konstituování československého státu. J. Čechurová, L. Šlehofer a kol. Praha, Leges 2011. ISBN 978-80-87212-67-7.
- Broklová, E.: Srovnání demokratických ústav ČSR, Německa a Rakouska. IN: Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Ed. M. Loužek, Praha, CEP 2010. ISBN 978-80-86547-89-3.
- Brörtl, A.: Právny štát v postmodernej situácii. IN: Právny obzor, roč. 80, 1997, č. 3.
- Bryce, J. Moderní demokracie. Díl I. Přel. J. Šimák, L. Šimáková. Praha, Orbis, 1926.
- Bušek, V.: Ústava. IN: Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl VII. Praha, Československý kompas 1933.
- Cabet, E.: Cesta do Ikarie. Přel. B. Štruncová. Praha, Orbis 1950.
- Campanella, T.: Sluneční stát. Přel. M. Ryšánek. Praha, Jan Laichter 1934.
- Cicero, M. T.: Laelius. O přátelství. Přel. J. Krejčí. Praha, Höfer a Klouček 1884-1900.
- Cicero, M. T.: O povinnostech. Rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi. Praha, Melantrich 1940.
- The Columbia Encyclopedia. Ed. B. A. Chernow, G. A. Vallasi. Fifth edition.: Humanism. New York, Columbia University Press 1993. ISBN 0-395-62438-X.
- Čapek, K.: Masaryk o demokracii. Česká mysl, roč. XXX, 1934, č. 2,
- Čermák, V.: Otázka demokracie. Díl 1. Demokracie a totalitarismus. Praha Academia 1992. ISBN 80-200-0379-7.
- Češka, Z., Zdobinský, S. a kol.: Základní práva, svobody a povinnosti občanů ČSSR a jejich ochrana v právním řádu. Praha. Svoboda 1987.
- Daněk, B.: Smysl státnosti. IN: Machovec, M.: Česká státnost. Praha, Vyšehrad 2005. ISBN 80-7021-820-7.
- Dante, A.: O jediné vládě. Přel. B. Ryba. Praha, Melantrich 1942.
- Deklarace českých poslanců na Říšské radě a zemských sněmech proti postupu Rakouska-Uherska při brestlitevském mírovém jednání – tzv. Tříkrálová deklarace

z 6. ledna 1918. IN: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I 1914 – 1945. J. Gronský. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2005. ISBN 80-246-1027-2.

Deklarace zástupců slovenských politických stran hlásících se k československému státu – tzv. Martinská deklarace z 30. října 1918. IN: Československá ústava a zákony s ní souvislé. Z. Peška. I. díl. Praha, Československý kompas 1935.

Dějiny filosofie I. Dějiny antické a feudální společnosti. Red. Alexandrov, G. F. et al. Přel. M. Kirschnerová et al. Praha, Svoboda 1950.

Dějiny pravěku a starověku. Díl II. Red. J. Pečírka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1979.

Dérer, I.: Ústava a organizace Československé republiky. Praha, Dělnická akademie 1921.

Drahoš, J.: Úvodní projev předsedy Akademie věd České republiky. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. A. Gerloch, J. Kysela a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013. ISBN 978-80-7380-448-0.

Drnek, J.: Dějiny české státnosti. Didaktická studie o vztahu Čechů k vlastnímu státu (pro konzervativce a legitimisty). Třebíč, Akcent 2013. ISBN 978-80-7268-353-6.

Drtina, F.: Myšlenkový vývoj evropského lidstva. Praha, Jan Laichter 1902.

Eliade, M.: Dějiny náboženského myšlení. II. Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství. Přel. K. Dejmalová a kol. Praha, OIKOYMENH 1996. ISBN 80-86005-19-4.

Encyklopedický slovník. Red. sbor redaktorů.: Radikalismus. Praha, Odeon a Encyklopedický dům 1993. ISBN 80-207-0438-8.

Engels, F.: Úspěchy hnutí za sociální reformu na kontinentě. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956.

Engels, F.: Situace dělnické třídy v Anglii. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956.

Engst, J.: O socialistickém humanismu. Praha, Československá akademie věd 1962. Epiktetos: Moudrost stoika Epikteta. Přel. J. Hruša. Olomouc, Votobia 1996. ISBN 80-7198-047-1.

Fiedler, F.: Socialism před válkou a po válce. Praha, J. Otto 1920.

- Fierlinger, Z.: Demokracie a otázka národnosti. Praha, Svaz národního osvobození 1931.
- Filip, J.: Deset let Ústavy ČR: východiska, stav, perspektivy. IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003. ISBN 80-86432-45-9.
- Filip, J.: Listina deset let poté – úvodní slovo konference. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Eds. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001. ISBN 80-210-2749-5.
- Filip, J.: Ústavní právo České republiky. 1. Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR. 4. vydání. Brno, Václav Klemm 2011. ISBN 978-80-904083-8-8..
- Fischer, J. L.: Krise demokracie. Kniha první. Svoboda. Brno, Index a Pokrokový obzor 1933.
- Fischer, J. L.: Rovnost. IN: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 5., sv. 2. Red. B. Němec. Praha, Novina 1939.
- Foustka, R. N.: O nové ústavě. Praha, SOPVP 1947.
- Fourie, C., Schuppert, F., Wallimann-Helme, I.: Social Equality. On what it Means to be Equals. New York, Oxford University Press 2015. ISBN 978-0-19-93310-9.
- Fourier, Ch.: Velká metamorfóza/ výbor z díla. Přel. P. Křivský. Praha, Mladá fronta 1983.
- Garaudy, R.: Sloboda. Přel. J. Žigo. 1. vyd. Bratislava, Slov. vydav. polit. lit. 1958.
- Gautama, S.: Rozprava o laskavosti. IN: Buddhovy rozpravy. sv. I. S. Gautama. Přel. M. Rozehnal. Praha, DharmaGaia 1994. ISBN 80-901225-8-2.
- Gándhí, M.: Můj experiment s pravdou. Prvý svazek. Přel. A. Rácová. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1988.
- Gerloch, A.: Dělbá moci v Ústavě Československé republiky (1920) a v Ústavě České republiky (komparace). IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 1999, č. 1-2.
- Gerloch, A.: Je soudce vázán Listinou?. IN: Právník, roč. 132, 1993, č. 6.
- Gerloch, A.: K otázce limitace základních práv a svobod. IN Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky.

Eds. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001. ISBN 80-210-2749-5.

Gerloch, A.: K otázce mezer v Ústavě České republiky. IN: Proměny právního řádu v České republice a v Ruské federaci. Sborník z mezinárodní konference. Ed. A. Gerloch. Praha, Universita Karlova Právnická fakulta 2008. ISBN 978-80-87146-14-9.

Gerloch, A.: K otázce (ne)odpovědnosti prezidenta České republiky. IN: Odpovědnost v demokratickém právním státě. Eds. A. Gerloch, P. Šturma. Praha, Universita Karlova, Právnická fakulta 2013. ISBN 978-80-87146-81-1.

Gerloch, A.: K otázce soudní ochrany lidských práv. IN: Právník, roč. 131, 1992, č. 5.

Gerloch, A.: K recentnímu pojetí právního státu. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996. ISBN 80-85981-45-9.

Gerloch, A.: Má Senát smysl? IN: Časopis o českém a evropském právu, roč. 7, č. 8.

Gerloch, A.: Nad variantami nového státoprávního uspořádání Československého státu. IN: Právník, roč. 130, č. 6.

Gerloch, A.: Potřebujeme měnit Ústavu? IN: Interpretace Ústavy České republiky a Ústavy Slovenské republiky. Evropeizace ústavních systémů. Ed. V. Jirásková. Praha, Universita Karlova Právnická fakulta 2007. ISBN 978-80-87146-00-2.

Gerloch, A.: Právní stát. IN: Právnický slovník. 3. vydání. D. Hendrych a kol. Praha, C. H. Beck 2009. ISBN 978-80-7400-059-1.

Gerloch, A.: Proč už nezamlčovat český národ v ústavě. IN: Právo, roč. 26, č. 292.

Gerloch, A., Tryzna, J.: Příliš rovnosti škodí? (k otázce ústavního zakotvení požadavku na odlišné zacházení v odlišných případech). IN: Soudce, 2013, č. 12.

Gerloch, A.: Relace práv a povinností v Listině základních práv a svobod. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011. ISBN 978-80-87284-23-0.

Gerloch, A.: Senát České republiky v evropském kontextu. IN: Časopis o českém a evropském právu, roč. 7, č. 6.

Gerloch, A.: Teorie práva. 6. aktualizované vydání. Plzeň, Aleš Čeněk 2013.

ISBN 978-80-7380-454-1.

Gerloch, A.: Ústava a ústavnost v České republice. Vstupní referát pronesený na konferenci Ústava de iure a de facto konané dne 11. 11. 2016 v Praze.

Gerloch, A.: Ústava a ústavnost v České republice po dvaceti letech. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013. ISBN 978-80-7380-448-0.

Gerloch, A.: Ústavnost a procesy společenské transformace. IN: Ústavné právo 20 rokov po páde komunizmu. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 23. 6. 2010 na Právnickej fakulte Trnavskej university v Trnave. Ed. P. Pribelský. Plzeň, Aleš Čeněk 2011. ISBN 978-80-7380-302-5.

Gray, J.: Liberalismus. Přel. J. Fingerland. Praha, Občanský institut 1999, ISBN 80-86228-01-0.

Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I 1914 – 1945. Praha, Universita Karlova, Karolinum, Praha 2005. ISBN 80-246-1027-2.

Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. II 1945 – 1960. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2006. ISBN 80-246-1210-0.

Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. III 1960 – 1989. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2007. ISBN 978-80-246-1285-0.

Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. IV 1989 – 1992. Universita Karlova, Karolinum, Praha 2007. ISBN 978-80-246-1389-5.

Hattenbauer, H.: Evropské dějiny práva. Praha: C. H. Beck 1998. ISBN 80-7179-056-7.

Havlíček Borovský, K.: Vládní formy. IN: Národ a svoboda. Výbor politických článků. Praha, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství 1918.

Hegel, G.: Základy filosofie práva. Přel. V. Špalek. Praha, Academia 1992. ISBN 80-200-0296-0.

Heidegger, M.: O humanismu. Přel. K. Kůrka. Rychnov nad Kněžnou, Ježek 2000. ISBN 80-85996-32-4

Heywood, A.: Politické ideologie. Přel. Z. Masopust. 4. vyd. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2008, ISBN 978-80-7380-137-3.

Herben, J.: Duch demokracie. I. Část historická. Praha, Ministerstvo školství a národní osvěty 1920.

- Herder, J. G.: Listy na podporu humanity. Přel J. Binder. Praha, Český klub 2003, ISBN 80-85637-85-5.
- Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J.: World Happiness Report 2016. Update. Volume I. New York, Sustainable Development Solutions Network 2016. ISBN 978-0-9968513-3-6.
- Hník, F. M.: Edvard Beneš. Filosof demokracie. Praha, Melantrich 1946.
- Hloušek, V.: Klasická liberální teorie demokracie. IN: Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie. Red. V. Hloušek, L. Kopeček. 1. vyd. Brno, Masarykova Universita 2003, ISBN 80-210-3195-6.
- Hoetzel, J.: Ústavní listina Československé republiky. Praha, nákladem vlastním 1928.
- Hoetzel, J.: Úvod. IN: Ústava Republiky československé. Zákony a nařízení z oboru práva ústavního. Vydání první. Praha, VŠEHRD 1920.
- Hons, A.: Demokracie. IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl II. Praha, Československý kompas 1926.
- Hort, D.: Sociologie státu. Přel. Čecháček J. Praha, E. Pleskotová 1936.
- Hoskovec, M.: Právní kontinuita autonomie Moravy. Ostrava, KEY Publishing 2013. ISBN 978-80-7418-183-2.
- Hrzal, L., Popov, S. I.: Reálný socialismus je humanismus. Praha, Horizont 1976.
- Hřebejk, J.: Dvojí státní občanství. IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 2014, č. 2.
- Hřebejk, J.: K životnímu jubileu prof. JUDr. Aleše Gerlocha, CSc. IN: Správní právo, 3/2015.
- Hřebejk, J.: Ministerstvo vnitra – jeho postavení a působnost. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996. ISBN 80-85981-45-9.
- Hřebejk, J., Schlitter, J.: Senát dříve a nyní, tady a tam. IN: Nová Přítomnost, 1996, č. 11.
- Hřebejk, J.: Ústavní inventura. IN: Hospodářské noviny, roč. 36, č. 29.
- Hřebejk, J.: Ústavní pořádek České republiky. IN: Právník, roč. 132, č. 5.

- Hume, D.: Zkoumání o zásadách mravnosti. IN: Zkoumání o zásadách mravnosti a zkoumání o rozumu lidském. D. Hume. Praha, Jan Laichter 1899.
- Hus, J.: Knižky o svatokupectví. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1954.
- Chalupný, E.: Demokracie. IN: Slovník národohospodářský sociální a politický. Red. E. Chalupný. Praha, Knihotiskárna Otakar Janáček 1931.
- Chelčický, P.: O boji duchovním. IN: O boji duchovním a o trojím lidu. P. Chelčický. Praha, J. Otto 1911.
- Chvála, B., Mucha M., Pludek, A.: Je Česká republika právním státem? Praha, JUDr. Jaroslav Veber 1993.
- Jančo, A.: História a súčasnosť československej štátnosti. Bratislava, Smena 1988.
- Jaurés, J.: Jaurésovo dílo. Z myšlenkové pokladnice socialistického velikána. Přel. E. Škatula. Praha, Ant. Svěcený 1917.
- Jellinek, G.: Všeobecná státověda. Přel. B. Foustka. Praha, Jan Laichter 1906.
- Jičínský, Z.: Ústavněprávní a politické problémy České republiky. Praha, Victoria Publishing 1995. ISBN 80-85865-42-4.
- Jirásek, J.: Jubileum Ústavy České republiky. IN: 25 let Ústavy České republiky. Aktuální otázky ústavního práva. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2017. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2016. ISBN 978-80-88266-10-5.
- Jirásková, V.: Listina základních práv a svobod v kontextu katalogů práv ústav zemí střední a východní Evropy. IN: Deset let Listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky. Eds. B. Dančák a V. Šimíček. Brno, Masarykova universita v Brně Mezinárodní politologický ústav 2001. ISBN 80-210-2749-5.
- Kant, I.: Kritika praktického rozumu. Přel. J. Loužil. Praha, Svoboda 1996. ISBN 80-205-0507-5.
- Kant, I.: Základy k metafysice mravů. Přel. A. Papírník. Praha, Jan Laichter 1910.
- Kelsen, H.: O podstatě a hodnotě demokracie. Přel. Koenig, V. Praha, Orbis 1933.
- Klíčová, M.: Vzestup křesťanství. Dějiny prvních pěti století církve. Praha, Návrat domů 2009. ISBN 978-80-7255-190-3.

- Klíma, K.: Ústavní rozdělení. IN: Encyklopedie ústavního práva. Klíma, K. a kol. Praha, ASPI 2007. ISBN 978-80-7357-295-2.
- Klokočka, V.: Ústavní systémy evropských států (srovnávací studie). 2. vydání. Praha, Linde 2006. ISBN 80-7201-606-7.
- Klokočka, V., Wagnerová E.: Ústavy států Evropské unie. 1. díl. 2. vydání. Praha, Linde 2004. ISBN 80-7201-466-8.
- Klokočka, V., Wagnerová E.: Ústavy států Evropské unie. 2. díl. Praha, Linde 2005. ISBN 80-7201-556-7.
- Knapp, V.: O právním státu. IN: Právník, roč. 135, 1996, č. 8. ISBN 0231-6625.
- Knapp, V.: Otázky vlastnictví v Ústavě 9. května. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958.
- Knapp, V.: Zákonodárná moc Ústavního soudu. IN: Právník, roč. 132, 1993, č. 2.
- Kohout, P.: Úsvit. Kritika politického systému a návrh nové Ústavy pro Českou republiku. Příbram, Pistorius & Olšanská 2012. ISBN 978-80-87053-78-2.
- Komenský, J. A.: Cesta světla dosud vyhledávaná a i nadále vyhledávaná. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1961.
- Komenský, J. A.: Štěstí národa. Za zrcadlo vystavené těm, kdož poznati chtějí, jsou-li šťastní a jak by se jimi státi mohli. Přel. J. V. Novák. 2. vyd. Kolín, Miloslav Kopecký 1948.
- Komenský, J. A.: Všenáprava (Panorthosie) Všeobecné porady o nápravě věcí lidských (část šestá). Praha, Orbis 1950.
- Kopeček, L. Hloušek, V.: Fenomén demokracie. IN: Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie. Red. V. Hloušek, L. Kopeček. Brno, Masarykova Universita 2003. ISBN 80-210-3195-6.
- Kosík, K.: Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958.
- Král, J.: Masaryk. Filosof humanity a demokracie. Praha, Orbis 1947.
- Kreisky, B.: Dopis z 8. května 1973. IN: Demokracie a socialismus. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977.
- Krejčí, F.: Politika a mravnost. Praha, Volná myšlenka 1932.

- Krejčí, F.: Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném. Praha, J. Laichter 1922.
- Krejčí, F.: Svoboda vůle a mravnost. Praha, J. Laichter 1907.
- Krejčí, F. V.: Dnešní otázka mravní. Praha J. Pelcl 1894.
- Kropotkin, P.: Pospolitost (Vzájemná pomoc). Přel. A. A. Hoch. Praha, Kniha 1922.
- Křivánek, P.: Elementární nedostatky Ústavy České republiky. Seminární práce. Praha 2006/2007. Mezinárodní vysoká škola podnikatelství a práva.
- Kubeš, V.: O novou ústavu. Praha, Melantrich 1948.
- Kudrna, J.: Když se v Parlamentu lže... IN: Právní rádce, roč. 19, č. 12.
- Kudrna, J.: Záplatování jako nevyhnutelná základní metoda přístupu k Ústavě ČR. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013. ISBN 978-80-7380-448-0.
- Kysela, J.: Dvoukomorové systémy. Teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů. 1. vyd. Praha, Eurolex Bohemia 2004. ISBN 80-86432-89-0.
- Kysela, J.: Senát jako „pojistka“ ve světle navrhovaných změn Ústavy. IN: Aktuálnost změn Ústavy ČR. Eds. B. Dančák, V. Šimíček. Brno, Masarykova universita 1999. ISBN 80-210-2250-7.
- Kysela, J.: Senát parlamentu České republiky v historickém a mezinárodním kontextu. Příspěvek ke studiu dvoukomorových soustav. Praha, Parlament České republiky Senát 2000.
- Kysela, J.: Shrnutí: Vývoj Ústavy ČR jako předmět reflexe. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013. ISBN 978-80-7380-448-0.
- Lao-c' : Tao te ťing. IN: Lao-c'ovo Tao te ťing. K. Minařík. Praha, CANOPUS 1995. ISBN 80-85202-27-1.
- Lassalle, F.: Dělnický program. O zvláštní souvislosti nynějšího dějinného období a idey stavu dělnického. IN: Lassalle, F.: Ferdinanda Lassalla vybrané řeči a spisy se životopisem. Ed. F. Modráček. Praha, Dělnická knihovna 1902.
- Laveleye, E.: Socialismus naší doby. Praha, Časopis českého studentstva 1892.
- Limanowski, B.: Dějiny sociálního hnutí XIX. století. Díl druhy. Od Karla Marxe. Přel. J. Mayer, Praha, Rudolf Rejman 1928.

- Lomšakov, A. P.: Zákon vývoje kolektivních útvarů politických a hospodářských a jeho aplikace při budování politické a hospodářské demokracie. Sociologická revue, roč. II., 1931, č. 2.
- Long, A.: Hellénistická filosofie. Přel. P. Kolev. Praha, OIKOYMENH 2003. ISBN 80-7298-077-7.
- MacDonald, J. R.: Socialismus. Přel. J. Kapras. Praha, L. Mazáč, 1936.
- Macek, J.: Demokracie v hospodářství. Praha, Svaz národního osvobození 1924.
- Macchiavelli, N.: Il Principe. Firenze, Stab. G. Carnesecchi e Figli 1949.
- Macchiavelli, N.: Kníže. Přel. B. Pacák. Roudnice, Aug. Švagrovský 1873.
- Machovec, D., Otáhalová J.: Dějiny filosofie I. Dějiny antické otrokářské společnosti. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, n. p. 1958.
- Machovec, M.: Česká státnost. Praha, Vyšehrad 2005. ISBN 80-7021-820-7.
- Machovec, M.: Smysl lidské existence. Praha, Jiří Tomáš, Akropolis 2002, ISBN 80-7304-016-6.
- Malá československá encyklopedie. Díl 5: Stát. Red. J. Říman. Praha, Československá akademie věd Encyklopedický institut 1987.
- Malá československá encyklopedie. Red. Sbor redaktorů, Díl III.: Lid. Praha: Academia, 1986.
- Malá slovenská encyklopédia. Red. O. Balšínková a kol. Národ. Bratislava, SAV 1993.
- Malá slovenská encyklopédia. Red. O. Balšínková a kol. Obyvatelstvo. Bratislava, SAV 1993.
- Malý, K.: Československá ústava z roku 1920 – otevření cesty k demokratické společnosti. IN: Ústava 1920 – Vyvrcholení konstituování československého státu. J. Čechurová, J., L. Šlehofer a kol. Praha, Leges 2011. ISBN 978-80-87212-67-7.
- Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 3. vydání. Praha, Linde 2003. ISBN 80-7201-433-1.
- Malý, K.: Rozchod s ústavněprávní kontinuitou a tradicí rakouské ústavnosti. IN: Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Ed. M. Loužek, Praha, CEP 2010. ISBN 978-80-86547-89-3.
- Maršálek, P.: Evropská integrace, unijní občanství a česká národní identita. IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 2014, č. 2.

- Maršálek, P.: Existuje moravský národ a moravská státnost? IN: Acta Universitatis Carolinae. Iuridica, 2013, č. 1.
- Maršálek, P.: Soudobá delegitimazace lidských práv. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011. ISBN 978-80-87284-23-0.
- Maršálek, P.: Ústava České republiky, ústavní mytologie a změněný svět. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013. ISBN 978-80-7380-448-0.
- Marx, K.: Dopis Marxe Rugovi z května 1843. IN: K. Marx. B. Engels. Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956.
- Marx, K.: Dopis Marxe Rugovi ze září 1843. IN: K. Marx B. Engels Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956.
- Marx, K.: Komunismus a „Augsburger allgemeine zeitung“. IN: K. Marx, B. Engels, Spisy. Sv. I. Přel. B. Franěk a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956.
- Masaryk, T. G.: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Sv. 1. 1918-1920. Praha, Čin 1939.
- Masaryk, T. G.: Demokratism v politice. IN: Vybrané spisy T. G. M. Masaryk. Red. J. Špičák. Sv. 1. 2. vyd. v Melantrichu. Praha, Melantrich 1990, ISBN 80-7023-036-3.
- Masaryk, T. G.: Ideály humanitní. IN: Vybrané spisy T. G. M. Masaryk. Red. J. Špičák. Sv. 1. 2. vyd. v Melantrichu. Praha, Melantrich 1990. ISBN 80-7023-036-3.
- Masaryk, T. G.: Jan Hus. Naše obrození a naše reformace. Praha, Bursík a Kohout 1923.
- Masaryk, T. G.: Naše nynější krise. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových. Praha, Čas 1895.
- Masaryk, T. G.: Nová Evropa/Stanovisko slovanské. 4. vyd. Brno, Doplněk 1994, ISBN 80-85765-29-2.
- Masaryk, T. G.: Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické. Sv. 2. 6. české vyd. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2000, ISBN 80-85765-29-2.

- Masaryk, T. G.: Problém malého národa. IN: Vybrané spisy T. G. M. Red. J. Špičák. Sv. 1. Praha, Melantrich 1990, ISBN 80-7023-036-3.
- Masaryk, T. G.: Světová revoluce. Za války a ve válce. Praha, Orbis a Čin 1925.
- Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl I.: Člověčenství. Praha, Československý kompas 1925.
- Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl II.: Demokracie. Praha, Československý kompas 1926.
- Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl III.: Humanitarismus. Praha, Československý kompas 1927.
- Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl IV.: Lid Praha, Československý kompas 1929.
- Masarykův slovník naučný. Red. K. Franzl. Díl V: Obyvatelstvo. Praha, Československý kompas 1931.
- Markschies, Ch.: Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství. Přel. K. Rynešová. Praha, Vyšehrad 2005. ISBN 80-7021-775-8.
- Matoušek, J.: A. Lincoln. Praha, Orbis 1947.
- Matulka, D.: Jednokomorový parlament ano či ne a jak k němu dojít. IN: Aktuálnost změn Ústavy ČR. Eds. B. Dančák, V. Šimíček. Brno, Masarykova Universita 1999. ISBN 80-210-2250-7.
- Mazánek, J.: Rozpravy o józe. Překlad a komentář Pataňdzalihu jógasúter. Praha, Grada Publishing 2014. ISBN 978-80-247-5182-5.
- Merkel, A.: Obecné právo správní. Díl II. Praha, Orbis 1932.
- Michňák, K.: Idea rovnosti v dějinách a za socialismu. Praha, Svobodné slovo 1962.
- Mill, J. S.: O svobodě. Praha, J. Otto 1913.
- Mill, J. S.: Úvahy o vládě ústavní. Přel. F. Vahalík. Praha, Časopis českého studentstva 1892.
- Ministerstvo informací a osvěty: Ústava 9. května. Praha, Orbis 1950.
- Mises, L.: Liberalismus. Praha, Liberální institut, Centrum liberálních studií, Ekopress 1998, ISBN 80-86119-08-4.
- More, T.: Utopie. Přel. B. Foustka. Praha, J. Otto 1911.
- Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí, Praha 1928.

- Neff, V.: Demokracie a kapitalismus. Filosofický slovník pro samouky neboli antigorgias. Praha, Družstevní práce 1948.
- Neff, V.: Humanita. Filosofický slovník pro samouky neboli antigorgias. Praha, Družstevní práce 1948.
- Neubauer, Z.: Státověda a teorie politiky. 3. vyd. Praha, Sociologické nakladatelství 2006, ISBN 80-86429-51-2.
- Neudorfllová, M. L.: Zapomenutý koncept Masarykovy humanitní demokracie. IN: 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Red. M. Řepa. Praha, Historický ústav 2008. ISBN 978-80-7286-139-2.
- Novotný, A.: Referát na celostátní konferenci KSČ, 5. až 7. 7. 1960. IN: Naše nová socialistická ústava. J. Šubrt. Praha, oddělení agitace a propagandy ÚV ČSM 1960.
- Občanské fórum: První návrh nové ústavy. Praha, Melantrich 1989; IN: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. IV 1989 – 1992. J. Gronský. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2007. ISBN 978-80-246-1389-5.
- Ochrana, F.: Ideje humanity ve světových náboženstvích. IN: Duch světového humanismu a dnešek. Red. V. Kupilík. Praha, Ministerstvo obrany ČR 1993. ISBN 80-85469-59-6.
- Oliver, D., Fusaro, C.: Changing constitutions. IN: How Constitutions Change: A Comparative Study. Oxford, Hart Publishing 2011.
- Olivier, S.: Základ mravní. IN: Fabiánská pojednání o socialismu. Red. G. B. Shaw. Praha, J. Pelcl 1897.
- Ottův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Sedmnáctý díl: Národ. Praha, J. Otto 1901.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Red. sbor vrchních redaktorů. Dvacátýčtvrtý díl.: Svoboda. Paseka, Polička, Sdružení pro Ottův slovník naučný Argo/ Paseka 2001.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Red. sbor vrchních redaktorů. Dvacátýšestý díl: Ústava. Praha, Paseka, Sdružení pro Ottův slovník naučný Paseka/Argo 2002.
- Owen, R.: Oznámení veřejnosti. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960.

- Owen, R.: Praktické vědomosti nutné k rozdělení produktů způsobem pro všechny nejvhodnějším. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960.
- Owen, R.: Provolání k vládám Evropy a Ameriky. Od kongresu delegátů kooperativních družstev Velké Británie a Irska, jenž zasedal v Londýně v posledním týdnu měsíce dubna 1832. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960.
- Owen, R.: Spravedlivé směnné banky. IN: Vybrané spisy. R. Owen. Přel. J. B. Kozák. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960.
- Palacký, F.: Idea státu rakouského. Praha, J. Otto 1907.
- Palacký, F.: Vybrané stati. Praha, F. Topič 1924.
- Palme, O.: Dopis z 10. května 1973. IN: Demokracie a socialismus. Red. A. Müller. Köln, INDEX 1977.
- Pavlíček, V.: Kde je garant demokratického právního státu? IN: Mosty, roč. 7, č. 9.
- Pavlíček, V.: O české státnosti: úvahy a polemiky. 1. Češi a Němci. Praha, Karolinum 2012, ISBN 80-246-0489-2.
- Pavlíček, V.: Problémy práv občanů v Ústavě České republiky. IN: Právník, roč. 132, č. 4.
- Pavlíček, V.: Problémy ústavního státu. IN: Nová Přítomnost, 1997, č. 12.
- Pavlíček, V.: Přímá demokracie najde uplatnění i v Česku. IN: Hospodářské noviny, roč. 42, č. 73.
- Pavlíček, V.: Referát přednesený na semináři Komise Senátu pro Ústavu České republiky Vybrané problémy poslaneckého návrhu novely Ústavy (20. dubna 2000). IN: Diskuse o změnách Ústavy. Pracovní materiál ze seminářů Vybrané problémy poslaneckého návrhu novely Ústavy a Ústavní aspekty integrace České republiky do Evropské unie. Ed. J. Kysela. Praha, Parlament České republiky 2000.
- Pavlíček, V.: Státnost česká a československá, tradice a kontinuita: příspěvky přednesené na vědecké konferenci konané ve dnech 4. - 5. 6. 1998 v Zahrádkách. Praha, Universita Karlova, Karolinum 1999. ISBN 80-7184-924-3.
- Pavlíček, V.: Ústavní listina a československá státní idea. IN: Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Ed. M. Loužek, Praha, CEP 2010. ISBN 978-80-86547-89-3.

- Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. I. díl Obecná státověda. Praha, Linde 1998. ISBN 80-7201-141-3.
- Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. II. Díl. Ústavní právo České republiky. 2. vydání. Praha, Linde 2008. ISBN 978-80-7201-694-5.
- Pavlíček, V.: Zdrojem práva je pouze stát. IN: Hospodářské noviny, roč. 43, č. 55.
- Pavlíček, V., Zavacká, K.: Žijeme v právných štátech? IN: Mosty, roč. 7, č. 17.
- Pechanec, P.: Přímá demokracie v České republice. Praha, Wolters Kluwer ČR 2011. ISBN 978-80-7357-700-1.
- Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. Praha, Historický klub 1912.
- Peroutka, F.: Budování státu, III., Praha, Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-040-2.
- Peška, P.: O aktuální praktické funkci československé ústavy. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958.
- Peška, P.: Úvod do ústavního práva. Praha, Universita Karlova 1994. ISBN 80-7066-896-2.
- Peška, Z.: Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl. Praha, Československý kompas 1935.
- Pinz, J.: Česká právní věda. IN: Encyklopedie českých právních dějin. I. svazek. A-Č. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. Plzeň, Aleš Čeněk 2015. ISBN 978-80-7380-562-3.
- Pinz, J.: Deklamativní charakter některých základních práv a svobod (aneb k otázce reálnosti svobody projevu v moderním právním státě. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011. ISBN 978-80-87284-23-0.
- Pinz, J.: Fenomén suverénního státu v pohledu zakladatelů československé státnosti a jeho filosofickoprávní dimense. IN: Lisabonská smlouva a ústavní pořádek ČR. Eds. A. Gerloch, J. Wintr. Plzeň, A. Čeněk 2009, ISBN 978-80-7380-192-2.
- Pinz, J.: Filozofický základ nových československých ústavních koncepcí po roce 1945. IN: Sborník z mezinárodní vědecké konference „Aktuální otázky českého

a československého konstitucionalismu“. Ed. K. Schelle. Brno, Masarykova universita 1993. ISBN 80-210-0619-6.

Pinz, J.: Filosofie právní. IN: Encyklopedie českých právních dějin. II. svazek D-J. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. Plzeň, Aleš Čeněk 2016. ISBN 978-80-7380-587-6.

Pinz, J.: Hodnoty, hodnocení a hodnotová orientace v obecném a právním smyslu. IN: Právo a hodnoty. Sborník příspěvků z jednání sekce teorie práva a právních dějin. Ed. P. Osina. Brno, Tribun EU 2016. ISBN 978-80-263-1141-6.

Pinz, J.: Míra nezávislosti práva na zájmech společnosti (k otázce padělatelnosti vůle lidu v parlamentním režimu). IN: Právo a jeho prostredie. E. Bárány a kol. Bratislava, SAP 2011. ISBN 978-80-8095-072-9.

Pinz, J.: Politické strany. IN: Encyklopedie českých právních dějin. Eds. K. Schelle a J. Tauchen. V. sv. Pa-Právní. Plzeň, Aleš Čeněk 2016. ISBN 978-80-7380-638-5.

Pinz, J.: Právní stát v postmoderní situaci. Právny obzor, 80, 1997, č. 3.

Pinz, J.: Přirozenoprávní theorie a moderní právní stát. 1. vyd. Nymburk, OPS 2010. ISBN 978-80-87269-08-4.

Pinz, J.: Princip svrchovanosti lidu contra svrchovanosti zákona v pojetí judikatury Ústavního soudu a jejich poměr v právním státě. IN: Úvod do právního myšlení a státovědy. J. Pinz, P. Krátký. Nymburk, O.P.S. 2006, ISBN 80-903773-2-7.

Pinz, J.: Sociální stát nebo stát blahobytu. IN: Právní aspekty sociálního státu. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2014. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense ve spolupráci s Právnickou fakultou Palackého university v Olomouci 2014. ISBN 978-80-87382-60-8.

Pinz, J.: Státní a národní svrchovanost v procesu globalizace. IN: Živé hodnoty Masarykova Československa. Směrodatné hodnoty pro 21. století. Sborník z konferencí k 90. výročí vzniku ČSR v Brně 22. a 23. října 2008. Brno, Statutární město Brno, Pedagogická fakulta Masarykovy university, Občanský a odborný výbor 2008. ISBN 978-80-254-4000-1.

Pinz, J.: Svoboda projevu, právo na informace a vnitřní bezpečnost státu. IN: Sborník z vědeckého semináře k vědeckovýzkumnému úkolu č. 214 „Bezpečnostní politika České republiky“. Red. V. Zoubek. Praha, Policejní akademie České republiky 1996. ISBN 80-85981-45-9.

Pinz, J.: Suverenní stát a národní bezpečnost contra globalisace a europeisace. IN: Systémová bezpečnost. Sborník XL. Výroční konference o systémovém inženýrství SI 2008. Ed. M. Vítek. Hradec Králové, GAUDEAMUS 2008. ISBN 978-80-7041-718-8.

Pinz, J.: Úpadek právních jistot jako důsledek některých společenských jevů. IN: Ako právo reaguje na novoty. Red. E. Bárány. Bratislava, Veda 2015, ISBN 978-80-224-1469-2.

Pinz, J.: Ústava České republiky. Některé aktuální úvahy de constitutione validum. IN: 25 let Ústavy České republiky. Aktuální otázky ústavního práva. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právníké dny 2017. Ed. J. Jirásek. 1. vyd. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2016.

ISBN 978-80-88266-10-5.

Pinz, J.: Ústavní zřízení v zajetí partiokracie. IN: Ústava ve stínu politiky? Sborník příspěvků sekce ústavního práva mezinárodní vědecké konference Olomoucké právníké dny 2012, Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense 2012.

ISBN 978-80-87382-39-4.

Pinz, J.: Vigílie nad bezprostřední platností ústavních práv a svobod. IN: Listina a současnost. Sborník příspěvků sekce ústavního práva, přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právníké dny 2010. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense, Právníká fakulta University Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-87382-09-7.

Pinz, J.: Vliv ústavního soudnictví na koncepci právních jistot. IN: Ústavní základy soudní moci. Sborník příspěvků sekce ústavního práva přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právníké dny 2009. Ed. J. Jirásek. Olomouc, Iuridicum Olomoucense, Právníká fakulta University Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-87382-02-8.

Pithart, P.: Čtvero zastavení v krátkých dějinách polistopadové ústavnosti a čtyři opatrná poučení. IN: Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy. Ed. J. Kysela. Praha, Bohemia 2003. ISBN 80-86432-45-9.

Platon: Kriton. IN: Euthyfron, Obrana Sokrata, Kriton. Platon. Přel. F. Novotný. Praha, Jan Laichter 1934.

- Pražák, J.: Demokracie. IN: Ottův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VII. Olomouc, Argo/ Paseka 1997, ISBN 80-7185-104-3.
- Pražák, J.: Rakouské právo ústavní. Část první. II. vydání. Praha, 1900.
- Preuss, O.: Podstatné náležitosti demokratického právního státu v judikatuře českého Ústavního soudu. IN: 20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed. Eds. Gerloch, A., Kysela, J. a kol. Plzeň, Aleš Čeněk 2013. ISBN 978-80-7380-448-0.
- Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatimní vládou československou – tzv. Washingtonská deklarace z 16. října 1918. IN: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I 1914 – 1945. J. Gronský. Praha, Universita Karlova, Karolinum, Praha 2005. ISBN 80-246-1027-2.
- Procházka, O.: Mezi liberalismem a komunismem. Praha, Nakladatelství Rok 1946.
- Procházka, V.: Sociálně politické a ideové předpoklady Ústavy 9. května v procesu jejího vzniku. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1958.
- Procházka, V.: Ústava jako problém první etapy vývoje československé lidové demokracie. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958.
- Provolání Karpatoruské národní rady. IN: Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl. Z. Peška. Praha, Československý kompas 1935.
- Provolání Národního výboru československého o samostatnosti československého státu z 28. října 1918. IN.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I 1914 – 1945. J. Gronský. Praha, Universita Karlova, Karolinum, Praha 2005. ISBN 80-246-1027-2.
- Příruční slovník naučný. Red. V. Procházka: Demokracie. Praha, Československá akademie věd 1962.
- Roughan, N.: Authorities: Conflict, Cooperation, and Transnational Legal Theory. Oxford, Oxford University Press 2013.
- Rousseau, J. J.: O původu nerovnosti mezi lidmi. Přel. H. Taillet-Sedláčková. Praha, Svoboda 1949.

- Rousseau, J. J.: O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva. Přel. J. Veselá. Reprint původního vydání. Praha, Aleš Čeněk 2002. ISBN 80-86473-10-4.
- Scruton, R.: Slovník politického myšlení. Přel. P. Pithart. 1. vyd. Praha, Atlantis 1989. ISBN 80-7108-013-6.
- Seltenreich, R.: Právní humanismus jako výraz evropského právního vývoje. Praha, Universita Karlova, Karolinum 1996. ISBN 80-7184-160-9.
- Seneca: O shovívavosti. IN: Seneca vychovatel a utěšitel. Přel. J. Průša. Olomouc, Votobia 1995. ISBN 80-85619-12-1.
- Shaw, G. B. et al.: Fabiánská pojednání o socialismu. Přel. J. Pelcl, A. Hofmeister. Praha, J. Pelcl 1897.
- Schelle, K.: Dějiny ústavního práva. Praha, Linde Praha, a. s., 2014. ISBN 978-80-7201-937-3.
- Skácel, M.: Demokracie a politické stranictví. Politická struktura nové republiky. Praha, Č.A.T., UNIVERSUM 1946
- Spinoza, B.: Etika. Přel. K. Hubka. Praha, Nakladatelství Svoboda 1977.
- Spinoza, B.: Rozprava politická. Přel. J. Hruša. Praha, Česká akademie věd a umění 1939.
- Sobota, E.: Program našeho druhého presidenta pro domácí politiku. IN: Edvard Beneš, filosof a státník. Red. Hartl, A., Praha, L. Mazáč 1937.
- Suchánek, R.: Dvacet let Listiny základních práv a svobod – stabilita ve víru změn. IN: Ochrana Základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. A. Gerloch, P. Šturma a kol. Praha, Auditorium 2011. ISBN 978-80-87284-23-0.
- Svensson, P.: Teorie demokracie. Brněnské přednášky. Přel. T. Váňová. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1995. ISBN 80-85959-02-X.
- Svoboda, E.: Duch socialismu. Praha, Vydavatelství za svobodu 1947.
- Svoboda, L.: Nástin socialistické ideologie. Praha, Orbis 1946.
- Šamalík, F.: Právní stát kontra stalinismus. Praha, Svoboda 1991. ISBN 80-205-0162-2.
- Škrach, V. K.: Humanismus. IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl III. Praha, Československý kompas 1927.

- Škrach, V. K.: Humanita IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl III. Praha, Československý kompas 1927.
- Šolc, V.: Indiánské historie. Praha, Československý spisovatel 1977.
- Štern, E.: Názory T. G. Masaryka o socialismu. Praha, B. Svěcený 1924.
- Štítný, T.: O lásce. Tábor, Sbor Husův v Táboře 1940.
- Šubrt, J.: Naše nová socialistická ústava. Praha, oddělení agitace a propagandy ÚV ČSM 1960.
- Táborský, E.: O novou demokracii. Praha, Fr. Borový 1945.
- Tichý, L.: Principy právního státu v Evropské unii a český právní řád („Od právního státu k právnímu Společenství a vice versa“). IN: Právní stát – současnost a budoucnost. Sborník ze semináře veřejného práva. Universita Karlova, Právnická fakulta 1998. ISBN 80-85889-38-2.
- Tobolka, Z.: Jak vznikla ústava Československé republiky z r. 1920. Praha, Sociální demokracie 1946.
- Toman, H.: Žižkův duch, povaha a listy. Praha, Státní nakladatelství 1924.
- Tomkins, S.: Stručné dějiny křesťanství. Přel. V. Cinke. Praha, VOLVOX GLOBATOR 2009. ISBN 978-80-7207-703-8.
- Trapl, M.: Masarykův program. Demokracie – socialismus – česká otázka. Brno, Zář 1948.
- Trapl, M.: Vědecké základy Masarykovy politiky. Pokus o soustavný výklad Masarykovy politické teorie. Brno, Zář 1947.
- Truhlář, A.: Humanismus. IN: Ottův slovník naučný. Díl XI. Hédypathie- Hýždě. Red. sbor vrchních redaktorů. Olomouc, Argo/ Paseka 1998, ISBN 80-7203-180-5.
- Tureček, J.: Několik historických poznámek k první kapitole Ústavy 9. května. IN: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Red. B. Rattinger. Praha, Československá akademie věd 1958.
- Uhlíř, A.: Politické a sociální pojetí státu. IN: Sociální revue XI, Praha, Ministerstvo sociální péče, 1930, č. 4.
- Universum. Všeobecná encyklopedie. Sbor redaktorů. 8. díl/ R-So: Rovnost. Praha: Odeon 2001, ISBN 80-207-1070-1.

- Universum. Všeobecná encyklopedie. Sbor redaktorů. 9. díl/ Sp-T.: Svoboda. Praha, Odeon 2001, ISBN 80-207-1071-X.
- Ústava socialistického státu. Přel. J. Svoboda. Praha, Knihovna socialistické vědy 1937.
- Valeš, L.: Dějiny politických teorií. 2. vyd. Plzeň, Aleš Čeněk 2007, ISBN 978-80-7380-031-4.
- Vaněk, A.: Slovník českých a slovenských myslitelů a sociologů. 1848-1980. Praha, Universita Karlova 1986.
- Vavřínek, F.: Parlament a politické strany. Praha, Jednota čs. matematiků a fyziků 1930.
- Vavřínek, F.: Základy práva ústavního. Díl II. Ústavní řád a veřejné právo našeho státu. IV. vydání. Praha, nákladem vlastním 1921.
- Vebera, Z.: Ústava – základ ústavnosti a zákonnosti v ČSSR. Brno. Universita J. E. Purkyně 1988.
- Večeřa, M.: Teorie sociálního státu. Brno, Iuridica Brunensia 1995. ISBN 80-85964-20-1.
- Vltavský, V.: Člověk a společnost v humanistické perspektivě. Praha, Svoboda 1987.
- Voltaire, F. M.: Jak člověk svobodu ztrácí a ostříhá a o theokracii. IN: Candide a Hovory protiklerikální. Přel. A. Macek. Praha, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství 1912.
- Voltaire, F. M.: O snášlivosti. Přel. A. Gottwald. Praha, Karel Stan. Sokol 1912.
- Vouga, F.: Dějiny raného křesťanství. Praha, Vyšehrad 1997. ISBN 80-7021-231-4.
- Vozka, J.: Sociální demokracie IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VI. Praha, Československý kompas 1932.
- Vozka, J.: Socialismus. IN: Masarykův slovník naučný. Red. sbor vrchních redaktorů. Díl VI. Praha, Československý kompas 1932.
- Vozka, J.: Úvod do ideologie moderního socialismu. Praha, Nakladatelství Práce 1946.
- Vstupní prohlášení Českého svazu na Říšské radě 30. května 1917. IN: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I 1914 – 1945. J. Gronský. Praha, Universita Karlova, Karolinum 2005. ISBN 80-246-1027-2.

- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích 2 c/f. Red. sbor redaktorů.: Demokracie. Praha, Diderot 1999. ISBN 80-902555-4-X.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích 2 c/f. Red. sbor redaktorů: Demokracie sociální. Praha, Diderot 1999. ISBN 80-902555-4-X.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích Red. sbor redaktorů. Sv. 3.: Humanismus. Praha, Diderot 1999. ISBN 80-902555-5-8.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Red. sbor redaktorů. Sv. 3.: Humanita. Praha, Diderot 1999. ISBN 80-902555-5-8.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Red. sbor redaktorů. Sv. 4.: Lid. Praha, Diderot 1999. ISBN 80-902555-6-6.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Red. sbor redaktorů. Sv. 6.: Rovnost. Praha, Diderot 1999. ISBN 80-902555-8-2.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Red. sbor redaktorů. Sv. 7.: Svoboda. Praha, Diderot 1999. ISBN 80-902555-9-0.
- Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Red. sbor redaktorů. Díl 3. m/r: Národ. Praha, Diderot 1997. ISBN 80-85841-35-5.
- Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Red. sbor redaktorů. Díl 3. m/r: Obyvatelstvo. Praha, Diderot 1997. ISBN 80-85841-35-5.
- Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Red. sbor redaktorů. Díl 3. m/r: Rovnost. Praha, Diderot 1997. ISBN 80-85841-35-5.
- Výzva Československého národního výboru k slovenskému lidu. IN: Československá ústava a zákony s ní související. I. díl. Z. Peška. Praha, Československý kompas 1935.
- Webb, S.: Neobnovitelnost staré soustavy. IN: Fabiánská pojednání o socialismu. Red. G. B. Shaw. Praha J. Pelcl 1897.
- Webb, S.: Perioda anarchie IN: Fabiánská pojednání o socialismu. Red. G. B. Shaw. Přel. J. Pelcl, A. Hofmeister. Praha, J. Pelcl 1897.
- Weber, M.: Politika jako povolání. IN: Metodologie, sociologie a politika. M. Weber; vybral a uspořádal M. Havelka. Praha, OYKOIMENH 2009. ISBN 978-80-7298-389-6.

Weyr, F.: Stát. IN: Slovník veřejného práva československého. Red. E. Hácha, J. Hoetzel, F. Weyr a K. Laštovka. Svazek IV. Brno, Polygrafia-Rudolf M. Rohrer 1938.

Weyr, F.: Úpadek parlamentarismu. IN: Nové prúdy v našom súčasnom živote, roč. III, 1947.

Wintr, J., Askari, D.: Lidská práva a rozhodování v referendu. IN: Právník, 2016, č. 2.

Wintr, J.: O silném ústavním soudu. IN: Právní rádce, roč. 19, č. 12.

Wintr, J.: Principy ústavního práva. 3. vydání. Praha, Aleš Čeněk 2015. ISBN 978-80-7380-564-7.

Ziegler, H. O.: Krise parlamentní demokracie a dnešní německá státověda. IN: Sociální problémy, roč. I., 1931, č. 1.

Zpráva ústavního výboru k ústavní listině Československé republiky. IN: Československá ústava a zákony s ní souvislé. Z. Peška. I. díl. Praha, Československý kompas 1935.

Zvěřina, L. N.: Milan Rastislav Štefánik a jeho mravní odkaz. Tištěno jako rukopis.

Zwicker, B.: Lid. IN: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému dílu třetího. Red. sbor vrchních redaktorů. Sv. 2 Paseka, Polička, Sdružení pro Ottův slovník naučný Paseka/Argo 2001, ISBN 80-7185-057-8.

2. Seznam použitých internetových zdrojů

Fundamental law of Hungary. IN: www.kormany.hu. [cit. 2017-11-25] Dostupné z <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>.

3. Seznam použitých právních předpisů

Ústavní zákon č. 293/1920 Sb. z. a n., o ochraně svobody osobní, domovní a tajemství listovního.

Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.

Ústavní zákon č. 12/1954 Sb., o národních výborech.

Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky.

Ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci.

Ústavní zákon č. 144/1968 Sb., o postavení národností v Československé socialistické republice.

Ústavní zákon č. 125/1970 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci.

Ústavní zákon č. 135/1989 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky.

Ústavní zákon č. 100/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé federativní republiky a ústavní zákon č. 143/1968 Sb.

Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky.

Ústavní zákon č. 327/1991 Sb., o referendu.

Ústavní zákon č. 460/1992 Sb., Ústava Slovenskej republiky.

Ústavní zákon č. 542/1992 Sb., o zániku České a Slovenské Federativní Republiky.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého.

Zákon č. 37/1918 Sb. z. a n., o prozatimní ústavě.

Zákon č. 61/1918 Sb. z. a n., jímž zrušují se šlechtictví, řády a tituly.

Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

Zákon č. 300/1920 Sb. z. a n., o mimořádných opatřeních.

Zákon č. 56/1927 Sb. z. a n., o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva.

Zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 82/1998 Sb., o odpovědnosti za škodu způsobenou při výkonu veřejné moci rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem a o změně zákona České národní rady č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád), ve znění pozdějších předpisů.

Nařízení vlády č. 67/1927 Sb. z. a n., kterým se provádí zákon o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva.

4. Seznam použité judikatury

Nález Ústavního soudu ze dne 26. 11. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 19/08.

Nález Ústavního soudu ze dne 28. 2. 2017, sp. zn. IV. ÚS 3638/15.

Idea humanity v moderním právním řádu (ve vybraných etapách československé a české státnosti)

Abstrakt

Předložená práce je zaměřena na ideu humanity v moderním právním řádu ve vybraných etapách československé a české státnosti. Hlavním cílem této práce je analyzovat, jak by bylo vhodné změnit Ústavu České republiky z pohledu humanitního a v závislosti na tom podle Legislativních pravidel vlády vytvořit návrh konkrétních změn Ústavy České republiky.

Autor práce k vytčenému cíli dochází za pomoci metod analytické, syntetické a historické. Práce je z logického důvodu rozdělena na část všeobecnou a část zvláštní, přičemž se skládá z šesti kapitol, kdy každá z nich pojednává o jednotlivých aspektech zvoleného tématu. Kapitola první je úvodní a obsahuje vymezení některých právních pojmů a myšlenkových kategorií užitých v této práci. Nejdůležitějšími myšlenkovými kategoriemi jsou idea humanity, demokracie, stát, ústava a lid.

V kapitole druhé autor popisuje genesis a stručný historický vývoj ideje humanity. Mezi klíčová historická období lze zařadit antiku, středověk a dobu osvícenství. Z nejvýznačnějších humanistů v této práci zmíněných lze uvést Sókrata, Aristotela, Panaitia z Rhodu, Senecu, Konfucia, Mistra Lao-c', Marsilia z Padovy, Mistra Husa, Rousseaua, Kanta a Masaryka.

Kapitola třetí je zaměřena na ideu humanity v československých a českých konstitučních dějinách. Zvláště je analysován vznik Československa a jednotlivé ústavy, tj. ústava z roku 1918, 1920, 1948, 1960 a 1992.

Ve čtvrté kapitole se autor zabývá humanitními aspekty vybraných ústav evropských států (např. Polsko a Portugalsko), neboť komparativní pohled je užitečný předtím než se změní ústava samotná.

Úvahy nad Ústavou České republiky z pohledu *de lege lata* jsou obsaženy v kapitole páté, přičemž byla identifikována některá její problematická místa, jako například nedostatek ideového základu, nesprávné pojmy, porušení zásady *pouvoir constituant* atp. Tato kapitola je výchozím bodem pro další kapitolu.

V poslední kapitole je předkládán návrh některých důležitých změn Ústavy České republiky, především se jedná o instituty přímé demokracie, jako je referendum nebo občanská zákonodárná iniciativa.

Závěr práce je ten, že idea humanity je důležitým prvkem moderního právního řádu.

Klíčová slova: idea humanity, demokracie, ústava.

Idea of humanity in the modern legal order (in chosen stages of Czechoslovakian and Czech statehood)

Abstract

This thesis is focused on the idea of humanity in the modern legal order (in chosen stages of Czechoslovakian and Czech statehood). The main purpose of thesis is to analyse how would be useful change the Constitution of the Czech republic from the humanitarian point of view and after that make a proposal of concrete changes according the Legislative rules of government.

Author uses analytical, synthetical and historical methods in order to catch the goal of the paper.

This thesis is dealed into universal part and specific part as a logical process. The thesis is composed of six chapters, each of them dealing with different aspects of topic. Chapter one is introductory and defines some of the basic terminology used in the thesis. The most important terms are idea of humanity, democracy, state, constitution and people.

In the chapter two author describes genesis and short historical introduction of idea of humanity. Crucial historical times for the idea of humanity is Antics, Middle Ages and the Age of Enlightenment. Amongst the most importants humanists mentioned in this thesis are Sókratés, Aristotelés, Panaitios from Rhodos, Seneca, Confucius, Gautama, Lao-c', Marsilius from Padova, Hus, Rousseau, Kant and Masaryk.

The chapter three is focused on idea humanity in the czechoslovak and czech constitutional history. Particularly is analysed the uprising of the Czechoslovakia and constitutions, i. e. constitutions from 1918, 1920, 1948, 1960 and 1992.

In the chapter four are mentioned some of humanitarian aspects of some constitutions of european states (for example Poland and Portugal), because comparative view is very helpful before the constitution will be changed.

The consideration *de constitution lata* is in the chapter five, author have found some problematic places in the Constitution of the Czech republic, such as absence of some important ideas, wrong concepts, violation of *pouvoir constituant* and so on. It is the basic step for the next chapter.

In the last chapter finally author suggests important changes of Constitution of the Czech republic. Mainly institutes of direct democracy, such as referendum, citizen initiative and much others.

Conclusion of thesis shortly is that idea of humanity is important element of modern legal order.

Key words: idea of humanity, democracy, constitution.